

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

TÜRK DİASPORASININ SİYASAL KATILIMI ÇERÇEVESİNDE
DİASPORA POLİTİKALARININ GELİŞİMİ

MEHMET KÖSE

25021645634

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. YUNUS KAYA

İSTANBUL – 202

Aileme ve Çalışma Arkadaşlarıma...

ÖZ

TÜRK DİASPORASININ SİYASAL KATILIMI ÇERÇEVESİNDE DİASPORA POLİTİKALARININ GELİŞİMİ

MEHMET KÖSE

Bu tez, diaspora tartışmalarını temelden ele almakta ve bu alandaki kavramsallaştırma çalışmalarını yeni bir zemine taşımaktadır. Bu çerçevede de Türk diasporasının sınırlarını ortaya koymaktadır. Diasporanın, milletin mütemmim cüzü olduğu iddiası devletlerin diaspora politikasından kaçışları olmadığını çıkarsamaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin diaspora politikasının gelişimi ele alınmaktadır. Türkiye'nin son yıllarda gittikçe belirginleşen diaspora politikalarının gelişimi ve kurumsallaşması siyasal katılım hakkının elde edilmesiyle kazandığı boyutla birlikte analiz edilmektedir. Siyasal katılım, diaspora politikaları kapsamında ele alınan önemli başlıklardan bir tanesidir.

Milattan önce Akdeniz kıyısında bulunan eski Yunan kolonilerini ifade etmek için kullanılan “diaspora” kavramı, Orta Çağ'da Yahudi ve Hristiyan azınlıklara, ulus devletlerin ortaya çıkması sonrasında ise kullanım alanı genişlemiş ve neredeyse bütün ulus ötesi topluluklara atfen kullanılmaya başlanmıştır. Teritoryal devletlerin siyasal sistemde yer alması ve ulus inşa hedefleri, ulus ötesi toplulukları da önemli konuma getirmiştir. Son birkaç asırda uluslararası göçlerin artması ve imparatorlukların dağılması ulus ötesi toplulukları daha da yaygınlaştırmış ve diaspora oluşumlarının zeminini oluşturmuştur. Bu bağlamda Türk diasporası, hem Osmanlı Devleti döneminde başlayan ve Cumhuriyet döneminde özellikle ikinci dünya savaşı sonrası kitleselleşen göçlerle hem

de imparatorluktan ulus devlete geçişte sınırlarının dışında kalan benzer sosyo-kültürel kimliğe sahip topluluklardan oluşmaktadır.

Diaspora politikaları, ulus-devletlerin gelişimleri ile birlikte yaygınlaşmış ve kurumsallaşmıştır. Birleşmiş Milletler üyesi ülkelerin yarısından fazlası diasporayla ilgili kurumsal yapılanmalara sahiptir. Diaspora politikaları, sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal alanlar gibi geniş bir zeminde gelişmektedir. Türkiye'nin diaspora politikası, göçmen topluluklar ve otokton diasporalar bağlamında iki ayrı kulvarda gelişmiştir. Ancak kitlesel göçler diaspora politikasının kurumsallaşmasında belirleyici olmuştur. Bu tezde Türkiye'nin diaspora politikasının gelişimi, siyasal katılım hakkının elde edilmesi süreciyle ele alınmıştır. Bu süreç, parlamento tutanaklarının derinlemesine incelenmesiyle analiz edilmiştir. Yurt dışı oy kullanımının yasalaşma süreci yurt dışı Türk toplumunun büyümesi, gelişmesi ve kurumsallaşmasıyla birlikte Türkiye'deki ekonomik gelişim, siyasi istikrar ve demokratik siyasal hakların yaygınlaşmasıyla birlikte gerçekleşmiştir.

Bu çalışma, Türk diasporasını ve Türkiye'nin diaspora politikasını kendi tarihi, sosyal, ekonomik ve siyasi tecrübeleri çerçevesinde ele alması itibarıyla özgün bir ağırlığa sahiptir. Literatürde sınırlı sayıda olan çalışmaların büyük kısmı Yahudi ve Ermeni diasporalarının tecrübeleri üzerinden gerçekleştirilen kavramsallaştırmaları esas alan bir analizle Türk diasporasını tanımlamaya çalışmaktadır. Aynı şekilde diaspora politikalarının analizinde de bu sınırlılıkların devam ettiği görülmektedir. Diaspora oluşumundaki ulus devlet oluşumunun kritik rolü görmezden gelinerek diaspora politikaları önerilmekte veya eleştirilmektedir. Bu tez ise diasporanın ulus devletin sınırları içerisindeki toplumla birlikte kozmo-ulusu oluşturduğunu ve bu bağlamda diaspora politikalarının da ulus devletin kamu politikalarının kapsamında kozmo-ulus oluşum sürecinin doğal bir parçası olarak yerini aldığını işlemektedir.

Anahtar Kelimeler: Diaspora, Türk Diasporası, Diaspora Politikası, Yurtdışı Seçimler, Diaspora Siyasal Katılım Hakkı, Türk Diasporasının Oy Kullanımı.

ABSTRACT

THE DEVELOPMENT OF DIASPORA POLICIES THROUGH POLITICAL PARTICIPATION OF TURKISH DIASPORA

MEHMET KÖSE

Building on a critical and extensive review of the debate on diaspora, this thesis aims to provide an alternative basis for the conceptualization of the concept of diaspora. In this context, it investigates the boundaries of the Turkish diaspora. This thesis perceives diaspora as an integral part of nation, which entails states to develop diaspora policies. The development of Turkey's diaspora policy is analyzed in this regard. The development and institutionalization of Turkey's diaspora policy, which has been formalized over the last decades, is discussed through diaspora's political participation. Political participation is one of the vital issues that is analyzed within the scope of diaspora policies.

The concept of diaspora was used to define colonies around Mediterranean sea before B.C., later through middle ages it described Jewish and Christian minorities, and lately it has been expanded to include almost all transnational communities after the dominance of the nation states in the global political system. The prevailing status of the nation states and nation building processes heightened the importance of the diasporas. Over the last few centuries, acceleration of international migration and the dissolving of empires have further expanded transnational communities and created a fertile ground for diaspora formations. In this regard, the Turkish diaspora consists of both the stranded communities whom culturally and ethnically tied to Turkish nation after the demise of Ottoman Empire and mass migrations during the Republic era, especially after the Second World War.

Thus, diaspora policies have become widespread and institutionalized with the development of nation-states. More than half of the member states of the United Nations introduced diaspora institutions within their public sector. Diaspora policies apply to wide range areas such as social, economic, cultural, and political. Turkey's diaspora policies have developed in two trajectories: emigrant communities and autochthonous diasporas. However, emigration has been determinant in the institutionalization of Turkey's diaspora policy. In this thesis, the development of Turkey's diaspora policy is discussed through the process of obtaining the right to participate in the political process in the homeland. This process has been analyzed through an in-depth study of the parliament minutes. The growth of diaspora enfranchisement process is closely related to the expansion, development, and institutionalization of the Turkish communities abroad as well as the development of Turkish economy, political stability and democratization.

This thesis is unique in analysing Turkish diaspora and Turkey's diaspora policy through its own historical, social, economic and political experiences. Most of the limited number of studies in the literature analyzes Turkish diaspora and Turkey's diaspora policy with the concepts based on Jewish and Armenian experiences. Diaspora policies are praised or criticized without considering the role of nation building in diaspora formation. This thesis argues that diaspora and nation within the boundaries of territory constitute a cosmo-nation so the diaspora policies naturally become a part of public policies of a nation state. Diaspora formation and diaspora policy development have been analyzed through Turkish example in this dissertation.

Keywords: Diaspora, Turkish Diaspora, Diaspora Policy, Extraterritorial Elections, Diaspora Political Participation, External Voting of Turkish Diaspora.

ÖNSÖZ

Gurbetçi retoriğinden diaspora söylemine geçiş Türkiye’de son yıllarda gözlemlenen bir değışimdir. Bunun esaslı bir dönüşümü ifade ettiğini iddia etmek mümkün olmamakla birlikte siyasal ve bürokratik mekanizmalarda politika ve söylem düzeyinde büyük oranda kabul gördüğü anlaşılmaktadır. Ancak akademik zeminde Türk diasporası diye bir olgunun varlığı ile ilgili yeterli bir birikim ve kavramsallaştırma henüz sağlanamamıştır. Türk diasporasını bir gerçeklik olarak kabul eden çalışmalarda ise kapsamı ve sınırlarıyla ilgili bir kafa karışıklığı olduğu görölmektedir.

Kavramsal düzeydeki eksiklik diaspora politikalarına ve bu politikaların üçüncü taraflarda oluşturduğu algıya da etki etmektedir. Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı’nın (YTB) kuruluş aşamasında Türk diasporasının yoğun olarak yaşadığı ölkelerdeki siyasal mercilerin ve medyanın söylemi bu manada şüpheli olmuştur. Söz konusu bu ölkelerin uzun geçmişı olan kendi diasporalarının varlığı ve bu kapsamda yürüttükleri derinlikli ve kurumsallaşmış diaspora politikaları Türkiye’deki gelişmelere karşı gösterdikleri tepkiyle çelişki oluşturmaktadır.

Mesleki hayatım süresince muhatap olduğum bu kavramsal kargaşanın giderilmesine kısmi de olsa katkıda bulunma amacıyla olan bu tez, pratik tecrübeler ve teorik okumaların ortak çıktısıdır. Türk diasporasının çerçevesinin çizilmesi ve Türkiye’nin diaspora politikasının bütüncöl bir perspektifte ele alınması elbette bir tez çalışmasıyla mümkün olmayacaktır. Bununla beraber hem bir dönem diasporada yaşamış hem de diaspora politikalarının oluşumunda ve uygulanmasında sorumluluk almış birisi olarak doktora çalışmamı bu alanda yapmayı bir sorumluluk olarak görmekteyim. Bu vesileyle kendi tecrübelerimizle kavramsallaştırma yapabilmemiz için ister kamu ister sivil tarafta olsun uygulama içerisinde gelen ilgili kişilerin de akademik çalışmalarını bu alana hasretmelerinin önemli faydalar sağlayacağı düşüncesindeyim.

Mehmet KÖSE, ANKARA, 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ÖNSÖZ	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ	x
KISALTMALAR LİSTESİ	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DİASPORA: KAVRAM TARTIŞMALARI VE OLUŞUMU

1.1. Kavram Tartışmaları	19
1.1.1. Tarihsel Gelişim	19
1.1.2. Semantik ve Kavramsal Tartışmalar	28
1.2. Diaspora Oluşumu.....	37
1.2.1. Otokton Diasporalar	38
1.2.2. Göçler ve Diaspora	41
1.3. Diaspora Politikaları.....	53

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK DİASPORASININ OLUŞUMU

2.1. Otokton Türk Diasporası.....	71
2.2. Türk Diaspora Oluşumunda Göçler	84
2.2.1. Osmanlı Dönemi Göçler.....	84

2.2.2. Erken Cumhuriyet Dönemi Göçleri (1923-1950)	90
--	----

2.2.3. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Göçler.....	93
--	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİASPORA GÜNDEMİNİN POLİTİKAYA DÖNÜŞÜMÜ

3.1. Kamu Politikalarının Gelişimi	112
--	-----

3.2. Kurumsal Tecrübeler.....	123
-------------------------------	-----

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK DİASPORA POLİTİKASI ve SİYASAL KATILIM

4.1. Yurt Dışı Oy Kullanma ve Gelişimi.....	134
---	-----

4.2. Devletlerin Yurt Dışı Oy Kullanmayı Teşvik Nedenleri	139
---	-----

4.3. Yurt Dışından Seçme Hakkının Yasalaşma Aşaması	143
---	-----

4.3.1. Seçmen Kütüklerinde Yurt Dışı Seçmenler	144
--	-----

4.3.2. Yurt Dışı Oy Kullanma Yasa Önerileri	148
---	-----

4.3.3. Seçim Kanunlarındaki Değişikliklerin Uygulamaya Yansıması.....	177
---	-----

4.3.4. Seçim Uygulamaları	181
---------------------------------	-----

SONUÇ ve DEĞERLENDİRMELER.....	190
---------------------------------------	------------

KAYNAKÇA	200
-----------------------	------------

ÖZGEÇMİŞ	236
-----------------------	------------

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1.: Ngram emigrant, ethnic minority, diaspora kullanım trendi.....	25
Şekil 1.2.: Türlerine Göre Diaspora Kurumları Olan Devletler, 1936-2014.....	55
Şekil 1.3.: Diaspora Kurum Türlerine Göre BM Üyesi Ülkelerin Oranları.....	57
Şekil 3.1.: Turkish Diaspora-Turkish Migrants Google Ngram Grafiği.....	70
Şekil 4.1.: Halk Oylaması Gümrük Sonuçları, 1987-2010.....	165
Şekil 4.2.: Milletvekili Genel Seçimleri Gümrük Sonuçları, 1987-2011.....	165
Şekil 4.3.: Yurt Dışı Seçmenlerin Oy Kullanma Sayıları, 2014-2018.....	187

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ANAP	: Anavatan Partisi
AK Parti	: Adalet ve Kalkınma Partisi
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AKPM	: Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi
BM	: Birleşmiş Milletler
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DESİYAB	: Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası
DB	: Dışişleri Bakanlığı
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DİYİH	: Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
İİBK	: İş ve İşçi Bulma Kurumu
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
OECD	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
RP	: Refah Partisi
SBB	: Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı
SHP	: Sosyal Demokrat Halkçı Parti
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TİKA	: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
YİS	: Yurtdışı İşçi Sorunları Genel Müdürlüğü
YTB	: Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı
YSK	: Yüksek Seçim Kurulu Başkanlığı

GİRİŞ

2014 yılında ilk defa Türk vatandaşlarının yoğun olarak yaşadıkları yabancı ülkelerde sandık kurulması, Türkiye'nin sınır ötesindeki üyeleriyle ilişkisi, amaçları ve yöntemleri üzerine tartışmaları artırdı. Kısa süre içerisinde 2014, 2015, 2017 ve 2018 yıllarında gerçekleşen beş ayrı seçim (cumhurbaşkanlığı, milletvekili genel seçimleri ve halk oylaması) Türk seçmenlerinin yanısıra mesken ülkelerin kamuoyu ve siyasi aktörlerinin de ilgisini çekmiştir. Türk siyasi partilerinin yurtdışı seçim çalışmaları ve diasporanın yüksek katılımı, Türk diasporasının evrimi ve diaspora politikalarındaki küresel gelişmeler çerçevesinde ele alınmamış, iç ve dış siyasi gündemin güncel konularına odaklanan tartışmaların arasında sınırlı bir alana hapsedilmiştir. Güncel politik tartışmalar bir kenara bırakıldığında tartışmanın esas boyutu Türkiye'nin yurt dışındaki vatandaşlarına yönelik politikalarının kapsamını genişletmesi ve kurumsallaştırması eksenine oturmaktaydı. Anavatanın ulus ötesi öğeleriyle ilişkisindeki bu yeni boyut, geçmiş dönemlerde öne çıkan ekonomi, kültür ve güvenlik parametrelerinden sonra diaspora politikasını yeni bir zeminde tartışmaya itmiştir.

Oy sandıklarının yurt dışına taşınması, uzun yıllardır yurt dışı seçmenler tarafından talep edilen ancak gerçekleşmesinin yarım asrı bulduğu bir uygulamadır. Bazı ülkelerin yurt dışında oy kullanma pratiği ise neredeyse bir asırdan fazladır uygulanmaktaydı. Yurt dışı seçim uygulaması ve daha da önemlisi teritoryal egemenlik alanının dışındaki seçmenleri temsil edecek parlamento üyelerinin anavatan başkentlerindeki sayısı günümüze kadar artarak devam etmiştir. Bu gelişmeler, ulus devletlerin sınır ötesindeki topluluklarıyla daha yakın ilişki kurma isteğinden yani diaspora politikalarından bağımsız değildir. Yaklaşık 150 ülkenin yurtdışındaki vatandaşlarına anavatan seçimlerinde oy kullandırması ve her yıl yenilerinin eklendiği diaspora temsil sisteminin 18 ülke tarafından uygulanması, diaspora politikalarındaki gelişmeler hakkında açık fikir vermektedir.

Bu tez, Türkiye'nin diaspora politikasının gelişimini siyasal katılım hakkı elde edilmesi süreci çerçevesinde ele almaktadır. Ancak, Türkiye'nin diaspora politikasının sınırlarının ve yönelimlerinin doğru anlaşılabilmesi için Türkiye'nin diasporasının nasıl oluştuğunun ele alınması gerekmektedir. Bu ise, diasporaya yönelik kavramsallaştırma tartışmalarından ve küresel gelişmelerden bağımsız değildir. Diaspora kavramının karşıladığı alanın ve bu alandaki farklı diaspora örneklerinin incelenmesi Türk diasporasının nasıl oluştuğunun ve sınırlarının ne olduğunun daha açık anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu yaklaşım farklılığı, Türk diaspora kavramsallaştırmada ve Türkiye'nin diaspora politikasının analizinde yeni bir perspektif ortaya koymaktadır. Bu çalışma, farklı tecrübelerin ürettiği kavramsallaştırmalarla Türk diasporasını tanımlamaktan kaçınmakta ancak bu tecrübelerden faydalanılmasını önemsemektedir.

Diaspora alanındaki kavramsal tartışmaları detaylı olarak ele alan bu tez, kavramın sınırlı tecrübeler üzerinden teorileştirilmek suretiyle özel alana hapsedilmesini eleştirmekte ve pratiğin merkeze alınarak kavramsallaştırmaların yapılmasını önermektedir. Diaspora tartışmalarında öne çıkan diaspora tanımları ve bu tanımlar üzerinden toplumların tasnif edilmesi gerçeklikle bağdaşmamaktadır. Mağduriyet ve sürgün merkezli tanımlamalarla kavrama negatif anlam yüklenmesi kavramın semantik anlamı ve tanımladığı alandaki dinamizmi görmemek anlamına gelmektedir. Antik Yunan'da Akdeniz etrafındaki kolonileri yani Atina anakarasından uzaktaki yerleşim alanlarındaki toplulukları tanımlamak için kullanılan kavram, Milattan sonra uzun dönem azınlık olarak yaşayan Yahudi topluluklar veya Hristiyan mezhepleri için kullanılmıştır. Ulus devletlerin hâkim duruma gelmesiyle dini azınlıkların sınırlarını aşarak hâkim topluluk konumunda olmayan etno-kültürel toplulukların hemen hemen hepsine atfedilmeye başlanmıştır. Uluslararası siyasal düzenin imparatorluklardan ulus merkezli devletlere dönüşümü diaspora kavramının tanımladığı çerçeveyi de derinden etkilemiştir. Diaspora kavramı gönüllü veya zorunlu göç ya da sınır değişimleriyle oluşan tüm ulus ötesi topluluklar için kullanılmaya başlanmıştır (Bruneau, 2010).

Teritoryal devletlerin ve ulus devletin son birkaç yüzyıllık dönemde hâkim konuma gelmesi, diasporaların yaygınlaşması ve küresel bir gerçeklik haline gelmesinde önemli rol oynamıştır. Yoğunlaşan ve çeşitlenen uluslararası göçler ile çok milletli devletlerin yerlerini giderek ulus devletlere bırakması diaspora topluluklarını daha da artırmıştır. Bu süreçte önce uluslararası göçü yönetmeye dair politikaların geliştiği, daha sonra ise ulus ötesi topluluklara yönelik politikaların yani diaspora politikalarının ortaya çıktığı görülmektedir.

On yedinci yüzyılda teritoryal egemenliğin Avrupa siyasal sisteminde yerini almaya başlamasıyla çok kültürlü ve çok milletli devletler yerlerini ulus-devletlere bırakmaya başladı. Vestfalya düzeni ile kralların toprakları üzerinde egemenlik hakları tanınmış, toprak bütünlüğü kabul edilmiş ve bu topraklardaki hakimiyetinin devamını sağlamak için ‘milli’ nüfusun inşasına yönelik politikalar geliştirilmiştir (Knutsen, 2015: 126). Üç asrı aşkın süreçte teritoryal egemenliğin meşruiyetini sağlayacak ulus inşa süreçleriyle birlikte ulus-devletler uluslararası sistemin temel birimi olarak kendilerini kabul ettirmiştir. Sınırların, teritoryal-egemen devlet ile sabitlenmesi ve sonrasında aynı coğrafyayı paylaşan insanların uluslaşması toplum formasyonlarını da etkilemiştir (Kurubaş, 2012: 33). Yirminci yüzyılda yaşanan büyük savaşlar, imparatorlukların dağılması, sömürgeci ülkelerin geri çekilişi ve federal devletlerin ortadan kalkması yeni sınırların ve devletlerin ortaya çıkışına yol açmıştır. Bu durum dünyanın hemen hemen her bölgesinde kültürel ve siyasi açıdan uyumsuz sınırlara ve farklı etno-kültürel toplulukların gün yüzüne çıkmasına neden olmuştur (Brubaker R. , 2000). Bu suretle kültürel ve etnik olarak kendilerini ait hissettikleri sınırların dışında kalan topluluklar oluşmuştur. Ulus-devletlerin oluşması aynı zamanda azınlıkların sosyolojik varlığının siyasal ve hukuki zemine taşınmasına, bir anlamda ulus devletin kendi ötekisini oluşturmasına neden olmuştur (Chaliand, 1989; Swanson, 2005). Bu tablo özellikle yirminci yüzyılın ilk yarısında jeopolitik etkenlerin de sebep olmasıyla zorunlu nüfus kaydırmalarıyla değiştirilmeye yani mümkün olduğunca “öteki”leri azaltarak homojenliği sağlamaya yönelik girişimlere bile yol açmıştır. Bu dönemde Rusya’daki

Polonyalıların Polonya'ya, Polonya'daki Almanların Almanya'ya, Türkiye'deki Rumların Yunanistan'a ve Yunanistan'daki Türklerin Türkiye'ye göçü gibi Avrupa'da büyük nüfus değişimleri yaşanmıştır (Soysal, 1994).

Diaspora oluşumunda en büyük pay sahibi olan uluslararası göç çok eskilere dayanmaktadır. Ancak ulaşım imkanlarının gelişmesi insan hareketliliğini hem yoğunlaştırmış hem de daha uzun mesafelere erişime olanak sağlamıştır. Zorluklar barındıran bir yerden başka bir yere göç etme teknolojik gelişmelerle birlikte gittikçe kolaylaşmıştır. Yaya ve binek hayvanların kullanımı ile başladığı düşünülen göçler tekerlek ve su taşıtlarının devreye girmesi ile yeni bir merhaleye geçmiştir. Su taşıtlarının ilk kullanımının Akdeniz ve Mezopotamya'da gerçekleştirildiği savı, yerleşik şehirlerin ve medeniyetlerin buralarda ortaya çıkması ile de desteklenmektedir (Shackley, 2006, s. 7). Akdeniz etrafında ticari kolonilerin kurulması, Asya ve Avrupa arasında ipek yolu ve kral yolu gibi ticaret yollarının önem kazanması, kıtalar arasında askeri ve siyasi seferlerin gerçekleştirilebilmesi şüphesiz ulaşım teknolojisindeki bu gelişmelerle ilişkilidir. Orta çağda gemilerde yelken tekniğinin kullanılmaya başlamasıyla Asya Pasifik'ten Atlas Okyanusuna kadar geniş alanda hareketliliğe imkân sağlanmıştır (Çallı, 2015, s. 12). Sömürge hareketleri ve uzak coğrafyalarda kaynak elde etme çabaları da bu dönemde artmıştır. Deniz ulaşımında buhar teknolojisinin kullanılmaya başlamasıyla yeni kıtalara kitlesel göçler artmıştır. Yirminci yüzyıla gelindiğinde ise ulaşım imkanları hem gelişmiş hem de çeşitlenmiştir. Karayolu, demiryolu, hava yolu ve deniz taşımacılığında ortaya çıkan yeni teknolojilerle insan hareketliliği ve mal transferinde her gün yeni bir safhaya geçilmektedir.

İletişim teknolojilerinin de desteğiyle göçmen toplulukların göç ettiği ülkesi ve yakınlarıyla teması daha sıklaşmış ve etkileşimi süreklilik kazanmıştır. Azınlık topluluklarından sonra göçmen grupların çoğalması, kalıcı olması ve bir kısmının geldiği kültürü de devam ettirme isteği ulus-devletin ötekisinden sonra ulus-devletin ötesinde topluluk inşasına zemin hazırlamıştır. Yeni bir sosyal ilişki ortamına, ekolojik çevreye ve

yaşam tarzına geçiş yapan göçmen topluluklar ya bu yeni durumu tamamıyla içselleştirir ve asimile olur ya da yeni bir yaşam formu inşa ederler. Bu yeni formun oluşumunda benzer kökenden gelenlerin ortak yerleşim alanları oluşturmaları belirleyici olmaktadır. Yeni nesiller, aile ve kültür kökenlerine ait bilgi ve kültür aktarımını bu çevrede alabilme imkânı bulmaktadırlar (Rouse, 1991, s.11).

Artan uluslararası göçler ve büyüyen göç kökenli topluluklar, göç politikalarında çok yönlü gelişime katkı sağlamıştır. Uluslararası göçlerin hızla arttığı göçler çağı olarak adlandırılan İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde göç alanına olan ilgi çok boyutlu olarak artmaya devam etmiştir (Castles & Miller, 2003). Devletler, göçü sosyal, ekonomik, kültürel, siyasi ve hukuki boyutta ve güvenlik açısından ele alarak yönetmeye ve kapsamlı göç politikaları uygulamaya başlamışlardır. Birleşmiş Milletler verilerine göre devletlerin kahir ekseriyeti göçü yönetmek ve istenmeyen göçü engellemek üzere politikalar uygulamaktadır. Ülkeler halen ihtiyaç duydukları emek ve beyin gücünü çekmek için teşvik edici göç politikaları yürütmektedirler.

Küreselleşmenin hızla arttığı son yüzyılda ‘toplumların birbirlerine bağı ve bağımlı’ hale gelmesi belirginleştikçe uluslararası göçlerin başta ekonomi olmak üzere çok yönlü katkısı somutlaşmaya başlamıştır (Kaya, 2019; Zoomers, Adepoju, & Naerssen, 2005, s.3). Göçmenlerin anavatanlarının ekonomik kalkınmasına, sosyal ve siyasal değişimlerine katkısı, kültürel ve diplomatik gelişimindeki rolü de kabul görmeye başlamıştır. Hatta bu ulus ötesi kapasitenin değerlendirilmesi için ulusal ve uluslararası programlar geliştirilmeye çalışılmıştır (Georgi, 2010, s.65). Köken ülkelerin göçmen topluluklarına yönelik politikaları da bu çerçevede meşru bir zemine kaymaya ve daha kapsamlı hale gelmeye başlamıştır. Aslında devletlerin yurt dışındaki vatandaşlarına erişme, onların haklarını koruma girişimlerinde bulunma ve kamu hizmetlerini onlara ulaştırma politikası yeni bir olgu değildir; konsolosluk hizmetleri bu bağlamda kurumsallaşma yönündeki geçmişten gelen bir kurumsal yapı olarak kabul edilebilir (Østergaard-Nielsen, 2016, s. 148).

Ulus ötesi toplulukların büyümesi, toplumsal ve siyasal karşılıklarının artmasıyla birlikte hem köken ülke hem de mesken ülke politikalarına yansımalarının da genişlemeye başlamasına neden olmuştur. Devletler gün geçtikçe sınırları dışındaki bu gruplara ulaşmak, onlarla irtibatlarını devam ettirmek ve kamu hizmetlerini onlara ulaştırmak için politikalar geliştirmeye, kurumlar inşa etmeye ve programlar uygulamaya başlamışlardır (Ragazzi, 2009, s.380; Collyer, 2013). Ulus kavramı, devletlerin egemenlik sürdüğü topraklarda yaşayanlarla sınır ötesindeki diaspora topluluklarının bütününe içerecek şekilde yeniden değerlendirilebilir. Devletlerin birçoğu anayasalarında vatandaşlarının ve ulusunun haklarının korunması ve menfaatlerinin gözetilmesine vurgu yapan maddeye sahiptir. Bu vurgu birçok anayasada ayrı bir madde ile yurt dışındaki insanları için de yapılmıştır. Devletlerin ne zaman ve neden diasporaları ile etkileşime girdikleri konusu birçok açıdan cevaplanmaya muhtaç görünmektedir. Ancak diaspora politikalarının oluşumu ve uygulamaları hakkında, kompleks yapı arz etmesinden kaynaklı olarak cevapları oluşturmak kolay değildir. Devletlerin yaklaşımları; sahip olduğu rejime, dış göç olgusuna yönelik bakışına, meri vatandaşlık yasasına, konsolosluk ağına, bütçe yapısına ve diasporanın siyasi ve ekonomik önemine bağlı olarak sürekli değişmektedir (Delano, 2015).

Devletlerin diaspora politikalarının oluşumunda motivasyonları farklılaşabilir, bu anlamda teorik yaklaşımlar da çok çeşitlidir. En fazla üzerinde durulan, devletlerin diasporadan ekonomik fayda elde etmek amacıyla aidiyet politikalarına yönelmesidir. Siyasi kazanım elde etme, kültürel yaygınlık sağlama ve güvenlik hedeflerini de diaspora politikalarını yönlendiren diğer motivasyon alanları olarak saymak mümkündür. Devletlerin yukarıda sayılan amaçlarının olması çok doğal olup, toprakları üzerindeki insanlardan beklentileri de bu başlıkların çok dışına çıkmamaktadır. Diaspora topluluklarının kimliklerini muhafaza etme ve idame ettirme niyeti ile devletin, ulus inşa ve ulusu devam ettirme gayesinin buluşması ulus kimliğini muhafaza ettirme niyetinin var olduğu anlamına gelmektedir. Bu süreçte ulus-devletler, teritoryal egemenlik alanlarının dışında yaşayan diasporalarına yönelik kamu hizmetleri sunarak, kamusal hizmet alanını

topraklarla sınırlı olmaktan çıkarıp ikametinden bağımsız olarak ulusun mensuplarına genişletmişlerdir.

Devletlerin bu kapsamda sundukları kamu hizmetleri ve bu sorumlulukları yüklenen kamu kurumları ve birimleri giderek artmakta ve çeşitlenmektedir. Siyasi haklar ve temsil mekanizmaları, vatandaşlık hakları ve sorumluluklar, ekonomi ve sosyal güvenlik politikaları, din, eğitim ve kültür hizmetleri gibi geniş çerçevede diaspora politikaları belirlenmekte ve bunları yürütecek kurumsal yapılar inşa edilmektedir. 90'lerden sonra bu alandaki kamu kurumlarının hızla arttığı görülmektedir. Birleşmiş Milletler'e (BM) üye ülkelerin yüzde altmışından fazlası diaspora ile ilgili bakanlık, genel müdürlük/başkanlık/daire başkanlığı gibi idari bir birim veya komiteye sahiptir. Siyasi düzeyde ise parlamento ihtisas komisyonları ve diasporayı temsilen seçilen parlamento üyeleri yer almaktadır (Gamlen, 2015, s.166).

Çalışmanın başında temas edilen Türkiye'nin toprakları dışında sandık kurmak suretiyle seçme hakkını seçmenlerinin meskûn olduğu ülkelere taşınması Türkiye'nin diaspora politikasının ana temalarından birisi olmuştur. Türkiye'nin diaspora politikasının geldiği bu nokta dünya tecrübelerinden farklı gelişmemiştir. İmparatorlukların yerini ulus devletlerin almaya başladığı dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun yerini alan Türkiye Cumhuriyeti sosyolojik ve kültürel nüfusu ile uyumlu bir toprak egemenliği elde edememiş, bu nüfusun önemli bir bölümü sınırları dışında kalmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkenin kapasitesi ve rejimin siyasi tercihleri nedeniyle ikili ve çok taraflı uluslararası anlaşmalarla da ortak sorumluluğu bulunan ulus ötesi topluluklara yönelik çalışmalardan kaçınılmıştır. On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu döneminde Amerika ve Avrupa kıtalarına göç eden toplulukların önemli kısmının İmparatorluk sonrası kendi ulus devletlerine sahip olması az sayıda göçmen nüfusun yeni döneme devrine neden olmuştur. Cumhuriyet'in ilk döneminde nüfus mübadeleleri dışında ciddi bir dış göç yaşanmamış, sadece Mardin'den Beyrut'a yönelen düzensiz göçler olmuştur. Bugün de Lübnan'daki Türk diasporasının önemli bir unsuru olan Mardinliler bu anlamda

modern dönem Türk diasporasının ilk nüvesi kabul edilebilir. İkinci Dünya Savaşı sonrası kitleselleşen küresel göç dalgalarında Türk göçmenler de beyin ve emek güçleriyle yerlerini almıştır.

1950 sonrası bireysel çabalar ve özel kurumların girişimleriyle başlayan beyin ve emek göçü 1961 yılında Almanya ve Türkiye arasında nota teatisiyle çerçevesi çizilen işgücü göçü ile resmileşmiş ve devlet politikası haline gelmiştir. Bu tarihten sonra Türkiye'nin ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi hayatının önemli bir parçası haline gelen gurbetçi/Almancı/göçmen/yurtdışındaki vatandaşlar/diaspora Türkiye'nin sosyo-ekonomik ve siyasal alanda kat ettiği mesafeyle bağlantılı olarak planlamadan uygulamaya kadar kamu politikalarının içinde yer almıştır. Bir önceki cümledeki “gurbetçi”den “diaspora”ya kadar olan sıralama aslında bir anlamda Türkiye'nin yurt dışındaki vatandaşlarına bakıştaki dönüşümü de ifade etmektedir. Diğer taraftan jeopolitik değişimler sonucu sınır dışında kalan ‘kazara diaspora’ (Brubaker R. , 2000) ve ‘kıyıya vurmuş diaspora’ (Laitin, 1998) olarak literatürde yer alan, Türk literatürü ve siyasasında Osmanlı Bakiyesi/İmparatorluk Bakiyesi/ Dış Türkler/Türk Soylular/ Soydaş-Akraba Topluluklar/ Diaspora olarak yer alan ulus ötesi topluluklar da İkinci Dünya Savaşı sonrası bölgesel ve küresel politik değişimler ve Türk siyasetindeki açılımla beraber tekrar kamu politikalarında yer almaya başlamıştır. Kamu kurumlarında muhatap birimlerin oluşturulmasının yanında yasalar çıkarılmış ve farklı kamu birimleri tarafından sosyal ve kültürel içerikli programlar yürütölmeye başlanmıştır. Bu kategorideki toplulukların, diaspora politikaları çerçevesinde ele alınmaya başlaması henüz yeni bir olgudur. Ancak burada ifade etmemiz gereken önemli bir husus, göç merkezli ulus ötesi toplumların oluşumu ve diaspora kurumsallaşması, bu tezin “otokton diaspora¹” olarak isimlendirmeyi

¹ Otokton kavramı, yerli yani uzun yıllardır yerleşik olan topluluklar için kullanılmaktadır. Alokton kavramı ise başka topraklardan göç etmiş kişiler için kullanılmaktadır. Hollanda’da kullanımı yaygın olan bu kavram ile yerli Hollandalıları sonradan gelenlerden ayırt etmek için kullanılmaktadır. Almanya da benzer şekilde Danlar, Frisler ve Sorbları anayasasında azınlık olarak kabul etmektedir. Otokton azınlık

tercih ettiği, jeopolitik etkenlerin oluşumuna neden olduğu ulus ötesi toplulukların tekrar kamuoyunun, siyasetin, akademinin ve bürokrasinin gündemine girmesinde etkin olmuştur. Otokton diasporaları da içine alan kapsayıcı diaspora anlayışının gelişimi ve diaspora politikasının oluşumu dış göç ve bu süreçte gelişen diaspora politikalarıyla doğrudan bağlantılıdır.

Diasporanın gündeminin şekillenmesinde anavatan ve mesken ülke politikalarının etkisi inkâr edilemez ancak bunlardan daha öncelikli olarak diaspora topluluğunun sosyo-kültürel kimliği, ekonomik durumu, kendilerinin ve çocuklarının gelecek beklenti ve endişeleri ile güvence hassasiyetleri belirleyici olmaktadır. Yurtdışı Türk toplumu anavatanla bağını çok katmanlı olarak sürdürme konusunda ilk yıllardan itibaren istekli ve ısrarcı olmuştur. İlk dönemlerdeki geçicilik fikri, anavatan ve bu bağlamda ulus bağının dil, din, kültür, sosyal güvenlik, ekonomik ve siyasi haklar zemininde muhafazasında ısrarcı olunmasını açıklayabilir. Mesken ve köken ülkeler de politikalarını özellikle eğitim, anadil, sosyal güvenlik ve ekonomik alanlarda bu çerçevede yürütmüşlerdir. Daha sonraki dönemlerde geçici olma düşüncesinin yavaş yavaş yerini kalıcılığa bırakması, mesken ve köken ülke politikalarının farklılaşması ve önceliklerin de değişmesine neden olmuştur. Mesken ülkeler uyum ve asimilasyon politikalarını daha merkeze alırken anavatan politikalarında kültürel aidiyetin devamı merkezi rol oynamıştır. Aidiyet aynı zamanda siyasi ve ekonomik amaçlara katkıda da belirleyici olmaktadır.

Dolayısıyla bu tezde, 1960 sonrası dış göç süreçleri ve politika gelişimleri daha detaylı şekilde incelenmektedir. Bu kapsamda seçme ve seçilme hakkının parlamento müzakerelerinde ve yasal gelişim süreçlerinde nasıl ele alındığını detaylı olarak inceleyen

olarak kabul edilen bu topluluklarla yakın dönemde ülkeye yerleşen Türk kökenli vatandaşlarını ayırtmaktadır. Bu örneklerden yola çıkarak bu tezde “otokton diaspora” kavramı geliştirilmiştir. Bu kavram ile tarihi süreç içerisinde oluşmuş ve yerli toplum olarak kabul edilen ancak sosyolojik veya siyasi olarak azınlık olan ve sınır ötesindeki bir milletle yakın bağı olan topluluklar kastedilmiştir.

bu tez, aynı zamanda Türk diaspora politikasının da nasıl bir dönüşüm geçirdiği hakkında çeşitli analizleri barındırmaktadır. 1965 yılında Parlamento'ya verilen ilk kanun teklifi ile gündeme gelen yurt dışındaki seçmenlerin oy kullanabilmesi için dış temsilciliklerde sandık kurulması fikri yarım asırlık girişimler ve tartışmalar sonucu 2014 yılında ancak tam anlamıyla uygulamaya konulabilmiştir. 1946 yılında yurtdışındakilerin kütüğe yazılabilmesi kanuna girmiş ve kayıtlı oldukları ilçelerde seçim günü oy kullanmalarına imkân tanınmıştır. Seçmen kütüğüne kayıt usulüyle ilgili yapılan birkaç değişiklik dışında 1986 yılında yurtdışında yerleşik olan ve seçmen kaydı olmayanların gümrüklerde oy kullanması düzenlenene kadar talepler ve öneriler olmakla beraber somut bir adım atılmamıştır. 1995 yılında anayasa değişikliği yapılarak tereddütlerin giderilmesine rağmen ancak 2008 ve 2012 yıllarındaki yasa değişiklikleriyle 2014 de yurt dışında sandık kurmak mümkün olmuştur. Bununla beraber siyasal katılım hakkının seçme hakkıyla birlikte mütemmim cüzü olan seçilme hakkının verilmesiyle ilgili tartışmalar ise halen devam etmektedir.

Araştırmanın Teorik Çerçevesi

Diasporaların uluslararası sistemde yerini alması köken ülke olan ulus devletlerle ilişkilerinin kavramsallaştırılmasına yönelik tartışmalara yeni bir ivme kazandırdı. Diaspora politikalarına, küreselleşme ile bağlantılı olarak egemenlik hakkının kullanımının teritoryal sınırların ötesine taşıdığı (Cohen, 2018); dış göç politikalarındaki değişimin, devletlerin artan ulus ötesi icraatlarının, diaspora kavramının yaygınlaşmasının hükümet etme şeklini değiştirdiği (Ragazzi, 2009, s.383); gelişen teknolojik imkanlar ve diaspora topluluklarının etkinlik kazanması ulus-yurt ile diaspora-yurt konseptlerini etkilediği ve küreselleşmeyle teritoryal devlet anlayışının zayıfladığı (Carter, 2005); ulus devletin yabancı sermaye girişi ve artan bağımlılığa karşı otonom alanını diaspora politikaları ile genişletme çabası (Basch, 1994); ekonomik ve sosyal istikrarın giderek artan derecede yabancı sermaye ve finans akışına bağımlı hale gelmesine karşın ulus devletin kendi diasporasını ulusal ekonomi ve siyasete entegre ederek bu durum karşısında

pozisyon alması (Guarnizo and Smith 1998) ve devletlerin uluslararası sistemde egemenliğin yeniden tanımlanma sürecinde erk'lerini koruma girişimi (Ragazzi, 2017) şeklinde izahatlar getirilmektedir.

Bu yaklaşımların ulus-devlet ve ulus ötesi toplumlar arasındaki ilişkiyi, teritoryal devlet anlayışında değişim, egemenlik alanlarının yeniden tanımlanması ve diaspora, devlet ve diğer aktörlerin ilişkileri üzerinden tanımladıkları görülmektedir. Ancak bu bakış açısının görmediği ulus formunun yeni bir zaviyeden ele alınması gerektiğidir. Devletlerin topraklarındaki egemenliğinin meşruiyetine zemin oluşturan ulusun bir kısmının sınır ötesine, dünyanın farklı bölgelerine göç etmesi nedeniyle ulusun küresel bir form kazandığı görülmektedir. Küreselleşen ulus, jeopolitik etkenlerle devletin egemen topraklarının dışında kalan otokton diasporaları da kapsamı içine alarak daha da genişlemektedir. İletişim ve ulaşım teknolojilerinin gelişimi ile farklı mekanlardaki toplulukların çok yönlü etkileşim içinde olmalarını sağlamıştır. Benzer sosyoloji, tarih ve kültüre sahip olan topluluklar çok yönlü ve çok katmanlı etkileşim içerisine girmişlerdir.

Bu bağlamda Laguerre tarafından kavramsallaştırılan cosmo-nation / kozmo-ulus teorisi açıklayıcı olmaktadır (Laguerre M. S., 2010). Kozmo-ulus, bir anlamda ulusun evrensel boyutta tanımlanmasıdır denilebilir. Ulus, devletin egemen olduğu topraklarla sınırlı olmaktan çıkmış ve farklı mekânlarda yerleşik diasporalara sahip hale gelmiştir. Küreselleşen yani evrensel hale gelen ulus, teritoryal alandaki ulus ve diasporadaki toplulukların toplamından oluşmaktadır. Kozmo-ulus yaklaşımı anavatan ve onun ulus ötesi topluluklarıyla sadece ikili ilişkiyi öngörmemekte, kozmo-ulusu oluşturan anavatan ve diasporadaki bütün toplulukların birbirleriyle çok taraflı ilişki ve etkileşimine dayanmaktadır. On yedinci yüzyılda başlayan süreçte teritoryal alanla sınırlı ulus inşasının küreselleşme ile beraber yeni bir zemin kazandığını ve ulusun teritoryal değil küresel boyuta taşındığına şahit olunmaktadır. Laguerre, küresel ağ ilişkisinin oluşturduğu kozmo-ulusun bu yönüyle global nation / küresel ulustan ayrıştığını iddia etmektedir. Küresel ulus kavramında trans-nasyonal ilişkinin üç farklı köken üzerine bina edildiğini,

bunların devlet, diaspora merkezli veya karşılıklı bağımlılık ilişkisi üzerinde iki yönlü olduğunu söylemektedir. Bu ikili ilişki esası diaspora merkezlerinin birbirleri arasındaki ilişkinin etkisini yok saymaktadır. Bu noktada trans-nasyonal ulus-devlet (transnational nation-state) kavramıyla da farklılaşmaktadır. Schiller ve Fouron'un benimsediği bu kavram ile devletin otoritesinin teritoryal egemenlik alanının dışına taşması ve diasporanın ulus-devlete entegrasyonu ifade edilmek istenmektedir (Schiller & Fouron, 2001). Trans-nasyonal ulus-devletin uzak mesafe milliyetçiliğini (long-distance nationalism) kapsamı içine aldığı da ifade ederek uzak mesafe milliyetçiliği üzerinden ulus-devlet ve ulus ötesi toplulukların ilişkilerini tanımlamaktadır. Uzak mesafe milliyetçiliği ortak ve tarihi anavatan olan coğrafyaya bağlılığı, anavatan için çaba içinde olmayı ve trans-nasyonal ulus-devletin kurucu unsuru olmayı gerektirmekte; anavatana katkı yapmada zaman zaman engellerle karşılaşılabilceğinin farkında olunması ve diaspora gibi diğer kolektif aidiyetlerden ayrıştırılması olarak tanımlanmaktadır (Schiller & Fouron, 2001). Uzak mesafe milliyetçiliği ulus-devleti merkeze almakta ve ulus ötesi topluluklarla tek yönlü bir ilişki öngörmektedir. Bu yönüyle küreselleşen ulusun kozmo-ulus da olduğu gibi yeni bir form oluşturması değil mevcut ulus-devlet anlayışının sınır ötesindeki varlığının zeminini inşa etmektedir.

Laguerre, kozmo-ulus teorisi ile uluslararası göçün ulus ötesi toplulukları, yani küresel semtleri oluşturduğunu düşünmektedir. Bu yönüyle bu teori eksik kalmaktadır. Teritoryal alanın dışında ve ulus ile ortak aidiyet zeminine sahip olan jeopolitik etkenlerin oluşturduğu topluluklar da aynı kozmo-ulusun parçası olarak değerlendirilmelidir. Kozmo-ulusu oluşturan küresel semtler içerisine benzer sosyo-kültürel özelliklere sahip toplulukların da eklenmesi doğal bir sonuçtur. Kozmo-ulus teorisine dayanarak kozmo-parlamento yaklaşımını öneren Laguerre bunun küresel yönetişimin gereği olduğunu söylemektedir. Bu çerçevede, ulusun bütününe hitap eden küresel yönetim alanının eksik kalan yanının diaspora politikaları ile tamamlanması gerekmektedir. Türkiye'nin otokton ve göç diasporalarının küreselleşen Türk kozmo-ulusunu oluşturduğu

ve bunun gereği olarak da diaspora politikalarının kozmo-ulusun önceliklerine göre uygulamaya konulduğu görölmektedir.

Araştırma Sorusu ve Metodoloji

Bu alışma, meseleyle pratik veya teorik düzeyde ilgilenenler için Türk Diaspora Politikasının kavramsallaştırılmasına katkı sağlamak üzere, üç temel direk üzerine inşa edilmiştir. İlk olarak hem teoride hem de kullanım sırasında yeni tanımlar, manalar ve sınırlar kazanması hasebiyle diaspora kavramı mekânsal ve tarihsel boyutuyla beraber tartışmaya açılmaktadır. Mekansal ve politik tercihlerin kısıtlamalarını aşmak ve var olanı ortaya çıkarmak amacıyla mesele kavramsal yönüyle de masaya yatırılmaktadır.

İkinci olarak sınır ötesi toplumun yani diasporanın oluşumu incelenmekte, gerek ulus devletin inşası sürecinde jeopolitik nedenlerden dolayı yaşadıkları coğrafyanın yeni mekansal kimlikleştirmelerinin muhatabı olan, gerekse zorunlu veya isteğe bağlı göçlerle oluşan yeni dönem nüfus hareketliliği nedeniyle ortaya çıkan diasporanın oluşumu ele alınmaktadır. Tez bu manada tarihsel süreci kapsamlı bir taramadan geçirmektedir. Türk diaspora politikasını anlamak için Türk diaspora oluşum tarihini de anlamak tezin öncelediği hususlardandır.

Üçüncü olarak ise Türk seçim sisteminin gelişimi yurtdışı seçimler açısından ele alınmakta ve diasporanın seçimlere katılımının Türk siyasal hayatındaki yeri irdelenmektedir. Diasporanın bulundukları ölkelerden Türkiye’de gerçekleştirilen seçimlere katılım süreci yasamaya ait dokümanların incelenmesiyle yapılmaktadır. Bu bölüm bir anlamda Türkiye’nin diaspora politikasının haritalandırılması için yeni bilgiler sunmakta ve ölkenin gelecekte nasıl bir politika belirleyeceğine dair de ipuçları vermektedir. Bu bağlamda tezin bu kısmı hem öncü hem de özgündür.

Bu bağlamda, tezin ana sorunsalı olan Türk diaspora politikası ve Türkiye’nin diasporasıyla ilişkisi yukarıda arz edilen bu üç aşamada ele alınmakta ve böylelikle tezin sorunsallarının da çerçevesi çizilmektedir.

Bu çalışma, Türk diasporası tartışmalarının kelimeye yüklenen anlam çerçevesinde ele alınmasının, farklı diaspora topluluklarının tecrübeleriyle oluşan kavramsallaştırmalarla açıklanmaya çalışılmasının veya seçili topluluklarla sınırlı diaspora tanımlamasının, Türk Diasporasının bütüncül olarak ve doğru şekilde anlaşılmasını engellediğini iddia etmektedir. Bu sorunu aşmak için öncelikle Türk diasporasının oluşumu irdelenmekte, bu çerçevede, Türk diasporasını oluşturan ana kategoriler ele alınmaktadır. Türk diasporasının Osmanlı döneminde sınır değişimleri ve nüfus hareketleri ile başladığı, İkinci Dünya Savaşı sonrası başlayan ve devlet politikası haline gelen kitlesel dış göç hareketiyle oluşumunu devam ettirdiği ortaya konulmaktadır. Bu bağlamda diasporanın gelişiminin siyasal katılım hakkının elde edilmesindeki rolü ve diaspora politikasının oluşumu üzerinde etkileri ele alınmaktadır.

Bu çalışma, Türk diasporasını ve Türkiye'nin diaspora politikasını kendi tarihi, sosyal, ekonomik ve siyasi tecrübeleri çerçevesinde ele alması itibariyle özgün bir yöneme sahiptir. Bu konuları inceleyen sınırlı sayıda çalışmanın büyük kısmı Yahudi ve Ermeni diasporalarının tecrübeleri üzerinden gerçekleştirilen kavramsallaştırmalarla sınırlı bir analizle Türk diasporasını tanımlamaya çalışmaktadır. Aynı şekilde diaspora politikalarının analizinde de bu sınırlılıkların devam ettiği görülmektedir. Ulus devlet inşaa sürecinin diaspora oluşumundaki kritik rolü görmezden gelinerek diaspora politikaları önerilmekte veya eleştirilmektedir. Bu çalışma ise diasporanın ulus devletin sınırları içerisindeki toplumla birlikte kozmo-ulusu oluşturduğunu ve bu kapsamda diaspora politikalarının da bu sürecin doğal çıktısı olarak ulus devletin kamu politikalarının kapsamında olması gerektiğini işlemektedir.

Bu tezde diaspora oluşumu, siyasal katılım hakkının verilmesi ve diaspora politikasının gelişimi 'süreç analizi' yöntemi ile incelenmektedir (Mahoney, 2004). Süreç analizinde bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde etkisi analiz edilmekte ve bağımsız ve bağımlı değişken arasındaki tarihsel ilişki kurulmaktadır (Mahoney, 2004). Bu analizler ise birincil ve ikincil kaynakları kullanmak suretiyle yapılmaktadır.

Parlamento müzakere tutanakları, birinci ve ikincil mevzuat, kamu politika belgeleri ve raporları ile Resmî Gazete arşivi birincil kaynaklar arasında önemli yer tutmaktadır. İkincil kaynaklarda özellikle İngilizce literatürden geniş ölçüde faydalanılmıştır. Uluslararası kuruluşların verileri de bu tezde kullanılmıştır.

Kavramsal tartışmalar, diaspora tecrübeleri ve politikaları büyük oranda İngilizce kaynaklar taranarak incelenmiştir. Türkçe literatürün bu anlamda sınırlı olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Farklı diaspora çalışmalarının İngilizce literatürde yer alması dolayısıyla Alman diasporasından Rus diasporasına kadar değişik tecrübeleri bu çalışmaya aksettirme imkânı olmuştur.

Türk diasporasının oluşumu hem akademik çalışmalar hem de ikili ve çok taraflı anlaşmalar üzerinden incelenmiştir. Türkiye'nin göç sürecinde sorumluluk almış İş ve İşçi Bulma Kurumu ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü ile kamu politikalarında önemli yeri olan Devlet Planlama Teşkilatı tarafından hazırlanan veya hazırlatılan politika belgeleri ve raporlar da Türkiye'nin politikalarının gelişiminin analizinde önemli katkı sağlamıştır. Politikaların, uygulamaya geçişinde yasalaşma ihtiyacı gerekmişse ilgili yasaların Meclis tutanakları TBMM arşivinden temin edilerek incelenmiştir. Resmî Gazete arşivinden de çokça faydalanılmış, birincil ve ikincil mevzuat düzenlemeleri büyük oranda Resmi Gazete arşivinden temin edilmiştir.

TBMM tutanak arşivi seçimlerle ilgili çok daha kapsamlı olarak kullanılmıştır. 1946 yılından sonra çıkarılan seçim kanunları incelenerek yurt dışı seçmeni ilgilendiren hususlar olup olmadığı tespit edilmiş ve sonrasında ilgili tutanaklar temin edilerek detaylı olarak taranmıştır. Bu kapsamda, 1961, 1973, 1979, 1986, 1987, 1995, 2008 ve 2012 yıllarında seçim kanunda yapılan düzenlemelerin ihtisas komisyonu ve genel kurul tutanakları bütünüyle incelenmiştir. Uygulayıcı kurumu olan YSK'nın genelgeleri, kararları hem YSK sitesinden hem de Resmî Gazete arşivinden temin edilerek çalışmada kullanılmıştır. 1986, 1995 ve 2008 yıllarındaki seçim kanunu değişiklikleri Anayasa

Mahkemesine taşındığı için Mahkeme kararları da faydalanılan önemli belgeler arasında yer almaktadır.

Tezin Bölümleri

Tez, ilk bölümde çalışmanın genel çerçevesini, oturduğu temel teorik yaklaşımı, kullanılan yöntemi ve sorunsalı ele almaktadır. Ardından ikinci bölümde diaspora kavramı etrafında şekillenen tartışmaları kapsamlı şekilde ele almıştır. Kavramsal çerçeveyi tartışırken diaspora kavramını ele almak suretiyle kavramın tarihsel serencamı sosyolojik ve semantik tartışmalara atıfla ele alınmaktadır. Daha sonra ise kavramsallaştırma tartışmalarına girerek tanımlamalarda esas alınan kriterler analiz edilmektedir. Yahudi ve Ermeni toplumlarının kendi tecrübeleri üzerine bina edilen kavramın özelleştirilmesi çabaları eleştirilerek dinamik gerçekliklerin kavramsallaştırmalarda belirleyiciliği üzerinden bir çerçeve çizilmeye çalışılmaktadır. İkinci bölümde devamla diaspora oluşumları ele alınarak uluslararası göçlerin ve sınır değişimlerin diaspora oluşumlarındaki etkileri de araştırılmaktadır. Teritoryal devlet tartışmaları, uluslaşma, göçler ve azınlık topluluklarının ulus ötesi topluluklara dönüşümü literatür araştırmaları üzerinden incelenmektedir. Diaspora oluşumu otokton diasporalar ve göç merkezli diasporalar olmak üzerine iki alt bölümde ele alınmaktadır. Devamında ise diasporaların kamu politikalarına ve kurumsal yapılanmalara yansımaları analiz edilmektedir. Diaspora politikalarının gelişimi ve diaspora kurumsal yapılarının kamu sistemlerinde yer alması, başta Gamlen ve Ragazzi olmak üzere bazı akademisyen ve enstitüler tarafından yapılan kapsamlı araştırmalara binaen incelenmektedir.

Üçüncü bölümde ise Türk Diasporasının oluşumu incelenmektedir. Türk diasporasının oluşumunda iki ana eksen olan, insan ve sınır hareketliliği sonucunda oluşan diasporalar etraflıca incelenmektedir. Tez'in otokton diaspora olarak isimlendirmeyi tercih ettiği İmparatorluk'tan ulus-devlete geçişte sınır ötesinde kalan kültürel yakınlığın olduğu toplulukların oluşumları Yunanistan, Bulgaristan ve Batum örnekleri üzerinden ele alınmaktadır. Bu toplulukların Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye'si ile hukuki bağı

kuran ikili ve çok taraflı anlaşma metinleri referans alınarak bu çalışma yapılmıştır. Osmanlı Parlamentosunda kabul edilen ve Ankara Meclisi tarafından da sahiplenilen Misak-ı Milli belgesi çerçevesinde yeni ulus devletin kurucu bakış açısıyla Cumhuriyet sonrası politika değişiklikleri de ele alınmıştır.

Türkiye'nin ulus ötesi topluluklara yönelik politikası 2010 yılında Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) kurulana kadar otokton ve göç merkezli diasporalar olarak birbirinden bağımsız yürütülmekte idi. YTB' nin kurulması ile birlikte iki kategorideki topluluklarla ilgili politika ve programlar aynı kurumun sorumluluk ve koordinesine verilmiştir. Bu politika tercihinin ve kurumsal yönelimin sonuçlarını değerlendirecek araştırmalar olmadığından bu konuda analiz yapma imkânı bulunmamaktadır. Ancak bu zamana kadar nasıl geliştiğini ele almak mümkündür. Bu çerçevede, dördüncü bölümde otokton ve göç diaspora topluluklarına yönelik politikalar kamunun farklı birimlerinin mevzuat ve yayınları üzerinde çalışmalarının incelenmesi suretiyle ele alınmaktadır.

Beşinci bölümde ise Türkiye'nin diaspora politikası kapsamında siyasal katılım hakkının gelişimi ele alınmaktadır. Seçme ve seçilme hakkı bulunan Türk diasporasının bu hakkı elde etme süreci parlamento tartışmalarına dayanılarak incelenmektedir. Türk diasporası olarak ele alınan kitlenin tamamı vatandaşlık hakkına ve dolayısıyla seçme hakkına sahip değildir. Ancak özellikle göçle giden Avrupa'daki Türk toplumu büyük oranda bu hakka sahiptir. Almanya ve Avusturya gibi çifte vatandaşlığa olumlu yaklaşmayan ülkelerde Türk vatandaşlığından çıkan ve oy hakkını kaybedenlerin sayısı da ciddi orandadır. Türkiye vatandaşlık kanununda yaptığı düzenleme ile bu durumda olanlara Türkiye ile bağlarını devam ettirmeleri ve haklarını muhafaza edebilmeleri için "Mavi Kart" vermektedir. Bu statüde olanların sayısının 800 binin üzerinde olduğu tahmin edilmektedir. Otokton diasporalar ise ulus-devletleşme sürecinde ortaya çıktıklarından büyük oranda vatandaşlığa sahip değillerdir. Bulgaristan'da çifte vatandaşlık hakkı dolayısıyla son yıllarda Türkiye'ye zorla göç ettirilenlerin bir kısmının geri dönmeleriyle

önemlice bir seçmen grubu oluşmuştur. Diğer otokton diaspora topluluklarında da çok sınırlı da olsa seçme hakkına sahip olanlar vardır. Seçmen ağırlığının farklı olmasına rağmen süreçlerin ve tartışmaların daha iyi görülebildiği seçme hakkının elde edilmesi tartışmaları üzerinden diaspora politikasının oluşumu tartışılmaktadır.

Bu tezde, gerek kolayca akademik çıktıya dönüştürülmesi pratiğinden gerekse bölümler içinde ve arasında mana bütünlüğünü korumak istenmesi yönüyle her bölümde o bölümün müstakil literatürü verilmiştir. Farklı pratikleri yaygın olmasına rağmen bu tez, her bölümün literatürünü ve hatta münasip bulunmuş ise kavramsal ve teorik tartışmalarını aynı bölüm içerisinde sunmaktadır. Böylece okuyucu müstakil bir literatür taraması bölümü yerine kavramsal ve tartışma boyutuyla alakalı literatürü ayrı ayrı bölümlerde bulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DİASPORA: KAVRAM TARTIŞMALARI ve OLUŞUMU

Türk diasporasının oluşumuna geçmeden önce bu bölümde, diaspora kavramsal tartışmalarına ve farklı tecrübelerle ortaya çıkan diasporalara değinilecektir. Diaspora oluşumlarının birbirlerine benzer tecrübelerle sahip olduğu görüldüğü gibi, birbiriyle örtüşmeyen süreçlere de fazlasıyla rastlanmaktadır. Bu farklılıkların, kavramsallaştırmalarda çeşitlilik sağladığına müşahade edilmektedir. Bu bağlamda, farklı tecrübelerle dayanılarak gerçekleştirilen kavramsallaştırmaları esas alarak Türk diasporasının tanımlanmasının sorunlu olduğu düşünülmektedir. Bu tezde, benzer hataya düşülmemesi için diaspora kavramı detaylı olarak analiz edilmekte ve Türk diasporasının tanımlanmasına yardımcı olacak kriterler ortaya çıkarılmaktadır.

1.1. Kavram Tartışmaları

Ulus ötesi toplulukları ifade etmek üzere kullanımı gittikçe artan diaspora terimi, kavramsal düzlemde tanımlama çabalarını ve tartışmaları da tetiklemiştir. Semantik anlamı üzerinden ve bireysel tecrübeler esas alınarak yapılan kavramsallaştırmalar kapsam içerisine aldıkları ve dışında bıraktığı topluluklar çerçevesinde yeni tartışmalara yol açmıştır. Dolayısıyla kavramın karşıladığı alanın tarihsel geçmişini ele almak ve diaspora topluluklarının oluştuğu sosyal ve siyasal zemini analiz ederek kavramsal karmaşayı aşmak diaspora çalışmaları açısından önemlidir. Bu analiz, Türk diasporası etrafında sürdürülen ontolojik tartışmalara açıklık getirmeye yardımcı olacak ve aynı zamanda Türk diasporasının sınırları hakkında da fikri altyapı inşa edecektir.

1.1.1. Tarihsel Gelişim

Diaspora kavramının tarihsel süreçte siyasal sistemlerin ve sosyal yapıların değişimiyle uyumlu olarak yeni karşılıklar oluşturduğu görülmektedir. Kavram, dinamik

bir yapıya sahiptir ve bu dinamikliği tarihi dönemler itibariyle kullanımının nasıl bir değişim ve gelişim gösterdiğini inceleyerek daha iyi anlamak mümkündür. Bu çerçevede, bu bölümde kavramın Antik Yunan’dan başlayan ve günümüze kadar gelen serüveni incelenecektir.

Antik dönemde Yunanlıların nüfus artışı dolayısıyla yeni yerleşim alanları arayışı, ticaret için yeni merkez arayışları, tarım yapılabilir arazi ihtiyacı ve maden sahalarına erişim maksadıyla göç ettikleri bilinmektedir (Osborne, 1996, s. 197). Bu göçler neticesinde Akdeniz çevresinde Yunan kolonileri oluşmuştur. Ticaret için kurulan bu koloniler yani bir anlamda dışardaki yeni yerleşim bölgeleri anakaradan göçlerin zincirleme devamını sağlamıştır. Anakara ile koloniler arasındaki bağ muhafaza edilmiştir. Farklı mekânlar arasındaki, yani Yunan siteleri ile Akdeniz, Ege, Karadeniz ve Küçük Asya’da ortaya çıkan kolonileri birbirine bağlayan güç, Dufoix tarafından “dil, kültür ve tarih” olarak ifade edilmektedir (Dufoix, 2008). Yunanca kelime olan Diaspora terimi ilk kez (M.Ö) 800-600 yıllarında Küçük Asya ve Akdeniz’de Yunanlıların kurdukları bu kolonileri ifade etmek için kullanılmıştır (Cohen, 1995, s.6).

İlk diaspora toplulukları olarak Yunan kolonilerinin isimlendirilmesine rağmen genel algı kavramın Yahudi toplumu ile var olduğu şeklindedir. Aslında Yahudi toplumunun ilk sürgün dönemlerinde diaspora terimi kullanılmamıştır. İsrailoğulları, Babil Krallığına esir düştükten sonraki beş asır boyunca “sürgün toplumu” olarak tanımlanmıştır (Baumann, 2000). Eski Ahitte Yahudilerin Babil esaretini ifade eden “gola” ve “galut” gibi kavramların kullanılması tercih edilmiş ve bunların Yunancaya tercümelerinde de “diaspora” yerine sürgün anlamına gelen “aichmalosía” ve “metoikesía” kelimeleri kullanılmıştır (Baumann, 2010). Baumann, milattan önce yapılan bu tercümelerde İsrail-Filistin dışında yaşamı daha farklı terim ile tanımlamak için, galut ve diaspora terimlerinin bilinçli olarak ayrıştırıldığını söylemektedir. Eski Ahitte “diaspora” 12 kez kullanılmış ancak hiçbir Yahudilerin sürgününü ya da başka bir insani durumu ifade etmek için kullanılmamıştır (Dufoix, 2008). Sürgün toplumu olarak

adlandırma bir anlamda dönemin sosyolojik ve siyasi durumunun yansıması olarak değerlendirilebilir.

Yahudi toplumu Babil sürgününden sonraki tarihi süreçlerde farklı devletlerin yönetiminde ve toplumların hakimiyetinde azınlık olarak varlığını devam ettirmiştir. Sürgün sonrası dönemlerde Filistin/Kenan bölgesine dönme fırsatları zaman zaman oluşmuş ancak toplu bir dönüş gerçekleşmemiştir (Dufoix, 2008). Yahudi topluluklarından, kendi krallıklarının yıkılmasından sonra da uzun dönem Filistin/ Kenan bölgesinde hakimiyet ve yönetim kendilerinde olmaksızın yaşamlarını devam ettirenler olmuştur. Hristiyanlığın yaygınlaşmaya başladığı dönemlerde Yahudi toplumunu tanımlayan kavram da değişmiştir. İskenderiye'deki Yahudi toplumunu karakterize etmek suretiyle kullanılmaya başlayan diaspora tanımlaması yeni dini tercüme ve metinlerde de görülmeye başlanmıştır. (Ages, 1973) Yahudi ilahiyatçıları yeni yaşam alanlarında dinin hayata hâkim kılınması ve Tanrı'nın buyruklarına göre yaşanması gerektiğini söyleyerek diaspora olma kimliğine vurgu yapmışlardır (Baumann, 2000). Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlığı resmi din olarak kabul etmesinden sonra şartlar Yahudiler için daha da zorlaşmaya başlamış ve yaşadıkları coğrafyalardan göçleri de hızlanmıştır. Diaspora olarak tanımlanma daha çok Hristiyan Roma İmparatorluğu döneminde gerçekleşmiştir. Hâkim toplumsal yapı Hristiyanlık zemininde kurulduğundan dinsel farklılık azınlık kimliğinin yani farklılığın tanımlanmasında kullanılmıştır. Sürgün ya da azınlık veya diaspora toplumu olarak ifade edilmesinde temel unsur kendi kimliğini ve bütünlüğünü muhafaza ederek dini kimliğin korunmasıyla ilişkili olarak tanımlanmıştır. Yahudi toplumu, Torah prensiplerine göre dini liderlerinin rehberliğinde bu yaşam alanlarını muhafaza etmişlerdir. Bir anlamda Yahudi kimliğinin devamı, dinin hükümlerine göre yaşamın devamıyla ilişkilendirilmiş ve diaspora yeni mekân olmuştur. Bu dönemde sürgün retoriği yerini diaspora retoriğine bırakmıştır (Ages, 1973; Baumann, 2000; Dufoix, 2008; Cohen, 2008).

Tarihi tecrübelerine bakıldığında Yahudilerin ilk dönem Müslüman devletleri olan Abbasi ve Emeviler zamanında, Endülüs İslam devletlerinde ve Osmanlı İmparatorluğu döneminde dini ve toplumsal yapılarını geliştirdikleri ve kendi özerk hukuk sistemlerini uygulayabildikleri görülmektedir (Brubaker, 2005; Cohen, 2008). İslam devletlerinin hakimiyeti sağladığı dönemlerde rahatlık elde eden Yahudi toplumu, Endülüs ve Osmanlı İmparatorlukları döneminde altın çağını yaşamıştır (Dufoix, 2008; Kenanoğlu, 2017). Osmanlı İmparatorluğu döneminin ilk yıllarından beri cemaat olarak var olduğu bilinen Yahudi toplumu, İmparatorluğun fetihlerle genişlemesiyle Balkanlar, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'dan yeni Yahudi cemaatleriyle büyümüştür. Avrupa'dan gelen göçlerle 16 ve 17'nci yüzyıllarda dünyada beşinci büyük Yahudi toplumu Osmanlı sınırlarında yaşıyordu. Kendi özerk dini yargı sistemine sahip olan Yahudi toplumu 1839 yılında da imparatorluk çapında Hahambaşına sahip olmuştur (Kenanoğlu, 2017).

Diaspora kavramı Hristiyan literatüründe de ilk yıllardan itibaren yer almaktadır. Hristiyan toplulukların diaspora özellikleri atfedilerek tanımlanmaları, yani bir anlamda Hristiyan dini azınlıkların varlığı dinin ilk doğuş yıllarına kadar gitmektedir. Hristiyan teolojisinde M.S. ilk yüzyıllarda Hristiyanların kutsal mesajı yaymak amacıyla yeryüzünde dağılışlarını ifade etmek için diaspora kavramı kullanılmıştır (Baumann, 2010). Hristiyanlığın Roma İmparatorluğu'nun resmi dini olarak kabul edilmesiyle geniş bir alanda hakimiyete kavuşması, Hristiyanları azınlık toplumu olmaktan çıkarmıştır. Bu suretle Hristiyan diasporası anlamını kaybetmiştir. Hristiyan toplumlarında tekrar diaspora özellikleri barındıran yapıların ortaya çıkması mezheplerin yaygınlaştığı yıllarda olmuştur. Avrupa'da devlet yapılarının Katolik veya Protestan çoğunluk temelinde tanımlanması diğer azınlık mezheplerin diasporalaşmasına yol açmıştır (Baumann, 2000).

Klasik dönemde Müslüman toplumların diaspora olarak tanımlanması literatürde pek görülmemektedir. Ancak Müslüman topluluklardan gayrimüslim idarelerin altında yaşamak durumunda kalanların İslam Hukuku açısından durumu, sürekli gündemde olan konulardandır. Müslüman toplulukların da geçici ya da sürekli azınlık olarak yaşamak

durumunda kalmış olması doğal bir durumdur. Müslüman fıkıhçılar/hukukçular bu durumda bulunan Müslümanların, aynı şekilde bulundukları yerlerde yaşamaya devam edip etmemeleri ya da Müslümanların hâkim olduğu topraklara göç etmek durumunda olup olmadıklarıyla ilgili hususları tartışmışlardır. Özellikle Doğu'da Moğol istilaları, Batı'da Endülüs'te İspanyol hakimiyeti esnasında bu toprakların İslam beldesi olmaktan çıkıp çıkmadığı ve buradaki Müslümanların göç etmesi gerekip gerekmediği Müslüman fakih ve hukukçuları farklı görüşlere yöneltmiştir. Bir yaklaşıma göre İslam beldesi olarak tanımlanma, teritoryal siyasi egemenliği gerektirir; bir başka görüşte ise Müslümanların hukukunun geçerli olduğu yani İslam hukukunun uygulanabildiği ülkeler İslam beldesi olarak değerlendirilir ve son yaklaşım ise etik yönüne vurgu yaparak Müslümanların güven içinde yaşayabildikleri ülkeleri İslam beldesi olarak kabul etmek gerektiği şeklindedir (Özel, 2012; Albrecht, 2018).

On dokuzuncu yüzyılda Balkanlar ve Kuzey Afrika'da Müslüman toprakların sömürge güçlerinin işgaline uğradığı dönemde de benzer tartışmalar yaşanmıştır. Bosna Hersek'in Avusturya tarafından ilhakından sonra bir kısım hukukçular İslam beldelerine hicreti tavsiye etmişlerdir, buna uyarak göç edenler de olmuştur. Ama ağırlıklı olarak bir sefer İslam'ın hâkim olduğu toprakların daimî olarak İslam beldesi hükmü ile değerlendirilmesi gerektiği görüşü vardır (Özel, 2012; Albrecht, 2018).

Ulus devletin hakimiyeti öncesinde Müslüman azınlıklar gayrimüslim yönetim altında da yaşasa, güvenliği ve özgürlüğü tehlike altında değilse orada varlığını ve yaşamını devam ettirmiştir. Ulus devletle birlikte kimlik oluşumunda dinin hiyerarşik üstünlüğü ciddi sınamalarla karşı karşıya kalmıştır (Ahsan, 1992). Müslüman azınlık ya da Müslüman diasporalar köken ulusla birlikte tanımlanmaya başlamıştır. Türk, Boşnak, Pakistanlı ya da Lübnan diasporası olarak kendi köken ülkeleri tarafından tanımlanan bu azınlıklar mesken ülkelerde konjonktüre göre dini kimliği ile de tartışılabilmektedir.

Yirminci yüzyıla kadar Yahudiler, Hristiyan Mezhepler ve Yunanlılar diaspora kavramı ile ifade edilen topluluklardan öne çıkanlar olmuştur. Bunların dışında on sekiz

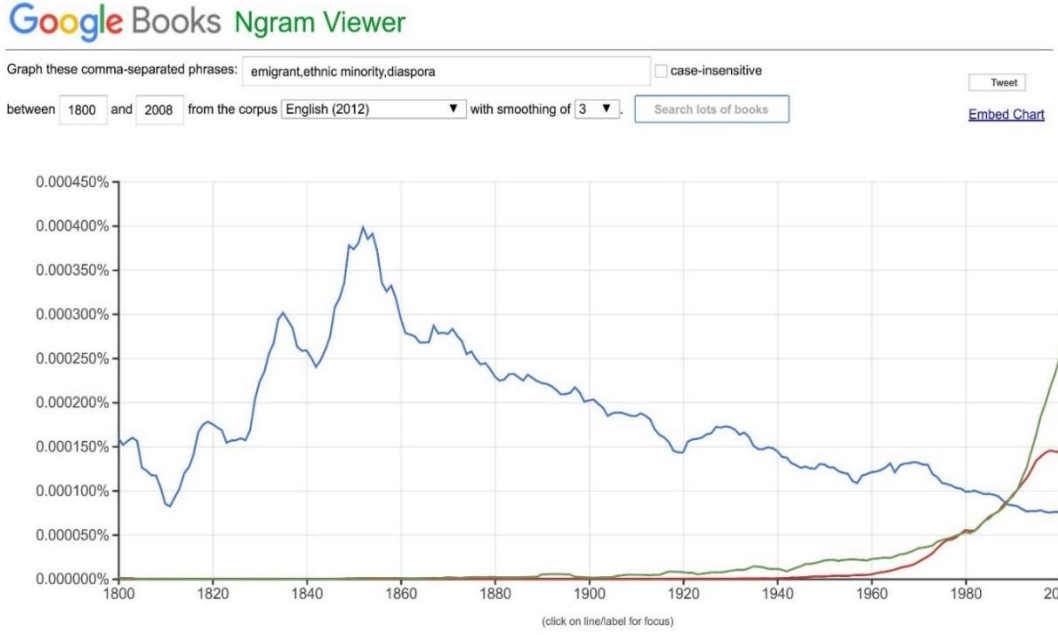
ve on dokuzuncu yüzyıllarda Afrika'dan Amerika'ya köleleştirilerek getirilenlerin Yahudilerle benzeşen yaşamları olduğu öne sürülmüştür. 1960'lı yıllarda ise siyahi diaspora/Afrika diasporası somut olarak ifade edilmeye başlamıştır (Dufoix, 2008). Aynı dönemde topraklarından sürülen Filistinliler için de diaspora kavramı kullanılmaya başlanmış ve 1963 yılında yayınlanan bir BM raporunda Filistin diasporası kavramı yer almıştır (Dufoix, 2008).

On yedinci yüzyıl ile yirminci yüzyıl arasında gerçekleşen siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel değişimler çok dilli ve çok uluslu devletlerin yerini millileştirilmiş bir dil ile türdeş toplumu önceleyen devletlerin almasına yol açmıştır. Nüfus ya da tebaa üzerinde hakimiyet sağlama mücadelesi yerini teritoryal alanda egemenliği pekiştirme çabalarına bırakmıştır (Gamlen, 2019). İmparatorlukların dağılması, kolonilerin bağımsızlıklarını etnik ve dini bütünlükler çerçevesinde kazanmaması ve ekonomik veya zorunlu göçler neticesinde ulus-ötesi toplulukların çoğaldığı son yüzyılda ise ulus-devletin sınırları dışındaki nüfusla bağıını güçlendirmeye çalıştığı görülmektedir.

Tarihsel geçmişe ve literatüre bakıldığında sınırlı sayıda toplulukla ilişkili olarak zikredilen “diaspora” günümüzde mülteci, geçici işçi, sürgün, göçmen, gurbetçi, misafir işçi gibi aklımıza gelebilecek sınır ötesi insan hareketliliklerinin hepsini tek tek ya da bütün olarak ifade edecek şekilde kullanılmaktadır. Günümüzde neredeyse her ulusla ilişkili diaspora toplumunun varlığından bahsetmek mümkündür. Japon diasporası, Meksika diasporası, Malay diasporası, Türk diasporası, Alman diasporası, Somali diasporası gibi yüzlerce diaspora toplumuyla ilgili çalışmaya rastlamak mümkündür. Diaspora kavramı ulus-devlet dışındaki topluluklara veya ulus-üstü yapılara atıfla da kullanılmaktadır. Afrika diasporası ve Latin diasporası gibi ifadelerle de rastlamak mümkündür.

Diaspora topluluklarının yaygınlaşması ve çeşitlenmesi diaspora teriminin akademik literatürde ve günlük dilde kullanımının çoğalmasında da görülmektedir.

Azınlık, göçmen gibi kavramlarla mukayese edildiğinde diaspora kavramının diğerlerinden daha fazla karşılık bulduğuna müşahade edilmektedir.

Şekil 1.1.: Ngram emigrant, ethnic minority, diaspora kullanım trendi (yazar tarafından oluşturulmuştur)

Google Ngram üzerinden “emigrant/gurbetçi”, “ethnic minority/etnik azınlık” ve “diaspora” kelimelerinin İngilizce dilinde yazılmış kitaplardaki kullanım trendi grafiğe aktarıldığında; 1940’lardan 90’ların sonuna kadar artan etnik azınlık (kırmızı) ifadesinin kullanımının daha sonrasında hızlı bir düşüşe geçtiğini, emigrant (mavi) kavramının ise on dokuzuncu yüzyılın ortalarında zirve yaptığını, sonrasında ise sürekli düşüş trendinde olduğunu görmekteyiz. Diğer taraftan diaspora (yeşil) kavramının kullanımının 1900’lerin ortalarında hızla yükselişe geçtiği görülmektedir. On dokuzuncu yüzyılda sözleşmeli işçi hareketliliği ve Amerika ile Avustralya’ya yerleşimci göçü, sanayi ve işgücü transferleri göçleri zirveye taşımıştır. Bu dönemde ‘emigrant’ kavramının literatürde yaygınlaştığı anlaşılmaktadır. Etnik azınlık kavramının kullanımının ise sömürge sonrası dönemde Soğuk Savaş esnasında ve Sovyetler Birliği’nin dağılması ile Yugoslavya’nın

parçalanmasının ardından yaygınlaşan etnik çatışmaların yoğunlaştığı dönemlerde yükseldiği ancak iki binlerden sonra ise düşüşe geçtiği görülmektedir. Diasporayı temsil eden grafikte ise Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra sınırları değişime uğrayan devletlerin sınırın ötesinde kalan topluluklarla ilgili geliştirdikleri söylemlerin artması, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise hem işgücü hareketliliği ile artan göçler hem de savaş sonrası yeniden inşa için hemşerilerinin desteğini çekme gayretinde olan devletlerin geliştirdikleri söylem ve politikaların da etkin olduğu diğer gelişmelerle diaspora kavramının yaygınlaştığı görülmektedir (Gamlen, 2019).

Diaspora kavramının kullanımında görülen yaygınlığın akademik çalışmalarla sınırlı kalmadığı, kullanımın günlük dilde de arttığı rahatlıkla söylenebilir. Google ana sayfasında yapılan aramada 230 milyon sonuç gelmesi bu iddiaya destek vermektedir (Google, 2020). 2018 yılında yapılan diğer bir tarama için bu sonuç 157 milyon idi (Google, 2018). Kavramın kullanımı iki sene zarfında yüzde elli oranında artmıştır. Bu yaygınlaşmada hem kullanım kolaylığına hem de yurdundan ayrılmış tüm “göçmen”, “sürgün”, “mülteci”, “yurt dışı topluluk”, “gurbetçi” ve “misafir işçi” gibi ulus ötesi topluluklarla eş anlamlı olarak kullanılmasının da etkili olduğu dikkate alınması gereken bir iddiadır (Tölölyan, 2012, s. 4). Diaspora kavramı, insanların birden fazla yerleşime sahip olması ve göçlerin küresel düzeyde yaşanan teknolojik gelişmeler, sosyal hareketlilikler, ekonomik bağımlılıklar ve siyasal kırılmaların da etkisi sonucu artmasıyla, dünyada de facto kabul sağlamıştır (Clifford, 1994, s. 311). Fakat bu pratik tercih kavramsal karşılığının olmadığı anlamına gelmemelidir. Hem kelime anlamı itibarıyla hem de ilk kullanım örnekleri itibarıyla de anlamlı bir tercihtir. Bazı akademisyenler ise bu kullanım çeşitliliğinin diasporanın asli anlamının dışına çıktığını, bir anlamda gerçek manasını sulandırdığını iddia etmektedirler (Tölölyan, 2012; Safran, 1991).

Bu pratik ve dinamik gerçeklik kavramsallaştırmalarda belirleyici olmaktadır. Kavramsallaştırma, var olanı çerçeve olarak ifade etme, soyutlayarak anlama ve bilme olarak ifade edilmektedir (Çotuksöken, 1998, s.14; Bozkurt, 2018, s.7). Kavramın var

olandan sonra geldiği düşünülduğünde diaspora kavramının tanımladığı alan da tarihi süreç içerisinde geçirdiği dönüşümle birlikte anlaşılacaktır. Kavramsallaştırma, var olmayan ve hayal edilen bir şeyi değil, yaşanmış ve yaşanan tecrübeleri ve gerçeklikleri ifade etmelidir. Bu kapsamda, diaspora kavramının tanımlanmasındaki çeşitliliği, tecrübelerin çokluğu ve farklılığına işaret olarak anlamak gerekmektedir. Tarihsel dönemler itibariyle veya sosyo-kültürel ve siyasal süreçlerdeki farklılıklar nedeniyle diaspora tanımlarında çeşitlilik ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Yahudi ve Ermeni diaspora teorisyenlerinin kavramın kullanım ve tanım çeşitliliğini eleştirmeleri gerçekçi değildir.

Ulus-ötesi toplum, göçmen toplum, göçmen kökenli toplum, etnik azınlık, dini azınlık, mülteci, vs. gibi çok farklı kavramlarla tanımlanan ama sınırlarının net olarak çizilemediği ve kendi içinde de geçişken olan topluluklar gittikçe artmıştır. Çoğunluk toplumunda etnik, dini, kültürel ya da sosyolojik olarak azınlık statüsünde değerlendirilebilecek bu toplulukların bir statü ihtiyacı en azından tanımlanma düzeyinde gereklilik olarak kendini göstermektedir. Burada azınlık kavramını sosyolojik yönü ile kullanma nedenimiz devletlerin hukuki azınlık statüsüne karşı katı duruşlarına işaret etmek içindir. Devletler, ulusal hukuklarında ve uluslararası sözleşmelerde azınlık hukukuyla ilgili sofistike politikalar izleyerek esneklik göstermemektedirler. Dolayısıyla ulus devletin kapsamına girmeyen bu topluluğun tanımlanması için diaspora kavramı ile pratik çözüm üretilmiş görünüyor. Diasporanın bu anlamda hukuki bir statü içermediği, tarihi örneklerine bakıldığında kendi bütünlüğünü dini, örfi gelenek ve uygulamalarıyla muhafaza ettiği, farklılığını koruduğu ama aynı zamanda ülkenin cari hukuk sistemine de tabi olduğu görülmektedir. Diasporanın yaygınlaşması birçok farklı argümanla da açıklanmaktadır. Burada açıklanmaya çalışılan, paradigma değişiminin ortaya çıkardığı bir durumun pratik olarak tanımlanmasıdır “diaspora”. Farklı ülkelerde yerleşim, yeni bir durum olmamakla beraber modern dönemin teknolojik kapasitesi ülkelerin göç eden topluluklarıyla iletişimlerini devam ettirebilmelerine ve bağlarını sürdürmelerine imkân sağladığı için “diaspora” teriminin tercihi dönemin ruhuna uygundur (Baumann, 2000).

1.1.2. Semantik ve Kavramsal Tartışmalar

Diaspora hem kelime anlamı hem de kavramsal anlamı ile tartışılmaktadır. Diaspora kavramının mağduriyet içerdiğine yönelik iddialara lengüistik dayanak olarak kelimenin kökeninde negatif anlamın esas olduğu ve ‘bir daha bir araya gelmemek üzere parçalanma ve dağılmayı’ işaret ettiği iddiası vardır (Baumann, 2000; Zgusta, 2001, s. 291). Diaspora kavramının Yahudi toplumu ile ideal anlamını bulduğunu iddia eden araştırmacılar, kelimenin mağduriyet içeren ve zorla yerinden edilmiş topluluklar için kullanılabileceği iddiası ile kelimenin olumsuz anlamına atıf yapan görüşlerle benzeşmektedir. Kavramın Yahudi toplumu tarafından hem tarihsel bağlamda hem de dini literatürde kullanılmasıyla yaygınlaştığı genel olarak kabul edilen bir durumdur. Diaspora kavramının Yahudi toplumuyla birlikte anılmasındaki moral üstünlüğün Yahudilerin zorunlu sürgüne tabi tutulmaları, toplum olarak mağdur olmaları, kimliklerinde ısrarcı olmaları ve anavatana bağlılıklarını devam ettirmeleri dolayısıyla olduğu düşünülmektedir (Keown, 1999, s. 308). Ancak yukarıda da ifade edildiği üzere Yahudi toplumu için diaspora ifadesinin kullanılması “yurttan sürülme” olarak atıf yaptıkları Babil sürgünü üzerinden beş yüz yıldan fazla zaman geçtikten sonra gerçekleşmiştir. Bu nedenle, kavramın sadece Yahudilerle ilişkilendirilmesi doğru değildir. Çünkü Yahudi toplumundan önce de benzer durumda olan topluluklar olabileceği gibi son yüz yılda da aynı süreçleri tecrübe eden toplulukların olduğu söylenebilir (Sheffer, 2009). Kelimenin sadece olumsuz anlam içermediğini, olumlu kullanımının da olduğu Zgusta tarafından detaylıca izah edilmiştir. Semantik olarak tarım alanında tohum ekme aşamasında tohumların yayılması ile ilgili kullanılan kelime, bir görüşün farklı alanlarda yaygın olarak kullanımını ifade etmek için de kullanılmıştır (Zgusta, 2001, s. 291).

Diaspora teriminin kavramsal gelişiminde 1931 yılında Amerika’da yayınlanan Encyclopedia of Social Science’da Simon Dubnov tarafından yapılan tanım dönüm noktası olmuştur; ‘kendi devletinden ya da yurdundan ayrılmış ve başka uluslar arasında dağılmış, ancak kendi ulusal kültürünü koruyan bir ulus ya da ulusun bir parçası için

kullanılan' Yunanca bir kelime olarak tanımlamıştır (Dufoix, 2008). Kavramın sosyal bilimlerde zemin bulması ve sınırlandırılmış alanın dışına çıkmasında bu tanım etkili olmuştur (Dufoix, 2008). Görüleceği üzere bu tanımlamada ülkeden ayrılma bir nedene bağlanmamış, herhangi bir nedenle ayrılmış ama gittiği ülkede geldiği kökenden uzaklaşmayan ve milli kültürünü koruyanlar kavramın sınırlarına alınmıştır.

Literatürde farklı perspektiflerden inşa edilmiş çok fazla diaspora tanımı vardır. Burada fazlaca öne çıkan Safran, Cohen ve Sheffer başta olmak üzere sınırlı sayıda teorisyenin tanımlamaları irdelenecektir. Tanımlamaların içerdiği kriterler çeşitlendirilebilir ancak yoğunluklu olarak üzerinde durulan ortak kriterler birkaç tanedir. Bunların başında insan hareketliliği gelmektedir. İnsanların hareketliliğinin başlangıç noktası ile bağlantılı olarak da anavatan kavramı yer almaktadır.

Diaspora tanımlarındaki temel kriterlerden bir tanesi göçtür. Doğrudan göç ibaresinin yer almadığı “bir noktadan birçok noktaya dağılma” olarak ifade edilen tanımlar çoğunluktadır. Esas itibarıyla tanımlarda yurdun dışında oluşan bir topluluk anlatılmak istenmektedir. Bu topluluğun göç ile oluşması gerektiğini söyleyenlerden bazıları bu dağılmanın/göçün zorunluluktan kaynaklanması gerektiğini söylerken diğerleri ise göçün zorunlu ya da gönüllü olmasının çok fark etmeyeceğini söylemektedir. Göç olgusunu diaspora oluşumunun temel kriteri olarak kabul etmekle beraber niteliği ve nedenleri konusunda farklı görüşler olduğu görülmektedir. Yahudi tecrübesine atıfla yapılan tanımlarda dağılmanın/göçün zorla yerinden edilmek suretiyle gerçekleşmesi gerektiği belirtilmektedir (Safran, 1991). Bu görüşün önde gelen savunucularından William Safran, diaspora sıfatını ideal olarak hak eden tek topluluğun Yahudiler olduğunu ve zorla yerinden edilme ve dağılmanın bunun nedenlerinden birisi olduğunu söylemektedir (Safran, 2005). Yahudi göçü ve dolayısıyla Yahudi diasporası mağduriyet üzerine bina edilmiştir. Her ne kadar daha önce değinildiği üzere Babil sürgünü diaspora olarak tanımlanmasa bile daha sonraki yüzyıllarda dini literatürle birlikte kullanıma giren Yahudi diasporası tanımı, uzun tarihi geçmişi dolayısıyla paradigma özelliği kazanmıştır.

Bununla beraber diaspora terimi ile tanımlanan topluluklarda gözlemlenen artış, göçün niteliğinin gözden geçirilmesine ve daha geniş çerçevede ele alınmasına yol açmıştır. Yahudi göçüyle benzerlik gösteren Ermeni, Filistin ve Afrika diasporası tecrübelerinin çok daha ötesinde Türk, Alman, Meksika, Çin ve Hırvat, Pakistan, Rus, Macar ve İtalyan göçü gibi birçok insan hareketi de diaspora oluşumu olarak kabul görmüştür. Cohen'in diaspora çalışmalarının ikinci evresi olarak tanımladığı genişleme döneminde bir kısım halklar kendileri için bu sıfatı kullanmayı tercih ederken yüzden fazla topluluk için de başkaları bu sıfatı (Safran'ın bu genişleme de diasporanın metaforik bir sıfat olarak kullanıldığını iddia etmektedir) yakıştırmıştır (Cohen, 2008). Diaspora kavramının kullanımının her geçen gün genişlemesini takriben kavramsallaştırma ve tanımlamalarda diasporayı oluşturan göçün mağduriyet kaynaklı olarak sınırlandırılması da büyük oranda ortadan kaldırmıştır.

Klasik diaspora olarak kabul edilen Yahudiler birçok dönem baskıya ve sürgüne maruz kalmıştır, ancak tüm Yahudi göçlerinin esasının zorla göç ettirmeye dayalı olduğunu iddia etmek gerçekçi değildir. Hem antik dönemde hem de çağdaş dönemde mağduriyet esaslı olmayan çok fazla Yahudi göç örnekleri vardır. İsrail'in devlet olarak kurulmasından sonra ilk dönemlerde Yahudi nüfusun yurt dışına çıkışı sıkı kontrole tabi tutulmuştur. Yurt dışına giden Yahudiler Yerida kavramı (kelime anlamı “düşüş”) ile tanımlanmış ve bu kapsamda resmi istatistiklere göre 1948'den beri 700 binden fazla kişinin İsrail'den göç ettiği anlaşılmaktadır (Solomon, 2017). İsrail'deki nüfusun büyüklüğü dikkate alındığında bu rakam toplam nüfusun yüzde 10'undan fazlasına tekabül etmektedir. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Dolayısıyla Yahudi Diasporasının tarihsel gelişimi ve bütününe bakıldığında gönüllü göçün önemli yer tuttuğunu görmek mümkündür. Burada belki Cohen'in işaret ettiği üzere Yahudi Diasporası'nın geçmişinde yaşanmış felaketlerin ve travmatik olayların çok vurgulanması ve kolektif bilinç oluşturmada dayanak unsur olarak öne çıkması etkili olmuştur (Cohen, 2008).

Safran tarafından ortaya atılan ‘travmatik nedenlerle bir ya da birden fazla yere göç etme’ kriterini, Cohen ‘alternatif veya ilave olarak, bir anavatandan iş arayışı içinde, ticaret ya da başka kolonyal arzularla yayılma’ özelliğini de ekleyerek yumuşatmış, hem Yahudi tecrübesinin dönemsel farklılaşmalarını içermiş hem de başka göç türlerinin bazılarını da kapsama almıştır (Cohen, 2008). Bu bağlamda Cohen ‘kurban diasporalar’ dışında ideal diaspora tiplerine ‘emek’, ‘imparatorluk’, ‘ticaret’ ve ‘yurtsuzlaşmış’ diasporalar olarak yeni kategoriler eklemiştir (Cohen, 2008). Bir başka sınıflandırma teşebbüsü de Bruneau tarafından yapılmıştır. Belli bir dil ile bağımlı din, ticaret, siyaset ve etnisite ile kültürün belirleyici olduğu dört tür belirlemiştir. Tüccar ya da girişimcilerin oluşturduğu diasporaya Lübnan, Hint ve Çin diasporasını örnek olarak vermektedir. Dinin (bir dil ilişkisi öngörüyor) esas belirleyici faktör olduğu diasporaya örnek olarak Yahudi, Yunan ve Ermeni diasporalarını göstermektedir. Siyasal birlikteliğin oluşturduğu diasporaya örnek olarak da İsrail işgali sonrası Filistin Kurtuluş Örgütü’nü göstermektedir. Son olarak da etnisite ve kültür etrafında şekillenen siyahi diasporayı örnek vermektedir (Bruneau, 2010).

Cohen’in biraz esnettiği göçün niteliğini herhangi bir şarta bağlamadan tüm göçleri kapsayacak şekilde ele alan çalışmaların da arttığı görülmektedir. Diaspora teorisyenleri büyük oranda tanımlarında birden çok noktaya dağılmayı ifade ederken zorla yerinden edilme ile sınırlamamakta bilakis tüm insan hareketlerini kapsam içine almaktadır. Sheffer, Eski Ahit’e ve Tukidides’e atıfla antik dönemde diaspora kavramı ile hem zorunlu göçe muhatap olan Yahudilerin hem de gönüllü göç ile yerleşimler oluşturan Yunanlıların tanımlandığını iddia etmektedir (Sheffer, 2003). Sheffer, diasporaya atfen ‘zorunlu ya da gönüllü göç sonucunda’ oluşan ‘sosyo-politik yapılar’ diyerek göçün niteliğini sınırlandırmamıştır. Sheffer ayrıca Cohen’in ortaya attığı kategorilerin yerine anavatanın statüsüne bağlı olarak ‘devleti olan ve olmayan’ ile tarihi geçmişine göre ‘tarihi’, ‘modern/yakın dönem’ ve ‘oluşum safhasındaki’ diasporalar şeklindeki bir tasnifi tercih ederek göçün nedenlerinden ve göçmenin profilinden bağımsız bir sınıflandırmayı tercih etmiştir (Sheffer, 2003).

Diğer taraftan Ermeni Diasporası üzerinde uzman olan ve aynı zamanda 1991 yılından beri çıkan Diaspora dergisinin editörlüğünü yapmakta olan Tölölyan 1930'lu yıllara kadar diaspora olarak kabul edilen toplulukların büyük oranda zorunlu göçle dağıldıklarını ifade etmektedir (Tölölyan, 2012, s. 5). Bu kapsamda yer alan diaspora toplulukları olarak Yahudi, Ermeni ve Yunanlıları zikretmektedir. Yunanlıların bu bağlamda diaspora olarak tanımlanmasını, Cohen'in Antik Dönemdeki Akdeniz etrafındaki yerleşimlere istinaden yaptığı atfı reddederek İstanbul'un Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedilmesi sonrasındaki göçle ilişkilendirmektedir (Tölölyan, 2012, s. 5). Göçmen, mülteci, gurbetçi, sürgün, misafir işçi ve ulus ötesi topluluklar gibi kullanımların diasporanın semantik yönü ile ilişkilendirilebileceğini söyleyen Tölölyan 'dağılma' kavramının diaspora dahil hepsine şamil kılınabileceğini iddia etmektedir (Tölölyan, 2012, s. 6). Bu öneriyle diaspora kavramını özel bir alanda alt kırılım olarak tutmaktadır. Tölölyan'ın diaspora kavramının kapsamını sınırlandırmaktan yana görüş ifade ettiği görülmekte, ancak tercih ettiği diaspora kavramsallaştırmasında da göç hareketlerinde seçici olduğu görülmektedir. Yunanlılar örneğinde diğer yazarların aksine antik dönemi esas almaması dikkat çekmektedir. Tölölyan'ın tercihinin geniş anlamda göç hareketlerinin 'dağılma' / 'dispersal' olarak tanımlanması olduğu görülmekte ve diasporanın ise daha dar anlamda ele alınması gerektiğini işaret ettiği anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, hangi toplulukların diaspora olarak tanımlanabileceklerini ortaya koyan yaklaşımların birçoğunda insanların göç ederek diaspora oluşum sürecini başlatması gerektiği temel kriter olarak yer almaktadır. Ancak bu göçün zorla yerinden edilme ile sınırlandırılması hali hazırda bu kavramla tanımlanan diasporaların (insan topluluklarının) hemen hemen tamamını dışarıda bırakmaktadır. Ayrıca göçün zorla ya da gönüllü olarak gerçekleşip gerçekleşmediği her örnekte net olarak ayrıştırılamayabilir. Günümüzde neredeyse her milletin diasporasının olduğu düşünülürse diaspora sıfatı yakıştırılan bu yüzlerce gruptan mağduriyet kaynaklı oluşumlar çok sınırlı kalmaktadır.

Ulus ötesi toplulukların oluşumunun insanların göçüyle sınırlı olamayacağı, sınırların değişiminin de diaspora topluluklarının oluşumuna kaynaklık ettiği ileri sürülmektedir. David Laitin'in *kıyıya vurmuş diaspora / beached diaspora*, Rogers Brubaker'in *kazara diaspora / accidental diaspora* olarak tanımladığı oluşumlar, sınır değişimlerinin neden olduğu diaspora topluluklarını izah etmektedir. Laitin, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Rusya dışında kalan Rus nüfusun tecrübesi üzerinden kavramsallaştırdığı kıyıya vurmuş diaspora tanımlamasıyla Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra ortaya çıkan yeni ulus devletlerin sınırları içerisinde kalan Rusları betimlemektedir (Laitin, 1998). Milletler topluluğu olarak kendini tanımlayan Sovyetler Birliği döneminde büyük kardeş olarak varlığını konumlandıran Ruslar, diğer milliyetlerin içerisinde üst sınıf ve otoritenin temsilcisi olarak yer almaktalardı. Ancak yeni tabloda Kazakistan'dan Baltık ülkelerine kadar yaklaşık 25 milyon Rus bir anda geçmişteki ayrıcalıklı statüsünden yoksun kalarak kimi yerde azınlık kimi yerde vatansız duruma düşmüştür. Baltık ülkeleri işgalci olarak gördükleri Rus azınlığa vatandaşlık vermek istememişlerdir. Tarihi anavatana komşu olarak farklı etno-kültürel topluluk içinde yaşamaya başlayan Rusların anavatan olarak kabul ettikleri Rusya'ya bir gün dönecekleri düşüncesi diaspora teorilerinin klasik yaklaşımı ile benzerlik göstermektedir (Özcan, 2005; Laitin, 1998).

Brubaker'in 'kazara diaspora' olarak tanımladığı sınır değişimleri sonrası ortaya çıkan diaspora topluluklarına örnek olarak ise çok milletli devletlerin/imparatorlukların yıkılması ile çok daha önceden merkezi yerleşim yerlerinden göç etmiş ve yeni yurtlar edinmiş grupları göstermektedir. Weimar Almanya'sının Birinci Dünya Savaşı sonrasında geri çekilmek durumunda kalarak dışarıda bıraktığı Alman topluluklar ile Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası dışarıda kalan Rusları örnek vakalar olarak ele almaktadır. Brubaker, imparatorluk vatandaşı olan Polonya Almanlarının ya da Habsburg'da kurucu halk olan Doğu Avrupa Almanlarının bir anda yeni ulus devletler içerisinde azınlık durumuna düşmeleri ile oluşan toplulukları kazara diaspora olarak tanımlamaktadır (Brubaker, 2000). İmparatorluklar sonrasında yeni oluşan dil, etnisite, din ve kültürel aidiyetleri farklılaşan topluluklar yirminci yüzyılda azımsanamayacak kadar çoktur.

Burada Cohen'in sınıflandırmasında yer verdiği kolonyal ve yerleşimci olarak da ifade ettiği imparatorluk diasporalarını daha geniş çerçevede ele almak gerekmektedir (Cohen, 2008). Çok milletli devlet ve imparatorlukların yaygın olduğu siyasal düzenin dağılması sürecinde yeni ulus devlet sisteminde ortaya çıkan azınlıklar, bu tür diasporalara zemin teşkil edebilmektedirler. Diaspora kullanımının yaygınlaşması bu tarz azınlıkların kavramsallaştırılmasında yeni bir dil olarak karşımıza çıkmaktadır (Clifford, 1994, s. 310). Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkiye Cumhuriyeti'ne evrilmesi döneminde yeni ulus devletlerin vatandaşı olarak kalan ancak dini, kültürel veya lengüistik olarak Türkiye ile bağ kuran topluluklar da yukarıdaki Alman ve Rus örnekleri ile benzerlikler göstermektedir. Balkanlar, Doğu Avrupa, Orta Asya ve Afrika dâhil hemen hemen dünyanın birçok noktasında tasavvur edilen ulusun, teritoryal sınırların içine alınamadığı çok örnek vardır. Romanya ve Sırbistan'daki Macar topluluklar, aynı şekilde Moldova ve Macaristan'daki Romenler, eski Sovyet topraklarındaki Ruslar, Özbekistan'ın komşu ülkelerinde yerleşik Özbek topluluklar ile Etiyopya ve Kenya'daki Somaliler gibi birçok örnek sayılabilir.

Yukarıda farklı tecrübelerle dayanılarak yapılan tanımlamalara göre ulus-ötesi toplumunun oluşumunda insan hareketliliğinin ve/veya sınır değişimlerinin rol oynadığı görülmektedir. Dolayısıyla her iki kriter birlikte veya ayrı ayrı olarak diaspora oluşumuna yol açabilir. Burada milletlerin ve devletlerin tarihi tecrübeleri, siyasi, sosyal ve kültürel yapıları ve geçmişleri farklılıklar gösterebilmektedir. Bir diaspora topluluğunun farklı dönemlerde veya yakın dönemlerde hem insan hareketliliği ile hem de sınır değişimleri ile inşa edildiği ya da yeni katılımlar tecrübe ettiği de görülebilir. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu, Almanya ve Rusya'nın jeopolitik dönüşüm geçirdikleri dönemlerde göçlere de kaynaklık ettikleri görülmektedir.

Post-modern teorisyenler anavatan ve dağılma içeren diaspora oluşumlarından çok daha iddialı bir yaklaşımla ortaya çıkarak bu ezbere meydan okumaktadır. Bu yaklaşımda paradoksal kimlik, merkezsizlik/yurtsuzluk ve melezlik başat rol oynamaktadır (Dufoix,

2008). Kimliklerin yurtsuzlaştığını ve sürekli olarak kendini yeniden inşa ettiğini iddia eden bu düşünce diaspora inşasının “anavatan” ideası ile sınırlanmasını kabul etmemektedir (Cohen, 2008). Bir diasporanın sahip olması gereken özellikler olarak yansıtılan kriterleri tam olarak karşılayabilecek bir topluluk olmamıştır ve bu da gerektiğinde bu özelliklerin şartlara göre yeniden yapılandırılmasına yol açmaktadır (Clifford, 1994, s. 320). Afrika’nın farklı ülkelerinden koparılmış ve benzer tecrübeleri yaşamış siyahi diaspora bu anlamda ortak tarihi tecrübe, farklı kimlik inşası ve sosyal yaşam alanına sahip olması ile diaspora oluşturmaktadır (Clifford, 1994, s. 320; Hall, 2003, s. 235). Klasik diaspora özellikleri olarak atfedilen kriterlerden en temeli olan belirli bir anavatan ve geri dönecek bir köken ülkeye sahip olma özelliğini karşılamamakla beraber Siyahi Afro-Karayip topluluğun farklılığı ile kendini var etmeye devam etmesi, diaspora statüsü için yeterli görülmektedir. Stuart Hall ayrıca “anavatan” kavramının kutsallaştırılarak, Yahudilerin Filistinlileri topraklarından ettiği gibi ne pahasına olursa olsun başkalarını yerlerinden etmek suretiyle geri dönüş hedefine ulaşmayı temelden eleştirmektedir (Hall, 2003, s. 237).

Diaspora oluşum aşamalarının ilki olarak yukarıda ele aldığımız insan hareketi, sınır değişimleri ve ortak tarihi ve kültürel tecrübe bizi öncelikle anavatan ve köken tartışmasına getirmektedir. Bir anavatandan zorla ya da gönüllü olarak ayrılma veya anavatanın parçası olan toprakta yaşarken yeni sınırlarla ayrışma, hep anavatan ilişkili olarak karşımızda durmaktadır. Safran’ın ilk tanımındaki ‘anavatanın idealize edilmesi ve kendilerinin veya nesillerinin bir gün anavatana dönüşü düşüncesi’, ‘asıl anavatanlarıyla ilgili yer, tarih ve başarılarını içeren kolektif hafızaya sahip olma’, ‘diasporanın asıl anavatanların korunmasına veya ihya edilmesine ve onun güvenlik ve refahına adanması gerektiği’ ve ‘anavatanla bağlantılarının devamının gerekliliği’ gibi kriterler anavatan merkezlidir ve diaspora tanımına atfedilen özelliklerin çoğu bu merkezdedir (Safran, 1991). Safran daha sonra yenilediği tanımında anavatanın ‘korunması ve ihyasına’, anavatanın ‘bağımsızlığına, güvenlik ve refahına adanmışlığı’ da eklemektedir (Safran, 2005). Cohen’in, Safran’ın kategorik tanımını esas alarak geliştirdiği kriterlerinde de

anavatan merkezi bir yer tutmaktadır. ‘Anavatandan travmatik nedenler, kolonyal arzular, ticari amaçlarda ya da iş arayışı ile ayrılma’, ‘anavatanla ilgili kolektif hafızaya sahip olma’, ‘gerçek ya da hayali anavatanın korunmasına ve hatta oluşturulmasına adanmışlık’, ‘anavatanla devam eden ilişki’ ve ‘anavatanın işlevsizleştiği yerlerde de empati ve ortak sorumluluk geliştirme’ olarak bu kriterleri sayabiliriz (Cohen, 2008). Burada dikkat çeken hususlardan bir tanesi ‘gerçek ya da hayali anavatanın korunması ve oluşturulması’ kriteri ki bu özellikle irredentist ya da ayrılıkçı iddiaları olan toplulukları kapsamı içine almaktadır.

Sheffer’in etnik-ulusal diaspora tanımında ‘anavatanla düzenli irtibatın olması’ ve ‘anavatanın da olduğu diğer aktörler arasında ağ inşası’ anavatan ilişkili unsurlar olarak verilmektedir. Etnik-ulusal grup olarak kimliğin inşası ve devamı Sheffer’in tanımında daha ağırlıklı yer almaktadır. Anavatanın inşası, korunması ve geri dönüş yerine anavatan ile irtibatın devamını önemsemekte, zaten geri dönüşün tam olarak gerçekleşme durumu olmadığını mutlaka geride kalanların olduğunu öne sürmektedir. Yukarıda izah ettiğimiz üzere diasporanın geri dönüşü gerçekçi değildir. Yahudi örneğinde olduğu gibi anavatan olarak kimliğin asli unsuru haline getirilen topraklara devlet kurulduktan sonra da dönüş olmamıştır. İmkânları olduğu halde Ermeni diasporası Ermenistan’a dönmemiştir. Afrika için de bu geçerlidir. Sheffer tanımında anavatan dayanışması yerine ulus dayanışmasını ve ortak kimliği koyarak kültürel, sosyal, ekonomik ve siyasi alanda iş birliğine ve birlikteliğe işaret etmektedir (Sheffer, 2003).

Bu özelliklerde anavatanın konumlanması, köken, asıl anavatan, şartlar uygun olduğunda dönülecek yer, sürekli ziyaret edilmesi gereken yer, korunacak ve gelişimine katkı sağlanacak yer, gerektiğinde kurulacak/oluşturulacak ülke ve anavatan merkezli kolektif hafıza şeklinde sıralanabilir. Bu kriterde anavatan ve o topraklardan neşet ettiği düşünülen kültür ile bağın korunması esası teşkil etmektedir. Her diasporada kültür ve aile bağları esası teşkil eder (Bruneau, 2010). Bu bağlamda, diasporanın, anavatan ve ulusa

atfedilen tarihsel miras ve kültürel unsurlarla oluşan ortak kimlik esası üzerinden kendini muhafaza ettiği ifade edilmektedir (Tölölyan, 1991, s.3).

Sonuç olarak yapılan tanımların vakalara uygulanmasında açıkta kalan taraflar, ideal ve kuşatıcı bir tanım olmayacağını göstermektedir. Her tecrübe kendisini ideal vaka olarak kavramsallaştırabilir; öyle ki Yahudi tecrübesi üzerinden yapılan kavramsallaştırmalarda bunu görmekteyiz. Ancak yukarıda gördüğümüz üzere ‘var olanlar’, ideal olarak ortaya atılan bu tanımları ve kriterleri birçok noktada boşa çıkarmaktadır. Aralarında benzerlikler olsa dahi her tecrübe müstakil olarak değerlendirilmelidir, tabii ki benzerlikler de olacaktır. Sonuç olarak, literatürde yaygın olarak yer alan bu tanımlar üzerinden diğer toplulukların yaşadığı tecrübelerin ya da oluşumların diaspora olarak nitelendirilip nitelendirilmeyeceği tartışması bu çerçevede anlamlı değildir.

1.2. Diaspora Oluşumu

Bu bölüm diaspora oluşumlarını farklı tecrübeler üzerinden iki alt başlıkta incelemektedir. İmparatorlukların dağılması ve ulus devletleşme sürecinin oluşturduğu sınır ötesi diaspora toplulukları ile uluslararası göç hareketlerinin tarihsel gelişimi ve diaspora oluşumlarındaki rolü ele alınmaktadır. Bu bölümde ayrıca bu kapsamda diaspora politikalarının gelişimi irdelenmektedir.

Modern ulus-devletlerin uluslararası siyasal sistemin belirleyici unsuru olarak tarih sahnesinde yerini almasıyla aynı süreçte diaspora toplulukları yaygınlaşmaya ve çoğalmaya başlamıştır. Diasporaların bizim bahse konu ettiğimiz çerçevedeki yaygınlaşması ve görünürlüğü esas itibarıyla modern dönemde ve mezkûr süreçte gerçekleşmiş olmakla beraber bu olgunun kökenleri antik döneme kadar uzanır. Diasporaların oluşumunun tartışılacağı bu bölümde tarihsel arka plana değinildikten sonra kavramsal dönüşümle birlikte diaspora topluluklarının inşasına etki eden göçler ve jeopolitik unsurlar ele alınacaktır.

Kavram tartışmalarında değinilen Brubaker ve Laitin tarafından ortaya atılan kıyıya vurmuş diaspora ve kazara diaspora kavramları imparatorlukların ve çok kültürlü/milletli/etnili devletlerin ortadan kalkmasından sonra ulus-devletlerin öncül unsurlarının dışında kalan/bırakılan toplulukları tanımlamak için kullanılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak kayıpları sonrası benzer şekilde sınırları dışında kalan Türk/İslam milletine mensup topluluklar olmuş ve bunların sosyal, kültürel, dini ve ekonomik haklarının korunması ikili ve çok taraflı anlaşmalarla sağlanmaya çalışılmıştır. Bu toplulukların burada yerli halk anlamına gelen otokton kavramı ile tanımlanması uygun görülmüştür. Hem yaşadığı ülkede yerli halk olarak var olmaya devam etmiş hem de kültürel ve sosyal bağlarla Türkiye ile bağlarını muhafaza etmeye devam etmiştir ki bu hakların sorumluluğu uluslararası anlaşmalarla da Osmanlı İmparatorluğu ve ardılı Türkiye'ye tevdi edilmiştir.

1.2.1. Otokton Diasporalar

On yedinci yüzyılda teritoryal egemen devletlerin uluslararası sistem içerisinde yer almaya ve gittikçe hakimiyetini sağlamaya başlamasıyla birlikte toplumsal yapılar ve insan hareketlilikleri yeni sosyal ve siyasi anlamlar kazanmaya başlamıştır (Kurubaş, 2017). Uzun yüzyıllar boyunca toplumsal yapıların üzerine bina edildiği din ve monarşi etkisini sırasıyla kaybetmiş ve ulus temelinde inşa edilen toplumlar teritoryal (belli sınırlar) alan içerisinde hakimiyetini sağlamaya başlamıştır. Bu değişimde Avrupa dışı dünyanın farkına varılması, ekonomik ve kültürel olarak yeni kazanımlar elde edilmesi, lisanların yaygınlaşması, kutsallık atfedilen lisan üzerinden inşa edilen otoritenin zemin kaybetmesi ve monarşilerin meşruiyetlerinin kaynağının aşkın otoriteden ulusa kayması etkili olmuştur (Anderson, 1991). Avrupa'da imparatorlukların ulusal zeminlerini sağlama alma gayretleri yeni ulus tasavvurunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu ulus devlet tasavvuru da dünyayı kavrama anlayışının değişmesinden kaynaklı olarak ortaya çıkmıştır. Dünyayı kavramadaki değişim 'ontolojik hakikate ulaşmada tek bir kutsal dil anlayışının', 'kutsallık atfedilen hükümdar anlayışının' ve 'tarih anlayışının' etkisini

kaybetmesiyle gerçekleşmiştir (Anderson, 1991). Avrupa'nın Orta Çağ süresince Hristiyan dini otoritelerin toplum ve siyaseti belirleyici politikalarından olumsuz etkilenmesi Protestan hareketinin gelişmesine ve dini merkezli muhalefet oluşmasına ve böylece Vatikan'ın hakimiyet alanının sarsılmasına yol açmıştır. Din merkezli çatışmalar ve mücadelelerin yol açtığı zeminde gelişen ve güçlenen seküler anlayış, din ve dini otoritenin önüne geçerek toplum ve siyasette belirleyici olmuştur.

1648 Vesfalya Antlaşması ile hükümdar ve prenslerin kendi sınırlarında egemenliğinin kabul edilmesi ve böylece dini otoritenin dışlanması teritoryal devlet anlayışın Avrupa merkezli olarak çıkışına zemin oluşturmuştur. Zaman içerisinde teritoryal egemenlik alanında hükümdarlar zeminlerini güçlendirmek için uluslaşmaya ağırlık vermeye başladı. Bir anlamda egemenlerin meşruiyet kaynağı uluslar olmaya başladı. Prusya'nın güçlenerek Alman devletini kurma sürecinde farklı uluslardan oluşan ordusunu Prusyalılaştırması ve ülke sınırları içerisinde dil ve kültür birliğini öncelemesi bu bağlamda bir örnek olarak verilebilir. 1848 Frankfurt parlamento deneyiminin olumsuz tecrübesi ile 1871'de ilk Alman ulus devletinin inşa sürecinde bünyesinde çok fazla farklı milleti barındıran Habsburg İmparatorluğu'nun dâhil edilmeyerek "Büyük Almanya" yerine büyük oranda dil ve etnik homojenliğin sağlandığı "Küçük Almanya" tercihi de ulus devletleşmenin adımı olmuştur (Breuilly, 2019). Bu dönemde aynı zamanda insanlar, hükümdarın tebaasından devletin vatandaşına dönüşmüş ve milliyetler ulusal sınırlarla belirlenmeye başlamıştır (Soysal, 1994).

Ulus inşası ve ulusal bütünlük oluşturma iddiaları ve girişimlerine modern devleti oluşturmada kritik anlam yüklenmiştir. Bu politikalarda dil birlikteliğini sağlama, yayın faaliyetlerini artırma, kültürel etkileşimi sağlama ve eğitim müfredatının sistematik olarak uygulanması başat rol oynamıştır (Anderson, 1991). Farklılıkları azaltma ve homojenliği sağlama hedefleri asimilasyonun ters teptiği ve farklı kimliklerin olduğu örnekleri de üretmiştir. Homojen toplum yapısının dışında kalan bir diğer kategori de modern devletin sınırlarının "ulus" sınırlarıyla uyumlu olarak tanımlanamaması olmuştur (Kurubaş, 2017).

Devlet'in doğasının değişmesi ve otoritenin 'tasavvur' edilen ulusa kayması ile bu tasavvurun dışında kalan toplumsal yapılar ortaya çıkmaya başlamıştır. Örneğin, Balkanlar ve Doğu Avrupa'da on birinci yüzyıldan beri adacıklar halinde yüzyıllardır Almanca lisanlarını koruyan ve kimliğini yaşamaya devam ettiren Alman göçmen ve yerleşimci toplulukları var olmuştur. Bunun yanında on dokuzuncu yüzyıla kadar ulus merkezli yapı inşasından önce din merkezli toplum yapısı vardır. Dolayısıyla farklı olarak görülen dini gruplar olmuştur. Örneğin İsviçre'de on dokuzuncu yüzyılda devlet kurulduktan sonra toplumdaki Katolik ve Protestanlık temelindeki ayrışma, zamanla din ekseninden dil eksenine kaymış ve Almanca, Fransızca, İtalyanca bölgesi gibi toplumsal sınırlar belirlenmiştir (Anderson, 1991). Dinin kişisel tercih haline gelmesi ve dilin ulusu inşa edici temel unsurlardan birisi olarak kabulü ile modern devletin kendini tanımlaması ve kabul ettirmesi geniş yayın faaliyetleri ile güçlendirilmiş oldu.

Modern ulus-devlet bir taraftan etnik, dilsel ve kültürel farklılıkları azaltma hedefi güderken diğer taraftan çoğunluk toplumu dışında kendi din, dil ve kültürel kimliğini kaybetmek istemeyen, muhafaza eden azınlık topluluklarının oluşmasına, aslında bir anlamda çoğalmasına yol açtı. Diğer taraftan ulus-devlet, teritoryal egemenlik alanının dışındaki göç ya da jeopolitik nedenlerle var olan ulusun parçası olarak addettiği topluluklarla bağlarını kurmak ve geliştirmek için politikalar geliştirmeye başladı. Ulus devletin dayattığı yeni bir toplumsal yapı ortaya çıkmıştır. Bu yapı en kısa şekilde; teritoryalite ile tanımlanmış türdeş ulus olarak açıklanabilir. Bu sınırlar belki nüfusun çoğunu içine almayı başardı ancak bunun dışına taşan veya bu dairenin içinde kendine yer bulamayan toplulukların artmasına yol açtı. Bu süreç ulus-devletin hem içerde hem dışarda tercih ettiği politikalarla daha da hızlandı. İçeride türdeş ulus kimliği inşa etmek için dil, eğitim ve kültür politikalarını yürürlüğe koyarken aynı şekilde ulusla bağı olduğunu düşündüğü sınır ötesindeki toplulukların aidiyetini pekiştirici dil, eğitim ve kültür politikalarını da uygulamaya koydu.

Yaşanan iki dünya savaşının ardından imparatorlukların ve kolonyal devletlerin son bulması ile Soğuk Savaş sonrasında doğu bloğunun çökmesi ulus-devletlerin küresel siyasal sistemde sayısını da artırmıştır. 1925 yılında Milletler Cemiyetine üye ülkelerin sayısı 55 iken bugün Birleşmiş Milletler Sistemindeki üye ülkelerin sayısı 193'e ulaşmıştır. Ulus-devletler, uluslararası sistemde varlığını pekiştirdikçe kültürel ve siyasi olarak sınır ötesindeki toplumlarla bağlarını pekiştirecek iddialarının da takipçisi olmaktadır (Waterbury, 2010, s.131). Vesfalya anlaşmasıyla nüfus hakimiyetlerini geliştirme politikalarının yerini teritoryal alandaki hakimiyeti pekiştirme almıştı, bu dönemde ulus-devletlerin sınırları ötesindeki nüfuslarla ilişkilerini güçlendirmek için tekrar çabalarını artırdıkları görülmektedir (Gamlen, 2019). Bu yeni durumun teritoryal alanın dışına taşan siyasal ve hukuki egemenlik iddiası taşıdığına dair bir politik düşünce görülmemektedir. Devletlerin bu topluluklarla ilgili politika geliştirmesi, ilişki kurması ve program yürütmesi diaspora politikaları kapsamında işlemektedir. Diaspora, devletlerin kurumsal yapılarının görev alanı kapsamında yer almaktadır. Bu bağlamda irredentist bir yaklaşımdan ziyade sosyo-kültürel bağların güçlendirilmesi ve ekonomik gelişimlerinin sağlanması öne çıkmaktadır.

1.2.2. Göçler ve Diaspora

Devlet ve ulus konseptinin değişimi ile dönüşen uluslararası siyasal sistem ulus ötesi toplulukların oluşumu, gelişimi ve kurumsallaşmasına da zemin hazırlamıştır. Ekonomik gelişmeler, sanayi ve teknolojiye ilerlemeler, eğitimin endüstrileşmesi ve uluslararasılaşması ile siyasal gelişmeler hem insanların küresel boyutta hareketliliğini artırmış hem de iletişim ve ulaşım alanındaki gelişmelerin de katkısıyla inşa ettikleri ulus ötesi alanda 'memleket' ile ilişkilerini devam ettirmişlerini sağlamıştır. Ulus-devlet reflekslerinin etkili olduğu bu süreçte, ulus inşa politikaları da bir yandan teritoryal alanda kimlik inşasına odaklanırken diğer yandan ulus ötesi toplulukların kimliklerinin ve bağlarının devamına yatırım yapmıştı. Teritoryal sınırların çizildiği sırada egemenlik alanının dışında kalan milletin bir kısmı da bu politikaların kapsamı içinde yerini almıştır.

Bu yeni paradigma ulus-devletin teritoryal alan dışındaki bölümünü jenerik olarak diaspora kavramı ile tanımlarken devletlerin de diaspora politikalarının çerçevesini oluşturmuştur.

Modern devletin, ülkeye ister göç yoluyla ister toprak edinimi yoluyla dahil olan yeni nüfuslardan beklentileri de ulus inşa politikaları çerçevesinde olmaktadır. Ülkenin yeni mukimlerinin bir kısmı yeni kültürel ve sosyal ortama tamamen dahil olmayı benimserken bir kısmı da geldiği kültürü koruyarak yaşamayı tercih etmiştir. Bu süreç farklı dil ve kültür profili ile hâkim ulus profilinde farklılıklarıyla göze çarpan yeni toplumsal yapıların çoğalmasına neden oldu. Geçmişteki göç hareketlerinde ise dilsel benzeşme, beklenen ya da zorlanan bir durum olarak yer almamıştır. Modern ulus-devletle birlikte göçlerin siyasi ve sosyal etkilerinin de farklılaştığını söylemiştik. Teritoryal egemenliğin gereği olarak devletler, sınırları içerisine kabul edecekleri insanlarla ilgili sınırlılıklar ve kriterler koymaya başladılar. Bu vesileyle on dokuzuncu yüzyılda serbest göç uygulamalarının sonlandığı ve vize/ikamet uygulamalarının yaygınlaştığı döneme girilirken vatandaşlık ve pasaport uygulamaları ulus-devletin asli unsurlarının ayrıcalıklı statüsünün teyidi olarak yerini almıştır. Diğer taraftan uluslararası göçler artarak devam etti. Çok yönlü ve yoğunlaşan uluslararası göçlerin ekonomik, kültürel, bilimsel ve siyasi faydaları belirginleştikçe ulus devletler uluslarının bir parçası olarak gördükleri göç eden kişilerle bağlarını kaybetmemeyi amaçladılar (Soysal, 1994).

Diaspora topluluklarının oluşumunda göçler önemli bir faktördür. Ancak göçler tekil ve belirli bir dönemdeki insan hareketliliğiyle sınırlı olmamıştır. Tarihsel süreç içerisinde sosyo-ekonomik faktörlerin, güvenlik ve siyasi nedenlerin, dini ve kültürel amaçların yol açtığı farklı göç dalgaları yaşanmıştır. Yani diasporaların oluşumundaki göçler dönemsel ve nedensel olarak çok katmanlıdır. Ancak belirgin olan ve öne çıkan göç grubu genelde ilk nesil olmaktadır, bunun nedeni ise yeni nesillerin asimile olma durumuyla karşı karşıya kalmalarıdır. Tarihsel göç hareketlerine ve sonuçlarına bakıldığında nüfus hareketleri bazı durumlarda hâkim toplum içerisinde erime ile

sonuçlanır iken bazılarında ise Amerika örneğinde olduğu gibi göç süreci yeni bir ulusun (Ameirikan) inşası ile neticelenmiştir. Azınlık ya da diaspora olarak hâkim kültürden farklılığını kısmen de olsa korumuş ve kimliğini devam ettirmiş tarihi çok eskilere dayanan göçler de mevcuttur.

15-16'ncı yüzyıl öncesi nüfus hareketlerini üç başlıkta toplamak mümkündür. Kolonizasyon ve fetihler en başta gelen ve nüfus yerleşimlerini etkileyen husus olmuştur. İkinci olarak ise toprağa bağımlı olmayan sanatçılar, bilim adamları, zanaatkârlar, din adamları ve paralı askerler gibi meslek mensuplarının çağrı üzerine veya kendi iradeleri ile göç etmeleri söylenebilir. Son olarak ise uzak coğrafyalara kadar uzanan ticari hareketlilik insanların yeni yerleşimleri tercih etmelerine yol açmıştır (Soysal, 1994). Burada Alman dış göçü örnek verilecek olursa, onuncu yüzyılda başlayan bu göç hareketleri önce Baltık ve Doğu Avrupa'ya kolonizasyon, ticaret ve dini amaçla gerçekleştiği, on altıncı yüzyıldan sonra da tarım başta olmak üzere ekonomik nedenlerle Doğu Avrupa ve Rusya'ya ve daha sonraki yıllarda da Amerika başta olmak üzere yeni kıtalara yöneldiği görülmektedir. Kısa dönemli de olsa sömürgeler de göç destinasyonu olmuştur. Savaşlar ve dini baskılar dolayısıyla gerçekleşen göçler de önemli yer tutmaktadır. Tarihi süreç içerisinde Almanya örneğinden de görüleceği üzere dönemsel olarak göçü etkileyen faktörler farklılaşmaktadır (Bastius, 2003; Bilmanis, 1944; Brunhes & Vallaux, 1918; Hoerder, 2002; Manz, 2016).

Uluslararası göç nedenlerinin itici ve çekici faktörler kapsamında kaynak ülke ve ev sahibi ülke açısından değerlendirilmesinde ekonomik faktörler daha yoğunluklu olarak ele alınmaktadır. Tilly tarafından Avrupa'daki beş asırlık göç tecrübesine dayanılarak ortaya atılan üç faktörün ikisi ekonomi sektörünü, bir faktör ise ekonomi dışı alanı kapsamaktadır. İşgücü fırsatlarının coğrafi dağılımındaki değişim ile bölgesel gelişmişlik farklılıklarının oluşması ilk ikisidir. Diğer ise devletlerin savaş, baskı, göç, etnik ve dini ayrışmalar gibi alanlardaki eylem ve politikalarıdır (Tilly, 1976, s. 4). Ekonomi ve kalkınma endeksli izah edilen göç hareketleri sömürge ve köle ticaretinden, işgücü

anlaşmaları ve nitelikli insan kaynağı çekmeye kadar geniş bir alanda dağılım göstermektedir.

On beşinci yüzyılın ortalarından on sekizinci yüzyılın ortalarına kadar olan dönemde ‘keşifler çağı’ ve ‘küresel köle ticaretinin’ birbiriyle bağıntılı olarak ciddi nüfus kaymalarına yol açtığı görülmektedir. Batının Asya, Afrika ve Amerika’da var olan kaynaklara sahip olmaya yönelik girişimleri Avrupa’dan bu coğrafyalara insan hareketliliğini tetiklemiştir (Pattberg, 2007, s. 5). Deniz ulaşımındaki gelişmelerle birlikte denizaşırı bölgelere Portekiz ve İspanya İmparatorlukları ve onları takip eden Hollanda, Fransa ve İngiltere’den yoğun akımlar gerçekleştirilmiştir. Avrupalılar, kolonyalizm sürecinde Afrika, Asya, Amerika ve Okyanusya’ya denizci, asker, çiftçi, tüccar ve papaz olarak sürekli veya geçici olarak göç etmişlerdir (Castles & Miller, 2003). Portekiz örneğine bakarsak, 15.yy. sonrası yeni toprakların temini ve ticari koloniler oluşturmak için Asya, Afrika ve Amerika kıtasına akın edildiği görülmektedir. Orta çağda köylerde ve kırsal kesimde yoksulluk ve sefalet çeken Portekizliler, 15’inci ve 16’ncı yüzyıllar boyunca kolonileştirme faaliyetlerine devam etti (Newitt, 2005, s. 10). 1500-1527 yılları arasında 80 bin kişi Portekiz anakarasından ayrılarak kolonilere göç etmiş, bu rakam 1600’lü yıllarda sadece Brezilya için yıllık üç ila beş bin arasında gerçekleşmiştir (Newitt, 2005, s. 203). 1500-1750 yılları arasında kolonilere gidenlerin rakamı 1,3 milyon olarak belirtilmektedir (Horta, 2002).

Yeni elde edilen topraklardaki azalan işgücü açığını karşılamak amacıyla özellikle Afrika’dan zorla köleleştirilen insanlar getirilmiştir. On dokuzuncu yüzyıla kadar devam eden köle ticareti bazı iddialara göre 11 ila 60 milyon arasında Afrikalının zorla göç ettirilmesine neden olmuştur. Cohen’in deyimiyle bu dönemde köleler ticari meta olarak görülmüş ve alınıp satılmıştır (Cohen, 2008). On beşinci yüzyıl öncesi nüfus hareketlerinin tasnifinde ifade edilen işgal ve fetihler 15-19 yüzyıl arasında denizaşırı coğrafyalarda kolonizasyona dönüşmüştür. Önceki dönemden diğer bir fark da insanların

ticari meta olarak köleleştirerek deniz ulaşım teknolojisindeki gelişmelerin yardımıyla deniz aşırı transferi olmuştur.

On dokuzuncu yüzyılda köle işçilik sisteminin yürütülmesi zorlaşmaya başlamış ancak sanayinin ihtiyacı olan hammaddenin üretilmesi için tarlalarda, madenlerde, tesislerde ve altyapıda çalışacak işçi ihtiyacını karşılamak için sözleşmeli işçi sistemi geliştirilmiştir. Sözleşmeli işçi (indentured labor) köle işçiden farklı olarak sahip olunamıyor, alınıp satılamıyordu (Cohen, 2006). Katı kurallara bağlı olarak ve zor şartlar altında çalıştırılmak üzere bu dönemde 12 ila 37 milyon arasında işçi İngiliz, Hollanda, Fransız, İspanyol, Alman, Portekiz kolonileri ve Amerika olmak üzere 40 ülkeye gönderilmiştir (Cohen, 2006; Potts, 1990). Hint alt kıtası ve Malay adalarından Afrikalı kölelerin yerine işgücü ihtiyacını karşılamak üzere gönderilen bu insanlar Karayiplerden, Afrika ve Pasifik adalarına geniş bir coğrafyada bugüne kadar varlıklarını devam ettirmişlerdir.

Aynı dönemde Avrupa ülkelerinde sanayileşmenin hızlı gelişimi işgücü ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Avrupa bir taraftan dışarıya göç verirken kendi işgücü ihtiyacını karşılamak için geri dönenler olmasına rağmen dışarıdan göç almıştır. Fransa, İngiltere ve Almanya diğer Avrupa ülkelerinden sezonluk işçi getirmeye başladı. 1910 yılına kadar Almanya’da 1,2 milyon misafir işçi vardı ve bunların çoğunluğu Polonyalılardan oluşmaktaydı. 1886 yılına kadar 1,1 milyon yabancı işçi Fransa’da kayıt edilirken İngiltere’de milyon bandına yaklaşmıştır (Cohen, 2006). Sanayi ve ticaretin ulus-devlet sınırlarını belirgin bir şekilde aşması da 1820 sanayi öncesi dönemden Birinci Dünya Savaşı’na kadar devam eden süreçte gerçekleşmiştir (Lindert & Williamson, 2001, s. 3).

Küreselleşmenin hızlanması, ulaşım teknolojilerindeki gelişimin devamı, sanayileşme sürecine girilmesi ve toplumsal yapıdaki değişimler kitlesel nüfus hareketlerini etkilemiştir. Bin sekizyüzlü yılların başından Birinci Dünya Savaşı’na kadar olan dönemdeki nüfus hareketlerinde ‘sözleşmeli işçiler’, ‘yerleşimciler’ ve ‘sanayi işçileri’ öne çıkmaktadır. On dokuzuncu yüzyıldan yirminci yüzyılın başına kadar yeni

yerleşimciiler özellikle Avrupa'dan Amerika ve Avustralya'ya göç ederek koloniler kurmaya başlamışlardır. Bu dönemde Avrupa'dan 52 milyon insan göç etmiştir ve bunların yüzde 72'si Amerika kıtasına ulaşmıştır (Soysal, 1994). On beşinci yüzyılda Avrupa'nın doğu ve güneyine göç eden Almanca konuşan topluluklar sonraki yüzyıllarda Rusya, Amerika ve Avustralya'ya büyük kitleler halinde yerleşmişlerdir (Tilly, 1976, s. 21). 1845-1850 arasında tarım ekonomisinde yaşanan değişikliklerden dolayı yaklaşık 1,8 milyon İrlandalı Kuzey Amerika'ya göç etmiştir (Morris, 2016). Amerika Birleşik Devletleri'nin nüfusu 1800'de 5,3 milyon iken 1905 yılında 105 milyon olmuştur (Cohen, 2006).

Yirminci yüzyılın başlarında Balkan savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve imparatorlukların parçalanması ve geri çekilmesi, göçün devamına etki ederken aynı dönemde ulusal devletler göç politikaları belirlemeye, pasaport ve vize uygulamalarına ve sınırlarını kontrol altına alarak giriş çıkışları sınırlandırmaya başladılar (Soysal, 1994). Birinci Dünya Savaşı sonrası açık göç rejimleri sonlandırılmış ve göç mevzuatlarında peş peşe değişikliklere gidilmiştir (Hollifield, 2004, s. 891). Amerika 1903, 1907 ve 1918 yıllarında göç mevzuatında yaptığı değişikliklerle yeni kurallar ihdas etmişti. Pasaport zorunluluğu getirilmiş, sağlık kontrolü ve okuma-yazma bilme zorunluluğu yeni göç politikasının unsurları olarak yürürlüğe konulmuştur. (USCIS, 2020). Benzer şekilde aynı dönemlerde Avustralya göçmen alımında kısıtlamalara gitmiştir. Göç politikalarında yapılan bu düzenlemeler ve kısıtlamalar, savaşlarla ortaya çıkan yeni teritoryal durum ve imparatorlukların sonlanması dolayısıyla yaşanan göçleri durduramamıştır (Hollifield, 2004, s. 903). On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı ve yirminci yüzyılın başlarında Rus yayılcılığı, Balkan savaşları ve Kuzey Afrika'daki batılı ülkelerin işgalleri, Osmanlı coğrafyası ve Anadolu'ya doğru yoğun göçlere yol açmıştır. Sadece Balkanlar'dan gerçekleşen göçün on milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir. Rusya'daki Polonyalıların Polonya'ya, Polonya'daki Almanların Almanya'ya, Türkiye'deki Rumların Yunanistan'a ve Yunanistan'daki Müslüman Türklerin Türkiye'ye göçü gibi Avrupa'da büyük nüfus değişimleri yaşandı (Soysal, 1994).

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde uluslararası göçmen sayıları hızlanarak artmaya devam etmektedir. Uluslararası göçteki bu eğilim tek yönlü değil, çok taraflı ve küresel düzlemde yaygınlık göstermektedir. Uluslararası göçün karmaşık hale gelmesi, coğrafi yayılımı, çeşitliliği ve hacmi, ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ve özellikle küreselleşme süreci ile bağlantılıdır (Czaika & Haas, 2015, s. 284). Yeni teknolojilerin sağladığı kolaylıkların etkisi ile insanların göç/seyahat türleri ile yerleşimin süresi ve sayısı da farklılaştı. Küresel göç modelleri geçmişteki düşük yoğunluklu ve düzenli göçlere göre daha karmaşık hale gelmiştir (Czaika & Haas, 2015, s. 284). Teknolojik gelişimin uluslararası göçün coğrafi dağılımını etkilemesi üç nedenle açıklanabilir; ilki teknolojik gelişim, hareketlilik için gerekli kaynak sıkıntısını azaltmıştır. İkinci olarak, göç ağlarını ve ulus ötesi bağları kolaylaştırarak ailelerin ve arkadaşların iletişimini kolaylaştırmıştır. Son olarak da okuma yazma oranı artarken bilgiye erişim de kolaylaşmış farklı ülkelerdeki fırsatlardan haberdar olma imkânı çok daha kolay hale gelmiştir. (Czaika & Haas, 2015, s. 285).

Sanayi ve teknoloji üretiminin maliyet ve verimlilik dolayısıyla yeni yerlere taşınması işgücü transferini devam ettirmiştir (Portes, 1997, s. 17). Şimdilerde ise göçmen profili ve kaynağı çok geniş zeminde gerçekleşmektedir. Bu geniş alanda çok uluslu şirketlerde ve uluslararası örgütlerde çalışanlar, her taraftan profesyonel meslek sahipleri, Afrika'dan Asya'ya birçok bölgeden mülteciler ve yasadışı göçmenler yer almaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa ülkelerine milyonlarca kişinin çalışma amacıyla gitmesine yol açan dış göçlerde Türk vatandaşları da yoğun şekilde yer almıştır. Yıllık göç akımları 1980-1995 arasında Japonya'da yüzde 42, Kanada'da yüzde 48 artış göstermiştir (OECD,1997).

1950 sonrası işgücü anlaşmaları ile geçici işçi veya göçmen kabulü yaygın bir uygulama olmuştur. Yetmişli yılların başındaki petrol krizi ile birçok batılı ülkenin işgücü alımını durdurmasına rağmen aile birleşimleri ile yabancı nüfus artmaya devam etmiştir. Fransa ve Almanya'da resmi olarak misafir işçi programları durdurulduğu halde göç,

sistemdeki açıklar ve yasadışı yollarla artmaya devam etmiştir (Hollifield, 2004, s. 895). Birçok hedef ülkede kısıtlayıcı göç politikaları göçmen akımını sınırlamakla beraber bu ülkeler istenmeyen göçmenleri yine de kabul etmektedir. Aile birleşimi ve mülteci kabulü, göçmen akımını devam ettirmektedir (Mayda, 2007, s. 3). Neoliberal politikaların etkin olduğu sonraki yıllarda göç politikalarında profesyonel meslek sahiplerinin ve yatırımcıların önünü açacak düzenlemeler hâkim olmuştur. Ancak bu dönemde de uluslararası göç artarak devam etmiştir. Rejim değişiklikleri, savaş ve krizler ile küresel ekonomik pay dağılımı ve iltica, insani göçün devam etmesine neden olmuştur.

1970'lerin başında yaşanan petrol krizi dolayısıyla Avrupa'nın işgücü alımını durdurduğu dönemde petrolden elde edilen gelirin artmasıyla Körfez ülkelerinin işgücü alımı başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin yıkılması, doğu bloğunun dağılması ve bazılarının Avrupa Birliği Üyeliği'ne alınması, Bulgaristan, Romanya, Polonya, Arnavutluk örneğinde olduğu gibi Balkanlar ve Doğu Avrupa ülkelerinden Batı Avrupa'ya doğru göçe yeni bir dalga eklemiştir.

Son dönemlerde uluslararası göçmenlerin sayısının arttığı, göçmenlik türlerinin çeşitlendiği, hedef ve kaynak ülkelerin tek yönlü olmaktan çıktığını görmekteyiz. Uluslararası göçmenlerin sayısındaki artış Birleşmiş Milletler verilerine göre 1990 ile 2017 yılı arasında yüzde 69 olarak gerçekleşmiştir (UN Population, 2017). Göçmen nüfusun büyüklüğü ise doğum yeri ve vatandaşlık üzerinden bakıldığında yani yaşadığı ülkeden başka ülkede doğan veya yabancı ülke vatandaşlarının toplamı olarak tutulmaktadır. Buna göre, bu nüfus 2019 yılında dokuz yıl öncesine göre 51 milyon artarak 272 milyona ulaşmıştır. Uluslararası göçteki artışı göstermek için paylaşılan verilerde, 2000 yılında yüzde 2,8 olan göçmenlerin sayısının dünya nüfusuna oranının 2019 yılında yüzde 3,5 olduğu görülmektedir (UN Population, 2020).

Göç edilen ülkede doğan veya o ülkenin vatandaşı olanların istatistikleri çoğunlukla tutulmadığından göçmen kökenli nüfus ile ilgili veri sağlamak mümkün olmamakla beraber en az ilk üç neslin sayısı hesap edildiğinde dünya nüfusunun yüzde

10'undan fazlasına tekabül etmektedir. Almanya örneğinden veriler kıyaslanabilir. Almanya istatistik olarak göçmen ve göçmen kökenli nüfus olarak iki ayrı veri yayınlamaktadır. 2018 yılı verilerine göre 10,9 milyon göçmen varken 20,8 milyon göçmen kökenli nüfusun Almanya'da yaşadığı ifade edilmektedir. Almanya'da Türk nüfusu ise göçmen kökenli olarak ele alındığında 2,76 milyon, doğrudan göçmen olarak ifade edildiğinde ise 1,47 milyon olarak gösterilmektedir. (Destatis, 2020). Göçmen kökenli nüfus, kendisi veya en azından ebeveynlerinden birisinin Alman vatandaşlığını doğumla elde etmeyen kişileri kapsayan şekilde tasnif edilmektedir (Destatis, 2020). Bu veri bile BM tarafından paylaşılan 272 milyon göçmen nüfusunun en azından iki katı olması gerektiğine işaret etmektedir. Türk göçmen tecrübesinden yola çıkılırsa yaklaşık üç katına tekabül edebileceği düşünülebilir.

BM istatistiklerine biraz daha detaylı bakılacak olursa göçmen nüfusun yüzde 57'sinin kuzeyde, yüzde 43'ünün güneyde yerleşik olduğu görülecektir (BM, 2017). Kuzeydeki uluslararası göçmenlerin yüzde 61'i güneyden yani gelişmekte olan ülkelere geri kalan yüzde 39'u ise kuzeyden yani gelişmiş ülke kaynaklıdır. BM rakamlarına göre ise gelişmiş ülkelere net göç 1950'lerde 0,3 milyon iken 2000'lerde 3,1 milyona yükselmiştir (BM, 2017). 2015 yılı OECD verilerine göre üye ülkelerde 124 milyon başka ülke doğumlu nüfus yaşamaktadır. Bu da toplam nüfusun yüzde 13'üne denk gelmektedir (OECD, 2017). OECD ülkelerindeki göçmenler uluslararası öğrenciler, mülteciler, süreli ve süresiz çalışanlar gibi değişik kategorilerden oluşmaktadır. Gelişmekte olan ülkelere yaşayan uluslararası göçmenlerin ise yüzde 87'si yine aynı bölge kaynaklı iken geri kalan yüzde 13'ü kuzeyden göç etmiştir (BM, 2017). İstatistiklerin de gösterdiği üzere göç hareketleri sadece ekonomik geliri az ülkelere daha zengin ülkelere doğru gerçekleşmemekte, aynı zamanda müreffeh ülkeler arasında da önemli nüfus hareketliliği yaşanmaktadır. Zengin ülkelere doğru göç de azımsanamayacak orandadır. Nüfus hareketliliği çok taraflı olarak hem artarak hem de yaygınlaşarak devam etmektedir.

Uluslararası göçün kitleselleşerek artması ve insan ve toplum hayatında ulaşım, iletişim ve etkileşimi kolaylaştıran sosyal, ekonomik, teknolojik, siyasi ve kültürel gelişmeler ile ortaya çıkan ulus ötesi alan, bireyi olduğu gibi mesken ve köken ülkeleri de çok boyutlu olarak etkilemiştir. Bu ülkelerin göçmenlere ve ulus ötesi toplumlara yönelik politikalarında değişime gittikleri veya yeni politikalar geliştirdikleri görülmektedir. Bu gelişmeler, göçmen toplumların hâkim toplum içerisinde kimlik ve kültürlerini devam ettirecek imkân elde etmelerine fırsat verirken köken ülkelerin de büyüyen, kurumsallaşan ve gittikçe önemi daha fazla anlaşılan bu ulus ötesi toplumla ilişkileri farklılaşmaya başladı. Göçmenin hem emigrant hem immigrant olarak varlığı daha net olarak ortaya çıkmıştır. İngilizce’de ‘immigration’ kavramı ülkeye gelen göçmeni ifade etmekte, “emigration” terimi ise anavatanından ayrılıp başka ülkeye giden kişiyi tanımlamaktadır. İki ayrı kavramla tanımlanan ‘göçmen’ ise aynı kişi, aynı birey ve aynı insandır (Sayad, 2004). Göçmen denildiğinde mesken ülke açısından ‘immigrant’, köken ülke açısından ise ‘emigrant’ anlaşılır. Göçmenin göç ettiği, geçici veya sürekli olarak yerleşmeyi planladığı veya hedeflediği bir ülke olduğu gibi ayrıldığı, arkada bıraktığı bir ülke, bir vatan da vardır.

‘Uluslararası göçmen’ BM tarafından 1998 yılında yayınlanan bir raporda tanımlanmıştır. Bu tanımda uluslararası göçmen ‘genel olarak yerleşik olduğu ülkeyi değiştiren kimse’ olarak ifade edilmektedir. Tanımla birlikte oluşturulan ilkelerde ise turistik, tedavi ve iş amaçlı kısa süreli ziyaretleri kapsam dışına alırken 3 ay ile 12 ay arasında yerleşim yerini değiştirenler kısa dönemli göçmen, 12 aydan fazla süre ile değiştirenlerin uzun dönemli göçmen olarak tanımlanması tavsiye edilmiştir (UN, 1998). Uluslararası Göç Örgütü (IOM) tarafından benimsenen tanıma göre ise göçmen, ‘doğal yerleşim alanından ülke içinde veya ülke dışında bir yere taşınan kişidir’. Bu kişinin göçmen olması yasal statüsü, zorunlu ya da gönüllü göç edip etmediği, göçün nedenlerinin ne olduğu ve ne kadar süre kalacağından bağımsızdır (IOM, 2019).

Göçmen ülkesi olarak bilinen Amerika Birleşik Devletleri (ABD) gibi ülkelerde kendi tecrübeleri üzerinden geliştirilen tanımlarda göçmenler ‘evinden ve ülkesinden ayrılarak yeni ve zor bir süreçle farklı bir toplum ve kültüre dâhil olma durumundaki kişiler’ olarak görülmektedir (Schiller, Basch, & Blanc, 1995). Bu tanım kalıcı göçmenliğe işaret eden ‘immigrant’ kelimesinin karşılığı olarak durmaktadır. Kendisini adayacağı ve yeni ülkesi olarak toplumuyla kaynaşacağı bir göç türünden bahsedilmektedir. ABD, Kanada ve Avustralya gibi ülkeler göçmen ülkesi olarak kalıcı göçü önceleyen politikalar izlemektedir. Bu durum, Türk dış göçü incelenirken de görülecektir. Almanya gibi kıta Avrupası ülkeler sınırlı ve süreli göç anlaşması yaparken Avustralya kalıcılığı teşvik eden göç anlaşması yapmıştır. Kısa dönemli çalışma amacıyla gerçekleşen göçler migrant kelimesi ile ifade edilmektedir. Batıdaki bu göçmen konsepti ise yeni gelişen trans-nasyonal göçmen/trans-göçmen konseptine daha uygun görülmektedir. Bu göçmenlerin günlük yaşamı çok taraflı ve yoğunluklu uluslararası bağlantılara bağımlıdır ve kimlikleri birden fazla ulusla ilişkilidir (Schiller, Basch, & Blanc, 1995). Buradaki göçmen tanımı geçici değil kalıcı ve yerleşik bir kitleden bahsediyorken aynı zamanda geldiği ülkeyle yoğun bir etkileşimin devamı olarak da görülmektedir. Ulusal sınırları aşan her ‘yer değiştirme’ göç olarak kabul edilebilir mi? IOM tanımı bu konuda herhangi bir sınırlama kabul etmemektedir. BM ise iş, eğitim ve turizm amaçlı kat edilen mesafeleri kapsam dışına almakta ve süre kısıtı da koymaktadır. Shaw’un ‘kişinin önemli bir mesafe kat ederek göreceli olarak daimî yer değiştirmesi’ şeklinde ifade ettiği tanımındaki ‘süreklilik’ BM tanımının da ötesine geçmektedir (Shaw, 1975).

Yukarıda sözü edilen yoğun göç hareketleri devletleri, sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi tercih ve gerekçelerine göre göçü yönetmeye dair politika geliştirmeye yöneltmiştir. Günümüzde ülkelerin yüzde 85’i göçmen politikası uygulamaktadır (BM, 2017). Göç hareketleri, ülke politika ve programlarında belirleyici olmaktadır. Bununla birlikte, kaynak ülkelerin de kendilerinden giden göçmenlere yönelik politikaları vardır. Aslına bakılırsa neredeyse bütün devletlerin değişik dönemlerde farklı süreçlerle oluşmuş

ve kendi ulus ötesi bir ögesi olduğunu düşündüğü ulusal sınırları dışında yaşayan insanları/soydaşları/vatandaşları bulunmaktadır. Bu durum, gelen göçmenlere yönelik politika yürüten devletten çok gidenlere yönelik politika sahibi devlet olduğunu göstermektedir (Ragazzi, 2009, s.388).

Dünya ülkelerinin yaklaşık yüzde 60'ı uluslararası göç hareketleri dolayısıyla nüfuslarında azalma yaşarken geri kalan yüzde 40'ı nüfus artışı elde etmektedir (BM-b, 2017). Birçok ülke göç politikaları ile nitelikli işgücü çekmeyi hedeflemektedir. 2015 yılında Birleşmiş Milletler tarafından yayınlanan Uluslararası Göç Politikaları Raporu'na göre ülkelerin yüzde 44'ü nitelikli göçmen kotasını artırmayı hedeflerken, yüzde 41'i de mevcut seviyelerini korumayı amaçlamaktadır (BM-b, 2017). Göçler sadece nitelikli, meslek sahibi ve profesyonel göçmenlerle sınırlı kalmamaktadır. Farklı sosyal gruplar, ekonomik sınıflar ve toplumsal katmanlara mensup bireyler de göç sürecinin içinde yer almaktadır.

İletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmeler, 'coğrafi, kültürel ve siyasi sınırları aşan sosyal alan inşası' uluslararası göçe yeni bir boyut kazandırmıştır (Schiller, Basch, & Blanc, 1995). Ulus-ötesi (transnational) toplumun temelini oluşturan göçmenler yeni yaşam alanlarında ekonomik hayata adapte olup sosyal ve kültürel varlıklarını da devam ettirmektedirler. Aynı zamanda anavatan veya köken olarak tanımladığı ailesinin, akrabalarının ve hemşerilerinin yaşadığı ve kültürel kimliğinin olduğu ülke ile de bağlarını devam ettirmek istemektedir. Göçmen, ulus-ötesi alanda kendisini tamamladığı ve tanımladığı bir hayatı inşa etmektedir (Bruneau, 2010). Göçmenler, inşa ettikleri ulus-ötesi alan ile aile ve akraba ilişkilerini devam ettirmektedirler, memleketleri ile ilgili sosyal, siyasi, kültürel ve ekonomik gündemi takip etmektedirler ve sosyal örgütlenmelerini oluşturmaktalar (Faist, 2010).

1.3. Diaspora Politikaları

Diaspora politikalarının ve kurumsal yapıların belirginleşmeye başlamasında ulus-ötesi toplulukların giderek artan nüfusu, küresel yerleşimleri ve ağları, ekonomik büyüklükleri, finansal kapasiteleri, siyasal ve kültürel etki alanları belirleyici olmuştur. Ulus-ötesi toplulukların bu genişlemesi aynı şekilde devletlerin sınır ötesindeki nüfuslarına yönelik ilgisini artırmıştır (Kalm, 2010). Devletlerin sahip oldukları milli hassasiyet ve yaklaşımlar, faydacı yaklaşımın ötesinde sorumluluk merkezli politikalara yol açmaktadır. Hemen hemen her ülkenin anayasasında yurt dışında geçici ya da daimî olarak bulunan vatandaşlarının güvenliklerinin sağlanması, haklarının korunması ve onların menfaatlerinin izlenmesine yönelik hükümler bulunmaktadır. İspanya Anayasası'nın 42'nci maddesinde yurt dışında çalışan İspanyolların ekonomik ve sosyal haklarının devlet tarafından korunması hükmü yer almaktadır (İspanya Anayasası, 1978). Fas Anayasası'nın 16'ncı maddesinde yurt dışındaki Fas vatandaşlarının haklarının ve meşru menfaatlerinin korunması ile onların kimliklerinin ve kültürel bağlarının korunması hedefi yer almaktadır (Fas Anayasası, 2011). Kimliğin ve kültürel bağların korunması vatandaşlık bağının ötesinde bir anlam ifade etmektedir. Kalıcılığın uzaması ile yeni nesillerin de köken ülke ile kültürel bağını inşa etmesi amacını içermektedir. İsviçre Anayasası'nın 40'ıncı maddesi yurt dışındaki İsviçreliler arasında ilişkileri geliştirmeyi teşvik ederek onların organizasyonlarına destek olmayı Federasyona sorumluluk olarak yüklemektedir (İsviçre Anayasası, 1999). Macaristan Anayasası'nda ise Macar milletinin bir bütün olduğunu ve Macaristan'ın sınırlarının ötesindeki Macarların varlığı, geleceği ve gelişmesi için sorumluluk taşıdığı yer almaktadır. Bireysel ve kolektif haklarını ve kendilerini yönetebilecek yapılara sahip olmalarını teşvik etmek de anayasada yer almaktadır (Macaristan Anayasası, 2011).

Bazı ülkeler ayrıca kültürel ve dilsel yakınlık bulunan topluluklarla iş birliği ve dostluğu geliştirme amacını zikretmektedir. Örneğin Brezilya Anayasası, devlete Latin Amerika halklarıyla ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel entegrasyonu temin etme

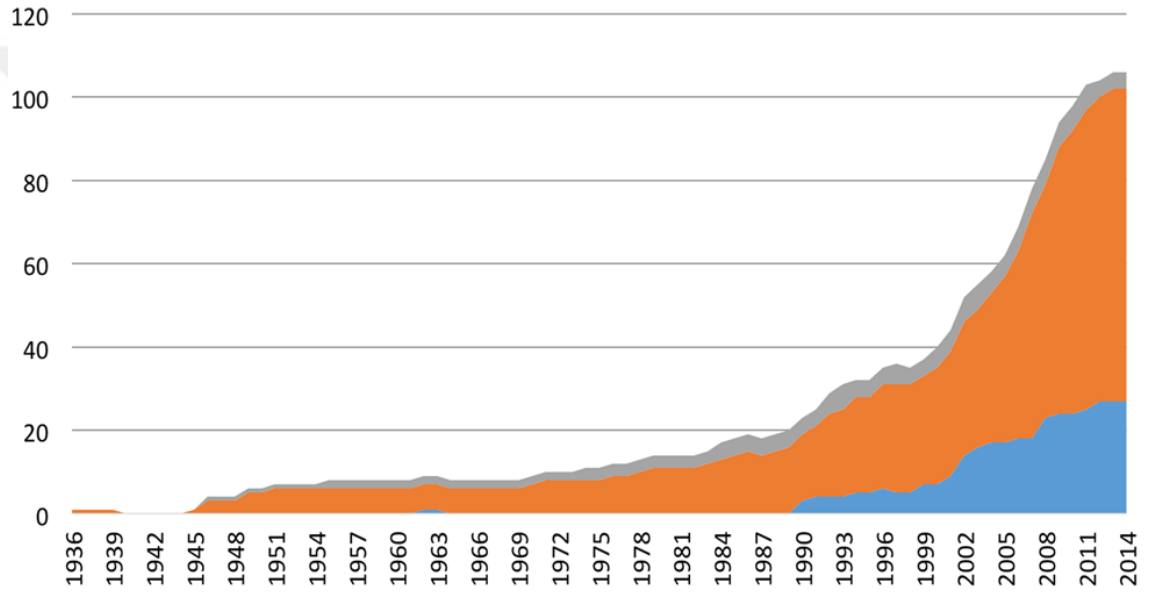
hedefini koymaktadır (Brezilya Anayasası, 1988). Portekiz Anayasasının yedinci maddesinde ise Portekizce konuşan ülkelerle dostluk bağlarının korunması amacı yer almaktadır (Portekiz Anayasası, 1988). Fransa Anayasası'nın 87'nci maddesi ise Fransa Cumhuriyetine Fransızca konuşan halklar ve devletlerle iş birliği ve dayanışmayı geliştirme sorumluluğunu yüklemektedir (Fransa Anayasası, 1958). Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Hatta anayasasında benzer hükümler bulunmayan ülkeler istisna olarak kabul edilebilir. Görüldüğü üzere farklı siyasi bloklardaki ve ekonomik düzeydeki ülkelerin hemen hepsi benzer sorumlulukları devletlerine yüklemişlerdir.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 62'nci maddesi ile de devlete 'yabancı ülkelerde çalışan Türk vatandaşlarının aile birliğinin, çocuklarının eğitiminin, kültürel ihtiyaçlarının ve sosyal güvenliklerinin sağlanması, anavatanla bağlarının korunması ve yurda dönüşlerinde yardımcı olunması için gereken tedbirleri' alma sorumluluğu yüklemiştir (Türkiye Anayasası, 1982). Bazı örnekler paylaştığımız farklı ülke anayasalarından da görüleceği üzere devletlerin yurt dışında yaşayan vatandaşlarına ilgilerini sadece fayda merkezli açıklamak çok sınırlı bir yaklaşım olacaktır. Devletlere, uluslarının parçası olarak kabul ettikleri ulus ötesi topluluklarının kültürel bağları, kimlikleri, sosyal, ekonomik hakları ve güvenlikleri ile ilgili sorumluluk yüklenmiştir. Bu da ülkelerin diaspora politikalarına yansımaktadır. Devletler, giderek büyüyen ulus-ötesi topluluklarına kayıtsız kalmayıp uluslarının bir parçası olarak onlara yönelik aktif politikalar ve programlar uygulamaya başlamışlardır (Ragazzi, 2014).

Yirminci yüzyılın başlarında ortaya çıkmaya başlayan devletlerin diaspora kurumlarının Soğuk Savaş sonrası dönemde hızla yaygınlaştığı görülmektedir. Alan Gamlen tarafından yapılan 1936-2014 yılları arasını kapsayan veri toplama çalışmasında seksenli yıllara kadar sınırlı sayıda diaspora kurumu varken, 1980 sonrasında devletlerin diaspora kurumlarının kamu sistemi içinde artmaya başladığı görülmektedir. (Gamlen, 2014; Gamlen, 2015). 1980 ile 1990 arasında diaspora kurumuna sahip olan ülkelerin sayısı pek fazla değişkenlik göstermezken 1990'dan sonra Birleşmiş Milletlere üye olan

ülkelerden diaspora kurumuna sahip olanların oranı %10'dan %60'a çıkmıştır. Birleşmiş Milletler sistemi içinde diaspora ile ilgili kamu kurumuna sahip olan ülke sayısı tüm üye ülkelerin sayısının yarısını geçmiştir (Gamlen, 2015).

Türlerine Göre Diaspora Kurumları Olan Devletler, 1936-2014

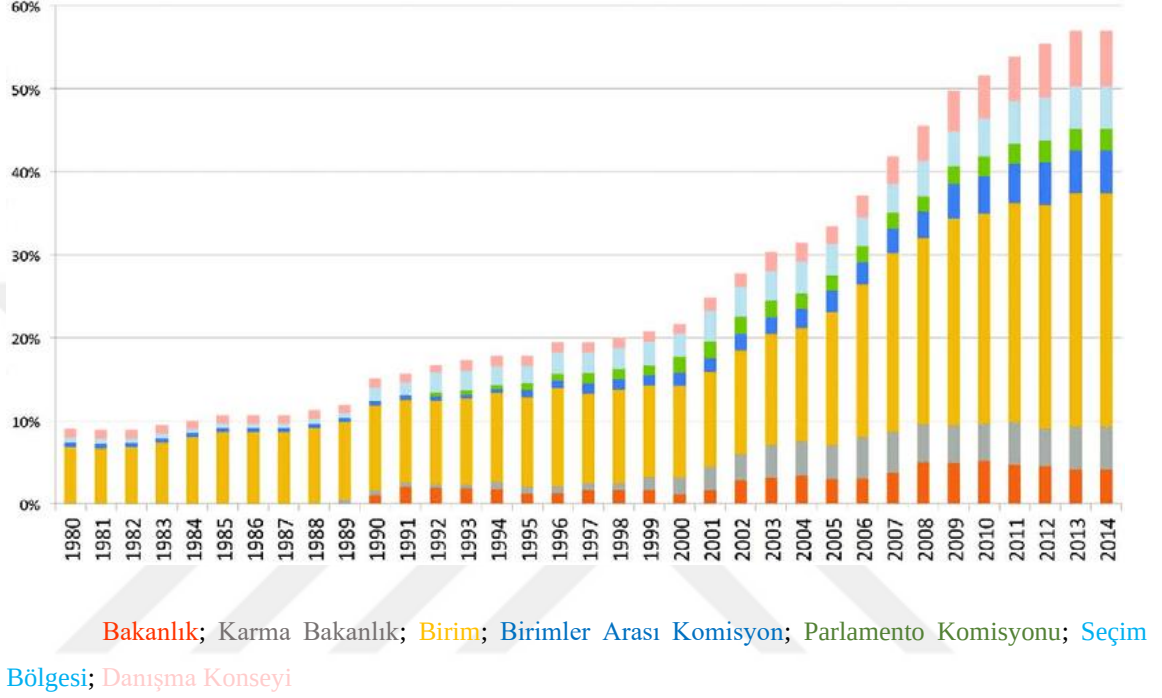
Şekil 1.2.: Türlerine Göre Diaspora Kurumları Olan Devletler, 1936-2014 (Gamlen, 2015)

- Diaspora Bakanlıkları Olan Devletler
- Diaspora Birimleri Olan Devletler
- Diğer Diaspora Yapıları Olan Devletler

Tabloda diaspora kurumlarına sahip olan devletlerin yıllar içerisindeki artışı ele alınmaktadır. Tablo aynı zamanda devletlerin tercih ettiği diaspora kurum türlerini de tasnif etmektedir. Grafikte görüldüğü üzere ilk dönemler yani diasporayla ilgili kurumların sınırlı sayıda olduğu yıllarda çoğunlukla bakanlık ya da müstakil idari birimden ziyade bakanlık, başbakanlık ya da cumhurbaşkanlığı içerisinde alt ve orta düzeyde birimler vasıtasıyla politika ve program yürütmüşlerdir. Müstakil bakanlık sayısının bu tarihlerde 30 civarında olduğu görülmektedir. Yine diaspora ile doğrudan

ilgili ancak birden fazla konuya hasredilmiş karma bakanlık yapıları da mevcuttur. Bu karma bakanlıklar son 10 yılda artış göstermiştir. Diaspora ile ilgili kamu yapıları bakanlıklarla sınırlı olmayıp daire başkanlığı veya idari birim, bakanlıklar arası komiteler, parlamento ihtisas komisyonu ve danışma konseyleri gibi kamu birimleri de mevcuttur. Bunların içerisinde en çok artış gösteren idari birim olarak yapılandırılanlar olmuştur. Karma bakanlıklar da müstakil bakanlıklara göre iki kat daha fazladır. Karma bakanlıklarda en fazla dışişleri bakanlığıyla birlikte yapılandırılanlar görülmektedir. Kurumsal yapılara bir yandan yenileri eklenirken diğer yandan mevcut yapılar yenilenmektedir. Hükümet politikalarına göre zaman zaman bakanlıklar birleştirilmekte ya da ayrıştırılmaktadır. Mesela Hindistan'ı son örneklerden birisi olarak sayabiliriz. Yurt Dışı Hindistanlı İlişkileri Bakanlığı (Ministry for Overseas Indian Affairs Ministry) 2016 yılında dışişleri bakanlığı ile birleştirildi. Bir yandan diaspora kurumuna sahip ülkeler arasına yenileri eklenirken diğer taraftan bazı ülkeler de uygulamadaki tecrübelerine dayanarak kurumsal yapılarında değişikliğe gitmektedir. İdeal anlayışa ulaşmış, standardize olmuş ve kamu yönetiminde genel kabul görmüş bir kurumsal yapıdan henüz bahsetmek zordur.

Diaspora Kurum Türlerine Göre BM Üyesi Ülkeler

Şekil 1.3.: Diaspora Kurum Türlerine Göre BM Üyesi Ülkelerin Oranları, (Gamlen, 2015)

1980-2014 arasında yıllık bazda diaspora kurumları ve yapılarının gösterildiği bir diğer grafikte son yıllardaki hızlı artış detaylı olarak verilmektedir. Bu tasnifte müstakil bakanlık (Ministry), karma bakanlık (Shared ministry), idari birim (department), birimler arası komite (inter-departmental committee), yasama ihtisas komisyonu (legislative committee), seçim bölgesi (special electorate) ve danışma komitesi (advisory council) diaspora kamu kurum/yapı türleri olarak yer almaktadır.

Yurt dışındaki vatandaşlarına yönelik hükümetlerin politikalarındaki değişim ile bu toplulukların diaspora olarak varlıklarının kabulü kamu politikalarında geniş anlamda yapısal değişikliğe yol açmıştır (Ragazzi, 2009). Hükümet politikalarındaki değişiklik çok yönlü olarak görülmektedir. Ülkelerin gelişmeleriyle orantılı olarak diasporaya yönelik politikaları farklı sektörlere uzamaktadır. Hükümet etme niteliği ve kabiliyeti kompleks ve grift politika ve programların önünü açmaktadır. Ülkelerin diaspora kurumsal

yapılarının ve uygulanan programların farklı olması her ülkenin diaspora oluşum sürecinin, tarihinin, yaygınlığının ve profilinin farklı olması, ülke ile diaspora topluluğunun geçmiş ilişkilerinin doğası, kurumsal yapıların tecrübesi, bürokratik ve diaspora sivil yapılarının kapasitesi ile ilişkili olarak değerlendirilebilir (Boyle ve Kitchin, 2014).

Sömürge politikaları izlemiş olan ülkelerle on sekizinci yüzyılda yoğun dış göç veren ülkelerin daha erken diaspora politikaları yürütmeye başladığı görülmektedir. Tarihi geçmişi daha derin olan bu ülkelerin diaspora topluluklarının kurumsallaşmalarının da daha gelişmiş olduğu görülmektedir. Sömürge politikası yürüten ülkelere Fransa, yurt dışı eğitim ve dil politikalarını yüzyıllardır yürütmektedir. Yurt Dışı Fransız Eğitim Ajansı, günümüzde 490'dan fazla yurt dışı Fransız okulunu yönetmektedir. İtalya ise on dokuzuncu yüzyılda Amerika kıtasına yoğun göç veren ülkelere birisi olarak kamu yönetim sisteminde diasporayla ilgili kurumsal yapı oluşturan ilk ülkelerdendir. Hırvatistan'ın bağımsızlık sürecinde kritik destek veren Hırvat diasporası, bağımsızlık ilanı sonrası ulusal parlamentoda temsil hakkı elde etmiştir.

Devletlerin diaspora politikaları, kurumsal yapı ve uygulamalarının artışı ile görünür hale gelmesi egemenlik tartışmalarını da hareketlendirmiştir. Devletlerin kendi sınırları içinde anadil ve kültürün muhafazası ya da köken ülkede siyasi hakların kullanılması gibi doğrudan ulus inşa hedeflerine tehdit oluşturan diaspora politikaları uygulanmasını klasik Vesfalya temelli egemenlik haklarına müdahale olarak değerlendirilmektedir (Pedroza, Palop, & Hoffman, 2016). Ancak aynı zamanda bu devletlerin neredeyse istisnasız olarak bir şekilde diaspora politikası uyguladığı da bilinmektedir. Bir taraftan diaspora politikalarının yaygınlaşması diğer taraftan egemenlik tartışmalarının yoğunlaşması, egemenlik kavramının teritoryal alanın dışına taşmasına, ulus ve teritoryal alanın yönetiminin ayrışmasına yol açmıştır (Sharma & Gupta, 2006). Bu ayrışma bir anlamda ulus devlet sisteminde ulus ve devlet olgularının iç içe geçerek

bir sabite olarak ele alındığını ve devletin inşa edildiği teritoryal alanın ve nüfusun geçmişinin ve oluşum sürecinin ihmal edildiğini de göstermektedir (Ragazzi, 2009).

Diaspora politikalarının görece geç oluşmaya başladığı, bir anlamda geç kalındığı kanaati vardır. Bu kanaat en fazla diasporaların kendilerinde karşımıza çıkmaktadır. Anavatan hükümet yetkililerine her zaman diasporanın gündemiyle ve meseleleriyle yeterince ilgilenilmediği dile getirilmektedir. Diğer taraftan akademik çalışmalarda da benzer bir kanaatin özellikle göç politikalarına kıyasla var olduğu görülmektedir. Bu gecikmeyi Gamlen bazı varsayımlara dayalı olarak izah etmektedir (Gamlen, 2006). Bu varsayımların başında anavatanların diasporalarına karşı kayıtsız kalmasının beklenen ve varsayılan bir durum olduğu ve bu bağlamda devletlerin göç yönetiminin normal, diaspora yönetiminin ise anormal kabul edildiği düşüncesidir. Göç etmenin bireysel özgürlük ve insan hakkı olduğu, köken ülkenin engelleme hakkının olmadığı, göçmeni kabul etmenin ise ilgili devletin egemenlik hakkının kapsamında olduğu uluslararası göç alanında yaygın olarak görülmektedir. Bu varsayımın, benzer hâkim etkilere dayanmakta olduğu söylenebilir. Diğer bir varsayım ise diaspora aidiyet politikalarının güney ve doğunun ‘çevre’ ülkeleri tarafından sahiplenildiği, kuzeyin gelişmiş ‘merkez’ ülkelerinin bu tarz politikalar gütmeyeceğidir. Bu yaklaşım diaspora aidiyet politikası güden ülkelerin fakir ve edilgen olduğu varsayımına yol açmaktadır. Son olarak ise bu tür devletlerin etnik temelli vatandaşlık politikalarına sahip olduğu varsayımdır.

Bu varsayımların ülkelerin dışarıya verdikleri göçle ilgili gündemlerinin olmaması yani politika üretmemesi ya da çekingen davranmasını ve aynı zamanda akademik ilginin olmamasını izahta kısmen yeterli olduğu söylenebilir ancak meseleyi tam olarak açıklayamamaktadır. Bu varsayımların dayandığı temel yaklaşımda zengin kuzey ülkelerinin sadece hedef ülke olarak göç yönetimine odaklandıkları, gelişmiş ülkelerin kaynak ülke olma durumunun ve bu bağlamda diaspora politikasının olma ihtimalinin göz ardı edildiğidir. Yani başta Batı Avrupa ülkeleri olmak üzere gelişmiş ülkelerin egemenlik alanları dışında yaşayan vatandaşları veya aynı ülke kökenli olanlara yönelik

politikalarının olmadığı, kurumsal yapıların ise söz konusu olmadığı ve hatta herhangi bir faaliyet ve harcamalarının olmadığı anlamına gelmektedir.

Gelişmiş ülkelerin oluşturduğu G7 veya G20 ülkelerini ele alırsak bu varsayımın gerçekte uyumlu olmayan bir algı olduğu görülecektir. Almanya, Fransa, İtalya, Güney Kore, Japonya, Hindistan, Portekiz ulus ötesi vatandaşlarına ve onların nesillerine yönelik gelişmiş kamu idari yapılarına sahiplerdir. Ulusal parlamentosunda diasporasına temsil hakkı tanıyan ilk ülke Fransa'dır. Portekiz ve İtalya da diasporalarına ulusal parlamentolarında temsil hakkı vermektedir. Almanya, Fransa ve Hollanda gibi batılı ülkelerin çoğu diaspora eğitim, dil ve kültür programları için bütçelerinden önemli kaynak ayıran ülkelerdendir. Almanya, 1889 yılında 'Bütün Alman Okulları Derneği' ve birinci dünya savaşından sonra da Alman Akademik Değişim Programı (DAAD)'ı kurarak yurt dışındaki Almanların ulusa aidiyetlerini sağlamayı hedeflemiştir. Almanya, vatandaşlık politikalarında uzun yıllar ülkesi içinde yaşayanlara sağlamadığı esnekliği ve kolaylığı hiç Almanca bilmeyen Kazakistan ya da Rusya'dan gelen etnik kökenli Almanlar için gözetebilmektedir. Gamlen'in kavramsallaştırdığı bu varsayımlar diaspora politikalarında neden geç kalındığının izahını yapmaktadır. Ancak burada politikalarda geç kalmaktan ziyade oluşum ve yaygınlaşma sürecinin zaman aldığını söylemek daha uygun olacaktır. Bugün diaspora politikaları kapsamında zikredilen yurt dışında oy kullanma sürecinin on dokuzuncu yüzyılda başladığı, kamu kurumlarının ilk örneklerinin on dokuzuncu yüzyılda yoğun göç veren İtalya ve Almanya'da görüldüğü, dil, din ve kültür politikalarının çok daha yaygın olarak birkaç yüzyıldır uygulandığı söylenebilir.

Diaspora politikalarının görünür olması ve kurumsal yapıların artışında diasporalara bakışın değişmesi de etkili olmuştur. Bu değişimde yurt dışında yaşayan nüfusa bakışın konumlandırma ve ilişki çeşitliliği bağlamında farklılaşması başat unsur olarak sayılabilir. Teritoryal egemenlik alanı dışında olup uzun yıllar dikkate alınmayan ve umursanmayan nüfus, ulusun parçası olarak kabul edilmeye başlanmıştır (Ragazzi, 2014). Yakın döneme kadar olumsuz görülen dış göç, hatta dışarıya göç edenlerin ihanet

içindeki kişiler olarak değerlendirilmeleri ve reddedilmeleri anlayışı değişime uğramış hatta bu topluluklara olumlu bakılmaya başlanmıştır (Gamlen, 2014). Dış göçe yönelik olumsuz algının değişimi, göçün sadece göç edene değil, anavatana, göçmenin geldiği ülkeye faydasının fark edilmesiyle de alakalıdır (Boyle & Kitchin, 2013). Diasporaların küresel yaygınlığı, köken ülke kültürü ile ilişkisini devam ettirmesi, yeni ilişki ağları ile sınırlar ötesindeki bağların beslenmesi, ekonomik ve finansal kapasitesinin büyümesi, devletlerin sınır ötesindeki nüfuslarına yönelik ilgisini artırmıştır (Kalm, 2010; Sahoo & Pattanaik, 2014). Ulus-ötesi toplumun köken ülkeye katkısı ekonomik, diplomatik, kültürel ve beşerî sermayenin önem arz ettiği her alanda görülen çok boyutlu bir düzlemde ele alınabilir.

İlk olarak diasporanın anavatana ekonomik katkısına değinilebilir. Merkantilist politiklardakinin aksine diasporanın yurt dışındaki varlığının ekonomik kalkınmaya zarar değil bilakis fayda getirdiği görülmüştür (Ragazzi, 2014). Diasporanın anavatanın ekonomisine ve kalkınmasına katkısı çok boyutludur. En fazla gündem olan çalışanların tasarruflarının (remittances) anavatana transferidir. Ulus ötesi topluluklar, 2018 yılında 689 milyar Amerikan dolarını anavatanlarına transfer etmişlerdir; bunun 529 milyar doları gelişmekte olan ülkelere transferlerden oluşurken, 160 milyar doları da gelişmiş ülkelere gerçekleşen aktarımlardır (KNOMAD, 2019). Diaspora tasarrufları, gelişmekte olan ülkelerin milli gelirleri içindeki payı yüksek olduğundan daha fazla etkiye sahiptir. Örneğin diasporadan Almanya'ya 17 milyar dolar tasarruf transfer edilmekte ancak milli gelir içindeki payı sadece %0,4'e tekabül etmektedir (KNOMAD, 2019). Diasporalar, köken ülkenin ekonomik gelişiminde doğrudan dış yatırımlar, beşerî sermaye, bilgi ve tecrübe aktarımı ile de yer almaktadır. Diaspora doğrudan yatırımının ekonomik büyüklüğü, köken ülkelerin geliştirdikleri teşvik politikaları ile de artmaktadır. 2013 yılı BM verilerine göre 46 ülke diasporadan doğrudan yatırım çekmek için program oluşturmuştur (UNDP, 2016). Çin'in 1980 sonrasında dışarıdan çektiği doğrudan yatırımların yüzde kırkıdan fazlası diasporadan gelmiştir (Wei, Liu, Lu, & Yang, 2017).

Diaspora ağıları aynı zamanda ticaret ağlarının genişlemesi ve küresel pazarlara erişim de de kritik rol almaktadır.

Yeni göç dalgalarının da etkisiyle ulus ötesindeki insanların nüfusu arttıkça, bu kitle ile ilgili hususlar ülkelerin kamu yönetimlerinin gündeminde daha fazla yer almaya başlamıştır (Ragazzi, 2014). Nüfus büyüklüğü, ekonomik potansiyel, siyasal ve diplomatik etkileri ve güvenlik boyutunun yanında diasporanın seçimlere katılmasının yaygınlaşması hükümetlerin ve bürokrasinin gündemindeki öneminin artmasına etki etmiştir. Diğer taraftan, devletler diasporalarıyla hukuki bağlarını kaybetmemek için de vatandaşlık politikalarını yenilemeye başlamışlardır (Ragazzi, 2014). Birçok ülke vatandaşlık uygulamalarında çifte ve çoklu vatandaşlık imkânı sunmaktadır. İlâveten, hukuki olarak vatandaşlık bağının kurulmasının zorlaştığı durumlar için yarı-vatandaşlık diye tabir edilebilecek kimlik kartları uygulamaları yapılmaktadır. Türkiye'nin 'mavi kart', Polonya'nın 'Polcard' ve Hırvatistan'ın 'Cro-card' uygulaması bunlardan bazılarıdır. Anavatan bağının kurulduğu diğer önemli bir düzlem ise seçme ve seçilme hakkının yurt sınırları ötesine taşınmasıdır.

Politika ve kurumsal yapılardaki artışa rağmen diaspora politikalarının kavramsallaştırılması ve teorik çerçevesinin inşasında daha yolun başında olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu konudaki sınırlı çalışmalardan bir tanesi Alan Gamlen tarafından geliştirilen 'diaspora devlet sistemi' (Emigrant State System) yaklaşımıdır. Gamlen, 64 ülke üzerinde yaptığı çalışma sonucunda geliştirdiği bu teori ile diaspora politikalarının dönemsel ve belli alanlarla sınırlı olamayacağını ve bir model olarak diasporik devlet sistemini sunmaktadır. Bu modelde, göç ve diasporayla ilişkili hususların kamu yönetim sisteminde kaynakları ve birimleri ile var olması gerektiği söylenmektedir (Gamlen, 2009). Bu teoride devlet, çok daha geniş alanı kapsayan diasporik ilişki ve süreçlerin parçası olarak görülmektedir. Çoğulcudur ve bu çoğulcu anlayış çok katmanlı farklı birimlerin ve aktörlerin önceliklerine göre hareket etmelerini gerektirmektedir. Bu

teoriye göre devlet, dış göç ve diasporayla ilişkili politika ve programlarda hiyerarşi merkezini oluşturmaktadır (Gamlen, 2009).

Gamlen (2009), diasporik devlet sistemi teorisinde diaspora ve köken ulus-devlet ilişkisine de değinmektedir. Diaspora üyelerinin vatandaşlık ilişkisini dinamik ve kurumsallaşmış olarak görmekte ve bu bağlamda diasporanın köken ülkenin vatandaşı olarak sahip olduğu hakların yanında, egemen erk olan anavatanına karşı sorumluluklarının da olduğunu ifade etmektedir. Köken ulus-devletin bürokratik mekanizmaları eğitim, sosyal güvenlik, seçim gibi kendi sorumluluk alanları çerçevesinde diaspora ile ilişki kurmaktadır. Diaspora; statik ve homojen değildir ve kültürel inşa diaspora politikalarının kapsamı içindedir. Bu noktada, diasporanın inşası ve devamında köken ülkenin politikaları belirleyici görünmektedir (Gamlen, 2009).

Ülkelerin diaspora politikalarının tasnif edildiği bir diğer çalışma ise German Institute of Global and Area Studies (GIGA) tarafından Latin Amerika ve Karayip (LAK) ülkelerinin “göçmen/emigrant” politikalarını analiz ederek geliştirdiği endekstir. Emigrant Policies Index (EMIX), 22 Latin Amerika ve Karayip ülkesinin yurtdışına göç eden vatandaşlarına yönelik politikalarını esas alarak topladıkları veri setleri ile geliştirdikleri endekstir. EMIX ile kavramsallaştırma ya da teori oluşturma hedeflenmemiş ancak teori geliştirmeye zemin oluşturacak endeks geliştirilmesi amaçlanmıştır (Pedroza & Palop Garcia, 2017). EMIX iki ana kategoriden oluşmaktadır. Birincisi politikalar/policies, diğeri de idare/administration başlıklarıdır. Birinci kategori altında 10 alt bileşen vardır. Vatandaşlık politikaları, seçim hakları, danışma kurulları, vatandaşlık ödevleri, ekonomi politikaları, sosyal politikalar, yurtdışında siyasi partilerin rekabeti, sembolik uygulamalar, kültürel politikalar ile çıkış ve transit politikaları. Diğer ana kategori olan idari yapıda kaynak ülkedeki kurumsal yapı ile hedef ülkelerdeki kurumsal kapasite alt bileşen olarak belirlenmiştir. Bu 12 bileşenin her birinin altında başka bileşenler de vardır. Endeksin toplam bileşen sayısı 102’dir. EMIX endeksinin yirmi iki Latin Amerika ve Karayip ülkesine uygulanmasında her ülkenin yurt dışındaki

vatandaşlarına yönelik program geliştirdiği görülmektedir. Ancak politika ve programlar ülkelere göre önemli farklılıklar göstermektedir. Brezilya, Meksika ve Ekvator gibi geniş alanda politika geliştiren ülkeler olduğu gibi birkaç sınırlı alanda politika uygulayan ülkeler de vardır (Pedroza & Palop Garcia, 2017).

Devletlerin diaspora politikalarını analiz ederek teori geliştirme teşebbüslerinden bir diğeri de Francesco Ragazzi tarafından 35 ülkenin incelenmesi ile yapılan çalışmadır. Mavi yakalı ve beyaz yakalı işgücü ihraç eden, milli geliri içinde işçi dövizî payı yüksek/düşük olan ve diaspora nüfus büyüklükleri gibi kriterleri dikkate alarak farklı diaspora tipolojilerine uygun örnekler alınmıştır (Ragazzi, 2014). Bu çalışmada 5 kategoride aktif değişkenler belirlenmiş ve bunların üzerinden diaspora politikaları değerlendirilmiştir. Bu beş kategori şunlardan oluşmaktadır; sembolik politikalar, dini ve kültürel politikalar, sosyal ve ekonomik politikalar, vatandaşlık politikaları ve devlet/bürokratik kontrol. Sonuç olarak aşağıdaki 5 farklı devlet politikasının varlığını ortaya çıkarmıştır (Ragazzi, 2014).

‘Expatriate state-gurbetçi devlet’ tipolojisi altında kültür ve eğitim politikalarına ağırlık veren devletler ele alınmaktadır. Yüksek gelir düzeyindeki gurbetçilere özellikle de köken ülkenin ulus ötesi şirketlerinde çalışanlara hizmet sunmayı dikkate almaktadır. ‘Kapalı devlet’ kategorisinde göç etmeye sınırlama getiren ve yurt dışında da vatandaşlarını kontrol altında tutan bazı durumlarda vatandaşlıkların kaybına yol açan devletler örnek gösterilmektedir. ‘Küresel-ulus devlet’, en geniş anlamda diaspora politikaları uygulayan devletler olarak tanımlanmaktadır. Diaspora konferansları, kurumsal yapılar ve diğer enstrümanları geniş yelpazede kullanan devletler olarak gösterilmektedir. Ekonomik ve siyasi faydayı sağlamaya çalışmakta, dil ve kültür programlarına destek vermektedir. ‘Kontrollü işçi politikaları’ grubunda yatırım ve sosyal refah programları uygulayan işgücü ve dönemlik göçe yoğunlaşan devletler toplanmaktadır. ‘Politikasız devletler’ grubunda ise yurt dışındaki nüfusunu herhangi bir şekilde farklı bir uygulamaya tabi tutmayan devletler ifade edilmektedir (Ragazzi, 2014).

Yukarıda değinilen diaspora kurumsal yapılarının varlığı ve uygulanan programlar, devletlerin diaspora politikalarının açık ve bilinen bir gerçeklik olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak diaspora politikası uygulamasını ortaya çıkaran, gerekli kılan ya da zorunlu hale getiren değişkenler hususunda farklı teorik yaklaşımlar da mevcuttur. Gamlen, nitelikli diaspora politikalarının neden gerekli olduğuna dair 3 argüman ileri sürmektedir. Bunlardan ilki fayda merkezli bakıldığında olumlu sonuç elde etmek için, diğeri normatif olarak köken ülkelerin diasporalarına adil muamele etmeleri gerekliliği ve son olarak küresel göç yönetiminin diaspora – devlet ilişkilerinde iyi yönetime ihtiyaç duymasıdır (Gamlen, 2008). Daniel Gazso, Orta ve Doğu Avrupa’daki akraba devletlerin diaspora politikalarının ortak özelliklerini analiz ederek bu ülkelerin sınır ötesindeki akrabalarıyla kurduğu diasporik ilişkilerin nedenlerini 4 noktada açıklamıştır. Bunu yaparken Waterbury’nin post-sosyalist devletlerin sınır ötesi ulusal kimlikleri destekleyici etnik tercihli vatandaşlık uygulamalarının üç ortak özelliğini ulus sorunsalı ile ilişkili olarak vermektedir. Bu özellikler; ulusal etnik bütünlük ve demografik dengeleme, komşu ülkelerdeki siyasete dış etki ve sınır ötesi etnik akrabalarla ilişkiyi geliştirmedir. Gazso’nun bu uygulamalara dayanarak açıkladığı dört politikanın ilki ‘devleti ulusallaştırma projesi’, ikincisi sınır değişimlerine yol açmadan sınır ötesi ulusallaştırma, üçüncüsü ulus ötesi vatandaşlık politikalarıyla içerde ulusal inşa ve son olarak zamanla değişebilecek esnek ve farklı vatandaşlık inşa etmektir (Gazso, 2017). Ragazzi diaspora politikalarını üç form üzerinden açıklamaktadır: İlki yapısal yaklaşım ki bu kalkınmakta olan ülkelerin ekonomik fayda temelli yaklaşımına dayanmaktadır. İkinci analitik yaklaşım devletlerin küreselleşme ve ulus-ötesiciliğe karşı etnik milliyetçi politiklardır. Üçüncüsü ise ulus-devletin karşı karşıya kaldığı sosyal, politik ve ekonomik meydan okumalara karşı hükümetler (governmentality) rasyonaliteye dayanan dinamik diaspora politikası yaklaşımıdır (Ragazzi, 2014). Diaspora politikalarına esas teşkil eden yaklaşımların tasnif edildiği bir diğer analiz de dört neden sayılmaktadır. Bunlar; ekonomik ve siyasi kazanç kaynağı olarak gören faydacı yaklaşım, vatandaşlık, kültür, dil

ve ulusal aidiyeti güçlendirici politikaları önceleyen kimlik temelli bakış, hükümete (governmentality) ve sosyo-mekansal yaklaşımlardır (Koinova & Gerasimos, 2018).

Şu ana kadarki analizlerde açıkça görüldüğü üzere diaspora politikaları ulus-ötesi topluluğa sahip her ülkenin gündeminde olan bir konudur. Ancak politikaların gelişiminde ve uygulanmasında yaşanan farklılıklar daha önce ifade edilen nedenlerden kaynaklı olarak doğal bir gerçekliktir. Diaspora tanımının kapsamı, diasporanın oluşumu, diaspora – ulus ilişkisi, anavatanın ve diasporanın karşılıklı birbirlerinden beklentileri, diasporanın kurumsallaşması, ev sahibi ülkelerin politikası gibi birçok hususta ulusal ve küresel düzeyde kavramsal boyutta ve entelektüel seviyede çoğunluğun mutabık olduğu zemin oluşmamıştır.

Sonuç olarak, 17'nci yüzyıl sonrasında teritoryal devlet ve ulus anlayışının hâkim siyasal sistem haline gelişi diaspora kavramını da dönüştürmüştür. Kavramın milattan önce kolonileri tanımladığı, orta çağ boyunca ise Yahudi ve Hristiyan dini azınlık gruplarını betimlediği bilinmektedir. Bu örneklerde de olduğu üzere modern dönemdeki hâkim toplumsal ve siyasal form olarak kendini kabul ettiren ulus anlayışının teritoryal hakimiyet alanının dışında kalan toplulukları tanımlamaktadır. Ulus yapıları ve ulus iddialarının artışıyla diasporalar da çoğalmıştır. Diasporaların oluşumunda ise literatürde öne çıkan Yahudi ve Ermeni tecrübesinden mülhem göç ve sürgün merkezli kavramsallaştırmalar yeterli değildir. Diasporaların, modern ulus inşa süreçlerinin analiz edilmesiyle daha gerçekçi olarak kavramsallaştırılması mümkündür. Bu bağlamda ulus-devlet öncesi hâkim siyasal sistem olan imparatorlukların dağılması ve son birkaç yüzyılda hızla artan uluslararası göçlerin diaspora oluşumunda belirleyici olduğu söylenebilir. Ancak post-modern yaklaşımlarda kültürel farklılaşmaları esas alan diaspora yaklaşımları da tartışılmaktadır. Bu anlamda diasporaların, toplum yapılarının gelişimiyle bağlantılı olarak dinamizme sahip olduğu da ifade edilebilir.

Ulus-devlet sistemiyle ontolojik ilişkisi olan modern diasporaların devlet politikalarının dışında kalması düşünülemez. Son yüzyılda ulus-devletler, kendi ulus-ötesi

topluluklarına yönelik politikalarda önemli gelişmeler kaydetmişlerdir. Bu gelişme kurumsal yapılara da yansımaktadır. Var olan algının aksine sadece gelişmekte olan ülkeler diaspora politikaları yürütmemektedir. BM sistemindeki üye ülkelerin yarısından fazlasının görünür diaspora kurumlarına sahip olduğu bilinmektedir. Parlamentolarında diasporaya temsil imkânı veren ülkelerin başında Fransa ve İtalya gelmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK DİASPORASININ OLUŞUMU

Türk Diasporası terkihi 2000’li yıllardan sonra literatürde ve kamuoyunda gittikçe daha fazla yer almaya başlamakla beraber ‘diaspora kavramı’ ile ‘Türk’ kavramının bir arada kullanımında, kavramın Türk kamuoyunun gündemine Yahudi ve Ermeni topluluklarıyla ilişkili olarak girmesinden kaynaklı duygusal mesafenin de etkisiyle henüz bir mutabakat olduğu söylenemez. Türk Diasporası kavramı ile ilgili bir diğer asli tartışma konusu ise bu tanımın kapsamının nerede başladığı ve nerede bittiği ile ilgilidir. Bir önceki bölümde detaylıca ele alınan diasporayla ilgili semantik ve kavramsal tartışmalar ile diaspora oluşumlarının analizi Türk Diasporasının nasıl anlaşılabilceğine dair bir yol haritası sunmaktadır.

‘Türk diasporası’ kavramı kamu politikalarında, siyaset dilinde, medyadaki söylemde ve akademide kullanım alanını genişletirken aynı zamanda ulus-ötesi toplulukların diaspora kavramını kendilerini tanımlamada yaygın şekilde kullandıkları da görülmektedir. Türk Diasporası ibaresinin kullanımına dar kapsamlı sözlük tanımı üzerinden karşı çıkan akademik ve siyasi çevreler de bulunmaktadır. Türk Dil Kurumu (TDK) tarafından yapılan tanımda 3 ayrı anlama işaret edilmekte; bunlardan ilki isim olarak ‘bir ulusun ya da inanç topluluğunun anayurtları dışında azınlık olarak yaşadığı yer’ şeklinde iken diğer ikisi ‘kopuntu’ anlamında ‘yahudi toplumunun veya herhangi bir ulusun yurdundan ayrılmış kolu’ anlamında ifade edilmektedir (TDK, 2020). Bu üçlü tanımlama içinden ‘kopuntu’ olarak yapılan tercüme yurdundan kopma ve bağı koparma olarak algılanmakta ve gerçekçi olmayan yorumlara yol açmaktadır. Örneğin; Hollanda’da yerleşik Türk akademisyen Profesör Kutlay Yağmur’un ‘Türk diasporası’ terkihiinin kullanımını ‘saçma’ olarak nitelemekte ve diaspora teriminin vatansızlıkla eş anlamlı olduğunu iddia etmektedir. Yağmur, anavatanı olmayan bir kaç topluluğa atıfla

kullanılan bu terimin Türk toplumu için kullanımının doğru olmadığını söylemektedir (Yağmur, 2018).

Türk toplumunda diaspora teriminin ‘Ermeni’ ve ‘Yahudi’ topluluklarına atfen yaygın olarak kullanımı ve bir anlamda bu topluluklarla özdeşleştirilmesi Türk Diasporası kavramının kullanımına karşı kısmen mesafeli olunmasına da yol açmıştır. Bu mesafe, kavramın bürokratik elitin, siyasilerin ve akademisyenlerin kullanımı ile birlikte gittikçe azalmıştır. Bu durumun oluşması, diaspora kavramının küresel anlamda geçirdiği değişim ve kullanım çeşitliliğinin bir yansıması olarak da değerlendirilebilir. Türk Diasporası teriminin kullanımındaki artışa rağmen TDK’da Türk Diasporası ile ilgili bir tanıma rastlanılmamıştır. Bu durum Türk diasporasıyla ilgili kavramsallaştırma çalışmalarında da benzerdir.

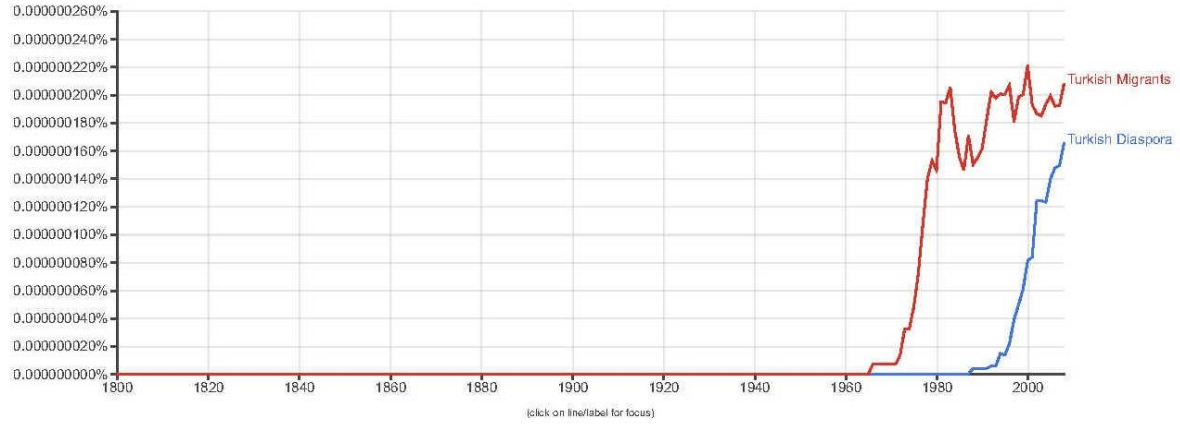
Türk Diasporası kullanımı uluslararası akademik literatürde de artış göstermektedir. İngilizce literatürde Türk Diasporası (Turkish Diaspora) ve Türk Göçmenler (Turkish Migrants) terkiplerinin kullanım eğiliminin grafiğinde Türk Diasporası kavramının kullanımındaki hızlı artış açıkça görülmektedir. Burada dikkat çekici bir diğer husus ise Türk Göçmenler kavramının kullanımının artmasının durduğudur (Bkz. Şekil 2.1).

Google Books Ngram Viewer

Graph these comma-separated phrases: Turkish Diaspora, Turkish Migrants

☐ case-insensitive

between 1800 and 2008 from the corpus English (2012) with smoothing of 3

[Search lots of books](#)

Search in Google Books:

[1800 - 1998](#)[1999 - 2004](#)[2005](#)[2006 - 2008](#)[2009 - 2008](#)[turkish diaspora](#)

English

[1800 - 1979](#)[1980 - 1998](#)[1997 - 1998](#)[1999 - 2004](#)[2006 - 2008](#)[turkish migrants](#)

English

Şekil 2.1. : Turkish Diaspora-Turkish Migrants Google Ngram Grafiği, 20 Haziran 2020.

Türk diasporasının kavramsallaştırılmasındaki yetersizlik bu alanda Türkiye akademisinde yapılan araştırmaların görece yeni olması ile açıklanabilir. Türk yükseköğretim kurumlarında yapılan tezler incelendiğinde Türk Diasporası kavramı ve diaspora politikalarıyla ilgili çalışmaların çok sınırlı olduğu ve bunların da büyük oranda son on yılda çalışıldığı görülecektir. Bu tez, Türk diasporasının kavramsallaştırmasına katkı sunmak amacıyla diaspora teorilerindeki tartışmaların ışığında Türk diasporasının oluşumunu ele almaktadır.

Diaspora teorilerinde, diaspora oluşumu çoğunlukla iki ana kaynağa dayandırılmaktadır. Bunlardan ilki, uluslararası göçlerin ikincisi ise jeopolitik etkenler dolayısıyla sınır değişimlerinin yol açtığı oluşumlardır. Ulus-devletin hâkim ulus anlayışının modern bir gerçeklik ve olağan bir durum olarak algılanması diaspora topluluklarının çoğalması ve çeşitlenmesine etki etmektedir. Tezin bu yöntem ile Türk

diasporasını tanımlama teşebbüsü var olanın çerçevesini çizerek literatürde zaman zaman karşılaşılan başka tecrübelerle dayanılarak yapılan kavramsallaştırmalarla Türk diasporasını tanımlama hatasından kaçınmaktadır. Bu kapsamda imparatorluktan ulus-devlet'e geçişte sınır dışında kalan otokton diaspora oluşumları ve Osmanlı İmparatorluğu döneminde başlayan ve İkinci Dünya Savaşından sonra kitleselleşen uluslararası göçler ele alınacaktır.

2.1. Otokton Türk Diasporası

İmparatorluğun sınırlarının değişmesiyle dışarıda kalan nüfusların bir kısmı zaten kendi ulus devletleri için mücadele etmekteyken Müslüman azınlıkların durumları farklı seyretilmişti. Brubaker'ın "Kazara Diaspora" veya David Laitin'in "Kıyıya Vurmuş diaspora" kavramsallaştırmalarında referans verdikleri Alman İmparatorluğu'nun ve Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası ortaya çıkan duruma çok benzer bir tablo oluşmuştur (Brubaker, 2000), (Laitin, 1998). Vatandaşı oldukları ve aidiyet besledikleri devlet ortadan kalktıktan sonra bu topluluklar kendilerini yeni bir ulus-devletin içinde öteki olarak bulmuşlardır. Uluslaşma sürecinin her türlü yöntemi kullanarak temininin amaçlandığı bu dönemde ötekisi oldukları devletler Müslüman nüfusun azaltılması için baskı ve sürgün politikasını devam ettirmişlerdir. Savaş ve sürgünler dolayısıyla yaşanan göçler sonucu Balkanlar, Doğu Avrupa ve Kafkasya'da Müslüman nüfus çok ciddi olarak azaltılmıştır. Kuzey Afrika ve Arap yarımadasında ise işgaller ve manda yönetimleri altına giren topraklar uzun bir süre daha bağımsız olamayacaklardı. Bu süreçte Suriye'de Halep civarlarında ve Irak'ta Musul, Kerkük ve Süleymaniye'de Türkiye'ye bağlanma girişimleri olmuşsa da başarılı olamamıştır.

Bağımsızlıklar, savaşlar ve toprak kayıpları ile Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları küçülürken Anadolu'ya doğru da kitleler halinde göçler gerçekleşmiştir. İlk toprak kayıplarının yaşandığı Karadeniz'in Kuzeyi, Balkanlar, Avrupa ve Kuzey Afrika bölgeleri arasında en yoğun göçler Balkanlar, Kafkasya ve Kırımdan gerçekleşmiştir. Kırım ve Kafkasya doğrudan Osmanlı idaresi altında olmamakla beraber Rus saldırıları

ve işgalleri sonucu yurtlarından ayrılmak durumunda kalanlar Osmanlı topraklarına göç ettiler. Rusların Kırım'ı ilhakı ve sonrasında Kırım Tatar Türklerini sürgüne zorlamalarıyla 1783'ten günümüze kadar Kırım'dan başta o günkü Osmanlı toprakları olmak üzere birçok bölgeye göçler devam etmiştir. Kırım Tatar Türkleri ilk önce o dönemde Osmanlı sınırları içerisinde yer alan Dobruca'ya göç etmiş; Romanya bağımsız olduktan sonra bir kısmı Anadolu'ya göç etmiştir (Aydın, 2012). 1783 ile 1922 yılları arasında Kırım'dan 1,8 milyon göçün olduğu tahmin edilmektedir (Akgündüz, 1998). Kuzey Kafkasya sürgünleriyle Osmanlı'ya gelen göçler de 1 ila 2 milyon arasında farklı rakamlarla ifade edilmektedir (Güngör, 2006).

Balkanlarda en büyük nüfusu Müslümanlar oluştururken göçler, sürgünler ve katliamlarla bugün Müslüman nüfus çoğunluğu yitirmiştir. Balkanlardaki Müslüman nüfusun önemli bir kısmı yerli halktan İslamlaşanlardan oluşmaktadır. Osmanlı'nın ilk birkaç yüzyılında Balkanlara göçler sınırlı olmuştur; beş yüz binden fazla olmadığı tahmin edilmektedir (Karpat, 2010). Balkanların çoğunluğunu oluşturan Müslüman nüfusun bir kısmı göçlerle gelmiş olabilir ancak büyük oranda yerleşik nüfusun Müslüman tebaayı oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Balkanlardaki Müslüman-Türk nüfusun 1878 ile 1912-1913 arasında bir milyonu katledilmiş, 2 milyonu da göçmek zorunda kalmıştır (Karpat, 2010) Bulgaristan'ın 1876 yıllarındaki nüfusunun neredeyse yarısı Müslüman ve Türk nüfustan oluşmaktaydı, 1,2 milyon Hristiyan nüfusa karşın 1 milyon Müslüman nüfusun olduğu tahmin edilmekteydi (Yerasimos, 1999). 1877-78 Rus işgali ile başlayıp yakın zamana kadar devam eden sürgün ve baskılar ile Müslüman ve Türk toplumunun nüfusu yüzde 10'lara kadar geriletilmiştir. Zorla isim değiştirme, okulların kapatılması, Türkçe eğitimin yasaklanması, tehcir ve benzeri uygulamalarla asimilasyon amacı da güdülmüştür (Yerasimos, 1999). En son 1989'da gerçekleştirilen büyük sürgün ile 300 bin kişi yerlerinden edilmiştir. Bunların bir kısmı rejim devrildikten sonra geri dönmüştür. Bugünkü Yunanistan topraklarından göçler ise 1829' dan günümüze kadar devam etmiştir. Yunan isyanları ve bağımsızlığı esnasında ve sonrasında Girit dâhil 200-

300 bin civarında Müslüman nüfusun göç etiği kaydedilmektedir (Popek, 2019). Birinci Dünya Savaşı ve mübadele ile de göçler devam etmiştir.

Kuzey Afrika ve Arap yarımadasından da Osmanlı'nın geri çekiliş sürecinde göçler gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti'nin Arap tebaasının yerleşik olduğu Cezayir ilk kaybedilen toprakları oluşturyordu. Bağımsızlık savaşının lideri Emir Abdulkadir'in teslim olmasından sonra aktif mücadele içinde olmuş Cezayirlilerin bir bölümü Osmanlı'ya göç etmiştir. 1850'lerde gerçekleşen bu göçlerle tahmini 10 bin civarında Cezayirli Suriye'de iskâna tabi tutulmuştur. Emir'in kendisi de daha sonra önce Bursa'ya sonra da Suriye'ye yerleşmiştir. Emir'in oğullarından bir tanesi Osmanlı Meclisinde Şam'ı temsilen görev de yapmıştır (Samur, 1992). İçeriye doğru göçlerin detaylıca incelenmesi bu çalışmanın esas amacı değildir, bundan dolayı fazla detaya girmeden genel bir çerçeve sunulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun çok milletli ve çok kültürlü yapısının birkaç yüz yıllık süreç içerisinde iç ve dış gelişmelerin etkisiyle yol açtığı sınır ve nüfus değişimlerinin incelenmesinin yeni ulus devleti anlamak açısından gerekli olduğu değerlendirilmektedir. İmparatorluğun bıraktığı diaspora mirası ile Cumhuriyet döneminin nasıl bir ilişki kurduğu, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ele alınacaktır.

Göçlerde dil ve etnik çeşitliğe rağmen İslam'a mensup olanların yani Müslümanların ağırlığı vardı. Çerkez, Boşnak, Arnavut veya Arap dil ve etnik kökenden hiyerarşik olarak öne çıkan Osmanlı İmparatorluğunun Müslüman/Türk kimliğinin baskın olması açıklayıcı olabilir. Osmanlı vatandaşı olsun ya da olmasın kitlesel göçlerde Osmanlıya yönelimde hem İmparatorluğun Müslümanların başı olması hem de devlet ve hukuk düzeni ile Müslümanların güven içinde yaşayabileceklerini düşünmeleri etkili olmuştur. Osmanlı tebaası olan ve bu kültür içinde yaşamış ve benzer örfi ve şer'i adetleri tecrübe etmiş olanların anavatan tercihi ortak değerleri ve siyasi kültürü paylaştıkları Osmanlı devleti olmuştur (Karpas, 2010).

İmparatorluğun dağılma ve yeni Cumhuriyet'in kurulma sürecinde sınırların ötesinde kalan 'milletin' bir bölümünün nasıl bir statüye sahip olduğu bu bölümde

incelenen konu olacaktır. Bu statünün anlaşılmasına yardımcı olacak hususları iki başlıkta toplayabiliriz; birincisi vatandaş oldukları devletler ile yapılan ikili ve çok taraflı anlaşmalar, ikincisi ise yeni devletin kimlik tanımı ve otokton diasporalara yaklaşımıdır. Otokton diaspora ifadesi bu alandaki kavram karmaşasından kaçınmak için özellikle tercih edilmiştir. Soydaş-akraba, kardeş topluluk, dış Türkler gibi zaman içinde farklı kavramlarla tanımlanmaya çalışılmış olan tarihi ve kültürel yakınlığımız olan toplulukların ne olduğu ve neleri içerdiği bu kavramların bir tanımı yapılmadığından ötürü karışıklıklara neden olmaktadır. Bu yüzden ‘native’ anlamındaki ‘otokton’ kavramının tercih edilmesi bu tartışmanın içine girmeden daha net bir tanım yapılmak amacını taşımaktadır. Otokton diasporalar, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi ikili ve uluslararası anlaşma ve sözleşme ile azınlık hakları hükme bağlanan çevre ülkelerdeki topluluklarla sınırlı tutulmuştur. Bu sınırlılıklar aynı zamanda yeni devletin kuruluşunda temel alınan Misak-ı Milli ile de bağlantılıdır. Daha geniş kapsamlı bir analiz ise müstakil ve detaylı çalışmayı gerektirir ki o da bu tezin çerçevesinin dışına çıkılacağı endişesi taşımaktadır.

Osmanlı İmparatorluğundan ilk ayrılan sınır ülke olan Yunanistan’daki Müslüman azınlıkların hakları 1830 Londra Protokolü, 1881 İstanbul Sözleşmesi, 1913 Atina Anlaşması, 1920 Yunan Sevri ve 1923 Lozan Anlaşmalarıyla düzenlenmiştir. Yunanistan bağımsızlıktan Lozan’a kadar olan süreçte topraklarını Edirne sınırına kadar genişletmiş, bu arada Müslüman nüfus önemli oranda kayıp vermiş ve göçe maruz kalmıştır. 1923 yılındaki mübadele anlaşması ile de sadece Batı Trakya’da Müslüman nüfus bırakılmıştır. Yunanistan ile imzalanan mübadele anlaşması ile yeni Türkiye’nin sınırları içerisinde kalması temin edilemeyen Batı Trakya’daki 120 bin Müslüman ve Türk İstanbul’daki Patrikhane ve Rum nüfusuna karşılık mübadele dışı bırakılmıştır. Mübadele kapsamında Yunanistan’dan 390 bin Müslüman ve Türk Anadolu’ya gönderilirken Türkiye’den de 1,2 milyon Rum ve Hristiyan Yunanistan’a gönderilmiştir (Yerasimos, 1999). Bu anlaşmaların her biri karşılıklı olarak taraflara azınlıklarla ilgili sorumluluklar yüklemektedir. 1830 tarihli protokolde Yunan tarafına, Müslümanlardan yerinde kalmak isteyenlerin mülkleriyle birlikte güven içinde yaşamalarının sağlanması için gerekli

önlemlerin alınması noktasında sorumluluklar yüklemiştir. 1881 yılında imzalanan İstanbul Sözleşmesinde azınlığın hakları daha detaylı olarak kaleme alınmış, can, mal, din ve geleneklerine saygı gösterilmesi, özel ya da cemaat tüzel kişiliğine ait olsun mülkiyet haklarının ihlal edilmemesi, mülklerine el konulmaması, Müslümanların dinlerini özgürce yaşayabilmeleri, mevcutta ve gelecekte oluşacak Müslüman cemaatlerin özerkliğinin sağlanması, dini hiyerarşi ve kadılık yetkisinin muhafaza edilmesi gibi hususlar karar altına alınmıştır (Gündüz, 2014).

1913 yılında imzalanan Atina anlaşması ve 3 numaralı protokol ile hem önceki anlaşmalar tanınmış ve tüm Yunanistan'a şamil kılınmış hem de yeni haklar ve sorumluluklar eklenmiştir. Can emniyeti, özel ya da cemaat mülkiyet hakkı, Yunan vatandaşlarla eşit medeni ve siyasi haklara sahip olma ve dini yapının bağımsızlığı gibi haklar teminat altına alınmıştır. Müftülerin Müslümanlar tarafından seçilmesi, baş müftünün ise müftülerin önerdiği 3 adaydan birinin Yunan Kralı tarafından atanması ve Osmanlı Padişahı tarafından onanması hususu anlaşmaya derç edilmiştir. Ayrıca müftülük İstanbul'daki Şeyhülislama bağlı olarak faaliyet göstermesi öngörülmüştür (Gündüz, 2014). 1920 Yunan Sevr'i ise tek taraflı olarak azınlıkların her türlü hakkının korunmasını önceki anlaşmalardakinden daha detaylı olarak düzenlemektedir. Ayrıca azınlıklara kendi kaynaklarıyla kendi dillerinde dini kurum ve okul açma hakkı verilmiş, azınlıkların oranının yüksek olduğu yerleşim yerlerinde kamu idarelerinin adil bir biçimde din hizmetleri, eğitim ve insani amaçlı bütçe ayırması hükme bağlanmıştır. Müslümanların özel ve aile hukuku İslam'a göre düzenlenmiş, mezarlık, cami ve vakıf gibi dini yerlerin ve kurumsal yapıların korunması ve yenilerinin kurulabilmesi imza altına alınmıştır. Bu hükümlerin bir özelliği de Milletler Cemiyeti ve Uluslararası Adalet Divanı gözetim ve denetimine tabi olmasıdır (Gündüz, 2014). 1923 yılında imzalanan Lozan anlaşması da Türkiye'deki gayrimüslim azınlıklarla ilgili hakları tanımlarken Yunanistan ile Türkiye'ye azınlıklarla ilgili karşılıklı sorumluluk yüklemektedir. Ayrıca Lozan ile 1920 Yunan Sevr'i de teyit edilmiş olmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası anlamda tanınırlığının onaylandığı Lozan Anlaşması aynı zamanda Yunanistan'da kalan Müslüman/Türk topluluğun haklarında Türkiye'ye, Yunanistan ile birlikte sorumluluk yüklemektedir. 1830 ve 1923 arasında imzalanan diğer anlaşmalarda, Osmanlı İmparatorluğunun sınır ötesinde kalanların haklarının korunmasını anlaşma hükümlerine koyması hem kendi sorumluluğuna işaret etmekte hem de muhatap ülkeye bu toplulukla olan bağını kabul ettirmektedir. Vatandaşlık bağının ötesinde kültür ve kimlik olarak Türkiye'nin üzerine kurulduğu ulus ile aynı olduğunu ve dolayısıyla bu sorumluluğu taşıdığını ifade etmektedir. Aynı yükümlülüklerin Lozan ile Türkiye Cumhuriyeti'ne geçtiği görülmektedir. Bütün bu anlaşmalarda bireysel hakların yanında kolektif haklar da tanınmış, dini yapılar, dinin hükümlerinin uygulanması, eğitim müesseselerinin korunması ve geliştirilmesi, özel ve cemaat mülkiyeti hakları şeklinde tanımlanmıştır. 1913 Atina Anlaşması'nın dini otoriteyi İstanbul'un onayına bağlaması bu açıdan önemlidir. Bu hükümlerin uygulanması ise taraflar arasında ciddi tartışmalara neden olmaktadır. Tezin kapsadığı alan açısından konunun detaylarına girilmeyecektir.

Diğer taraftan, Bulgaristan'ın, Berlin Anlaşması ile otonomi elde ettiği dönemde nüfusunun yarıya yakını Müslüman/Türklerden oluşmaktaydı. Berlin Kongresi kararlarında ve sonraki anlaşmalarda Müslüman/Türk toplumunun siyasi ve dini hakları yer aldı. Berlin Anlaşması'nın dördüncü maddesi doğrudan siyasi haklarla ilgili olarak Hristiyan Bulgarlar dışındaki milletlerin kanunlardaki temsili ve seçimlerle ilgili haklarının gözetilmesini emretmektedir. Beşinci madde hem medeni, siyasi ve istihdam haklarını hem de dini özgürlüğü düzenlemekte ve teminat altına almaktadır. Anlaşma, özel kişi ve vakıf mülklerinin korunması konusunda da düzenlemeler içermektedir (Berlin Anlaşması, 1878). Bu anlaşmayla Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ın otonomisini tanıması Müslüman toplumun haklarının korunması şartına bağlı olarak düzenlenmiştir (Eroğlu, 1985). Ayrıca Müslüman ahalinin ekseriyeti oluşturduğu Doğu Rumeli Vilayeti kurularak siyasi ve askeri olarak da Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilendirilmiştir (Cambazov, 2013). Otonom statünün elde edilmesinin akabinde 1880 yılında Prens

Aleksandır Batenberg tarafından onaylanarak yürürlüğe giren ‘Hristiyanların, Müslümanların ve Yahudilerin Dini İdarelerine Dair Geçici Kurallar’ ile Müslüman toplumun dini kurumları, vakıfları, müftülüğü ve İstanbul’daki Şeyhülislam ile ilişkileri düzenlenmiştir. Müftülerin, Şeyhülislamlık tarafından icazetnamesi olanlar arasından seçilmesi ve Şeyhülislam ile irtibat sağlanması öngörülmüştür. Ayrıca adliye sisteminde Müslümanlara ait özel hukukla ilgili yetki de müftülere verilmiştir (Cambazov, 2013). 1895 yılında Resmî Gazetede (Bulgaristan) yayınlanan muvakkat talimatname ile de müftülük idaresinin seçim ve çalışma usulleri detaylandırılmıştır. Talimatname ile Müftülük Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığıyla ilişkilendirilmiş ve Şeyhülislam bağı korunmuştur (Cambazov, 2013).

Bulgaristan’ın, 1908 yılında bağımsızlığını elde etmesinden sonra 1909 yılında İstanbul’da imzalanan protokole ek olarak Müslümanların dini idaresi ile ilgili de bir sözleşme imzalanmıştır. Yukarıda düzenlenen haklar ikili sözleşmeye de aksettirilmiş ve ayrıca müftülere Müslümanların eğitimi ile ilgili eğitim kurumlarında ve medreselerde yetki tanınmıştır (Cambazov, 2013). Balkan Savaşlarından sonra imzalanan 1913 tarihli İstanbul Anlaşması ile de Bulgaristan’daki Müslüman/Türk toplumunun önceki anlaşmalarda yer alan hakları geniş ölçüde korunmuş, din ve vicdan özgürlüğü ile hutbelerde Osmanlı Hükümdarı adına hutbe okunmaya devam edileceği hükme bağlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra Bulgaristan ile imzalanan 1925 tarihli dostluk anlaşması Lozan ve Neuilly anlaşmalarındaki azınlık haklarını koruyan maddelere de atıfla karşılıklı olarak azınlıkların hakları düzenlenmiştir (Gündüz, 2014). Bulgaristan’daki Müslüman/Türklerin haklarının korunması ve özgürlüklerinin sağlanmasıyla ilgili Osmanlı döneminde yapılan anlaşmalarda yer alan düzenlemelerin, Cumhuriyet döneminde imzalanan dostluk anlaşması ile de teyit edildiği ve böylelikle Türkiye’nin Bulgaristan vatandaşı otokton diaspora ile ilgili sorumluluğu devraldığı görülmektedir.

Türkiye'nin Doğu ve Güney sınır komşularıyla yürüttüğü süreçler Balkanlardan farklı yürümüştür. Türkiye'nin doğu sınırındaki Batum, Müslüman toplumun dini ve kültürel kimliğinin korunması şartıyla, Kars anlaşmasının altıncı maddesine göre garantörlük elde ederek Gürcistan'a bırakılmaktadır. Kars anlaşmasının farklı bir özelliği ise Ankara'daki Meclis hükümeti tarafından imzalanmış olmasıdır. Güney komşularının Osmanlı'dan ayrılması ise Birinci Dünya Savaşının sonunda gerçekleşmiştir ve bu süreçte artık Osmanlı İmparatorluğu bütünlüğünü ve varlığını kaybetmiştir. Ancak bu bölgede yaşayan ve Misak-ı Milliye göre sınırlar içerisinde olması amaçlanan Arap toplumu dışındaki Osmanlı nüfusunun çoğunluk olduğu yerler konusunda hedefler gerçekleştirilememiştir. Musul- Kerkük hattından başlayarak Halep'in güneyinden Akdeniz'e ulaşan, kültürel kimlik olarak Arap toplumundan ayrılan Türk ve Kürt toplulukların yoğun olarak yaşadıkları yerler, Misak-ı Milli hedeflerinde yer aldı. Irak'ta belirleyici olan işgal güçlerinin enerji kaynaklarına daha az sorunsuz hâkim olmasını sağlayacak düzenin kurulması olduğundan toplumların beklentileri kenara itilmiştir. Türkiye'nin güney sınırlarında dönemin genel akışının aksine, ulus-devletler yerine krallık biçiminde yönetimler tesis edilmiştir. Suriye ve Irak'ta ilginç bir süreç yaşanmıştır. Önce Suriye'de kral ilan edilen Faysal, Fransa'nın tepkisi, krizler ve anlaşmazlıklar olunca ülkeden kovulmuş ve sonrasında Irak'a kral yapılmıştır (Yerasimos, 1999). Suriye ve Irak'ta yerel nüfusun Türkiye ile ilişkilerin kurulması için işgal güçlerine karşı seslerini yükselttikleri ancak çok sonuç alamadıkları görülmüştür. İşgalcilerle iş birliği içinde olan azınlık dışında, Şeyh Esad Şükrü Efendi ve Emir Şekib Arslan gibi örneklerin önderliğinde bölge toplumu büyük oranda Fransa ve İngiltere'nin işgaline ve manda yönetimlerine karşı durmuş, hem Arap toplumunun haklarını savunmuş hem de Türkiye gibi Müslüman bir ülkeyle birlikte devam etmekten yana tavır koymuştur (Ahmad, 2017).

Osmanlı İmparatorluğunun son bulması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş süreci Avrupa'da da imparatorlukların yerini ulus devletlerin aldığı döneme denk gelmiştir. İmparatorluğun önce Ortodoks tebaaları kendi ulus-devletlerini kurmak için ayrıldılar. Daha sonra savaş ve işgallerle diğer bölgelerin kaybı devam etti. Osmanlı

İmparatorluğu'nun doğduğu Anadolu topraklarının da kaybı söz konusu olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun birlikte savaşa girdiği Almanya, Birinci Dünya Savaşının ardından Versay Anlaşması ile birçok yerden çekilmek zorunda kalmış, daha önce sahip olduğu toprakların yüzde 10'undan fazlasını kaybetmiştir. Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun yıkılmasıyla da Orta ve Doğu Avrupa'da önemli sayıda Alman nüfus azınlık durumuna düşmüştür. Birinci Dünya Savaşı sonrası 7 milyon Alman, yeni jeopolitik düzende kendilerini başka ulus devletlerin yönetimi altında buldular (Harriman, 1973). Almanya ile savaşın hemen ardından anlaşma imzalanmış ancak Osmanlı İmparatorluğu ise işgalle karşı karşıya kalmıştır. 30 Ekim 1918 yılında Mondros Mütarekesi imzalanmasına rağmen hemen akabinde işgaller devam etmiştir. Musul-Kerkük, İskenderun, Antalya, İzmir başta olmak üzere birçok bölge işgal edilmiştir. Bu süreçte İstanbul'da toplanan Parlamento mevcut durumdan çıkış amacıyla yol haritası mahiyetinde Misak-ı Milli olarak bilinen bildiriye yayınlamıştır. Bu gelişmeler, bir asırdan beridir Osmanlı topraklarında cereyan eden siyasi ve sosyal değişimlerle birlikte Batı tecrübesinin zorunlu kıldığı modernlik düşüncesi ile Türkiye'nin de ulus-devletleşme sürecine girmesine vesile olmuştur (Yerasimos, 1999).

Osmanlı İmparatorluğunun son Parlamentosu olarak Meclis-i Mebusan'ın almış olduğu Misak-ı Milli kararı hem işgale karşı direnişin hem de yeni devletin ve ulusun işaretlerini vermesi açısından önemlidir. Ocak 1920'de açılan Meclis kısa bir süre çalıştıktan sonra aynı yılın Mart ayında İstanbul'un işgaliyle kapatılmıştır. Üyelerin çoğunluğu 23 Nisan'da Ankara'da toplanan yeni Meclise katılmışlardır. Misak'-ı Milli kararları Ankara'daki Meclis'in de temel hareket noktası olmuştur. Bu kararlar bir anlamda İmparatorluğun ardından yeni devletin kurulacağı sınırların çerçevesini çizerken diğer taraftan bu ulusun tanımını yapmıştır. Mondros Mütarekesi imzalandığı anda işgal edilmiş olan topraklardaki Arap toplumunun kendi geleceğini belirlemek için halk oylaması yapmasını, ancak silah bırakıldığı anda Osmanlı İslam Topluluğunun çoğunluğunun yaşadığı topraklarda din, soy ve amaç birliği bulunan halkların ise birbirlerinden ayrılamayacağı deklare edilmiştir. Kars, Ardahan, Batum ve Batı

Trakya'nın durumunun oradaki halkın özgürce tutumlarına göre belirlenmesi ilkesi benimsenmiştir. Bu esnada, Musul-Kerkük Osmanlı toprağıydı (Turan, 2017) ve Bulgaristan ve Yunanistan'ın sınırları ile orada yaşayan Müslüman ahalinin durumları daha önce imzalanmış anlaşmalarla belirlenmişti. Elbette savaş sonrası düzen ve Lozan Anlaşması hükümleri buraları da etkilemiştir.

Yeni ulus-devlet'in ilkesel anlamda kurucu belgesi muamelesi gören Misak-ı Milli kararlarının çerçevesi o dönemin hâkim siyasi akımlarını yansıtmaktaydı. Savaşın sonunda Amerika Birleşik Devletleri Başkanı tarafından 1918 yılında yayınlanan Wilson ilkeleri olarak bilinen on dört maddelik metinde Osmanlı İmparatorluğuna, Türk demografisinin ağırlıklı olduğu bölgelerde egemenlik tanınması, Osmanlı yönetimindeki diğer milletlere de kendi özgür gelecekleri için imkân verilmesi istenmiştir. Siyasi olarak dünyada ciddi yankılar uyandıran Wilson ilkelerine benzer şekilde Arap bölgeleri dışındaki Türk ve Müslüman halkların çoğunluğu oluşturduğu bölgelerde devlet'in hakimiyetinin sağlanması Misak -ı Millînin temel prensiplerindendi (Arı, 2017). Osmanlı tarafı 1919 Paris Konferansı'nda da Wilson ilkelerine atıfla Türk çoğunluğun yaşadığı yerlerde egemenliğini sağlayacak talepte bulunmuştur. Burada tarif edilen sınırlara Gümölcine vilayeti, Kars, Ardahan ve Batum, güney de ise Türk Arap hattını belirleyen Kerkük'ten başlayarak Musul, Halep hattından Lazkiye'nin kuzeyinde kalan topraklar ve adalar dahildir (Şahin, 2017). Mustafa Kemal, Halep'in nüfusunun dörtte üçünün Arapça konuşan Türklerden oluştuğunu çevre bölgelerde de yoğun Türk nüfus yerleşimleri olduğundan Suriye'nin sınırının Halep'in güneyinde bitmesi gerektiğini söylemiştir (Yerasimos, 1999).

Yine bu dönemde Batı'da hâkim ulus devlet anlayışının temelini oluşturan teritoryal egemenlik ile dil ve etnisiteye dayalı ulus anlayışının etkilerini de görmek mümkün. Demografik kriterler belirlenerek, bu demografinin çoğunluğu sağladığı bölgelerle sınırlar belirlenmiştir. Mustafa Kemal Paşa daha sonra yaptığı açıklamalarında Misak-ı Millînin anlaşma imzalamak için gerekli makul ve asgari şartları ihtiva ettiğini

savunmuştur (Budak, 2017). Ankara’da kurulan Meclis ile yeni Türkiye’nin elitleri de Misak-ı Milli’yi benimsemiş ve sahiplenmiştir.

Toynbee, millileştirilmiş bağımsız bir devlet kurma idealini ortaya koyan bu belgeyi Osmanlı Mebusan Meclisinde onaylayanların çoğunluk olarak Batı’da eğitim görmüş ve oradaki siyasi gelişmelerden etkilenmiş olduklarını iddia etmektedir (Duman, 2017). Bu savdan bağımsız olarak da bir önceki bölümde belirtildiği üzere din ve monarşi merkezli imparatorluklar, ulus temelli teritoryal egemen devletlere dönüşmeye başlamıştı. Modern ulus-devlet fikri hızla siyasi karşılık bulurken Osmanlı elitlerinin bu gelişmelerden etkilenmediğini söylemek mümkün değildir. Misak-ı Milli ile ortaya konulan ülke-vatan fikri ve bu vatan içindeki milletin tanımlanması modern ulus-devlet akımından etkilenildiğine işaret etmektedir. Yemen, Libya, Kafkaslar ve Balkanlara uzanan imparatorluk coğrafyasından savaş sonrası şartlarda yeni sınırlar çizilerek tahayyül edilebilir bir vatan iddiası ile milli devlet inşa süreci başlatılmıştır (Kılıç, 2017).

Yeni tanımlanan ulus, demografik sınırlılıklar çizerken Batı’dakinden farklı olarak dil merkezli bir etnik yapı öngörmemiştir. Bu hem Misak-Millîden hem de Mustafa Kemal Paşanın Ankara’da Meclis kurulduktan sonraki açıklamalarından anlaşılmaktadır. Arap toplumunun kendi hâkim oldukları bölgelerde egemen devletlerini kurmaları öngörülürken bunun dışında kalan Müslüman ahali Misak-ı Milli kapsamına alınmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Kürt ve Çerkez bütün Müslüman unsurların milleti oluşturduğunu beyan etmiştir (Kılıç, 2017). Osmanlı İmparatorluğunun sonu ve Türkiye Cumhuriyeti’nin uluslararası alanda tanınması anlamına gelen Lozan Anlaşmasının azınlık bahsi de bu hükmü desteklemektedir. Bu kimliğin Balkanlarda inşa edildiğini iddia eden Kemal Karpat, ‘kültürel Türk kimliği’ ile ‘etnik Türk kimliğinin’ aşılmış olduğunu ve ilk defa aşiret/kabile merkezli toplumsal hiyerarşinin üzerine çıkıldığını söylemektedir (Karpat, 2010). Balkanlarda Türk ve Müslüman kavramları eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Bu kullanım ulus-devlet yapılarının ve etnik milli kimliklerin Balkanlarda son yüzyılda baskın hale gelmesine rağmen yakın zamana kadar halk kültüründe yerini korumuştur.

Karpat, siyasi ve kültürel anlam kazanan Türk kavramının yeni bir topluluk oluşturduğunu ve bunun da modern manada millet oluşumunun zeminini inşa ettiğini söylemektedir. Irki anlamdaki tanımın ötesine geçmiş İslam dini ile iç içe geçmiş kültürel Türk kimliğinin bu Anadolu ve Rumeli coğrafyasındaki varlığını Yusuf Akçura'da farklı bir perspektiften bakarak teyit etmektedir. Akçura, bu Türklük anlayışının Orta Asya'daki Türk konseptinden ayrıştığını biraz serzenişte bulunarak ifade etmektedir (Akçura, 2019).

Osmanlı Parlamentosu, Misak-ı Milli sınırları dışında kalan Osmanlı İslam toplumunun azınlık olarak haklarının korunmasını ümit ettiklerini ve bu çerçevede kendi sınırlarımız içerisindeki azınlıkların da haklarını korumayı benimsediklerini deklare etmişlerdir. Hedeflenen sınırların dışında kalan Müslüman ve Türk ahalinin uluslararası haklarının korunması beklentisi Lozan dahil birçok ikili ve çok taraflı anlaşmaya da girmiştir. Bu ilke ile yukarıda incelediğimiz sınır ötesinde kalan otokton diasporanın vatandaşlık hukukundan kaynaklanan haklarının yanında azınlık olarak dini, sosyal ve kültürel haklarının korunmasına işaret edilmektedir.

Yeni Türkiye'nin kuruluşuna rehberlik eden Misak-ı Milli ilkelerinin Lozan dahil otokton diasporaların statüsünü ve haklarını belirleyen ikili ve uluslararası anlaşmalarda belirleyici rol oynadığını gördük. Ancak Cumhuriyet kurulduktan sonra Müslüman/Türk milleti esasından etnik ve dilsel kimliği öne çıkaran ayrışma yaşanmıştır (İçduygu, Erder, & Gençkaya, 2014). 1924 Anayasasında farklı tarihlerde yapılan değişikliklerle birlikte kuruluş sürecinde belirleyici kimlik olan İslam'ın yerini seküler etnik kimlik almıştır. Devletin dininin İslam olduğu ibaresi laiklikle değiştirilmiş; din ve ırktan bağımsız vatandaş olan herkesin Türk olduğu yer almıştır. Bu değişiklik 1934 yılında çıkan iskân kanununa da yansımış, sadece Türk soyu ve Türk kültürüne bağlı olanların göçüne müsaade edileceği düzenlenmiştir (İçduygu, Erder, & Gençkaya, 2014). Bu politika değişimi otokton diasporalarla ilişkiye de yansımıştır. Vatandaşlık bağıyla çerçevesi çizilmiş Türk kavramı teritoryaliteden bağımsız Türk milleti tanımını sınırlamıştır. Misak-ı Milli dışında kalan 'millet kimliği' bu süreçte etkilenmiş, bir kısmı dışarıda kalmış, bir

kısmı da ‘etnik kimliğe’ geçiş yapmıştır (Karadeniz, 2011). Kimlik tanımındaki bu değişiklik sınır ötesindeki toplulukların önceki anlaşmalarda Türkiye ile kurumsal düzeyde ilişkisini kuran dini kurumsal bağın kalkmasına neden oldu. Bulgaristan ve Yunanistan ile yapılan anlaşmalarda o ölkelerdeki dini yapılar İstanbul’daki şeyhülislam ile ilişkilendirilmiş, yetki ve sorumluluk yüklenmişti. Ancak 1925 yılında Bulgaristan ile imzalanan dostluk anlaşmasında dini kurumsal yapının boşluğunu görmek mümkündür. Çünkü anlaşmada, Türkiye tarafında kurumsal bir muhatap bulunmamaktadır.

Ancak özellikle Balkanlardan göç almaya devam edilmiş; 1923-1960 arasında Bulgaristan’dan 374.558, Yunanistan’dan 409.540, Eski Yugoslavya’dan 255.797 ve Romanya’dan 121.344 kişi iskân edilmek üzere mübadele, ikili anlaşma ve aile birleşimleri ile göç etmiştir (İçduygu, Erder, & Gençkaya, 2014). Bu insanların göçüne neden olan faktörlerin başında yaşadıkları ölkeler tarafından haklarının ihlâl edilmesi, baskı görmeleri ve ekonomik zorluklar olarak ifade edilebilir. Batı Trakya’daki nüfus ile ilgili yerlerinde kalması yönündeki politika bugüne kadar uygulanmaya devam etmiştir.

Türkiye, iki dünya savaşı arası dönemde otokton diasporalarına ilgisini de sınırlı düzeyde tutmuş, kendi iç gündemine yoğunlaşmıştır. İçerde yeni kimlik inşası süreci başlatılmış ve bu süreçle birlikte siyasi ve ekonomik gündem öncelikli olmuştur. Bu dönemde statükocu bir dış politika izlenmiştir. Devletin otokton diasporalarla ilişkilerinde güvenlik, dış politika ve azınlık hassasiyetleri belirleyici olmuştur. Özellikle yakın sınır bölgelerinde yerleşik Türk toplumunun varlığı sınır güvenliği için önemli görölmüş ama aynı zamanda bu toplumlar içerisinde Türkiye’deki devrimlere yönelik tehdit oluşturabilecek akımların engellenmesi için de çaba gösterilmiştir. Aynı zamanda bu siyasal perspektif, sınır ötesinde kalan otokton diasporalarla ilişkileri hem ulus devlet projesini tehlikeye atma ihtimali ile hem de irredentist bir imaj oluşturmamak adına sınırlı tutmuştur. İkili ilişkilerde dış politikanın zaman zaman ihtiyaç duyduğu araçsal role göre otokton diasporaların konuları gündeme taşınmış veya sessiz kalınmıştır. Ayrıca devletin

genel olarak Türkiye içindeki azınlıkların hareketlenmesi/dirilmesine vesile olacak durumları dikkate alarak sınırlı bir pozisyon aldığı görülmüştür (Karadeniz, 2011).

2.2. Türk Diaspora Oluşumunda Göçler

Diaspora teorilerinde ‘göç’ diaspora oluşumunda başat unsur olarak yer almaktadır. Fakat göçün niteliğiyle ilgili tecrübelerin farklı olduğu ve bu farklılığın kavramsallaştırmalara da yansıdığı bilinmektedir. Göçün gönüllü ya da zorunlu olması gerekliliği arasındaki tercihler, diaspora toplulukların çoğalmasıyla anlamını kaybetmiştir. Her türlü göç, diaspora topluluklarının oluşumuna kaynaklık edebilmektedir. Günümüz Türk diasporası içinde yer alan Türk dış göç tecrübesi Osmanlı İmparatorluğu döneminde ekonomik amaçlı olarak başlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra da ekonomik hedefler ağırlıklı yerini korumuş ama siyasi, sosyal ve kültürel amaçlı dış göçler de yaşanmıştır.

Türk diaspora fikrinin zemin bulmasında İkinci Dünya Savaşı sonrası gerçekleşen dış göçlerin kalıcı toplum yapılarını inşa etmesi ve yeni nesillerle genişleyerek devam etmesi belirleyici olmuştur. Dış göç süreçlerinin nasıl şekillendiği, dönemler arasındaki farklılaşmalar, göç destinasyonları ve mesken ülkelerin politikaları günümüz Türk diasporasını anlamada önemlidir. Bu bölümde Osmanlı döneminde başlayan ve günümüze kadar çeşitlenerek devam eden göçler ve sonuçları bölümler halinde ele alınacaktır.

2.2.1. Osmanlı Dönemi Göçler

Osmanlı İmparatorluğu’nun son yüz yılında ekonomik, kültürel, siyasi ve jeopolitik etmenlerle göçler yaşanmıştır. Osmanlı topraklarından neşet eden uluslararası göçler birkaç farklı rota izlemiştir. Güney ve Kuzey Amerika’ya göçler daha çok Levant bölgesinden ve Balkanlardan gerçekleşmiş, Anadolu’nun bazı kesimleri ve imparatorluğun diğer bölgeleri de göçe katılmışlardır. Göçlerde, Osmanlı toplumundaki etno-kültürel değişiklikler, savaşlar ve ekonomik nedenler itici faktörleri oluştururken Kuzey Amerika’daki sanayileşme ve Güney Amerika’da tarım imkanları çekici faktörler

olmuştur (Karpat, 1985). Özellikle Suriye bölgesinden gerçekleşen göçlerde yüksek nüfus artışı ve bu nüfusu beslemekte zorlanan ekonomik durum itici faktör olarak gösterilmektedir. Nüfus artışının önemli nedenlerinden birisi ise Rus işgali ve sürgünleri başta olmak üzere savaşlar dolayısıyla Balkanlar ve Kafkaslardan gelen göçmenlerin yerleşimi olmuştur (Baycar, 2016).

Amerika kıtasındaki ilk Osmanlı varlığı 1800'lerin başlarına kadar gitmekle birlikte daha yoğun bir göç akımı 19. Yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiştir. Suriye'den kıtaya giden göçmenler ilk başlarda daha çok alt gelir grubundan insanlardı. İlk gidenlerin sağladığı ekonomik refah diğerlerini de çekmeye başladı. Toplumun eğitimli ve üst kültür grubu da, özellikle Suriye bölgesinden Hristiyan tebaa, sonradan bu göçlere dahil olmuştur. Balkan savaşlarının yaşandığı dönemlerde ise Balkan coğrafyasından ve Anadolu'nun diğer şehirlerinden göçler gerçekleşmiştir. Osmanlı coğrafyasından Güney ve Kuzey Amerika'ya 1860-1914 tarihleri arasında gerçekleşen göçün 1,2 milyon olduğu tahmin edilmektedir. Bu göçlerin 600 bini Levant bölgesinden, 450 bini Arnavutluk, Makedonya, Trakya ve Batı Anadolu'dan kalanı ise diğer bölgelerden göç etmiştir (Karpat, 1985). Arap nüfusun göç destinasyonunda ilk dönemlerde Latin Amerika geniş yer tutmuş ve 600 bin kişinin yaklaşık üçte ikisi Brezilya ve Arjantin başta olmak üzere Latin Amerika ülkelerine yönelmiştir (Kukovecz, 1995). Suriye bölgesinden gerçekleşen göçler büyük oranda Hristiyan vatandaşların katılımıyla gerçekleşmiştir. Özellikle askerlikten kaçmak isteyen Müslümanların da kaçak yollarla göç ettikleri bilinmektedir (Genç & Bozkurt, 2010).

Amerika kıtasındaki Suriyeli toplum, derneklerini kurarak, sosyal ve kültürel yapılarını inşa etmiş ve ekonomik yeterliliklerini kazanmaya başlamıştır. Çoğunlukla seyyar satıcılıkla meşgul olan Suriyeliler İstanbul'dan getirdikleri ürünleri pazarlarda satmaktaydılar. Güney Amerika'da benzer şekilde seyyar satıcılıkla başlayıp, hizmet sektöründe ve diğer alanlarda ilerleme kaydetmişlerdir. (Kukovecz, 1995) İkinci nesilden itibaren Amerikan toplumuna hem dil öğrenerek hem de vatandaş olarak dâhil olan

Suriyeliler, 1900'lerin başında Amerika'da değişen göç ve vatandaşlık uygulamalarında ilk başta Asyalı olarak tasnif edilip kısıtlı kısma konulmuşken, yaptıkları siyasi ve hukuki girişimlerle Avrupalı kategorisine alınmışlardır (Baycar, 2018). Maruni Katolik çoğunluk, Katolik Latin Amerika'da dini ve kültürel bakımdan sorun yaşamadıkları için hızlıca toplumla kaynaşmışlardır, ikinci nesilde karma evlilikler artmış ve yeni nesiller siyasette de aktif olarak yer almışlardır (Kukovecz, 1995).

Doğu Anadolu'dan Amerika'ya göçlerde Harput örnek olarak öne çıkmaktadır. Önceleri Ermeni vatandaşlar göç etmiş, Müslüman ahali de bu göç kervanına daha sonra dâhil olmuştur. Müslümanların sayısının az olmasının nedenleri arasında; hükümetin zaten az olan nüfus kaybını önlemeye çalışması, sürekli sefer durumunda olmasından kaynaklı asker ihtiyacı ve Müslümanların başı olan Halife'nin ülkesinden gayri Müslim ülkeye göç edilmesinin Müslümanlar için olumsuz algı oluşturma ihtimali gösterilebilir (Dinçer, 2013). Osmanlı Devleti 1888 yılında yayınladığı kararnameyle ticari amaç haricindeki vasıfsız emek göçlerini, vatandaşları Amerika'da mağdur oldukları haberlerine dayanarak yasaklamıştır. Müslüman vatandaşların mağduriyetleri, Protestan misyonerlerin Hristiyanlaştırma çabaları ve isim değişikliği ile kendilerini gizlemeye çalışmalarıyla ilgili haberler artmaya devam etmiş, bunun üzerine devlet geri gelmek isteyenler için yol desteği verme kararı almıştır (Ekinci, 2008). Yasaklara rağmen göçler devam ettiği gibi, geri dönmek için sunulan teşvik ve desteğe de pek ilgi olmamıştır (Ekinci, 2008).

Elazığ'dan yaşanan göçler şehir ekonomisine ve insan kaynağının gelişimine katkı yapmıştır. Amerika'da çalışanların memleketlerine gönderdikleri işçi dövizleri hem ailelere hem şehre refah getirmiştir (Acehan, 2009). Sadece 1915 yılında Elazığ'a 1 milyon USD transfer edildiği bilgisi vardır. Bununla beraber çoğunluğun Hristiyan ahaliden olması dolayısıyla gurbetçi dövizleriyle çok fazla arazi satın alınması mahaldeki Müslüman ahali arasında endişeye de sebep olmuştur (Dinçer, 2013). Osmanlı İmparatorluğunun, Birinci Dünya Savaşında Almanların yanında yer alması, Amerika'nın

da karşı cephede olması Müslüman Türk toplumunun durumunu zora sokmuştur. ‘Düşman yabancı’ olarak tanımlanan Türkler serbest ortamlarını kaybetmişler ve iş imkânları da riske girmiştir (Acehan, 2009).

Sayıları az olmakla beraber Müslüman Türk toplumu gazete kurmuş ve dernek faaliyetlerine girişmiştir. Balkan Savaşları sırasında Türkçe gazete çıkarmaya başlanılmış ve Birinci Dünya Savaşının başlarında Osmanlı Devleti’ne destek olmak için Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye kurulmuştur. Kurtuluş Savaşı sırasında da yardım faaliyetlerine devam edilmiş ve 1921 yılına kadar 150 bin USD Türkiye’ye gönderilmiştir (Acehan, 2015).

Balkanlardan yaşanan göçlerde Avusturya-Macaristan kontrolüne giren bölgeden de Osmanlı idaresi altındaki coğrafyadan da insanlar yer almışlardır. Bu dönemki göç hareketliliğinde sosyo-ekonomik durumlar ve savaşlar itici rol oynarken yeni kıtalardaki refah ve ekonomik fırsatlarda çekici rol oynamıştır (Kralj, 2012). Müslüman, Hristiyan Slavlar ile Arnavut toplulukları göç asrının parçası olmuşlar, Arnavutlar Boston ve civarında yoğunlaşırken Sırp, Hırvat ve Boşnaklar ilk olarak Şikago’da yerleşime başlamışlardır (Ragaru & Dymi, 2004; Kralj, 2012). Balkan Müslümanlarının on dokuzuncu yüzyılda batı ülkelerine göçü sınırlı olmuş, göçler Anadolu’ya yönelmiştir. Göç edenlerden önemli oranda geri dönüş olduğu bilinmektedir. Ancak devam eden savaşlar kalıcı yerleşime de yol açmıştır. İtalya ve Amerika’ya göç eden çoğunluğu Hristiyan olan Arnavutlar siyasi ve kültürel faaliyetler gerçekleştirmiş, yayınlar üretmiş ve Osmanlı’ya karşı bağımsızlık için çalışmalar yapmışlardır (Dahinden, 2013; Ragaru & Dymi, 2004).

Anadolu’nun Rum ve Ermeniler başta olmak üzere gayrimüslim unsurları da 19. yüzyılın yoğun göç trafiğine katılmışlardır. Yukarıda ifade ettiğimiz üzere yeni kıtalara göçler devam ederken Rusya’ya göçler de önemli yer tutmaktadır. On sekizinci yüzyıldan itibaren Rusya’nın genişleyen topraklarını ekonomik olarak canlandırmak için nüfus çekme politikaları uyguladığı bilinmektedir. Başta Alman yerleşimciler olmak üzere Avrupa’dan kolonizatörlere vergi avantajı, toprak, kültürel ve dini özgürlükler vaat

edilerek ülkeye çekmeye çalışılmıştır. Osmanlı topraklarındaki Rum ve diğer Hristiyan toplulukları da iskân politikaları ile Rusya'ya göçe teşvik edilmiştir. Rumların Karadeniz'in Kuzeyi ve Kafkasya'ya on dokuzuncu yüzyılda göç ettikleri bilinmektedir. Bu göçler Yunan ulus-devleti kurulduktan sonra bile durmamış, devam etmiştir (Şimşek, 2016). Odesa'da yoğunlaşan Rum diasporası Yunan Milliyetçi hareketleri için İstanbul ile birlikte beslenme merkezi olmuştur (Yerasimos, 1999). Osmanlı-Rus savaşları da Osmanlı'nın gayrimüslim vatandaşlarından bir kısmının Rusya'ya göçüne neden olmuştur. Bu savaşlarda Rum ve Ermeni nüfus, kimi zaman Rus ordusu geri çekilirken onlarla gitmiş, kimi zaman da çalışma amacıyla göç etmişlerdir (Özcan, 2011; Clay, 1998; Şimşek, 2016). 1897 yılında yapılan Rus nüfus sayımı, 86323 Osmanlı Vatandaşının Rusya'da mukim olduğunu göstermektedir (Clay, 1998). Rum ve Ermeni göçleri Balkan savaşları ve Birinci Dünya Savaşı süresince yeni kurulan etnik devletlerine, Amerika'ya ve Avrupa'ya gerçekleşmeye devam etmiştir.

Büyük oranda Hristiyanlardan oluşan Amerika'daki Suriye ve Lübnan'dan göç etmiş Osmanlı vatandaşları kurdukları dernekler ve gerçekleştirdikleri yayınlarla Osmanlı'ya karşı faaliyetler yürütmüşlerdir (Baycar, 2018). Birinci Dünya Savaşında Amerika, Fransa ve Kanada ordusunda asker olarak yer alanlar da olmuştur. Kuzey ve Güney Amerika'da çoğunlukla Suriye ve Lübnan kökenli Hristiyan Araplar ile Ermeniler asker toplama kampanyaları yürütmüş, Amerikan ve Fransız ordularında cepheye katılmışlardır. Amerika ordusuna katılanlar daha çok olmakla beraber, Fransa ordusuna katılanlar gibi cephede aktif olma fırsatı bulamamışlardır (Fahrenthold, 2016).

Osmanlı dönemindeki göçlerde Müslüman Türk göçmenlerin sayısı sınırlı kalmıştır. Bunlardan Amerika'ya gidenlerin yarısından fazlası geri dönmüştür. Geri dönüşler Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında gerçekleşmiştir. Bazıları devletin geri dönüş desteği ile memleketlerine geri dönmüştür. Amerika'da Türk toplumunun kalıcı hale gelmemesi yeterli nüfusa ulaşamaması, gerekli örgütlenmenin sağlanamaması, genelde bekar olarak göç edildiğinden evlilik amacıyla geri dönülmesi ve ilk etapta göçün arazi ve

iş için yeterli birikim sağlama amacıyla yapılması gibi nedenlerle açıklanabilir (Ekinci, 2008; Akgün, 2000).

Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde eğitim ve meslek öğrenimi için başta Fransa ve Almanya olmak üzere yurt dışına öğrenciler ve stajyerler de gönderilmiştir. Yüksek tahsil amacıyla III. Selim döneminde burs programı oluşturulmuş ve bu kapsamda yüzlerce öğrenci yurt dışına gönderilmiştir. II. Abdulhamit döneminde yurt dışına gönderilen öğrencilerin sayısı 423'e ulaşmış ve bunların 389'u Fransa ve Almanya'ya gitmiştir (Kulaç & Özgür, 2017). Sanayi ve endüstrileşmeye destek amacıyla açılan meslek okullarının yanında Almanya'ya 12-18 yaş arası 10 bin gencin gönderilmesi planlanmış, bu kapsamda Birinci Dünya Savaşı yıllarında farklı bakanlıklar ve kuruluşlar vasıtasıyla işbaşı eğitimi için gençler gönderilmiştir (Toprak, 1981).

Osmanlı döneminde yurt dışına göç eden veya İmparatorluğun kaybettiği topraklarda yaşayan vatandaşların yeni Türk devleti kurulduktan sonraki durumları farklı gelişmiştir. Osmanlı döneminde Amerika, Avustralya, Rusya ve diğer ülkelere göçenlerin büyük kısmının geldikleri toprakların İmparatorluğun dağılması sonrasında batılı ülkelerin manda yönetimine girmesi veya bağımsız olması sonucunda yeni Türkiye devleti ile bağları kalmamıştır. Bugünkü Türkiye sınırları içindeki yerlerden göç edenlerden Ermeni ve Rum milletine mensup olanların tarihsel hafızalarında Anadolu bir imge olarak varlığını devam ettirse de bunlar ulus olarak bağlarını kurdukları Ermenistan ve Yunanistan devletlerinin diaspora kapsamı içinde değerlendirilmektedir. Osmanlı diasporası olarak ifade edebileceğimiz bu dönemdeki göçlerin büyük kısmı özellikle gayri Müslim vatandaşlarla, ülkedeki siyasi ve sosyal olaylarla bağlantılı olarak olumsuz ilişki gelişmiştir. Manda yönetimi altında ya da bağımsız olarak yeni ulus devletlerin kurulmasıyla artık bu ülkelerin diasporaları olarak varlıklarını devam ettirmişlerdir. Müslüman ve gayrimüslim diasporadan Osmanlı sonrası Türkiye ile bağını devam ettiren ya da ettirmek isteyenlerin olmadığını söylemek çok doğru olmaz. Ancak Türk ulus-devletinin yeni elitlerinin ulus kimliği ve siyasi tercihi burada belirleyici olmuş görünüyor.

Anadolu topraklarından göç eden Türk veya Kürt kökenli Müslüman vatandaşlar büyük oranda geri dönmüşlerdir.

2.2.2. Erken Cumhuriyet Dönemi Göçleri (1923-1950)

Birinci Dünya Savaşının ardından ulus devletleşme süreci dünyada ülkelerin serbest göçü terk edip kontrollü göç politikalarını daha fazla uygulamaya başladıkları dönemdir. Ulus-devletler, kendilerini tahkim etmek için homojen nüfus inşa etme politikalarıyla kapsamlı nüfus değişimleri uygulamaya koyulmuşlardır. Bu amaca matuf nüfus değişimleri yirminci yüzyılın ilk yarısında siyasal bir proje olarak ele alınmıştır. Türkiye, Bulgaristan ve Yunanistan arasında yapılan nüfus değişim anlaşmaları dışında Macaristan, Almanya, Romanya ve Sovyetlerin nüfus mühendislikleri de yirminci yüzyılın ilk yarısında türdeş ulus inşa için yürüttükleri programlardır. Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk hükümetleri göç politikalarına ve diasporaya uluslaşma perspektifinden yaklaşmışlar, bir taraftan dini azınlıkların sayısını azaltmaya çalışırken diğer taraftan demografiyi güçlendirmeye çalışmışlardır.

1923 yılından 1960'lardaki kitlesel işgücü göçü başlayana kadar dış göç sınırlı kalmış, Türkiye'ye özellikle Balkanlardan göçler devam etmiştir. Dış göç olarak değerlendirmek gerekirse en büyük hareketlilik bu dönemde Yunanistan ile yapılan nüfus mübadelesi anlaşması çerçevesinde 1,2 milyon Rum'un göç etmesidir. Amerika'daki Türk toplumu azalarak varlığını devam ettirmiştir. Göç literatüründe son yıllara kadar yer almamış Mardin'den Beyrut'a yaşanan göç, iki dünya savaşı arasında Türk dış göçü olarak ifade edilebilecek ender örnektir.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde başlayan göçlerden Kurtuluş Savaşı sonrası Amerika'da kalan Türk toplumu küçük de olsa göç kökenli Türk Diasporası olarak varlığını devam ettirmiştir. Bu azalmada Amerika'nın aile birleşimi dışında yeni göçleri kısıması da etkili olmuştur. Daha önce değinildiği üzere Osmanlı'dan Amerika'ya göçte ağırlıklı olarak gayrimüslim vatandaşlar yer almıştı. Müslüman/Türklerin oranı yüzde

onlar civarında kalmıştı. 1900 ila 1925 arasında Amerikan göç kayıtlarında Türklerin sayısı 22.085 olarak yer almaktadır (Bali, 2004). 1930 -39 arasında ülkeye göç eden Türklerin sayısı 1327, 1940-1949 arası ise 754 olarak kayıtlara geçmiştir (Homeland Security, 2011). Türkler yoğun olarak New York, Chicago, Philadelphia, Detroit ve Massasuchette gibi endüstri ve sanayi şehirlerinde mukim diler (Halman, 1980).

Amerika Türk toplumu bu dönemde hem sayı olarak az olmaları nedeniyle hem de işçi olarak kısa süreli çalışma amacıyla göç ettikleri için sosyal yapılarını oluşturmamışlardır. Çoğunluğu bekar olarak göç eden Türkler bekar evlerinde birlikte kalıyor, sosyalleşmelerini kahvehanelerde sağlıyorlardı. Sınırlı sayıda kurdukları sosyal yapılar hem kendi aralarında sosyalleşme hem de Türkiye'deki savaş dolayısıyla yardım faaliyetleri yürütmek amacıyla olmuştur. Bu amaçla 1921 yılında New York'ta kurulan ve daha sonra Detroitte de şube açan Osmanlı/Türk Teavün Cemiyeti İngilizce kursu, yeni gelenlere yol gösterme vb. faaliyetlerin yanında yardım faaliyetleri de yapmıştır. Türkiye'de kurulan Çocuk Esirgeme Kurumu için gelen yardım talebi üzerine Cemiyet 120 bin dolar yardım toplayarak Ankara'ya göndermiştir. Ankara hükümetinin dikkatini çeken bu destek üzerine Çocuk Esirgeme Kurumu yöneticisi Fuad Umay'ı temaslar kurmak ve yardım toplamak üzere 1923 yılında Amerika'ya göndermiştir. Umay, 20 civarında şehre gidip toplantılar yapmış ve yardım toplamıştır. Bu yardım toplantılarında Türklerin yanı sıra, Suriye, Yemen, Hindistan ve Balkanlardan Müslümanlar da katılıp destek vermişlerdir. Fuad Umay Amerika'dan ayrılırken yardımların devamını sağlamak üzere Himaye-i Etfal New York Merkezini kurmuştur (Akın, 2004).

1933 yılında Elazığlı Mehmet Ağa öncülüğünde Türk Hars Birliği adında bir başka dernek kurulmuş ve bu dernek vasıtasıyla çocukların kültürünü öğrenmesi, Müslüman mezarlıklarının organize edilmesi ve eğitim faaliyetlerinin yürütülmesi hedeflenmiştir. Mezkûr dernek 1968 yılında New York'ta Atatürk İlkokulu adında bir okul da kurmuş ancak 1976 yılında yürütemediklerinden kapatmıştır. Amerika'da 1930 Adana sel felaketi ve 1939 Erzincan depremi için yardım topladığı ve çadır malzemesi gönderdiği görülen

Kızılay Cemiyeti de Türk toplumunun diğer bir yapılanması olmuştur (Acehan, 2015). Kızılay Cemiyeti yardım faaliyetlerinin yanında kamu hizmetleri için de kullanılmış; soyadı kanunu çıktığında Amerika'daki Türklerin Kızılay şubelerine giderek soyadı işlemlerini yapmaları istenmiştir (Çelik, 2008).

Bu dönem Amerika Türk toplumundan geri dönmeyip kalmayı tercih edenler, yabancı evliliklerin yapılması, dini ve kültürel kurumlarının eksikliği ve noksanlık sebebiyle kimliğin ve kültürün yeni nesillere aktarımının sağlanamaması gibi sebeplerle kalıcı olamamıştır. Bu dönemde Devletin yurt dışındaki topluluğa yönelik faaliyetleri konsolosluk hizmetleri ile sınırlı kalmıştır. Toplumun örgütlenmesi de nüfusun küçük olması ve dağınık olması dolayısıyla yeterince sağlanamamıştır. Bununla beraber savaş ortamında anavatanın kurtuluşu için sınırlı imkânlarıyla önemli katkı sağlamışlardır.

Cumhuriyetin ilk döneminde öne çıkan Mardinlilerin Beyrut'a göç etmesi yerel düzeyde kitlesel göç örneği olarak ele alınabilir. Mardin-Beyrut arası gidiş gelişlerin Osmanlı dönemine kadar gittiği de iddia edilmektedir (Nas, 2017). Bu göçmenlerin çoğunluğu Arap kökenli olmakla beraber, Kürt ve Süryanilerden oluşan bir nüfusun varlığı da göze çarpmaktadır (Özdemirci, 2017). Yapılan göçle ilgili verilerin olmaması Mardinlilerin göç süreçleri ve bu göçle ilgili bilgiler, göçü tecrübe edenlerin aktardıklarıyla sınırlı kalmaktadır. Ancak bugün Beyrut'taki Mardinli nüfusun 30 binlerde olduğu Elçilik ve toplum tarafından da ifade edilmektedir. Hali hazırda Beyrut Belediyesinde Mardinli bir meclis üyesi ve 5 mahalle muhtarı görev yapmaktadır. Beyrut'a göç hareketliliği neticesinde orada oluşturulan toplum iç savaşa rağmen varlığını devam ettirmiştir. Bir kısmının ise Avrupa'ya göç ettiği bilinmektedir. Göçlerde ekonomik durum, siyasi ve sosyal etkenler etkileyici olmuştur. Beyrut'a göçün tercih edilmesinde Arapça avantajı, mesafe ve gayri resmi gidiş imkânı etkili olmuştur. Mardin-Kamışlı-Beyrut hattı Hatay üzerinden gidişe kıyasla hem resmi formalitelerin olmaması hem de daha kısa olması dolayısıyla tercihi belirlemiştir (Nas, 2017).

Beyrut'taki Mardinlilerin önemli bir kısmı Lübnan vatandaşlığını elde etmiş ve Türk vatandaşlıklarını da korumaktadırlar. Mardinli ailelerin bir kısmı iç savaş ve başkaca nedenler dolayısıyla vatandaşlık işlemlerini tamamlayamamıştır. Bu sebeple bazı gençler vatandaşlık işlemlerinde sorun yaşamaktadır. Toplumun yetersiz olan Türkçe bilgisini geliştirmek üzere derneklerin Türkçe kursları açtıkları ve gençlerin Türkiye'deki programlara katılmasını teşvik ettikleri bilinmektedir. Beyrut'taki Mardinliler, Lübnan'ın çok parçalı etnik, dini ve kültürel yapısı içerisinde Türk milleti kimliklerini korumuş ve geliştirmişlerdir (Algan, 2018). Türkiye'deki seçimlere elçilikte oy kullanarak aktif katılım sağlamışlardır. Zaman zaman Türkiye aleyhine gerçekleştirilen faaliyetlere Beyrut'ta Mardinli Türk diasporasının kamuoyunda aktif olarak karşılık verdiği görülmektedir (TRT Haber, 2019).

2.2.3. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Göçler

İkinci Dünya savaşından sonra uluslararası göç trendi birinci dünya savaşı sonrasında farklı gelişmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrası devletler göçleri kontrol altına almaya yönelik politikaları devreye alırken İkinci Dünya Savaşı sonrası kontrollü göç politikalarını uygulamaya aldılar. 1945 ila 70 arasında petrol krizine kadar olan dönemde sanayileşmiş ülkeler ekonominin ihtiyacını karşılamak üzere göçmen işçilere kapılarını açtılar. Federal Almanya'nın 1959'da İtalya, 1960'ta İspanya ve Yunanistan ve 1961'de Türkiye ile imzaladığı işçi göçü anlaşmaları ile başlayan göç anlaşmaları gelecek yirmi yılda birçok ülke tarafından uygulanmıştır. Bu dönemde aynı zamanda eski sömürgelerden göç akınları ve azınlıkların anavatanına göçü yaşanmıştır. 70'lerden sonra ise kıta Avrupası ülkelerinde resmi işgücü programları sonlandırılmış ancak bu dönemden itibaren göçler çeşitlenerek daha karmaşık hale gelmiş ve kitleselleşmeye devam etmiştir (Castles & Miller, 2003).

Savaş sonrası dönemdeki büyük ekonomilerin insan kaynağı çekme politikaları, Türkiye'nin uluslararası göç tecrübesi ve diaspora oluşumu açısından da dönüm noktası olmuştur. İlk dönemde emek ve beyin göçü olarak başlayan uluslararası göç yetmişlerden

sonra aile birleşimleriyle başlayan çeşitlenme, göç türleri ve destinasyonları itibariyle farklılaşarak devam etmiştir. Türk dış göçü literatüründe nüfus büyüklüğünden kaynaklı olarak Almanya ile yapılan 1961 işgücü anlaşması başlangıç noktası olarak alınmaktadır. Uluslararası Türk göçü sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi yönleri başta olmak üzere neredeyse tüm boyutları Almanya merkezli ele alınmaktadır. Bu durum nüfus oranı ve yoğunluğu itibariyle makul görülebilir. İkinci Dünya Savaşı sonrası başlayan kitlesel göç dalgasında Almanya merkezde olmuştur. İlk dönemlerde uluslararası Türk Göçmen nüfusunun yaklaşık yüzde 90'ına ev sahipliği yapan Almanya, sonraki yıllarda diğer ülkelere göçlerle oranın düşmesine rağmen hala göç kökenli Türk Diasporasının yarsından fazlasını barındırmaktadır. Bu tez çalışmasında bu nedenle Almanya örnekleri ve tecrübeleri daha çok kullanılacaktır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya ile anlaşma yapılmadan önce göçler fiili olarak gerçekleşmeye başlamıştı ve sadece emek göçü değil aynı zamanda beyin göçü de bu sürecin parçasıydı. Literatürde Türk dış göçü ağırlıklı olarak işgücü göçü ve misafir işçi kavramlarıyla tanımlanmaktadır. İlk başlarda Türkiye'nin politikası geçici bir göç yönetimi idi ve bu politika Almanya ve belki birkaç ülkenin öncelikleriyle de uyumluydu ancak hem genel göç eğilimleri hem de süreç farklı devam etmiştir. Genel göç paradigması da misafir işçi veya geçici işgücü göçü gibi kavramlarla yapılan tanımlar dâhil hemen hepsini uluslararası göç olarak ele almaktadır (Erker, 1967). Bu tez çalışmasında ister Almanya ile imzalanan anlaşmadaki olduğu gibi 'misafir işçi' olsun isterse Avustralya ile imzalanan 'göçmen' anlaşmasındaki olsun uluslararası göç ve göçmen kavramları tercih edilmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası Türk göçünün nedenlerini itici ve çekici faktörlerin her ikisi kapsamında demografik ve ekonomik durum ile açıklamak mümkündür. Gelişmiş ülkeler savaş sonrasında genel anlamda nüfus kaybı özelde ise erkek nüfusta azalma yaşamışlar ve bu durumdan aktif işgücü olumsuz etkilenmiştir. Nüfus artış oranı da birçok batı ülkesinde uzun zamandan beri çok düşük seviyelerde

seyretmekteydi. Avusturya, Belçika, Fransa, Hollanda, Danimarka, İsveç ve Batı Almanya'da nüfus artış hızları yüzde 1'in çok altında seyretmekteydi. Türk göçünün en çok yaşandığı ülke Almanya'nın nüfus artışı da Doğu'dan devam eden göçlere rağmen 1965 yılında yüzde 1,1 olarak gerçekleşmiştir (Börtücene, 1967; Gökdere, 1978). Batı ülkelerinin yakın zamana kadar dışarıya göç vermeye devam etmesi ve önemli bir işgücü potansiyelini Kuzey Amerika ve Avustralya'ya kaptırmaları da işgücü açığını etkileyen sebeplerdendir (Gökdere, 1978). Yeniden insanın hızla ilerlediği Avrupa'da mevcut işgücü kapasitesi ve savaş sonrası ulusal anavatanlarına göçle eklemlenen kapasite hızla içerilmiş ve Akdeniz ve Güney Avrupa ülkelerinden göçe kapı açılmıştır. Sömürge ülkeleri ilk yıllarda işgücü ihtiyacını daha öncesinde sömürgelerinden getirdikleri nüfusla karşılamış ancak daha sonra onlar da gelişen ekonomileri dolayısıyla bu sürece dahil olmuşlardır. İtalya, İspanya ve Yunanistan'dan gerçekleşen ilk dalga göçler de ihtiyacı karşılamamış ve yeni kaynaklara yönelinmiştir. İtalyanlar kendi ülkelerinde gerçekleşen ekonomik gelişme ve işgücü ihtiyacı dolayısıyla büyük oranda geri dönmüş ve Berlin duvarının inşasıyla da Doğu'dan işçi gelmesinin önü kapanmıştır.

Türkiye ise aynı dönemde hızlı nüfus artışına sahipti. Cumhuriyet sonrası Balkanlardan devam eden göçler ve yüksek doğum oranı neticesinde Türkiye nüfusu 1927'den 1960'a kadar iki katına çıkarmıştır. 1927 yılında 13 milyon olan nüfus 1960 yılında 27 milyonun üzerine çıkmıştı (Gökdere, 1978). 1923-60 arası yaklaşık 1,15 milyon Balkan göçleri de bu nüfus artışına dahildir (İçduygu, Erder, & Gençkaya, 2014). 1960 yılındaki 27 milyon nüfusun 13 milyonu aktif işgücünü oluşturmaktaydı ve 1,5 milyonu işsizdi. Aktif işgücünün yüzde 75'i tarım alanında istihdam edilmekteydi ve Devlet Planlama Teşkilatının (DPT) tahminlerine göre kış aylarında işsiz sayısı 6 milyona çıkmaktaydı (Pehlivanoglu, 1967). Tarımdaki gizli işsizliğin yol açtığı düzensiz istihdam bu nüfusun şehirlerde yeni iş arayışı içerisinde olmasına neden olmaktaydı (İçduygu, Erder, & Gençkaya, 2014).

İkinci dünya savaşı sonrasında Batı ülkelerindeki ekonomik büyüme diğer bir çekici faktör olmuştur. Almanya'nın 1950'de 74 milyar Mark olan milli geliri 1961 yılında 240 milyar marka ulaşarak 10 yıl içinde 3 kattan fazla bir büyüme gerçekleştirmiştir (Börtücene, 1967). Ekonomik büyümenin aynı hızla devam etmesi durumunda gelecek 10 yılda da 3 kat büyümenin gerçekleşeceği ancak işgücü artışının aynı oranda olmayacağı ve yaklaşık 2 milyon açık olacağı tahmin edilmiştir (Börtücene, 1967). İşsizlik azalmış ve işgücü akıcılığı düşmüş; Batı Almanya'daki işsizlik oranı 1960 yılında yüzde 1,2 idi (Gökdere, 1978).

Aynı dönemlerde Türk ekonomisinin durumunu tarımdaki 2,3, sanayideki 0,4 büyüme oranları gayet açık bir şekilde yansıtmaktadır (SBB, 2015). Kişi başına düşen milli gelirin 200 doların altında olduğu ekonomi, istihdamı karşılayacak yatırım üretme imkânından yoksundu (Gökdere, 1978). Hızlı artan nüfusa karşılık istihdam alanı üretmede yetersiz kalan Türkiye her yıl yeni eklenen aktif işgücü ile karşı kaşıya idi. Siyasi istikrarsızlık ve askeri darbe de ekonomiye güveni olumsuz etkilemiştir. Açık ve gizli işsizliğin oluşturduğu baskıyı yönetmede, tam bir çözüm olmamakla birlikte, hükümetlerin dışarıya işçi gönderimini önemli bir fırsat olarak gördüğü anlaşılmaktadır (Erker, 1967). Planlı ekonomiye geçtikten sonra da emek ihracından beklenti önemini korumaya devam etmiştir. Birinci 5 yıllık Kalkınma Planı'nda artan işsizlik ve istihdam baskısını azaltmak için öngörülen tedbirlerden bir tanesi de işgücü fazlasının Batı Avrupa ülkelerine gönderilmesi olmuştur. 1963-67 yılları arasını kapsayan plan döneminde bir taraftan işgücü fazlasına pazar arayışı hedeflenirken diğer taraftan da Türkiye'nin nitelikli işgücü eksikliği çektiği ve bu nitelikli işgücünün uluslararası göçe dâhil olmasının sakınca oluşturacağından tedbirler alınması gerektiği notu düşülmüştür (DPT, 1963).

Türkiye'nin içinde bulunduğu bu ekonomik durum ve demografik baskı emek göçünün devlet politikası olarak benimsenmesine yol açmıştır. Fakat bu politika, hükümetlerin aktif öncül rolüyle benimsediği ve sonrasında emek gücü için pazar arayışına girdiği anlamına gelmemelidir. Fiili olarak yurt dışına çalışma amacıyla gidişler

başlamıştı. Çalışanları yurt dışına çeken de Batı ülkelerindeki istihdam imkânı ve Batı ülkelerinin açığı kapatmak için dışarıdan geçici süreli göçe kapıyı açmalarıdır. Bu göçte belirleyici olan göç alan ülkelerin politika tercihleri olmuştur (Paine, 1974). Türkiye, Batı'daki bu iş fırsatlarını yakalamak için yönelen Türk göçünün başlamasından kısa bir süre sonra düzenleyici ve kontrol edici politikalar benimsemiştir.

Emek göçünden önce beyin göçünün başladığı görülmektedir. 1956 yılında mühendis, doktor ve diğer alanlarda yetişmiş uzmanlar göç etmeye başlamıştır. 1956-1970 yılları arasında 907 mühendis ve 594 doktor olmak üzere 1500 yetişmiş eleman Amerika'ya göç etmiştir (Kurtuluş, 1999). Beyin göçünün sadece ABD ile sınırlı olmadığı Kanada ve diğer Batı ülkelerine de göçlerin yaşandığı bilinmektedir. Türkiye'nin kalkınması için önemi yadsınamayacak olan yetişmiş insanların ülkeden ayrılması gelişim sürecini olumsuz etkileyeceği vakıadır. Örneğin 1962 yılındaki 12 bin tıp doktorunun yüzde 18'i yurt dışında çalışmaktaydı (Kurtuluş, 1999). Beyin göçünün nedenleriyle ilgili yapılan araştırmalara bakıldığında daha iyi gelir ve konfor arzusu, çalışma ortamı ve bilgigörgü artırma amaçları öne çıkmaktadır. Doktor, mühendis ve üniversite mezunu meslek mensuplarının göçleri kütleli bir büyüklük gibi gelmeyebilir ancak Türkiye'nin bu yıllardaki insan kaynağı kapasitesi içinde büyük bir orana tekabül etmektedir. Bu gruptaki göçlerde göçmen ülkeleri olarak nitelendirilen Kuzey Amerika ağırlıklı görülmektedir. Beyin göçünün yaşandığı diğer alan ise yurt dışı eğitimidir. Yurt dışına eğitim için gidenlerin yarısından fazlası geri dönmemekte ve oralarda yerleşmektedirler. Devlet bursuyla yurt dışına lisansüstü eğitim için gönderilenlerin de yaklaşık yüzde 10'u dönmemiştir. 1978 yılında yapılan bir araştırma her yıl Türkiye'den 375 doktor ve mühendisin batıya göç ettiği ve bunun da ülkemize maliyetinin 65 milyon USD olduğunu ortaya koymaktadır. Yetmişlerin ortasında Libya ve Suudi Arabistan başta olmak üzere Ortadoğu ülkelerine başlayan yeni dalga ile de Türkiye'den doktorlar ve mühendisler yurt dışına gitmeye başlamıştır (Kuşçu, 1979).

Almanya'ya zincirleme göçün başlaması ve resmi göç sürecine dönüşmesinde 1957 yılında Almanya'ya stajyer işçi olarak giden 12 kişi ve ailesi başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir. Bu kişilerin Almanya'ya davetinde ise Türkiye tecrübesi olan Prof. Bade'nin önerisi belirleyici olmuştur. Prof. Bade, 1933 yılından savaş sonrasına kadar Türkiye'de ikamet etmiş ve çalışmış; savaş sonrası Kiel Üniversitesi'ndeki kürsüsüne döndükten sonra Alman yatırımlarına insan kaynağı yetiştirmek üzere hazırladığı projenin kabul görmesi üzerine Türkiye'den stajyerlerin gelişine kapı açılmıştır (Mortan & Sarfati, 2011; Unat, 2017). Eğitim programından beklenen başarı elde edilememiş ancak bu gelen stajyerler bölgedeki tersanelerde kısa süre içinde iş bularak yerleşmişler ve geri dönmemişlerdir. Daha sonra 200 kişilik yeni bir grup için karar alınmıştır. Türkiye'de Sanat Okulları Mezunları Derneği iş birliğinde yürütülen bu stajyer-işçi gönderimini, Alman Sanatkârlar Merkezi ile Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu'nun işbirliği ile sanat erbaplarının değişimi ve bir Türk girişimcinin kurduğu Türk-Alman Ekonomik İlişkiler Araştırma Enstitüsünün çaba ve çalışmaları takip etmiştir (Onulduran & Renselaar, 1975; Unat, 2017). İlk başlarda sınırlı ilgi, yurt dışında çalışan işçilerin Türkiye ziyaretlerindeki anlatımları ile artmaya başlamış ve daha fazla sayıda insan çalışma amacıyla Almanya'ya gitmeye başlamıştır (Onulduran & Renselaar, 1975). Göçün devlet kontrolünde yürütölmeye başladığı dönemde de tanıdıkların referansının önemli rol oynadığı görölmüştür. 1964 yılında yapılan araştırmada Batı Almanya'ya giden işçilerin yüzde 51'inin kararlarında birebir anlatıların belirleyici olduğı tespit edilmiştir (Abadan, 1964). Tercüme ve İş Bulma Bürosu adı altındaki özel girişimlerle bir yılda yüzde üç yüzlük artışla 1960 yılında Almanya'daki işçi sayısı 6700'e çıkmıştır (Unat, 2017).

Türkiye tecrübesi ile Prof. Bade'nin ön ayak olduğı ve bireysel anlatıların tetiklediğı ilk küçük göç zinciri, özel kuruluşlar ve sektörel örgütlerle biraz daha genişlemiştir. İki tarafın resmi ulusal kurumlarının yetkileri muvacehesinde sorumluluğı üzerlerine almalarından sonra da kitleselleşen bir göç dalgası başlamıştır. Almanya ve Türkiye İşçi Bulma Kurumları'nın başkanlarının 1959 yılında Nürnberg'te yaptıkları

toplantı sonrası hükümetlerin gündemine aldıkları işçi anlaşması 1961 yılında imzalanmıştır (İİBK, 1966). Ancak bundan önce yani Almanya ile anlaşma yürürlüğe girmeden resmi olarak ilk işçi kabileleri gönderilmeye başlanmıştır; bu kapsamda 292 kişi Hamborner, 54 kişi Karlkübler şirketlerinde çalışmak üzere Almanya'ya gitmiştir (Erker, 1967).

Almanya ile imzalanan anlaşma çerçevesinde uluslararası emek göçü genişleyerek kitleselleşmeye başlamıştır. Anlaşma kapsamında bir yıl için giden işçilerin, sözleşmelerini iki yıla kadar uzatma hakları vardı. Türkiye tarafında işçi seçimi ve gönderimi işleri İş ve İşçi Bulma Kurumu (İİBK) tarafından yürütülmektedir. Anlaşmalara bağlı olarak veya ikili temaslarla gelen taleplere göre adayların yönlendirilmesi İİBK tarafından sağlanmaktadır. Yurt dışına gidişlerde şahsa gelen taleplere, yabancı dil bilgisi olanlara, işin durumuna göre eşlere, doğal afetlerden etkilenen bölgelere ve devlet tarafından teşvik edilen projelerde yer alanlara öncelik tanınması öngörülmüştür (Ahibaba, 1967). Almanya'yı takiben 1964 yılında Avusturya, Belçika, Hollanda ile; 1965 yılında Fransa ile; 1967 yılında İsveç ve Avustralya ile anlaşmalar imzalanmıştır. İsviçre ile ise işgücü anlaşması imzalanmamış ancak 1960'ların ortalarında daha önce Almanya, Avusturya ve Fransa'ya giden kişiler daha cazip imkanlar sunduğu için İsviçre'ye göç etmiştir. Danimarka ve Norveç başta olmak üzere diğer Batı ülkelerine de doğrudan veya dolaylı olarak göçler gerçekleştirilmiştir. Batı ülkelerine gerçekleşen göçler resmi işçi talepleriyle 1974 yılına kadar devam etti. Resmi işçi alımının durdurulması göçleri bitirmemiştir çünkü her ülkenin işçi/göçmen alımı politikaları aynı çizgide devam etmemiştir. Örneğin Avustralya zaten geçici işçi olarak değil göçmen olarak kabul etmiştir. Geçici işgücü talebi, kıta Avrupası ülkelerinden gelmişti. Ülkelerin işçi taleplerinde özellikle ekonomik canlılık veya krizler daha fazla belirleyici olmuştur. Örneğin Almanya'da 66-67 yıllarında otomotiv sektöründe yaşanan durgunluk bir süre işçi alımını yavaşlatmıştır, yine aynı dönemlerde Belçika'da madenlerin kapanması işçi göçünü etkilemiştir. Ekonomik krizlerde işçi çıkarmalar da olmuştur. Ancak işten çıkanların küçük bir kısmı memleketine dönmeyi tercih etmiş, büyük bir kısmı yurt dışında

kalmayı ve başka alternatifler aramayı seçmiştir. İkincil göçlerin de yaşandığı bu kriz dönemi aynı zamanda işçilerin çalışma hayatında haklarının farkında olmalarına ve sendikal örgütlenmelere dâhil olmaya başlamalarına da sebebiyet vermiştir (Unat, 2017).

İşçi kabulündeki politika değişikliği Almanya’da yerleşik yabancı işçilerin durumlarının tekrar ele alınmasına vesile olmuştur. Yeni işçi alımının durdurulduğu Almanya’da işveren kesiminin rotasyona tabi işçi alımlarının devamını istemesine karşın işçi sendikaları kendi üyelerinin haklarını korumak için yabancılar için entegrasyon politikasını gündeme getirmiştir (Unat, 2017). Türk işçilerin ülkede kalış süreleri ve geri dönüş oranları da geçicilikle ilgili beklentileri muğlaklaştırmaktaydı. Geçici olarak planlanan rotasyona tabii işçi anlaşmalarının uygulanması planlanandan farklı seyretmiş; işçilerin ortalama kalış süreleri hedeflenenin çok ötesinde olmuş; 60-70 yılları arası ilk on yıldaki geri dönüş oranı, 70-80 yılları arası ikinci on yılda düşmüş ve kalış süresi uzamıştır (Gitmez, 2019). Alman resmi makamlarının ülkedeki tüm yabancı nüfusu esas alarak yapmış oldukları araştırmalarda mezkûr nüfusun yaklaşık yüzde altmış on yıldan fazladır ülkede ikamet etmekteydi (Unat, 2017). Ocak 1973 itibariyle Batı Avrupa ülkeleri ve Avustralya’daki toplam nüfus 948 bine ulaşmıştı. Bu nüfusun içerisinde yaklaşık 140 bin de çocuk bulunmaktadır (DB, 1973). Bu rakamlara Amerika ve diğer ülkeler de eklendiğinde rahatlıkla milyonun üzerine çıktığı görülecektir. Nüfusun profili ilk yıllara göre değişmeye başlamış aileler ve çocuklarla toplumun ilk nüveleri bu dönemde oluşmaya başlamıştır. Kalış süreleri uzamaya başlamış, geri dönüşler olmakla beraber gidenler daha fazla olmuş ve nüfus kümülatif olarak artmaya başlamıştır.

Yaklaşık dörtte üçünün Batı Almanya’da ikamet eden 1 milyonundaki ‘geçici Türk işçileri’ geri gönderme durumuyla karşı karşıya kalamazdı. Bu durum hem mesken ülkeleri sosyal ve ekonomik olarak ciddi sarsabilirdi hem de Türkiye’nin istihdam kapasitesi, ekonomik durumu ve sosyal yapısı itibariyle kaldırabileceği bir durum değildi. İşçilerinde gönüllü olarak razı olacakları bir durum olmazdı. Bu şartlar altında yeni işçi alımlarını durdurmak için radikal adımlar atılırken mevcut durumun da konsolide

edilmesine yönelik adımların atıldığı görülmektedir. Kaçak ve turist olarak bulunan işçilerin af kanunu ile durumlarının yasallaştırılması için Belçika, Hollanda, Fransa ve bazı Alman eyaletlerinde düzenlemeler yapıldı (Unat, 2017). Bir taraftan yabancıların sosyal uyumlarını düzenleyecek adımlar atılırken diğer taraftan yabancıların ülkelerine dönmesini arzu ettiklerini dillendirmeyi de ihmal etmemişlerdir (Onulduran & Renselaar, 1975). Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET) işçiler lehine yapmış olduğu düzenlemeler yabancı işçilerin ekonomik ve sosyal haklarını yerli işçilerle eşit düzeye getirmeyi hedeflemiştir (Onulduran & Renselaar, 1975).

Avrupa ülkelerinin politika değişikliği Türkiye'den göçü durdurmamış, aile birleşimleri, turist ve iltica başvuruları ile Türk göçmen nüfusu artmaya devam etmiştir. İlk yıllardaki dalgayı işçi göçü olarak nitelendirmek çalışma amacıyla gitmiş bekârların çoğunluğu oluşturduğu ortamda makul tanım olabilir. Ancak ikinci on yılda iki milyon sınırına gelen yurtdışı Türk toplumunun yarısını aileler ve çocukları oluşturuyordu. Bu durum artık geçici işçi değil göçmen toplumundan bahsedilebilecek kriterleri sağlıyordu. Türkiye'nin istikrarsızlığı, güvenlik sorunları, işsizlik ve ekonomik durumu bu büyümeyi beslemeye devam etti. Türk ekonomisinin ihtiyaç duyduğu kaynakların ve yatırımların eksikliği ve istihdam fırsatlarının yoksunluğu işgücü için yeni arayışları mecbur kılmıştır. AET serbest dolaşım anlaşması vesilesiyle, Türk işgücünün üye ülkelerde istihdama erişim beklentisinin yakın gelecekte olmayacağı da görülmüştü.

Batı ülkelerindeki Türk göçmen nüfusu resmi işçi alımı durdurulduktan sonra da büyümeye devam etti. Bu artışta üç temel faktör gerekçe olarak gösterilebilir. Birincisi Türkler büyük oranda ailelerini yanlarına getirdiler. Bekâr olarak gurbete gidenler artık geri dönüşün belirsizleşmesi ve sosyal haklara erişim için aile ve çocuklarını yanlarına aldılar. İkinci kuşağın evlilik çağına gelmesi ve memleketten evliliklerle toplumun yeni katılımlarla büyümesi devam etti. Bir diğer neden de yine aile birleşimiyle bağlantılı yeni doğan çocuklar Türk toplumunu büyütüştür. 1961-1976 arası yurt dışında doğan çocukların sayısı 203.571 olmuştur. Bunların 195.010 'u Batı Almanya'da doğmuştur

(YİS, 1976). Üçüncü faktör ise iltica yoluyla yurtdışına çıkışların devam etmesi olmuştur. 1980'lere gelindiğinde yurt dışındaki Türk göçmenlerin nüfusu iki milyonu aşmıştır. Bu nüfusun 800 bini on sekiz yaş altı çocuklardan oluşmaktaydı (Yüksel, 1982). Yirmi yıl içerisinde geçici işçi göçüyle başlayan dış göç aile ve çocuklarla topluma dönüşmüştür.

Almanya'da 1982 yılında iktidara gelen Hristiyan Demokrat Parti ve Başbakan Helmut Kohl, ülkedeki yabancı sayısının azaltılması yönünde politika benimsemiştir. Bu politikanın kamuoyundaki karşılığı ve zihinsel boyutunu ortaya koyması açısından Heidelberg Manifestosu olarak bilinen 16 Profesörün yayınladığı deklarasyon önemlidir. Yabancıların, yabancı kültürlerin ve yabancı lisanların; Alman halkına, kültürüne, diline sızdığını ve kendi topraklarında azınlık durumuna düştüklerini belirtmişlerdir. Bunu önlemek için Alman Anayasasının ruhuna sadık kalarak Alman halkının korunması ve Hristiyan kültürünün muhafazası için çalışılması gerektiğini öne sürmüşlerdir. Aynı manifestoda yabancı alımının durdurulmasına rağmen sadece 1980 yılında yabancı nüfus, 190 bini Türk olmak üzere 309 bin artmış olduğu belirtilmiştir (Heidelberg Circle, 1982). Irkçılığın artışa geçtiği ortamda politikasına destek bulan Kohl hükümeti geri dönmeyi kabul edenlere 10.500 Alman Markı ve çocuklarına da 1.500 Alman Markı ödemeyi; ayrıca sosyal güvenlik primlerinin de bekletilmeksizin geri ödenmesi önerisini getirdi. Fakat bu öneriyi kabul eden yabancı sayısı beklentilerin altında kalmıştır. Yaklaşık 100 bin kişi (aileleri ile beraber 310 bin) bu kapsamda Türkiye'ye geri dönüş yapmıştır (Martin, 1991; İçduygu, Erder, & Gençkaya, 2014). 1985 yılında da Hollanda geri dönüş teşvik programı uygulamaya koymuştur. Teşvik programlarıyla Hollanda'dan ise 10 bin kişinin döndüğü tahmin edilmektedir (İçduygu, Erder, & Gençkaya, 2014). Geri dönüşler beklenildiği gibi yüksek olmamıştır, Türk toplumu bu kesin dönüşlere rağmen büyümeye devam etmiştir. 1990'ların başında yurt dışı göçmen Türk nüfusu üç milyon sınırını aşmıştır. Bu dönemde mesken ülkelerin vatandaşlıklarına geçişlerde de artışlar yaşanmaya başlamıştır. Federal İstatistik Dairesinin verilerine göre 1972-1990 arası dönemde Alman vatandaşlığına geçen Türk vatandaşı sayısı 14.500 iken 1990-2000 arası bu sayı 410 bin olmuştur (DİYİH, 2015). 1991 yılında çıkan yabancılar yasası bir yandan Türk

vatandaşlığından çıkma şartı da dâhil ağır şartlarla vatandaşlığa geçişe kapı aralamış ama diğer taraftan aile birleşimine kısıtlayıcı şartlar getirmiş ve sınır dışı için idareye geniş yetkiler vermiştir (Unat, 2017).

Batı ülkelerindeki yabancı ve göçmenlere yönelik politikalar farklılaşmış bir taraftan yabancı sayısını azaltmak hedeflenirken diğer taraftan entegrasyon politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Kıta Avrupa'sında belirgin olan bu yaklaşım aile birleşimlerini zorlayacak uygulamaları benimsemiş ve ikinci kuşakta çok belirgin olan Türkiye'den evliliklerin üçüncü kuşakta çok alt seviyelere inmesi sağlanmıştır. Sosyolojik ve kültürel etkenler de evlilik tercihlerinin rotasının değişmesine etki etmiştir. Bazı ülkelerde 24 yaşına kadar çıkarılan eşleri getirme uygulamaları iki binli yıllarda dil, entegrasyon kursu ve asgari gelir gibi kriterlerle daha da ileri taşınmıştır. 2000'li yıllara gelindiğinde Türkiye'deki ekonomik gelişmeler ve siyasi değişimler kendiliğinden geri dönüşleri daha da artırmıştır. Bu dönüşlerde yurtdışında büyümüş, orada eğitim almış ancak yaşadıkları ülkelerde kariyerlerinde bekledikleri alanlara erişimde sorun yaşayan gençlerin görünürlüğünün arttığı görülmektedir.

Göçmen Türk toplumunun büyümeye devam etmesindeki göç türlerinden bir tanesi de iltica yolu olmuştur. Sığınmacı göçü, 1970'lerin ortasından 2000'lere kadar Türkiye'den dışarı göçte gündemde kalmıştır. Sığınmacı göçünün artmasında, durdurulan resmi işçi alımını aşmak için bunun bir yol olarak kullanılmaya başlaması da etkili olmuştur. Bu tarz sığınmacı başvuruları ulusal ve uluslararası insani hukuktaki kapsamın dışında olan kişilerdi. Ancak bu yöntemi kullanarak göç sürecine katılanların uzun bir süreçte alsa büyük oranda kalmayı başardıkları görülmektedir. Bununla beraber Türkiye'nin güvenlik ortamı, 12 Eylül askeri darbesi, 80 sonrası etnik ve ideolojik çatışmalar ve insan hakları ihlalleri gibi nedenlerle 2000'li yıllara kadar iltica edenlerin sayısını ciddi seviyelere ulaştırmıştır. Batı Almanya'ya Türklerin sığınma başvuruları 1976 yılında 809 iken 1980 de 57.913 olmuştur (İçduygu, Erder, & Gençkaya, 2014). Sığınmacı göçü bu dönem Türkiye'den göçlerde öne çıkan göçmen profili olmuştur. 1980-

2000 arasında göç eden her beş kişiden ikisinin sığınmacı olarak göç ettiği tahmin edilmektedir. Sığınmacı taleplerinin yöneldiği ülkelere bakıldığında ilk sırada Almanya yer almış, Fransa ve İsviçre onu takip eden ülkeler olmuştur (İçduygu, Erder, & Gençkaya, 2014). Almanya geleneksel Türk göçünün yoğun olduğu ülke olarak sığınmacıların da yöneldiği ülke olmuştur. Sığınmacı destinasyonlarında ülkelerin siyasi pozisyonları da etkili olmuştur. Fransa'nın PKK meselesinde siyasi olarak Türkiye'nin karşısında yer alması ve İsviçre'nin PKK'yı halen terör örgütü kategorisine almaması mezkur örgüt üyeleri için bu ülkelerin çekim merkezleri olmasına yol açmıştır. İsviçre'deki Türkiye menşeli göçmenlerin yarısından fazlası iltica yoluyla yerleşmiştir. 1980 ile 2005 arasında Türkiye'den Batı Ülkelerine yönelen sığınmacı sayısı 664 bin olmuştur (İçduygu, Erder, & Gençkaya, 2014).

Göçmen Türk toplumunun yeni destinasyonlarla çeşitlenmeye başladığı ve göçmen Türk toplumunun coğrafi dağılımını ve nüfusunu artırmaya devam ettirdiği, Ortadoğu ve eski doğu bloku ülkelerine göçlerle müşahade edilmiştir. Petrol fiyatlarının artması ile başlayan maliyet artışları ve ekonomik sorunlar Batı ülkelerinin işçi alımlarını durdurmuş diğer taraftan petrol gelirlerinin artması ve Türk firmalarının başta Libya olmak üzere Ortadoğu ülkelerinde iş almaya başlaması Türk emek göçü için yeni bir alan açmıştır. Müteahhitlik sektörünün Libya'da iş almaya başlamasıyla açılan bu kapı, Prof. Bade'nin uzun yıllar Türkiye'de yaşayıp çalıştıktan sonra dönüşünde stajyer-işçi projesini Alman makamlarına sunmasıyla Almanya'ya emek göçünün başlangıcını oluşturmasına benzer şekilde Bayındırlık Bakanlığına atanan Muhammed Manguş'un lise ve üniversite öğrenimini gördüğü Türkiye'den firmaları ülkesine davet etmesiyle başlamıştır. Daha sonra Başbakanlık da yapan Manguş, Türk firmalarının hem Libya'da hem diğer Arap ülkelerinde iş yapmalarına önemli katkı sağlamıştır.

Türkiye, 1975 yılında Libya, 1982 yılında Ürdün, 1986 yılında Katar ve 2008 yılında Kuveyt ile işgücü anlaşmaları imzalamıştır. Türk ekonomisine son 50 yılda önemli düzeyde girdi sağlayan iki alan; işçi dövizleri ve yurtdışı taahhüt işlerinde, bireysel

tecrübe ve bilgi sahipliği noktasında Türkiye teması olan Alman bir Akademisyen ve Libyalı bir devlet adamının kilit rolü olmuştur. Ortadoğu’da, Libya’ya Türk firmalarının işçi götürmesiyle başlayan işçi göçü Suudi Arabistan ile devam etmiştir. Büyük çoğunluğu Türk şirketlerinde çalışan Türk işçilerin bir kısmı yabancı şirketlerde de çalışmışlardır. Şirketlerin geri dönüşleri ile Türk işçileri de dönmüştür ancak Türk nüfusun varlığı servis sektörü gibi alanlarda devam etmiştir. 1970-1986 arasında 400 bin işçi Ortadoğu ülkelerinde çalışmaya gitmiştir (Gül, 1992). Doksanlı yıllara gelindiğinde İİBK tarafından yurt dışına gönderilen işçilerin yüzde sekseninden fazlası bu ülkelere gerçekleşmiştir (DPT, 1994). İki binli yılların başında 130 bini Suudi Arabistan’da olmak üzere 170 bin civarında Türk vatandaşı Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde yerleşikti (DPT, 2001). İki binli yıllardan sonra da Türk firmaları ve çalışanları bu ülkelerde ciddi bir yekûn oluşturmaya devam etmiş ancak peş peşe gelen savaşlar ve çatışmalar istikrarlı ekonomik ve istihdam ilişkisine fırsat bırakmamıştır. İran-Irak savaşı, akabinde Irak’ın Kuveyt’i işgali, Amerika tarafından Irak’ın işgali ve Suriye’deki iç savaş bu bölgedeki Türk yatırımlarını ve işgücü ihracını etkilemiştir. Ortadoğu’daki Türk sermaye ve emek göçü, Batı Avrupa ülkelerine yönelen göç kadar büyük çaplı ve kitlesel olmamıştır ve büyük oranda da projelerle sınırlı kalmıştır. Yani Ortadoğu göçünün bir göçmen toplum inşa ettiği söylenemez. Sınırlı sayıda hizmet sektöründe olanlar aileleriyle beraber bir topluluk oluşturmuştur ancak ikamet ve vatandaşlık politikaları katı olduğundan uzun süreli bir kalış çok mümkün görünmemektedir.

Sovyetler Birliği’ndeki siyasi değişimler ve bloğun dağılması ile açılan Doğu Avrupa’dan Orta Asya’ya kadar geniş bir coğrafya ’da Türk firmaların ve çalışanların varlığı 90’larda görülmeye başlandı. Altyapı ve üstyapı yatırımları, müteahhitlik hizmetleri, ticari işletmeler, üçüncü sektör faaliyetleri ve öğrenciler, bu coğrafyadaki Türk toplumunun bileşenlerini oluşturdu. Müteahhitlik firmalarının projelerinde çalışmak üzere ‘proje merkezli’ işçilerin gidişinin Ortadoğu’dan sonra Rusya ve Orta Asya’ya da yöneldiği görülmektedir (İçduygu, Erder, & Gençkaya, 2014). Sovyetler Birliği dağılmadan önce yapılan ticaret anlaşması ile Türk müteahhitlerinin iş yapmasının önü

açılmıştır. 1984 yılında SSCB ile imzalanan doğalgaz anlaşması çerçevesinde ödemelerin yüzde yetmişinin Türkiye’den mal ve hizmet alımı ile yapılması ve bunun da yarısının müteahhitlik hizmetleri ile gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştı (İçduygu, Erder, & Gençkaya, 2014). Türk firmalarının götürdüğü Türk işçiler İİBK kanalıyla gittiği gibi bağımsız olarak da gerçekleşmektedir. 1989-2007 yılları arasında İŞKUR aracılığıyla Rusya’ya 153 bin işçi gönderilmiştir (İçduygu, Erder, & Gençkaya, 2014). İşçilerin gidişi proje çerçevesinde olduğu için büyük oranda kalıcı olmamıştır.

Uluslararası Türk göçünün yeni dalgası olarak Soğuk Savaş sonrası doğu bloğunun da envantere katıldığı görülmektedir. Yeni göç coğrafyası, Balkanlardan Orta Asya’ya kadar geniş ve çeşitli alanı içine almaktaydı. Yeni göç alanında kalıcı Türk toplumunun oluşması Batı Avrupa’dan farklı olarak esnaf ve iş adamlarının öncülüğünde gerçekleşmiştir. Romanya’da 15 bin kişiye ulaşan göçmen Türk toplumunun tutunmasında, Kazakistan’daki 20-25 bin kişilik toplumun oluşmasında ticaret ve yatırımlar rol oynamıştır. Ticari faaliyetlerle beraber Türkiye’den sosyo-kültürel amaçlı göçler, bu coğrafyadaki Türk toplumunun gelişimine katkı sağladı. Yesevi ve Manas Üniversitesi gibi kamu kaynaklı üniversitelerin kurulması, MEB okulları ve sivil toplum çalışmaları bunlara örnek olarak verilebilir.

Kısaca, göç kökenli Türk diasporası Osmanlı İmparatorluğu döneminde on dokuzuncu yüzyılda Amerika ve Avrupa’ya çalışma ve eğitim amacıyla göçlerle başlamış, Cumhuriyetin ilk yıllarında Mardin’den Beyrut’a göçlerle sınırlı olan dış göç İkinci Dünya Savaşı sonrası başlayan emek ve beyin göçü ’nün devlet politikası haline gelmesi ile kitleselleşmiş ve kurumsallaşmıştır. Batı Avrupa’nın savaş sonrası ihtiyaç duyduğu işgücü için dış piyasalara açılması Türk emeğinin Almanya başta olmak üzere Avrupa’ya göçünü, petrol gelirlerinin artmasıyla yatırımlara başlayan Ortadoğu ülkelerine müteahhitlik sektörüyle birlikte başlayan iş adamı ve emek göçünü ve Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla Avrasya coğrafyasına yönelen ticaret, emek, öğrenci ve sivil toplum, göçlerin zeminlerini

oluşturmuştur. Yarım asrı aşan süreçte göçler hedef ülke ve bölge olarak çeşitlenmiş, sosyal katmanlar olarak çoğulcu hale gelmiştir.

Bugün göçmen Türk toplumların varlığının seçimlerde yurt dışında sandık kurulan ülkeler baz alınır 60 ülkeye yayıldığı söylenebilir. Seçimlerde 500 kayıtlı seçmenin olduğu ülkelerde sandık kurulmaktadır. Mukim vatandaşlar üzerinden bakıldığında ise 150 ülkeden fazla yerleşim görmekteyiz. Ancak diaspora bağlamında topluluk oluşmuş ülkeleri almak daha anlamlı olacaktır. Seçmen kriteri bu noktadan önemlidir. Bu ülkelere bakıldığında Batı Avrupa ülkeleri, Kuzey Amerika, Uzak Doğu ve Pasifik ülkeleri, Güney ve Kuzey Afrika, Ortadoğu, Balkanlar, Doğu Avrupa ve Orta Asya ülkelerinde yerleşik göç kökenli Türk diasporasının varlığı görülmektedir. Yarım asır önce bu ülkelerin sayısı bir düzineyi geçmezken günümüzde Türk diasporasının oluşum süreçleri ve topluluk profilleri çeşitlilik arz etmektedir. Her bir topluluğun oluşumunda ilk nüve ya da başlangıç emek göçü, beyin göçü, ticari göç veya sığınmacı olabilir ancak süreçte her bir toplulukta çeşitlenme gerçekleşmiştir. Amerika Türk toplumunun Osmanlı döneminde ilk nüvesi Anadolu'dan çalışmaya gidenlerle oluşturulmuş, İkinci Dünya Savaşından sonra beyin göçü ve profesyonel meslek sahipleri ile toplumun yeni katmanı inşa edilmiş, Amerika'nın göç yasasının değişimi ile mavi yakalı göçü ve öğrenci göçleri ile hacmi genişleyerek bugün Amerika Türk toplumunun çerçevesini oluşturmuştur. Bununla beraber göz ardı edilmemesi gereken otokton diasporalardan göç edenlerin de kısmen Amerika Türk Diasporasına dâhil olarak çeşitlenmeyi artırdığı görülmektedir. Bu otokton diasporalara Kafkas, Balkan ve Ahıska toplumlarından örnekler verilebilir. Benzer bir örneği İsviçre Türk diasporası özelinde de vermek mümkündür. İsviçre Türk diasporası göçmenler ile sığınmacıların oluşturduğu bir topluluk olarak görülmektedir. Seçimlerde sandıklar kurulduğunda sandık kurullarında görev yapanlar arasında sığınmacılar ile göçmenler birlikte yer almaktaydılar ve Türkiye'deki seçimler için oy kullanmaya gelenlerde aynı profili temsil ediyordu.

Türk diasporasının göçlerle oluşan yarısı mesken ülkenin vatandaşlığını elde etmiş yaklaşık 6,5 milyonluk üyesi bulunmaktadır (DİYİH, 2015). Yarısının Almanya’da mukim olmakla birlikte Türk diasporası toplumun geniş bir coğrafyada toplumsal kurumlarıyla birlikte yerleşik hale geldiği görülmektedir. Yeni nesillerin ve yaşadığı ülkenin vatandaşlığını alanların sayısının artması köken ülkelerin diasporalarıyla ilgili sağlıklı istatistik veriye ulaşmasını da engellemektedir. Almanya’da yaklaşık 3,5 milyonluk bir Türk toplumunun olduğu tahmin edilmektedir. Ancak Alman resmi istatistikleri sadece Türk vatandaşı olanları yani Alman vatandaşlığı olmayanları istatistiklerine yansıttığı için resmi rakamlar 1,4 milyon olarak görünmektedir. 1980’lerden sonra vatandaşlığa geçişlerin artması mevcut şartlara göre veri ve istatistik sistemi oluşturulmadığından tahminler üzerinden yurt dışı Türk toplumu hakkında bilgi sahibi olunmaktadır. Ancak yanıltıcı bir değerlendirme yapılma ihtimali de mevcuttur. Federal Almanya’nın 2015 yılındaki istatistiklerine göre yükseköğretimdeki Türk vatandaşı öğrencilerin sayısı 34 bin olarak gözükmektedir. Ancak bu rakamın içerisinde Türkiye’den yabancı öğrenci olarak gidenler yer alırken Alman vatandaşı Türkiye kökenliler yer almamaktadır. 2000 yılında vatandaşlık kanunu değiştikten sonra yeni nesillerle ilgili istatistik takibi daha sıkıntılı olmaktadır. Sadece 2000-2014 yılları arasında doğumla Alman vatandaşlığı kazananların sayısı 216 bin olarak gerçekleşmiştir.

Hollanda’da 400 bin Türk bulunmaktadır ve bunların içerisinde sadece 75 bin kişinin Hollanda vatandaşlığı yoktur. Ancak Hollanda istatistiklerinde kökenleri ayrıntılı olarak tuttuğu için veriler toplumun profilini yansıtmada daha sağlıklı olmaktadır. Fransa’da asimilasyonist politikalar resmi olarak da benimsendiğinden etnik ya da dini aidiyetle ilgili veriler paylaşılmamaktadır. Sadece vatandaşlık hukuku üzerinden istatistikler yayınlanmaktadır. Fransız kayıtlarına göre 240 bin Türk olduğu gözükürken Türk temsilcilikleri bu sayıyı 650 bin olarak paylaşmaktadırlar (DİYİH, 2015). Eğitim, işsizlik, suç işleme vs. gibi oranlarda resmi olarak vatandaşlık bağı üzerinden paylaşıldığı için Türk diasporasının profili hakkında veriye dayalı bilgi sahibi olmak pek mümkün olmamaktadır. Bu istatistiklerin yanıltıcı ve algı inşa edici şekilde kullanıldığı çok defalar

görülmektedir. Yurt dışındaki Türk nüfusunun verilerini oluştururken farklı kaynaklardan elde edilen verileri kıyasladıktan sonra tahmin yürütmek gerekmektedir. Bundan dolayı kullanılan veriler yaklaşık olarak ifade edilmektedir.

Özet olarak, Türk diasporasının oluşumunu Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus yapılarından bağımsız olarak ele almak fotoğrafın bütününe anlaşılmamasını engellemektedir. 1960 sonrası Batı Avrupa'ya göçle sınırlı bir bakış ve başka diaspora oluşum tecrübeleri üzerinden yapılan tanımlamalara dayanmaktadır. Göç esaslı diaspora kavramsallaştırmaları Türk diasporasının ancak bir yönünü açıklayabilir. Tabii ki göçün başlangıcını 1960 sonrasıyla sınırlamak da doğru değildir. Osmanlı döneminde ilk emek göçü Amerika'ya gerçekleşirken eğitim amaçlı göçler de Avrupa'ya yönelmiştir. Cumhuriyet döneminde de göçler devam etmiş ancak İkinci Dünya savaşından sonra yoğunlaşmıştır. Osmanlı Devleti'nin sınırlarının değişimiyle azınlığa dönüşen İslam/Türk milletinin anlaşmalarla haklarını korumaya çalışması diaspora politikası olarak tanımlanabilecek önemli adımdır. Osmanlı Devleti'nin tamamen dağılmasıyla sınır ötesinde kalan milletle bağı olan toplulukların otokton diaspora olarak tanımlanması, Alman ve Sovyet İmparatorluklarının dağılması sonrası ortaya çıkan diaspora kavramsallaştırması ile de benzeşmektedir. Sonuç olarak Türk Diasporasının hem göç kaynaklı hem de sınır değişimleri sonucunda azınlık durumuna düşmüş toplulukları içerdiğini söylemek doğru olacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİASPORA GÜNDEMİNİN POLİTİKAYA DÖNÜŞÜMÜ

Küresel çapta diaspora politikalarında görülen artışa benzer olarak Türkiye’de de diaspora politikalarında değişim ve gelişim görülmektedir. 2000’li yıllardan sonra Türkiye üzerine yoğunlaşan bu alandaki gelişmeler literatüre de yansımış ve az da olsa bu politikaları analiz eden çalışmalar yapılmıştır. Bu analizlerde Türkiye’nin bu dönemdeki diaspora politikaları ‘yeni’ olarak isimlendirilmekte ve geçmiş dönemle ciddi bir ayırmaya işaret edilmektedir. Adamson’a göre Türk diaspora politikası ‘aktör merkezli’ politikadan ‘devlet öznesi’ diaspora politikasına geçiş yapmış; ‘yurt dışındaki Türkler’ ile ‘dış Türkleri’ Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) kurumu ile birlikte yeni diaspora politikasında aynı çatı altında toplamıştır. Bu yeni diaspora politikası ‘iddialı dış politika’ ve dünyada ‘artan jeopolitik etki’ ve daha geniş alanda ulus inşa projesinin parçası olarak değerlendirilmektedir (Adamson, 2018). Şenay’a göre 1970’lerden beri uygulanan güvenlik merkezli ve merkez ideolojiyi esas alan politikalar, resmi ideolojiyle uyumlu olmadığı düşüncesiyle birçok sivil toplum kuruluşunu dışlamak suretiyle diasporada geniş kitlelere erişimi engellemiştir (Şenay, 2013). Resmi devlet politikasındaki değişim, kamunun diasporaya yönelik politikası, ilişkileri ve faaliyetlerini de etkilemektedir (Okyay, 2015).

Akçapar ve Aksel, devletin öncü rol üstlendiği trans-nasyonal politikalar, geçmişte mesafeli durulan diasporanın kullanımını izah ettiğini söyleyerek, Türkiye’nin geçmiş yıllardaki döviz kaynağı esaslı politikasının son yıllarda diasporanın siyasi, ekonomik ve diplomatik kapasitesinin fark edilmesiyle değiştiğini belirtmektedir. AK Parti’nin Avrupa Birliği (AB) politikaları çerçevesinde imajını geliştirmek için diasporaya ihtiyaç duyması bu politika değişiminde etkili olan alanlardan birisidir. Diğer yandan politika ve ideoloji değişimi kurumsal yapılanmalarla birlikte eş zamanlı olarak ilerlemiştir (Akçapar & Aksel, 2017). 2000 sonrası Türkiye’nin diaspora politikasını Arkılıç üç değişimle

açıklamaktadır; hükümetin daha geniş kesimi kuşatıcı bir dil kullanması, kurumsal kapasiteyi inşa etmek ve geliştirmek suretiyle diaspora politikalarını kurumsallaştırması ve diasporaya sağladığı siyasi ve sosyal desteklerdir (Arkılıç, 2017).

Yaşar Aydın Türkiye'nin diaspora politikasının dönemsel değişimlerini ele alarak son dönemi 'Yeni Türk Diaspora Politikası' olarak isimlendirmiştir. İşgücü göçünün ilk yıllarındaki ekonomik fayda merkezli politikaları 1980'lerde siyasi konularla genişlemiş, Türkiye aktif koordinasyon çalışmalarıyla ulusal menfaatlerini savunmak için faaliyetlerde bulunmaya başlamıştır. Bu yıllarda vatandaşlık kanununda yapılan değişiklikle çifte vatandaşlığın benimsenmesi önemli politika değişikliği olmuştur. 90'larda yerleşikliği ima etmeye başlayan 'Euro-Türk' kavramı yaygın kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemdeki politikalarda Türk toplumunun bir yandan yaşadıkları ülkeye entegre olması benimsenirken diğer taraftan kültürel haklarının korunması hedeflenmiştir. Bu yıllarda aynı zamanda Türkiye'deki siyasal rejimin tehdit olarak kabul ettiği siyasi, etnik ve dini gruplara karşı güvenlik eksenli politikalar da geliştirilmiştir. Yeni Türk Diaspora Politikası ise üç gelişmeyi içermektedir. İlki Almanya ve Batı ülkelerinde transnasyonal diasporanın ortaya çıkmasıdır. Türk toplumunun çoğunluk toplumundan kültür olarak farklılaşması dolayısıyla diaspora olarak tanımlanabileceği söylenebilir. Türk diasporasının gelişimini hedefleyen Türkiye'nin devlet politikaları da diaspora politikası olarak tanımlanmaktadır. İkincisi Müslüman ulus kimliğinin ve modernite söyleminin inşası ve yeni devlet elitinin oluşumuyla ilişkilendirilmesidir. Üçüncüsü ise Türk dış politikasının yeni tanımıyla alakalıdır (Aydın, 2014).

Bu tezde, Türkiye'nin diaspora politikasının analizinin kapsamı ortaya konulurken öncelikle Türk diasporasını oluşturan ulus-ötesi toplulukların nasıl bir süreçte var oldukları ele alınmıştır. Türk diasporasını oluşturan iki ana çizginin otokton ve göç merkezli diasporaların bu politikaların şekillenmesinde ayrı ayrı etkisi olmuştur. Ancak burada ortaya konulması gereken temel konu, otokton diasporaların, diasporik ilişki ve politikanın içerisinde yer alması göç merkezli diasporanın kavramsallaşması ve

kurumsallaşmasıyla mümkün olmuştur. Dolayısıyla diaspora politikalarının iki alanda da genel olarak ele alınmasından sonra, dış göçlerle oluşan diasporanın asli gündemlerinden olan siyasal katılım hakkının süreçlerinin detaylı incelenmesine geçilecektir.

Merkezi hükümet yapısı içerisinde 1950'ye kadar Dışişleri Bakanlığı teşkilat yapısında bir birime rastlanmamaktadır. 1950 yılında Doğu Avrupa ve Azınlıklar Muaviniği'nin altında 2. Şube kurularak "Türkiye'deki Azınlıklar ve dini, hayri ve tedrisi müesseseler, yabancı memleketlerdeki Türk Azınlıkları dini, hayri ve tedrisi müesseseleri, yabancı memleketlerdeki Türk abide ve eserleri, Türkiye aleyhindeki faaliyet ve propagandalar" sorumluluk alanı olarak belirlenmiştir (Özçoşkun, 2018). Bu yapısal durum kurumsallaşmış bir politika olmadığına da işaret etmektedir.

3.1. Kamu Politikalarının Gelişimi

Uluslararası Türk göçünün gelişimi ve göçmen Türk toplumunun büyümesi ve kurumsallaşması Türkiye'nin siyasal perspektifini, kamu politikalarını yönlendirmiştir. 1960'larda bireysel ve özel çabalarla başlayan işçi göçü, ülkedeki istihdam darlığı ve ekonomik yetersizlik nedeniyle devletin emek göçü politikasını resmileştirmesine yol açmıştır. İlk dönem kamu politikaları ve kurumsal yapılarda bu çerçevede gelişmiştir. Bu sebeple ilk göçmenlerin hedefleri ile devletin beklentileri çok farklı değildi. İyi ücretli işte çalışarak birikim elde etme ve bu tasarruflarla memlekette kapasitesi ölçüsünde yatırım yaparak refah elde etmek bunlardan bazılarıdır. Devlet politikası da içerdeki aktif işgücü fazlasına yurt dışında pazar bulmak ve emekleri karşılığı elde ettikleri birikimleri memlekete aktarmalarını sağlamak olmuştur. İkinci on yılda kısmen sosyo-kültürel politikalar devreye girmeye başlasa bile 1960-80 arası belirgin politika dış göçten maksimum ekonomik faydayı elde etmek üzerine olmuştur.

Göçmen nüfusun 2 milyonu aştığı 1980'lerden başlayan ve 2000'lerin başına kadar devam eden süreçte ekonomik beklentiler yine etkisini devam ettirmiş ancak bu dönemde kamu politikalarına siyaset, güvenlik ve eğitim-kültür boyutları da

eklemlenmiştir. Yurt dışı Türk toplumunun güvenlik sorunu/tehdidi olarak ele alındığı dönemler içinde 12 Eylül askeri darbesi ile 28 Şubat dönemi öne çıkmaktadır. 2000'lerden sonra ise üçüncü nesle ulaşan toplum artık kurumsallaşmış, eğitilmiş yeni nesilleri ile Türkiye'nin uluslararası alanda görünür yüzü olmaya başlamıştır. Türkiye'den yeni katılımlardan ziyade yeni doğan çocuklarla büyüyen Türk diasporasının aidiyet ve temsil ihtiyacının daha belirgin olmaya başladığı ortamda Türkiye'nin politikalarında bu yön öne çıkmaya başlamıştır.

Yukarıdaki tasnifte olduğu gibi ilk dönemde Türk göçmenlerle ilgili kamu politikalarında temel amaç yurt dışına işçi göndermedeki motivasyonla doğrudan ilişkili olarak artan aktif işgücüne yeni istihdam alanları bulmak ve ekonomik kalkınma için gerekli tasarruf ve sermaye girdisi sağlamaktır. 1963 yılında başlayan planlı ekonomi politikası kapsamında beş yıllık dönemlerde hazırlanan kalkınma planlarında işçi göçü ve tasarrufları önemli yer tutmuştur. 2'nci ve 3'üncü planlarda nüfus artışının yüksek hızla seyrettiği ve artan işgücü için yurtdışı istihdamının baskıyı azaltmada etkili olduğu ve yurt dışına işçi gönderiminin devamlı politika olarak yürütüleceği benimsenmiştir (DPT, 1968; DPT, 1973). Bu hedeflere ulaşmak için yeni ülkelerle anlaşma yapılmış alternatif istihdam pazarları oluşturulmuştur. Mevcut işgücü anlaşmasının olduğu ülkelerle de kotaların artırılması için siyasi ve teknik düzeyde girişimlerde bulunulmuştur.

Dönemin Çalışma Bakanı'nın 1966 ve 1968 yıllarında birer aylık süreyle 5 Batı Avrupa ülkesi seyahatinin gündeminde işçilerle temas kurmanın yanında önemli bir madde olarak muhataplarıyla mevcut işçi talep kotalarının düşürülmemesi ve mümkünse yenilerinin eklenmesi yer almıştır. Çalışma Bakanı Ali Naili Erdem 1966 yılındaki seyahatinde mevkidaşı Federal Alman Çalışma Bakanı ile görüşmesinde, Türkiye'nin kalkınma sürecinde olduğunu ancak henüz istenilen seviyede istihdam alanı oluşturamadığından bir müddet daha yurt dışına işçi gönderimine önem verileceğini, bunun içinde İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun kapasitesinin geliştirildiğini, işlemlerin hızlı ve verimli yürütüleceğini ve ülkelerimiz arasındaki yakın bağa atıfta bulunarak işçi

alımlarının düşürülmemesi bilakis artırılmasını talep etmiştir. Aynı seyahatin diğer duraklarında Hollanda Halk Sağlığı ve Sosyal İşler Bakanıyla görüşmede gelecek yıllardaki işçi talepleriyle ilgili beklentilerini iletmiş, Belçika Çalışma Bakanıyla görüşmesinde statü sorunu olan işçilere af getirerek sisteme alınmalarını talep etmiş, İsviçre İstihdam, Sanat ve Meslekler Direktörü ile yaptığı görüşmede ise işçilerin ailelerini yanlarına almak istediklerini aktarmış ve son olarak Avusturya Çalışma Bakanı ile görüşmesinde de işçilerimize kolaylık sağlanmasını talep etmiştir (İİBK, 1966).

İşgücü ihraç etme politikasının aynı zamanda Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu meslek dallarındaki vasıflı insan kaynağı kaybına yol açmaması için tedbirler alınması öngörülmesine karşın verilere ve açıklamalara bakıldığında bu konuda başarılı olunamadığı görülmektedir. Bu kapsamda bir yandan vasıflı kişilerin gidişini önleme diğer taraftan da giden nitelikli işçileri çekecek cazip ortamın oluşturulması için tedbirler alınması öngörülmüştür (DPT, 1968; DPT, 1973). Vasıflı işgücünün tahmin edilenin üzerinde göçe katıldığı görülmektedir. Bu dönemde inşaat sektörünün yanı sıra en çok işgücü açığı olan makine ve imalat sektöründen işçiler göçe katılan nüfus arasında başı çekmektedir (Börtücene, 1967).

Türkiye'de ihtiyaç duyulan bilgi ve beceriye sahip vasıflı insanların da yurt dışına gittiği endişesi muhalefet tarafından da dile getirilmiş ve kamu kurumlarının paylaştığı verilerin doğru tabloyu yansıtmadığı iddia edilmiştir. Vasıflı insanların resmi kanalları kullanmadığı veya meslek hanelerinde yanıltıcı bilgi paylaşarak kendilerini vasıfsız gösterdikleri düşünülmektedir (Ecevit, 1967). 1966 yılında İİBK genel müdürü yazdığı makalede tam tersi görüş irad eyleyerek İşçi Bulma Kurumu kendi yaptığı çalışmada kalifiye işçi sorunu yaşamayacaklarını göçün bir darlık oluşturmayacağını iddia etmiştir (Erker, 1967). Üçüncü Kalkınma Planındaki veriler ise tam tersini ortaya koymakta ve 1965-1970 yılları arasında 88 bin sanatkârın yurt dışına çıktığı ve bunun da bu alandaki ihtiyacı yüzde 26 arttırdığını ortaya koymuştur. Resmi işgücü gönderiminden önce gidenlere bakıldığında sanat okulları mezunları dâhil yine vasıflı işçilerin gittiği

görülmektedir. Zonguldak maden kömürlerinde çalışan işçilerin kısa zamanda neredeyse tamamının Almanya'ya gittiğine şahit olunmuştur. Beyin göçü ise önüne geçilemeyen bir diğer sermaye kaybı olarak devam etmiştir. İşçi ihracı ile ilgili temel politika eleştirilerinin bir diğeri de ülkenin kalkınmaya ihtiyaç duyduğu bir zamanda bu işgücünün değerlendiremeyip çok ucuz fiyata yurt dışına gönderilmesidir (Yüksel, 1982).

Ekonomik olarak sıkışmış, 13 milyonluk nüfusunun dörtte üçünün tarım sektöründe olduğu, ortalama gelir düzeyinin 200 doların altında olduğu Türkiye, kanlı ihtilal ile siyasi müdahalenin yapıldığı dönemde bireysel ve özel kanallarla giden işçilerle gündeme gelen yurt dışına işçi gönderimi, iç politika ve ekonomide daralmış hükümet için fırsat olarak görülmüş ve devlet politikası olarak benimsenmiştir. Yurt dışına işgücü gönderiminin Türkiye için işsizliğe karşı geçici tedbir, döviz kaynağı, teknik bilgi ve görgü edinme fırsatı ve ülkenin ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi gelişmesinde hızlandırıcı rol oynayacağı beklentisi dönemin siyasi anlayışında etkin olmuştur (Ecevit, 1966). 60 yılı bulan kitlesel dış göçün Türkiye'nin toplumsal, ekonomik ve siyasi yapısını değiştirecek önemli bir dönüm noktası olduğu söylenebilir. Türkiye'nin önceliği dönüşümlü işçi gönderimi olarak ilk dönemde belirlenmiş ve ikili anlaşmalarda bu çerçevede yapılmış ancak bir ya da iki yıl içinde teknik bilgi elde edip geri dönerek ülkenin kalkınmasında yer almasının çok gerçekçi olmadığı hemen ortaya çıkmıştır (Unat, 2017). Bu politikanın ve dolayısıyla beklentinin bir araştırma ve bir plana dayalı olmadığı ileriki dönemlerdeki işçilerin geri dönüşlerine etki edecek faktörler, yatırım ve istihdam kapasitesi, siyasi istikrar, eğitim ve güvenlikle ilgili yaşanan gelişmelerle daha net ortaya çıkmıştır. İşgücü göçünün başladığı ilk yıllardan bu yana edilgen yani bir anlamda gelişmelerin peşinden yetişmeye çalışan politikaların izlendiği görülmektedir.

1973 yılından sonra işçi alımının durdurulması ile işçi döviz gelirlerinde yaşanan gerileme 4'üncü Kalkınma Plan'ı döneminde kayda geçirilmiş ancak ilerleyen yıllarda Batı ekonomilerinin toparlanacağı beklentisiyle işçi gelirlerinde tekrar artış yaşanacağı da düşünülmüştür. Yurtdışı istihdamı artırmak için müteahhitlik hizmetleriyle işgücü

ihracatının artacağı yönünde beklenti bu dönemde ilk defa planda yer almıştır (DPT, 1979). Libya ile başlayan ve Suudi Arabistan’la genişleyen müteahhitlik hizmetleri ve işçi gönderiminin kamu politikasına yansımaları görülmektedir. 1985-89 dönemini kapsayan beşinci plan döneminde Ortadoğu pazarları daha belirgin bir şekilde yer almakta ve istihdam fazlasının azaltılması için daha fazla işçinin bu bölgeye gönderilmesi hedeflenmektedir. Böylece işçi dövizleri gelirlerinde bu ülkelerde çalışanların tasarruflarının aktarılması için tedbirler öngörülmüştür (DPT, 1985). Doksanlı yıllarda Rusya ve Orta Asya ülkelerinin de yeni pazar olarak açılmasıyla Batı ülkeleri ve Ortadoğu’yla beraber işçi dövizlerinde artış yaşandığı aynı zamanda da çalışma hayatında ve sosyal güvenlik haklarında iyileştirici çalışmaların gerektiği ortaya konulmuştur. 2000’li yıllardaki politika değişikliğini ifade eden önemli prensip kararı 2001-2005 dönemini kapsayan 8’inci Kalkınma Planı’nda yer almıştır. Yurt dışındaki vatandaşlarımızın ekonomik faaliyetlerinin ve sosyal zeminin çeşitlenmesiyle artık sadece işgücü olarak değil daha bütüncül bir perspektiften bakışın gerekli olduğu ifade edilmiştir (DPT, 2001).

Yurtdışı işçi göçü ile bağlantılı bir diğer politika ise işçi tasarruflarının ülke ekonomisine kazandırılması olmuştur. Tasarrufların teşvik edilmesi ve Türkiye’ye gönderilmesini temin etme ve yatırımlara yönlendirme ekonomik hedefler olarak belirlenmiştir. Yurt dışındaki Türk göçmenlerin sayısı artmış ve ülkeye transfer ettikleri dövizlerin büyüklüğünün ödemeler dengesindeki payı da artmıştır. 1965 yılında 70 milyon USD olan işçi dövizleri transferi, 1970’te 273 milyona, 1973 yılında 1,183 milyona ve 1974’te 1,425 milyon Amerikan dolarına ulaşmıştır. İşçi dövizlerinin dış ticaret dengesini karşılama oranı 1965 yılında yüzde 65 iken, 1970 yılında yüzde 76, 1973 yılında zirve yaparak yüzde 154’e ulaşmıştır (Artukoğlu, 2005). Ödemeler dengesi açısından işçi dövizleri uzun yıllar Türkiye’nin makro ekonomi politikasının önemli kalemlerinden birisi olmaya devam etmiştir. 80’li yıllarda 3 milyar, 90’larda 4-5 milyar dolar bandına çıkan işçi dövizleri transferlerinin artışında yurt dışında artan Türk nüfusu, Batı Avrupa dışında Ortadoğu ve Avrasya bölgesine de işgücü transferinin başlaması etkili olmuştur.

Türkiye'nin ihracat kalemlerinde uzun dönem yurt dışındaki emek kazancı en büyük kalemi oluşturmuştur.

Hükümetler işçi tasarruflarının ülkeye döviz olarak gelmesi için politikalar geliştirmişlerdir. 1964 yılında işçi göçünün başladığı ilk yıllarda 499 sayılı “Hariçte Çalışan İşçilere Konut Kredisi Açılması ve İkraz Bulunulması Hakkında Kanun” çıkarılarak işçi tasarruflarının Türkiye Emlak Kredi ve Halk Bankasında açılacak hesaplara yatırılması karşılığında ucuz ve uzun vadeli sosyal konut kredisi vermeyi planlamıştır. Hükümet tasarısının gerekçesinde yabancı ülkelerin sosyal ve kültür ortamlarından olumsuz etkilendikleri görülen Türk işçilerinin aile bağlarını ve vatan ilgilerinin zayıflamaması, tasarruflarını lüks tüketime harcamamaları için oluşturulacak fon ile hem tasarrufların ülkeye getirilmesi hem konut ihtiyaçlarını karşılayacak mekanizma üretilmesi hem de ailelerine destek olmalarına aracılık edilmesinin hedeflendiği belirtilmiştir (Başbakanlık, 1964). Bu konut hesabında 1968 yılında 3.020 hesap açılmış ancak daha sonraları düşüşe geçerek binin altına inmiştir (Alper, 2005). Bir milyonun üzerinde bir nüfusa ulaştığımız yıllarda yüzlerle ifade edilecek hesabın açılması bu politikanın başarısızlığını ortaya koymaktadır. Bankacılık sistemi üzerinden ülkeye aktarılan tasarrufların potansiyel miktarın altında olduğu bilinen bir gerçektir. Bankacılık sistemi üzerinden tasarrufların ülkeye intikali için politikalar ortaya atılmış ancak uygulama başarılı olmamıştır. Resmi ve serbest piyasa kurları arasındaki büyük farklar, banka sisteminin yavaş çalışması, ayları bulan havale süreleri, yüksek aracılık masrafları ve benzeri yapısal sorunlar bu başarısızlığın nedenleri arasında sayılabilir. Alternatif olarak “export şirketleri” masrafsız, kısa zamanda ve daha yüksek kurdan işlem yaparak havale işlemlerini gerçekleştirmektelerdi. Kamu finans yönetiminde işçi dövizlerinin ülkeye transferi için sürekli bir çaba olmuştur. Bedelsiz ithalat uygulaması ile ekipman ithali, kredi mektuplu döviz hesabı, döviz karşılığı TL mevduat hesabı, döviz tevdiatı karşılığı kredi hesabı, Halk Bankasında döviz bozdurularak açılan esnaf kredi hesabı, Emlak Bankası'na verilen döviz karşılığı konut kredileri, Ziraat Bankası'nın zirai

kredileri, döviz karşılığı emeklilik ve askerlik hizmeti gibi uygulamalar dönemlik veya sürekli olarak uygulanmıştır (Yüksel, 1982).

İşçilerin tasarruflarının yatırıma dönüşmesi için yapılan girişimler de bu dönemde başlamıştır. Ancak başarılı bir uygulamanın gerçekleştirildiği söylenemez. Tasarrufların yatırıma dönüşmesinde ilk somut uygulama Köy Kalkınma Kooperatiflerinin kuruluşunun teşvik edilmesi olmuştur. Köy Kalkınma Kooperatiflerinin üyelerine işçi gönderiminde öncelik verilerek kooperatifleşmeyi ve köylere yatırımı teşvik amacıyla uygulamaya konulmuş uygulama ile 1965 yılından 1971 yılına kadar 185 bin üyeli 1.783 kooperatif kurulmuştur. 1964 yılında kurulmuş olan Bakanlıklar ve İlgili Kuruluşlararası Koordinasyon Komitesi'nin 1966 yılında aldığı kararla 'Yurt Dışına İşçi Göndermelerinde Kooperatif Kuran Köylülere Öncelik Tanınması Projesi' uygulamaya konulmuştur. Planlama, proje eksikliği ve amaç uyumsuzluğu projenin başlangıç aşamasında başarısızlığını ortaya koymuştur. Kooperatifler, yurt dışına gitmek için yöntem olarak görülmüş, ortaklık aidatları yatırılmamış ve biriken tasarruflar da değerlendirilememiştir. DPT, Köy İşleri Bakanlığının öncülük ettiği projeye gerekli fizibilite ve hazırlıklarının yapılmadığı gerekçesiyle karşı çıkmıştır (Börtücene, 1966; Uras, 1971). Bu proje kısa süre içerisinde durdurulmuş yeni kayıt alımı yapılmamıştır. Köy Kalkınma Kooperatiflerinin başarısız girişim olduğu Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda da yer almıştır.

İşçilerin tasarruflarının yatırıma dönüştürülmesi çabaları işçilerin kendi teşebbüslerinin yanında özel ve kamu kaynaklı girişimlere hissedar olma şeklinde yürütülmüştür. Bu girişimler kamuoyunda 'işçi şirketi', 'halka açık şirketler', 'halk sektörü', 'millet sektörü', 'hemşehri şirketleri', 'çok ortaklı şirketler' ve 'bölgesel kalkınma şirketleri' gibi isimlerle anılmıştır (Yılmaz, 1993). İşçi tasarruflarının yatırıma dönüştürülmesi için ilk girişimler işçilerin kendileri tarafından başlatılmıştır. Türksan ilk örnek olarak Köln'de kurulmuş, DPT Müsteşarlığı da yapmış dönemin Bonn Büyükelçisi bu projeye aktif destek sağlamış ve kısa sürede 2.300 kişiden 2 milyon 300 bin Alman

Markı toplanmıştır. Türksan'ın 1966 yılında şirket kuruluş ve yatırım çalışmalarına başlamasından sonra bunu birçok girişim takip etmiştir. İşçilerin bu şirketlere ilgi göstermesinin temel nedenleri memlekete döndükten sonra buralarda çalışma hakkının olması ve kendi memleketlerine yatırım yapılması olmuştur. Yetmişli yılların başlarında bu girişimler on binlerce ortağı olan 56 şirkete ulaşmıştır (Artukoğlu, 2005). 80'lerin başında 262 işçi şirketi 30 binin üzerinde istihdam sağlar vaziyette idi (Yüksel, 1982). Kalkınma planlarında işçi tasarruflarının yatırımlara aktarılmasının somutlaşmaya başlaması 3'üncü plan döneminden sonra başlamıştır. Kamu yatırımlarında hisse ve tahvil yoluyla finans sağlama, Devlet Sanayi İşçi Yatırım Bankası (DESİYAB) marifetiyle yatırımlara ortak olma, kimya ve otomotiv sektörüne yatırımı yönlendirme gibi başlıklar planlarda yer almıştır. Devlet 1975 ve 1976 yıllarında kurduğu DESİYAB ve Yatırım Finansman AŞ vasıtasıyla işçi girişimlerini destekleme ve yönlendirmeye başlamıştır. 1980 yılı sonu itibariyle DESİYAB 100 bin civarında işçinin ortak olduğu 51 şirkette hissedar olmuştur (Aykurt, 1981). Daha sonra Türkiye Kalkınma Bankası olarak faaliyetine devam eden DESİYAB işçi şirketlerinin desteklenmesinde kritik rol oynamıştır.

İşçi girişimlerinin başarılı örneklerinin yanında mağdur ettiği hissedarları da çok olmuştur. İnsan kaynağı, proje tespiti, sermaye eksikliği, profesyonel yönetim, yer seçimi gibi birçok nedenle başarısız olan girişimler de fazla olmuştur. Bonn Büyükelçiliği yapan Oğuz Gökmen, yeni görev yeri Bonn'a geçmeden önce Brüksel'den ayrılırken Avrupa Yatırımlar Bankası Genel Müdürü Paride Formentini'nin yurtdışındaki İtalyan işçileri ile tecrübelerinden yola çıkarak verdiği tavsiyeyi şöyle aktarmakta: *"İşçilerinizin her türlü sorunları ile yakından meşgul olunuz. Onlara ihtiyaç duyacakları her türlü yardımda bulununuz, ancak kazançları üzerinde fazla durmayınız, kazançları üzerinde kendilerine füzuli akıl öğretmeye, şöyle yapınız, böyle yapınız demeye kalkmayınız, uzaktan ilgileniniz. Onların zarara gireceklerini sezdiğiniz anda gerekli uyarmaları, müdahaleleri yapınız, tedbirleri alınız, yol gösteriniz. İşçilerin bin türlü zahmet ve meşakkatle kazandıkları paralarını daha kolaylıkla çoğaltılma vaat ve hayalleri ile aldatılmalarına*

müsaade etmeyiniz.” (Gökmen, 1972:6). Bu anekdot Türk göçmenlerin yaşadığı tecrübeleri net bir şekilde ortaya koymaktadır. İşçilerin memleketine yardım etmek, döndüklerinde iş sahibi olmak veya gelir elde etmek amacıyla giriştikleri projeler veya hisse aldıkları şirketler, yarım asırlık göç sürecinde hep var olmuştur. İyi niyetli olmayan veya kapasitesinin üzerinde iddialarla işçilerimizi yanlış yönlendiren çok fazla girişim olmuştur. Kamu politikalarının planlama ve uygulama düzeyinde devreye girmesi işçi şirketlerinin yaygınlaşmaya başlamasından sonra DESİYAB gibi kuruluşlarla olmuştur. Ancak kamunun, işçilerin yanlış yönlendirilmesini engelleyecek denetim ve düzenleyici görevini yerine getirdiği söylenemez.

Yurt dışındaki nüfusun artması ve kalış sürelerinin uzaması ekonomik fayda merkezli politikaların yanında sosyal, kültürel, eğitim ve dini alanda da politika ihtiyaçlarının, kamusal program ve projelerin gerekliliğinin gündeme gelmeye başladığı görülmektedir. İşçi göçünün planlanmasında aileler ve çocuklar kapsam içerisinde düşünülerek altyapı oluşturma çabası içerisine girilmediğinden göçmen Türk toplumunun eğitim, kültür ve din hizmeti açısından ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik politika ve programlar ardıl kalmıştır. Sosyal gerçekliklerin göz ardı edilerek göç sürecinin hem göçmen hem de mesken ve köken ülke açısından yönetilemeyeceği kısa süre içinde kendini göstermiştir. Türk göçmenler ilk yıllardan itibaren ailelerini getirmeye veya karma evlilikler ile aile kurmaya başlamıştır. Göçün ilk 15 yılında yurt dışında doğan çocuk sayısı 200 bini geçmişti, bunların yüzde 95’i Batı Almanya’daydı. Yurt dışında doğan bu çocukların 18 bini karma evliliklerden değildir. Toplam çocuk sayısı ise yaklaşık 1976 yılında 400 bin, 1981 yılında ise 750 bin olmuştur (YİS, 1976; DPT, 1982). Okul çağına gelen çocukların sayısının artması mesken ülkenin her çocuğa eğitim imkânı sağlama yükümlülüğünü hatırlatarak çözüm arayışlarını gündeme getirmiştir.

Göçmen Türk çocuklarının Alman eğitim sistemi içerisinde yer almalarını kolaylaştıracak adımların zamanında atılmaması ilk yıllarda Türk çocukların okullaşma oranının düşük seyretmesine neden olmuştur (Tünay, 1975). Almanya, çocukların okula

hazırlanması için farklı uygulamalara gitmiştir. ‘Geçiş sınıfı’ uygulaması olarak bilinen öğrencileri normal okula hazırlamayı amaçlayan uygulama yaygın olanıdır. Bavyera Eyaleti farklı olarak 1974 yılında ‘model sınıf’ uygulamasına gitmiştir. Geçiş ya da hazırlık sınıfı olarak adlandırılan uygulamada Almanca ve bilgi seviyesinin normal sınıfa adaptasyonunu sağlayana kadar devamı öngörülmüştür. Hazırlık sınıfları 1 yıl olarak öngörülmesine rağmen 3-4 yıla kadar uzamıştır. Öğretmen niteliği, sınıf formasyonu, kaynak ve lojistik eksiklikleri gibi nedenlerle çocukların hazırlık sınıflarında geçirdikleri süre normalin çok ötesinde olmuş ve buradan normal okula geçişler çok düşük kalmıştır. Model sınıf uygulamasında da dersler Almanca ve Türkçe olarak uygulanmıştır (DPT, 1982; Tünay, 1975).

Göçmen Türk çocukların anadilini, kültürünü ve dinini öğrenme ihtiyacını karşılamak için ise ‘kültür sınıfları’ uygulaması geliştirilmiştir. Bazı eyaletlerin kendileri tarafından yürütülen bu uygulamada Türkiye, Millî Eğitim Bakanlığı’ndan öğretmenler göndermek suretiyle kültür sınıflarını yönetmiştir. İlk defa 1966 yılında, 1943 yılında yurt dışında memur görevlendirilmesi ile alakalı çıkarılan kanuna dayanılarak 18 öğretmen gönderilmiş, bu sayı 1969 yılında 30, 1973 yılında 219 ve 1982 yılında ise 957 olmuştur. Buna karşın mesken ülkelerin istihdam ettiği kültür dersleri öğretmenlerinin sayısı 1982 yılında 2.222 olmuştur (DPT, 1982; Tünay, 1975). Öğretmenlerin uygulayacakları eğitim programı ise Talim Terbiye Kurulu tarafından 1969 yılında belirlenmiştir. Bu programda ilkokul seviyesindeki işçi çocuklarının Türkçe, Din Bilgisi ve Sosyal Bilgiler derslerinin müfredatları belirlenmiştir. Bu müfredat günümüze kadar değişik dönemlerde yenilenerek devam etmiştir. Müfredatta en son 2017 yılında değişiklik yapılmış ve Türkçe ve Türk Kültürü Dersleri güncellenmiştir.

Yurt dışındaki çocuklarla ilgili dikkat çeken tanımlama değişikliği 2000 yılında işçi çocukları ibaresi yerine Yurtdışındaki Türk çocukları ibaresinin kullanılmış olmasıdır (MEB, 2020; Demirbaş, 2014). 1970’lerin başında Batı Almanya’da 321 kültür sınıfında 11 bin öğrenci eğitim almaktaydı. 1977 yılında bu sınıfların sayısı 641’e öğrencilerin

sayısı da 25 bine çıkmıştır (Tünay, 1975; DPT, 1977). Okul çağındaki nüfus dikkate alındığında bu rakamlar çok düşük bir orana tekabül etmekteydi. Merkezden gönderilen öğretmenlerin nicelik ve nitelik olarak bekleneni karşılamaması, sınıfların Türk nüfustan uzak yerlerde olmasından kaynaklı ulaşım sorunları, araç gereç ve kaynak eksikliği, düzenli bir müfredatın olmaması ve okul idareleri ile iletişim ve yönetim sorunları, kültür sınıflarının başarısını olumsuz etkilemiştir. Türkiye'nin değerlendirmeyi uygun görmediği Türk işçiler arasından öğretmenlik geçmişi olanları dil ve uyum avantajlarını da dikkate alarak bazı eyaletler, kültür sınıflarında öğretmen olarak istihdam etmişlerdir (Tünay, 1975). Müfredat, öğretmen nitelikleri ve eğitim mecraları önemini bugün dahi muhafaza etmektedir. İlk yıllardan itibaren eksikliği açıkça vurgulanan ve ciddi sorun teşkil eden bu konularda kurumsal kapasite ve öncelikler engel teşkil etmektedir.

Göçmen Türk toplumunun eğitim konusu, kalkınma planlarında üçüncü dönemden itibaren yer almaya başlamıştır. İşçilerimizin yurt dışında bulunduğu dönemlerde ve geri döndüklerinde karşılanacakları sosyal ve ekonomik sorunlara çözüm için ilgili kurumların iş birliği içinde çalışmalarının sağlanması politika olarak benimsenmiştir. İşçi çocuklarının temel eğitim sorununu çözümlemek için durum tespiti yapılarak atılması gereken adımların belirlenmesi ve uygulanması planlanmıştır (DPT, 1973). Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda da işçi çocuklarının eğitime erişim ve uyum sorununun devam ettiği vurgulanmış ve Türk kültürünü edinmeleri için gerekli adımların atılacağı ifade edilmiştir (DPT, 1979). Beşinci Kalkınma Planı'nda ise geri dönen çocukların eğitime intibak sorunu öncelenmiştir. 1985-1989 dönemi kapsayan bu dönemde, Batı Almanya'nın işçilerin geri dönüşünü özendirecek politikalar izlemesi bu tercihte etkin olmuştur.

Kitlesel dış göç hareketinin başlangıcında eğitim, anadil ve kültür ihtiyacı öngörülmediğinden göçten bir müddet sonra geçici mahiyette çözümler marifetiyle öğretmen talebi ve eğitim beklentisi karşılanmaya çalışılmıştır. Neredeyse bir kuşağın okul çağı geçtikten sonra politikalar somutlaşmaya ve kurumsal yapı ortaya çıkmaya

başlamıştır. Diğer kamu hizmet sektörlerinde olduğu gibi eğitim alanında da ilk yıllarda ‘işçi çocukları’ bakışı hâkimdi. İşçi çocuğundan ‘yurtdışındaki Türk çocuğuna’ geçiş neredeyse yarım asrı bulmuştur.

1980’ler göçmen Türk toplumuna dönüşümün görüldüğü yıllar aynı zamanda eğitim, kültür, din ve siyasi alanlarda politikaların görünür olduğu dönemler oldu. Yine politika belgelerinde ve kurumsal yapılarda ‘işçi’ ibaresi hâkimiyetini korumaya devam etti. 82 Anayasası da bu anlayışla yurtdışı çalışanlar ibaresini tercih etti. Ancak mesken ülkelerin geri dönüşü teşvik politikalarının çok fazla etkili olmayarak Türk nüfusunun büyümeye devam etmesi Türk toplumunun kalıcı olduğu düşüncesini belirginleştirmiştir. Hükümet programlarına ve politika değişimlerine de yansıyan bu anlayış 1995 yılındaki Meclis Araştırma raporunda da yer almıştır. Meclis araştırma komisyonunun kurulması için verilen önergede ‘yurt dışında çalışan işçilerimiz’ ibaresi kullanılmış ancak raporda yurtdışında kalıcı bir Türk varlığının artık netleştiği ve bunu dikkate alarak daha kapsamlı politikaların uygulanması gerekliliğine işaret edilmiştir (TBMM Araştırma Komisyonu, 1995). Vatandaşlık Kanununda değişiklik yapılarak yurtdışındaki Türklerin izinle Türk vatandaşlığından çıkması kolaylaştırılmış; yaşadıkları ülkenin vatandaşı olmalarının önü açılmış ve böylece yurt dışındaki göçmen Türk toplumunun yaşadıkları toplumda etkin olmaları ve haklarından tam olarak yararlanmaları hedeflenmiştir.

3.2. Kurumsal Tecrübeler

1960-1980 arası dönemde yurtdışına göç eden Türk toplumu ‘işçi’ göçü olarak ele alınmış, emek göçü için ülkelerle iş birliği, işçi gönderiminin düzenli yürütülmesi, sosyal güvenlik haklarının temini ve tasarrufların ülkenin ödemeler dengesindeki ihtiyacı gidermesi ve memlekette yatırıma yönlendirilmesi için politikalar belirleyici olmuştur. Bu kapsamdaki kamu kurumlarının kapasitesinin güçlendirilmesi öncelenmiş; İş ve İşçi Bulma Kurumu’nun bütçesi, insan kaynağı ve teşkilatı geliştirilmiş ve Çalışma Bakanlığının yurt dışı teşkilatı kurularak Çalışma Ataşelikleri ihdas edilmiştir. Yurt dışında çalışma ataşeliklerinin kurulması ve yaygınlaştırılması işçi gönderimiyle beraber

bu yıllarda en fazla gündeme getirilen konu olmuştur. Yurt dışındaki vatandaşlarımızın oy kullanmasıyla ilgili 1965 yılında Mecliste kanun teklifi verilmesine rağmen komisyon aşamalarını dahi geçememiştir. Sosyal, kültürel, eğitim ve dinle ilgili alanlardaki hizmetler de dâhil diğer kamu politikaları ise daha çok koordinasyon çalışmalarının içinde bileşen olarak yer almıştır.

Bütüncül ve merkezi politika belirlenmesi ve program yürütülmesi için daimî kurumsal yapı oluşturulmamış bunun yerine Bakanlıkların ve kurumların temsil edildiği komiteler oluşturulmuş ve bazı bakanlıkların bünyelerinde daireler ihdas edilmiştir. 1964 yılında, Bakanlıklar ve İlgili Kuruluşlararası Koordinasyon Komitesi kurularak yurt dışına işçi gönderimi ile ilgili konuların koordinesinin yürütülmesi hedeflenmiştir. Dışişleri Bakanlığı bünyesinde de yurt dışına çalışmaya gidenlerle ilgili 1964 yılında Genel Sekreter İktisadi İşler Yardımcılığına bağlı olarak İşçi Meseleleri Koordinasyon Bürosu kurulmuş, bu büro 1967 yılında Genel Sekreter Yardımcılığına bağlı olarak “Konsolosluk ve Muhtelit Hukuk Dairesi Genel Müdürlüğüne” dönüştürülmüş ve 1971 yılında da Ekonomik ve Sosyal İşler Genel Müdürlüğü bünyesinde bir daire olarak çalışmaya devam etmiştir (Özçoşkun, 2018; DB, 1973).

Yurt dışındaki işçi sayısının 200 bine ulaştığı dönemde Çalışma Bakanlığının yurt dışı teşkilatı kurulması için karar alınmıştır. 864 sayılı kanunla 1967 yılında müşavir ve ataşeliklerin kurulması kararlaştırılmış, ayrıca bu kanunla müşavirlik ve ataşelik bünyelerinde Sosyal Yardımcı kadrosu ihdas edilerek din görevlisi ve sendikacı gönderilmesine de imkân sağlanmıştır (Çalışma Bakanlığı Teşkilat Kanunu, 1967). Yurtdışı Çalışma Teşkilatının kurulmasındaki gerekçelerde işçiler, eşleri ve çocukları ile ilgili kapsamlı beklentiler ifade edilmiştir. İkamet ve izin sorunları, işçilerin mesken ülkelere uyumu, meslek ve dil eğitimi, memlekette bıraktıkları aileleri ile ilgilenmelerini takip etme, çocukların din, dil ve kültür eğitimleri, tasarruflarının değerlendirilmesi, işçilerin örgütlenmeleri ve ahlaki ve milli hasletlerin muhafazası ve diğer Türk topluluklarıyla ilişki kurmaları sayılmıştır (Başbakanlık, 1966). Geniş ve kapsamlı

beklentinin olduğu görülen müşavirlik ve ataşeliklerin buna uygun kadro, bütçe ve uzmanlığı edinmesi ehemmiyet arz etmekteydi. Kanun müzakerelerinde, Dışışleri Bakanlığı teşkilatına bu görevlerin ve yapının tevdi edilmesi gerektiğı ifade edilerek itirazlar da vaki olmuştur. Yine sosyal yardımcı kadroları adı altında bu yapı içinde öğretmen ve hoca görevlendirilmesini doğru görmeyen üyeler de olmuştur (Millet Meclisi Geçici Komisyonu, 1966). Kadrolara bakıldığı zaman sınırlı sayıda personelin verildiğı, beklenen dil şartı ve uzmanlığı sağlayan personelin temin edilemediğı görülmektedir. 1968 yılında dönemin Çalışma Bakanı Ali Naili Erdem'in Batı Avrupa ülkelerine işçilerin meseleleri ile ilgili görüşmeye gittiğinde müşavir ve ataşelerle yaptığı toplantıda bazı ataşelerin, buraya gönderilecek görevlilerin hem dil bilmesi hem de bu konularda birikiminin olması gerektiğini serzenişle ifade etmeleri bu hedeflerin gerçekleştirilemediğine işaret etmektedir. Bu toplantıda ataşeler bütçe ve lojistik imkânlarının işçileri, işyerlerini ve muhatap kurumları ziyaret etmeye yeterli olmadığını aktararak Alman Sendikasına bağı sivil yapı olan Türk Danış'ın kapasitesi ile kendilerinden önde olduğunu dile getirmişlerdir (İİBK, 1968). Dışışleri Bakanlığı tarafından 1973 yılında yayınlanan raporda da özellikle İşçi Dernekleri'nin örgütlenmesi ve geliştirilmesi noktasında Çalışma Bakanlığı'nın pek etkili olmadığı, derneklere gazete göndermekle sınırlı faaliyet yürütüldüğü belirtilmiştir (DB, 1973).

Yurt dışındaki işçi sayısının 600 bini aştığı ve toplam nüfusun 1 milyon sınırına dayandığı yıllarda müşavirliklerin yeterli olmadığı düşüncesiyle 1972 yılında Çalışma Bakanlığı bünyesinde “Yurtdışı İşçi Sorunları Genel Müdürlüğü” kurulmasına karar verilmiştir. Hükümet, kanun tasarısının gerekçesinde zamanında merkezi bir birim kurulup kamu politikaları koordine edilmediğinden ve doğrudan işçilerle ilgili konularla ilgilenilmediğinden yurt dışına gönderilen işçilerin daha iyi şartlarda ve daha fazla gönderilemediğı, dolayısıyla da işçilerin haklarının daha iyi takip edilememesinden kaynaklı ciddi tasarruf kayıpları oluştuğunu belirterek bu birimin gerekliliğini ortaya koymuştur (Millet Meclisi Geçici Komisyon, 1972). Aynı dönemde Yugoslavya, İtalya ve İspanya'nın Bakanlık gibi daha üst seviyelerde kurumsal yapılar ihdas ederek yurt

dışındaki işçilerle yakından ilgilendiklerini, Türkiye'nin ise hem yetersiz insan kaynağı hem de kurumsal yapı eksikliğiyle yurt dışındaki işçilerini mağdur ettiğini eleştiri olarak milletvekilleri iletilmişlerdir (Millet Meclisi Geçici Komisyon, 1972)

Eğitim, kültür ve anadil talebine ilk önceleri öğretmen göndermek suretiyle karşılık verilmiş, kalkınma planlarına ve hükümet politikalarına yansısıyla bunu süreç içerisinde kurumsal yapılar takip etmiştir. Öğretmen görevlendirmeleri başladıktan beş yıl sonra 1971 yılında Bakanlar Kurulu Kararı ile Bakanlıklararası Kültür Komisyonu kurularak öğretmen ve diğer görevlilerin gönderilmesinin koordinasyonunun sağlanması amaçlanmıştır. 1976 yılında ise MEB merkez teşkilatında Yurtdışı İşçi Çocukları Eğitim Öğretimi Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Günümüze gelene kadar bu genel müdürlüğün kapatıldığı ve başka birimlerle birleştirildiği birçok müdahale yaşanmıştır. İlk dönemdeki kurumların unvanlarına da yansıyan işçi olarak tanımlama ve geçicilik anlayışı son dönemde değişerek yurtdışındaki Türk çocuklarının eğitimi olarak betimlenme başlamıştır (MEB, 2020). Din hizmeti alanında da yetmişli yıllarda geçici olarak görevlendirmeler başlamış, daha sonra ilgili personel çalışma ataşeliklerinde sosyal yardımcı olarak görevlendirilmiş, Diyanet'in yurtdışı teşkilatı ise 1984 yılında kurulmuştur.

1990'larda bir Devlet Bakanın Türk Dünyasıyla birlikte yurtdışındaki vatandaşlara yönelik hizmetleri koordine etmek üzere görevlendirilmesi uygulama olarak başlatılmış ve yurtdışındaki vatandaşlar arasından belli sayıda tespit edilen insanın katılımıyla 1998 yılında Yurtdışında Yaşayan Vatandaşlar Koordinasyon Kurulu oluşturulmuştur. Yurtdışında Türk toplumunun bir danışma kurulu vasıtasıyla politika belirleme sürecine katılması Türk toplumunun kurumsal araçlara kavuştuğu ve temsil düzeyine ulaştığı şeklinde açıklanabilir. İlk yıllarda işçi dernekleri ve cami derneklerinin kurulmasıyla başlayan Türk toplumunun örgütlü yapıya dönüşmesi güçlenerek devam etmiş, Türk toplumuna dini, kültürel, sosyal ve eğitimle ilgili alanlar olmak üzere birçok alanda hizmet vermeye ve aynı zamanda yaşadıkları ülke ve anavatanlarındaki haklarını etkin bir şekilde

savunmaya başlamışlardır. İkinci neslin büyümesi ve üçüncü neslin yavaş yavaş boy göstermesi, diasporanın siyasi ve diplomatik alanlarda katkısının olabileceği düşüncesi devlet politikalarına da yansımaya başlamıştır. Her ne kadar doksanlı yıllarda da göçmen Türk toplumunun ekonomik katkısı önemini korumaya devam etse de siyasi ve diplomatik beklentiler de yavaş yavaş önem kazanmaya başlamıştır.

2000’li yıllara gelindiğinde Türkiye ile birlikte yurtdışındaki Türk toplumunda değişimler daha belirgin olmaya başlamıştır. Kamu politika metinlerinde artık işçi tanımlaması kalkmaya, idari yapıların hedef kitle tanımlarıyla birlikte kurumsal kimlikleri de değişmeye başladı. İşçi ya da göçmen tanımlarının yerini diaspora almaya başladı. Türk diasporasından ekonomik beklentiler eski ağırlığını kaybetmiş, üçüncü nesilden dördüncü nesle geçiş aşamasındaki diasporanın kültürel kimliği ve aidiyeti daha fazla gündeme gelmeye başlamıştır. Güçlü diaspora cemiyetlerinin hükümetle yakın temasları ve beklentilerini yüksek sesle dile getirmeleri kamu politikalarının yeni aşamaya geçişini hızlandırmıştır. 2003 yılında tekrar yurt dışındaki vatandaşların sorunlarını araştırmak üzere Meclis araştırma komisyonu kurulmuştur. 1995 yılındakinden farklı olarak ‘işçi’ yerine ‘yurtdışında yaşayan vatandaşlar’ terimi tercih edilmiştir. Raporda birçok konuya değinilmiş ayrıca yurtdışındaki vatandaşların hem Türkiye tarafındaki sorunlarının ve gündemlerinin takibi hem de yaşadıkları ülkelerdeki haklarının takibi ve beklentilerinin karşılanması için çalışmaları koordine edecek Başbakanlık uhdesinde bir birimin kurulması önerilmiştir (TBMM Araştırma Komisyonu, 2003).

Merkezi bir birimin kurulması önerisi ilk defa dile getirilen bir konu değildir. Çok erken dönemde 1966 yılında Dışişleri Bakanlığı İşçi Meseleleri Koordinasyon Bürosu Başkanı Zübeyir Bensan yayınladığı makalede devletin yurt dışındaki işçilere yönelik merkezi bir teşkilat kurmasını önermiştir (Bensan, 1967). 1976 yılında Çalışma Bakanlığı Yurtdışı İşçi Sorunları Genel Müdürlüğü (YİS) tarafından yayınlanan rapora göre de yurtdışındaki işçilerimizin ve ailelerinin sosyal, kültürel ve eğitimle ilgili problemlerinin çözümü için yeknesak bir stratejinin geliştirilmesi ve bu strateji çerçevesinde yurt dışına

götürülecek hizmetlerin bir bakanlık tarafından sağlanması önerilmektedir (YİS, 1976). İhtiyacın ve beklentinin doğrudan ve katılımcı olarak tespiti ve merkezi olarak yerine getirilmesi işçi sorunlarının etkin ve hızlı çözümü için gerekli görülmektedir. Bakanlığa alternatif olarak ise Yurtdışı İşçi Sorunları Koordinasyon Kurulu'nun etkin olarak çalıştırılması önerilmektedir.

2010 yılında Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığının (YTB) Başbakanlık bünyesinde kurulması Türkiye'nin işçi göçüyle başlayan kitlesel göç sürecinin yani 'geçici işçi' yaklaşımının 'Türk Diasporası' anlayışına dönüşümünün simgesi olarak önemli bir adım olmuştur. YTB, ilk yıllardan beri sorun odaklı bakış açısının terki ve bütüncül bakış açısıyla politika belirlenmeye başlanacağını işaretleri olarak görülmüştür. İlk andan itibaren kamu bu alanda öncül bir rol oynayamamıştır. Olanı takip etmeye ve kontrol etmeye çalışmıştır. Politikaların belirlenmesi ve kurumsal yapıların oluşumu bu durumu net olarak göstermektedir. Politikalarının tespitinde edilgen olunması ve öncül kabiliyet geliştirilememesi konulara sorun odaklı yaklaşılmasına da sebebiyet vermiştir. 1972 yılında Çalışma Müşavirliklerinden sonra yurt dışındaki toplumla ilgilenmek üzere kurulan ilk yapı 'Yurtdışı İşçi Sorunları Genel Müdürlüğü' olarak isimlendirilmiştir. Dışişleri Bakanlığı yapısı içerisinde 1974 yılında kurulan birim Yurtdışı Vatandaş Sorunları olarak tanımlanmıştır (Özçoşkun, 2018). 80'lerden iki binli yıllara kadar 'işsizlik sorunu', 'eğitim sorunu' ve 'uyum sorunu' gibi kavramlar Türk siyaset ve bürokrasisinde hâkim söylemler olarak yer almaya devam etmiş, politika belgeleri, kanun düzenlemeleri ve faaliyetler de bu merkezli olmuştur.

YTB'nin kuruluş kanunundan başlayarak 'sorun' merkezli yaklaşımı terk etme çabaları görülmüştür. Politika olarak üç temel yaklaşım ortaya konulmuştur. Öz kültürlerini ve kimliklerini korumak, anavatan aidiyetini muhafaza etmek ve yaşadıkları ülkelerde statülerinin iyileşmesine destek sağlamak. 2010 yılında YTB'nin teşkilat yasasının TBMM'de neredeyse oy birliğiyle kabul edilmesi bütün toplum kesimlerinde diasporanın karşılığına işaret etmesi açısından önemlidir. Aynı kanunla YTB'nin

sekretaryasında diasporadan temsilcilerle birlikte paydaş kamu kurumlarının aynı platformda yer aldığı Yurtdışı Vatandaşlar Danışma Kurulu da kurulmuştur.

YTB ile beraber otokton diasporaların da Türk Diasporası genel kapsamı içinde değerlendirilmeye başlandığı görülmektedir. YTB'ye teşkilat kanunuyla, soydaş akraba topluluklar kavramıyla ifade edilen tarihi ve kültürel yakınlığa sahip olunan topluluklarla ilişkilerin geliştirilmesi hususunda sorumluluk yüklenmektedir. YTB'nin kurumsal adındaki 'Türk' ve 'akraba' kavramları kapsam alanını ifade için birlikte kullanımı tercih edilmiştir. Vatandaşlık bağına sahip ulus ötesi topluluklarla ortak tarih ile din ve dil bağının inşa ettiği ortak zemine sahip topluluklara yönelik politika ve programların planlanma ve koordinasyon görevinin YTB'ye verilmesi, göç kökenli diaspora ile jeopolitik değişimlerin oluşturduğu diasporaların birlikte değerlendirildiğini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Otokton diasporalarla ilgili politikalar ulus devletlerin doğası gereği daha çok sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik alanlarda yoğunlaşmıştır. Örneğin sınırların dışında kalan Türk asıllı cemaat kurumlarında görev yapmış ve sosyal hakları yetersiz olan veya hiç olmayan öğretmenlere sosyal yardım kapsamında bir nevi emeklilik imkânı sunulması bu kapsamda değerlendirilebilir. Söz konusu hizmet için 1960 yılında 168 sayılı Yabancı Memleketlerde Türk Asıllı ve Yabancı Uyruklu Öğretmenlere Sosyal Yardım Yapılması Hakkında Kanun ile sağlanmıştır. Etnik tanımlama ve ideolojik öncelikler dönemin siyasi anlayışını yansıtmaktadır. Ancak konumuzu ilgilendiren boyutuyla 168 sayılı bu yasa otokton diasporaların kültürel kimliğinin devamı, sosyal kapasitesinin muhafazası ve eğitime destek vermeyi amaçlamaktadır (168 Sayılı Kanun, 1960). Kanunun Meclis'teki müzakerelerinde de itiraz ya da görüşme olmamış oy birliğiyle yasalaşmıştır. Bu kanunun görüşmeleri sırasında tutanaklara yansıyan ilginç bir gerekçe Dışişleri Bakanlığı temsilcisi tarafından ifade edilen benzer bir yasanın 1951 yılında Yunanistan tarafından çıkarıldığıdır (TBMM Tutanak Dergisi, 1960).

Kamu sistemi içerisinde Dışişleri Bakanlığı bünyesinde dönemsel değişiklikler olmakla birlikte birim olarak sorumluluk ihdas edilmiştir. 1963 yılında Dışişleri Bakanlığı

teşkilat şeması içerisinde Diğer Ülkelerdeki Türk Azınlıklar, Hariçteki Türk Azınlıkların Kültür Varlığı birimleri şube müdürlükleri olarak yer almıştır. (Özçoşkun, 2018) Soğuk Savaş döneminde ve sonrasında otokton diasporaların gelişimi için eğitim kültür politikaları, haklarını korumaya yönelik ikili ve uluslararası diplomatik girişimler, özellikle iki binli yıllardan sonra da yoğunlaşan kalkınma destekleriyle Türkiye politikalarını biraz daha artırmış ve çeşitlendirmiştir. Ancak bu gelişmelere rağmen kapsamlı ve süreklilik arz eden yani konjonktürel gelişmelerden bağımsız bir politika olmamıştır (Karadeniz, 2011).

Sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğu döneminde başlayan Amerika ve Avrupa'ya göç Cumhuriyetin ilk döneminde gayrimüslim nüfus haricinde durma noktasına gelmiş, İkinci Dünya Savaşından sonra tekrar hareketlenerek kitleselleşmiştir. Bu dönem göçler coğrafi olarak çeşitlenmiş ve yaygınlaşmış aynı zamanda da nitelikleri itibariyle çok katmanlı olmuştur. Jeopolitik değişimlerle oluşan bazı otokton diaspora topluluklarla hukuki ve kültürel bağlar Osmanlı İmparatorluğunda ikili ve çok taraflı anlaşmalarla kurulmuş ancak Cumhuriyet'in ilk dönemlerindeki ulus ideolojisindeki değişim ve içe kapanma ile Soğuk Savaş kamplaşmaları bu ilişkinin devamının gelmesini engellemiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası sınırlı adımların atıldığı bu alanda Soğuk Savaş sonrası ortamda yeni politikalar geliştirilmiş ve kurumsal yapılarla bu ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Göçlerin artış seyri ve kurumsallaşma düzeyleri ile siyasi ve konjonktürel gelişmeler politika gelişimi ve kamu sistemi içindeki kurumsal yapıların oluşumunu da şekillendirmiştir. Türkiye'nin diaspora politikasının oluşumunda kitlesel göç hareketi kritik rol oynamıştır. Bu dönem politikalarını üç kategoride toplayabiliriz; (1) ekonomi ve istihdam merkezli politikalar, (2) ekonomi ve güvenlik eksenli politikalar ve (3) sosyo-kültürel, siyasi ve hukuki haklar ve kamu hizmetleri çerçevesinde genişletilmiş politikalar. Otokton diasporalara yönelik politikalarda ikinci dünya savaşı sonrası somut adımların atılmaya başladığı görülmektedir. Ancak 1990 sonrası Soğuk Savaş'ın sona ermesi, bu politikaları daha da genişletmiş, dış politikayla sınırlı alandan sosyo-kültürel ve ekonomik alanı kapsayacak şekilde yeni alanlar açılmıştır. 2000 sonrasında AK Parti iktidarları

döneminde ise diaspora politikaları göç ve otokton diasporaları kapsayacak şekilde YTB bünyesinde kurumsallaştırılmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK DİASPORA POLİTİKASI ve SİYASAL KATILIM

Tezin önceki bölümlerinde ulus ötesi toplulukların oluşumu, bu toplulukların diaspora olarak kavramsallaştırılması ve bu bağlamda Türk diasporasının oluşumu ele alınmış; son olarak ise diaspora politikaları ve kurumsallaşma süreçlerine değinilmiştir. Bu bölümde ise Türkiye'nin diaspora politikasının gelişimi, siyasal katılım hakkının gündeme gelmesinden başlayarak detaylı olarak incelenerek diaspora politikasının kurumsallaşma süreci ele alınacaktır. Siyasal katılım, diaspora ile anavatan arasında inşa edilen sosyal, kültürel ve ekonomik ulus ötesi uzamlara eklenen bir diğer başlıktır. Diasporaların gelişimi ve buna paralel olarak devletlerin diaspora politikalarını hem program hem de uygulama olarak gittikçe daha fazla sahiplenmesi bu alandaki gelişmeleri beslemektedir. Diaspora politikalarındaki gelişmeyi kamu yönetim sistemlerinde ortaya çıkan kurumsal yapılarla görmektediriz. Diaspora İşleri Bakanlığı, Dışişleri ve Diaspora Bakanlığı, Yurt Dışında Yaşayan Vatandaşlar Bakanlığı veya aynı nitelikte Müsteşarlık, Genel Müdürlük veya Daire Başkanlığı seviyelerinde kamu kurumlarının varlığı artık gözden kaçmamaktadır. Gelişmiş Kuzey ya da gelişmekte olan Güney ülkeleri veya Asya, Avrupa ve Amerika kıtası ülkelerinde bu sayılan kamu kurumlarının bir benzerine rastlamak mümkündür.

Ulus-ötesi göçmenlerin sayısının artması, yeni nesillerle büyümeye devam etmesi, nüfus yoğunluğunun arttığı yerleşim bölgelerinin ortaya çıkması, örgütlenmeleri ve göçmen Türk toplumunun kurumsallaşması anavatan olarak Türkiye'nin politikalarının da evrimini ve kurumsallaşmasını etkilemiştir. Artan nüfusu ve kurumsallaşan toplumsal yapıları ile Türk diasporasının Türkiye'nin diasporaya yönelik politikalarının şekillenmesinde rolünün olmaması mümkün değildir. Türkiye'nin diaspora politikaları ekonomik, siyasi, soysal, kültürel alanlarda farklı kategorilerde ele alınmaktadır. Diasporanın geçirdiği evrelerle bu politikaların çeşitlenmekte ve kurumsal yapıların

sayısını artmaktadır. Türkiye'nin diaspora politikası kapsamında yurtdışından oy kullanımı ve temsili Cumhuriyet dönemi kitlesel göç hareketinin başladığı ilk yıllarda gündeme gelmeye başlamış ancak yarım asır sonra seçme hakkı tam anlamıyla uygulanmaya başlamıştır. Türk diasporasının kendi temsilcilerini doğrudan seçme ve anavatan parlamentosunda temsil edilme talebi ve hakkı ise gündemdeki önemli konulardan birisi olarak varlığını korumaktadır. Seçme hakkının elde edilmesi de çok katmanlı olarak ele alınabilecek gelişmeler ve değişimlerden sonra ancak gerçekleşebilmiştir.

Türk diasporasının siyasal katılım hakkının elde edilme sürecinin parlamento müzakereleri kapsamında detaylı olarak ele alınması siyasal zemindeki politikaların diasporadaki gelişmelerle bağlantılı olarak nasıl şekillendiğini açıkça göstermektedir. Diaspora politikasının gelişim dönemlerini sarahaten izah etmesi dolayısıyla siyasal katılım hakkının analizi tercih edilmiştir. Oy kullanma hakkının sadece vatandaşlık bağı olanlarla kısıtlı olması ve siyasal katılım hakkının Türk diasporasının bütününe kapsamaması eksiklik olarak görülebilir. Nitekim günümüz itibarıyla Almanya ve Avusturya'nın çifte vatandaşlığa olumlu yaklaşmamasından dolayı göçle oluşan Türk diasporasından seçmenlik hakkını kaybedenler önemli orandadır. Türk vatandaşlığını bırakmak durumunda olanların Türkiye'deki haklarını kullanmaya devam edebilmeleri için Türkiye 'mavi kart' statüsü ihdas etmiştir ve bugün yaklaşık 800 bin mavi kart sahibi kişi vardır. Diğer taraftan otokton diasporaların vatandaşlık bağının büyük oranda azınlık olarak mukim oldukları devletle olduğu bir gerçektir. Ancak bunların bir kısmının çifte vatandaşlık hakkı olduğu da bilinmektedir. Örneğin Bulgaristan'daki 8 bin civarında Türk seçmenin büyük çoğunluğu Türkiye'den modern dönem göçleriyle oluşmamıştır. Bu seçmenler Bulgaristan'da maruz bırakıldıkları zorunlu göç neticesinde Türkiye'ye gelen, vatandaşlık hakkı elde eden ve nihayetinde rejim değişikliği sonrası Bulgaristan'a dönenlerden müteşekkildir. Bugün Türkiye'de Bulgaristan vatandaşlığına sahip 200 binin üzerinde Türk vatandaşı olduğu tahmin edilmektedir. Bulgaristan seçimleri için yurt dışında sandık kurulan ve en çok oyun kullanıldığı ülke Türkiye'dir. Son yıllarda

Bulgaristan tarafından kısıtlamalarla katılım azaltılmaya çalışılmış ancak geçmişte 100 bine yakın oyun kullanıldığı dönemler olmuştur.

Ulusal seçimlerde seçme hakkının vatandaşlık bağıyla ilişkili olduğu gerçeği, diaspora gerçeği ile çelişmemektedir. Diaspora topluluklarında vatandaşlık bağı kriteri olarak ele alınmamaktadır. Ayrıca bu tezde Türkiye'nin diaspora politikasının nasıl geliştiğini anlamak için siyasal katılım hakkı ele alınmaktadır. Çalışmanın asıl odak noktası devletin diasporaya yönelik bir politika alanı olan siyasal katılım hakkını siyaset ve bürokratik zeminde nasıl ele aldığıdır. Diğer taraftan diaspora kavramsallaştırılması göçlerle şekillenmeye başlamış ancak daha sonrasında bütün ulus ötesi topluluklara şamil olmuştur. Benzer şekilde Türkiye'nin 'diaspora' olgusu da göçmen Türk topluluklarıyla zemin bulmuş, otokton diasporaları da gelişen diaspora kapsamı ve politikasının içine çekmiştir. Dolayısıyla siyasal katılım meselesi bu çerçeveden bakıldığında bu tezin kapsamının anlaşılmasına uygun veri ve bilgiyi sağlamaktadır.

4.1. Yurt Dışı Oy Kullanma ve Gelişimi

Ülkelerin seçim sistemlerini ve oy kullanma pratiklerini Collyer, 5 noktada toparlamaktadır: (1) seçim uygulaması olmayan ülkeler, (2) yurt dışında yaşayanların oy kullanmadığı ülkeler, (3) oy kullanmak isteyen diaspora mensuplarının ülkeye gelmek durumunda olduğu uygulamalar, (4) yurt dışı oy kullanma pratiğine sahip olan ve kullanılan oyların en son yerleşik oldukları seçim bölgesine aktarıldığı veya ülke genelinde partilere dağıtıldığı ülkeler ve (5) diasporanın kendi temsilcisini seçebileceği seçim bölgesi uygulaması olan ülkeler (Collyer, 2014, p. 64). Türkiye, 1950 yılına kadar yurt dışındakilerin seçmen olarak kaydolmasını veya oy kullanmasını düzenleyen bir yasaya sahip değildi. 1950 yılındaki seçim kanunu ile yurtdışında olanların da seçmen olarak kaydedilmesi ilk defa yasaya dâhil edildi. Bu kişiler ancak ülkeye gelerek oy kullanabiliyordu (Milletvekilleri Seçim Kanunu, 1950). 1950'den 2012 yılına kadar Türkiye bu tasnifteki üçüncü kategoride yer almaktaydı. 2012 yılındaki son yapılan yasal düzenlemeden sonra yurt dışında oy kullanma imkânı elde edildi. Mevcut uygulama ile

Türkiye dördüncü kategoride yer almaktadır. Yurt dışında kurulan sandıklarda oy hakkını kullanan Türk diasporasının oyları ülke genelinde partilere dağıtılmaktadır. Türk diasporasının doğrudan kendi temsilcilerini seçebileceği diaspora temsil sistemi ise henüz yasalaşmamıştır.

Yurtdışında yaşayan seçmenlerin oy kullanma kriterlerini Lefleur dört kategoride açıklamaktadır (Lafleur, 2015). Bu kriterlerin Türkiye örneğine uygulanması ise şu şekilde izah edilebilir. Birincisi sürekli veya geçici olarak yaşadığı ülkeden memleketindeki seçimlerde oy kullanabilme imkânının olmasıdır. Bu kriter, yabancıların mesken ülkede oy kullanma hakkı ile seçim günü memleketine gitmek kaydıyla oy kullanabilmeyi kapsam dışına almaktadır. Türkiye örneğinde yabancılar ancak vatandaş oldukları takdirde oy kullanabilmektedir, vatandaşlık statüsüne sahip olanlar da etnik ya da kültürel aidiyetlerine bakılmaksızın hukuki boyutuyla yabancı olarak kabul edilmemektedir. Dolayısıyla yabancının oy kullanma durumu zaten yoktur. Seçim günü seçmen olarak kayıtlı olduğu şehre gelip oy kullanabilme hakkına sahip olması da bu kapsama girmediğinden 1987 yılına kadar seçim yasalarının imkân sağladığı şehirde kütüğe yazılma ve oy kullanmakta bu kriterle tanım dışında tutulmaktadır. Türk seçim hukukunda ilk defa 1950 yılında yapılan düzenleme ile yurt dışında bulunanlara istedikleri seçim çevresinde veya son ikamet ettikleri şehirde seçmen kütüğüne kaydolma hakkı verilmiştir (Milletvekilleri Seçim Kanunu, 1950). Türkiye’de yurtdışı vatandaşlar için seçim usulü seçim çevrelerinden birine kaydolanmasını ve seçim günü memlekette olduğu takdirde oy kullanılmasını esas almıştır. Bu usul üzerinde zaman zaman bazı yasal değişiklikler yapılmış olmakla beraber 2008 yılında adrese dayalı kayıt sistemi esas alınarak müstakil yurtdışı seçmen kütüğü oluşturulana kadar temel bir değişiklik yapılmamıştır. Bu imkândan yararlanarak seçmen kaydı yapılan ve buna dayanarak da oyunu kullanan yurtdışında mukim seçmen sayısı hakkında kesin bilgi yoktur. Ancak 1987 yılından sonra gümrük kapılarında kullanılan oylar esas alınırsa dikkate alınacak bir orana ulaşmadığı görülmektedir. 1950 yılında yurt dışındaki Türk vatandaşı sayısı çok sınırlıydı, ancak 1973 ve 1979 yılında seçmen kütüğüne kaydolmayla ilgili maddelerde

revizeler yapıldığı tarihlerde sırasıyla 1 milyon ve 2 milyon civarında vatandaşımız yurtdışında yaşamaktaydı.

1987 yılında gümrüklerde ikincil bir imkân olarak getirilen oy kullanma hakkı yurtdışından gelen oy kullanma taleplerine daha ileri bir çözüm olarak sunulmuştur. Ancak bu usulün yurt dışı oy kullanma olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği tartışmalıdır. Gümrüklerde kurulacak sandıklarda oy kullanmak isteyenlerin 6 aydan fazla yurtdışında yaşıyor olma ve Türkiye’de seçmen kaydının olmaması şartlarına aynı anda haiz olmaları gerekiyordu. Yurtdışında yaşadığı halde seçmen kütüğüne kayıtla ilgili madde kapsamında Türkiye’de kayıt yaptırmış olanlar gümrüklerde oy kullanma hakkına sahip değildi. Gümrük kapılarında oy kullanma seçim çevresinde kayıt ve seçim günü orada olma şartını ortadan kaldırdığı için tamamıyla yurtdışı oy kullanma tanımının dışında da değerlendirilemez. Ancak vatandaşın yine de seçimlerden 75 gün öncesinden başlamak kaydıyla gümrüklere kadar gelmek şartıyla oyunu kullanabilmesi durumu yurtdışı oy kullanma kriterini de tam olarak karşılamamaktadır. Bu uygulama yurtdışı oy kullanımı olarak değil ancak yurtdışındakilerin oy kullanımı olarak değerlendirilebilir.

Ancak Türk diaspora ve seçim literatürüne bu uygulama yurtdışı oy kullanmanın başlangıcı olarak girmiştir. 1987 yılından 2011 yılına kadar Türk diasporası gümrüklerde oy kullanmıştır. Oyunu kullananların bir kısmı sadece oy kullanmak için gümrüklere kadar gelmiş, çoğunluk ise iş, tatil veya aile ziyareti gibi nedenlerle Türkiye’ye geldiklerinde, eğer geliş tarihleri bir genel seçime ya da halkoylamasına denk geldiyse gümrüklerde oyunu kullanmıştır. Lefleur tarafından ortaya atılan bu kriter tam olarak uymasa bile klasik seçim uygulamasının dışına çıkılarak alternatif bir zemin oluşturduğu için kısmen yurtdışı oy kullanma uygulaması olarak alınabilir. Gerçek anlamda yurtdışı oy kullanma, 2008 ve 2012 yıllarında çıkarılan düzenlemelerle ancak 2014 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu tarihten sonraki seçimlerde yurt dışı oy kullanma hakkı tam olarak düzenli bir şekilde sağlanmıştır.

İkinci kriter ise yurtdışı oy kullanma hakkının kanunda belirlenen kriterleri karşılayan kişiler tarafından kullanılabilmesidir. Türk seçim mevzuatı, seçmen olabilmeyi, 18 yaşına girme ve kısıtlı olmamak şartıyla herkese sağlamaktadır. Uzun yıllar seçmen olabilmek için seçmen genel sayımı esnasında seçmen olarak kaydedilme şartı vardı. 2006 yılında başlatılan Adrese Dayalı Nüfus Kayıt sistemiyle beraber şartları sağlayan herkes seçmen kütüğüne aktarılmaktadır. Bu uygulama ile birlikte Türkiye pasif seçmen kayıt uygulamasını benimsemiştir. Bu şartlar diaspora için de geçerlidir. Öte yandan çifte vatandaşlık yani yabancı ülkenin vatandaşı olmak seçmen olmaya mâni değildir. Yabancı ülke vatandaşlığı olanların seçmen olamama durumu 1942 ve 1946 seçim yasalarında vardı. Ayrıca anılan dönemlerde yabancı ülkelerin resmi hizmetinde olanlar da seçmen olma hakkına sahip değillerdi. 1950 yılından sonra bahsi geçen bu tür kısıtlamalar kaldırılmıştır. Kanundaki şartları taşıyanların seçim sandığı kurulan en yakın konsolosluga giderek oyunu kullanabilmesi mevcut seçim kanunu çerçevesinde mümkündür. Uygulama da bu hakkı kısıtlayan husus olarak yurtdışında Türk toplumunun olduğu her yerde sandık kurulmamasıdır. Yüksek Seçim Kurulu (YSK) 500 seçmenin olduğu ve güvenlik sorunu olmayan ülkelerde seçim sandığı kurmaktadır. Kanunun aksine minimum seçmen sayısı kriteri konulması oy vermek imkânını kısıtlamaktadır. Ayrıca sandık kurulan ülkelerin dışında yerleşik bulunanların, kendilerine en uygun ülkeye giderek veya Türkiye'ye gelerek gümrük kapılarında oy kullanmaları mümkündür. Fiziki erişilebilirlik sandık kurulan fakat coğrafi olarak geniş olmasından dolayı toplumun bulunduğu her yerde sandık kurulmayan ülkelere de ciddi kısıtlılık oluşturmaktadır. Kanada, Avustralya ve Amerika bu ülkelerin başında gelmektedir.

Üçüncü kriter olarak verilen ülkede gerçekleştirilen seçimlerin hangilerinde oy kullanma hakkının verildiğidir. Türkiye'de 2014 yılından beri ulusal düzeyde parlamento ve cumhurbaşkanlığı seçimleri ile halk oylamalarında yurt dışında sandık kurulmaktadır. Dördüncü ancak kati olarak ifade edilmeyen kriter ise yurtdışının seçim bölgesi olarak diasporadan seçilebilme hakkının sağlanmasıdır. Sınırlı sayıda ülke tarafından uygulanan diaspora temsil sistemi Türkiye'de tartışılan ancak uygulamaya geçmemiş bir konudur.

Küresel olarak oy kullanma türlerini ve yurtdışı oy kriterlerini açıkladıktan sonra yurt dışından oy kullanma pratiğinin nasıl geliştiğine değinilecektir. Günümüzde yaygın olarak uygulanan yurt dışından oy kullanma pratiği, ilk önceleri sınırlı sayıda ülke tarafından belirli meslek grupları için hak olarak verilmişti. On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru ve yirminci yüzyılın ilk yarısında görülen bu uygulamalarda doğrudan ya da dolaylı olarak yurt dışında ülkesi için çalışanlara verilmiş bir haktı. Avustralya ve Yeni Zelanda gibi deniz aşırı ülkeler gemicilere yurt dışından oy kullanma imkânı verirken Kanada, Amerika ve Fransa gibi ülkeler de yurt dışında bulunan asker ve kamu görevlilerine bu hakkı vermiştir. Yurt dışında oy kullanma hakkının birkaç kategorideki meslek gruplarıyla sınırlandırılması, 1953 yılında Endonezya'nın, 1961 yılında da Kolombiya'nın bu hakkı yurt dışındaki tüm vatandaşlarına vermesiyle aşılmaya başlanmıştır (Lafleur, 2015). Bugün 150 ülkenin yurtdışında yaşayan vatandaşlarına oy kullanma imkânı sağladığı görülmektedir (Fierro-b, 2016). Ayrıca bu ülkelerin on sekiz tanesi diasporaya, kullandıkları oylarla doğrudan kendi temsilcilerini seçme hakkı da vermiştir. Diasporaya ayrı seçim bölgesi imkânı tanıyan ülkeler şunlardır: Cape Verde, Cezayir, Dominik Cumhuriyeti, Ekvator, Fransa, Guinea Bissau, Hırvatistan, Litvanya, İtalya, Kolombiya, Makedonya, Mali, Moritanya, Mozambik, Portekiz, Romanya, Senegal ve Tunus. Diaspora seçim bölgesi uygulaması anavatanla siyasal bağ güçlendirmekte ve aynı zamanda diasporanın anavatan demokratik süreçlerine dahil olarak siyasi karar süreçlerine aktif katılımına imkân vermektedir (Laguerre, 2013).

Yurtdışı oy kullanma pratiğini hangi ülkelerin uyguladığına bakıldığında kategorik sınırlandırmanın mümkün olamayacağı görülmektedir. Gelişmiş ya da gelişmekte olan ülke, otoriter ya da demokratik yönetimlerin olduğu ülkeler arasında bir ayrım görülmemektedir. Bu çalışmanın konusu olmamakla beraber değinmekte fayda görülen bir konu da göçmenlerin mesken ülkedeki siyasal haklarıdır. Yurt dışından oy kullanımında vatandaşlık bağının esas olarak alınması ve teritoryal ikametinin göz ardı edilmesi söz konusudur. Buna karşılık göçmenlerin içinde yaşadıkları topluma ekonomik, sosyal ve siyasi olarak katkı sunarken siyasal alandan yoksun bırakılması yani vatandaşlık

bağı olmadan teritoryal ikamet esasına göre oy kullanma hakkı da tartışma konusudur. Göçmenlerin mesken ve köken ülkede oy kullanma haklarıyla ilgili çeşitli araştırmalar yapılmaktadır. Avrupa ve Amerika kıtasında 53 ülkeyi kapsayan mukayeseli araştırmada göçmenlere oy kullandırma ve yurtdışı oy kullanma hakkı analiz edilmiştir (Arrighi & Bauböck, 2017). Araştırmanın önemli sonuçlarından bir tanesi ulusal seviyedeki seçimlerde mukimlik değil vatandaşlık esasının genel uygulama olduğunu ortaya koyması olmuştur. Yani ulusal düzeydeki siyasi süreçlerde vatandaşlık bağı esas olarak kabul görmektedir. Bu çerçevede mukim olan vatandaşlarına oy kullanma hakkı vermeyen ülke sayısı Amerika kıtasında 6, Avrupa’da 4 olmak üzere 53 ülke içinde sadece 10’dur. Avrupa’da 21 ülke yurtdışındaki vatandaşlarına oy hakkı vermektedir. Aynı araştırma yerel seçimlerde ise mukimlik esasının daha fazla sayıda ülke tarafından prensip olarak belirlendiğini göstermektedir. Yani vatandaş olmadan da içinde yaşadığı sosyal, ekonomik ve kültürel olarak karşılıklı etkileşimin yanında yerel seçimlere katılarak yerel düzeyde sorumluluk paylaşımının olduğu görülmektedir. 14 Avrupa ülkesi uzun dönem ikamet hakkına sahip olan yabancıların yerel seçimlerde oy kullanmasına müsaade etmektedir. 3 ülkede belirli ülke vatandaşlarına bu hakkı vermektedir. Amerika kıtasında ise 7 ülke yabancı uyruklu mukimlere yerel seçimlerde oy hakkı vermektedir (Arrighi & Bauböck, 2017).

4.2. Devletlerin Yurt Dışı Oy Kullanmayı Teşvik Nedenleri

Görüldüğü üzere yurtdışı oy kullanma uygulaması yaygın olarak birçok ülkenin siyasal sisteminde yer almaktadır. Fakat her ülkenin nedenleri ve pratiğinin farklı geliştiğini söylemek de yanlış olmaz. Bu farklılık kavramsallaştırmalara da yansımaktadır. Birinci kategoride demokrasiyi ve demokratikleşmeyi merkeze alarak yapılan analizler ele alınabilir. Uluslararası standartlara uyum sağlamak suretiyle uluslararasılaşma çabaları ve demokratik ortamın niteliği ile seçim rekabetinin aktör çeşitliliğini ve karar mekanizmalarındaki çoğulculuğu zorlaması yurtdışı oy kullanma uygulamasını sağlamaktadır (Lafleur, 2015). Yurtdışında oy kullanma pratiği, yeni bir uluslararası

standart olarak göçmenlerin anavatanlarındaki siyasal süreçlere katılımını sağlamak için ortaya çıkmıştır. Uluslararası standardın şekillenmesinde yukarıdan aşağıya işleyen sürecin ve benzer uygulamalara sahip diğer ülkelerin etkisi ileri sürülmektedir. Ancak bununla beraber Lefleur, uluslararası hukukta yurt dışında oy kullanabilme hakkına atıf yapan bağlayıcı bir tavsiye kararının bulunmadığını da not etmektedir (Lafleur, 2015). Yurt dışından oy kullanma hakkının ifası için bağlayıcı kararlar olmamakla beraber tavsiye kararları mevcuttur. Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nin (AKPM) 2005 tarihli 1459 ve 1714 sayılı kararları üye ülkelerin oy kullanma hakkını ikametine bakmaksızın tüm vatandaşlarına sağlamasını ve bu kapsamda uygulamaları kolaylaştırmak üzere uluslararası iş birliğini teşvik etmektedir (COEPA, 2005). Özel olarak yurt dışı oy kullanmaya atıf yapmayan ama oy kullanmanın evrensel bir yükümlülük olduğunu ifade eden uluslararası metinler de vardır. Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 25 inci maddesi oy kullanma hakkının sınırlandırılmadan kullandırılması gerektiğini söylemektedir. BM üyesi ülkelerin yüzde 75'inin yurtdışı oy kullanmayı uygulaması bu alanda uygulama birliğinin olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Türkiye örneğinde çevre ülkelerin etkisini analiz eden bir araştırmanın varlığına rastlanılmamakla beraber Türkiye Büyük Millet Meclisindeki (TBMM) tartışmalarda İtalya gibi birkaç ülkenin uygulamaları örnek olarak zikredilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1979). Diğer ülkelerin yurt dışı seçim uygulamalarında Türkiye'de sandık kurulması yaygın bir uygulama olarak görülmektedir. Özellikle Bulgaristan'ın 90'ların başından beri Türkiye'de kurulan sandıklarda seçmenlere oy kullandırması kamu kurumları tarafından yakından bilinen hatta seçimlerin sağlıklı yapılabilmesi için her türlü desteğin de sağlandığı bir yurtdışı seçim uygulamasıdır. Farklı şehirlerde devlete ait okulların sandık mahalli olarak tahsis edildiği ve lojistik olarak güvenlik dâhil her türlü desteğin verildiği bu seçimlerde oy kullananların sayısı bazı seçimlerde 100 bine kadar çıkmıştır. Türkiye topraklarında Irak, Fransa ve Rusya gibi başka seçim uygulamaları da

olmaktadır, ancak siyasette, bürokraside ve kamuoyunda geçmiş yıllara kıyasen yüksek sesle benzer talep gündeme getirilmemiştir.

Lefleur, Rhodes ve Harutyunyan'dan referansla seçim rekabetinin politika yapım süreçlerinde aktör çeşitliliğini sağladığını ve bu durumda diaspora aktörlerinin ve destek verenlerin taleplerini dillendirmesine imkân verdiğini söylemektedir (Lafleur, 2015). Bu bağlamda köken ve mesken ülkelerin demokratik düzeylerinin seçimlere katılımı da etkilediği iddia edilmektedir (Ciornei & Østergaard-Nielsen, 2020). Demokratik ortamın seviyesinin siyasi iradenin diasporadan gelen taleplere cevap vermesine uygun zemin oluşturduğu Türkiye örneğinde hem 1987 yılındaki gümrük kapılarında oy kullanma imkânı verilmesinde hem de 2008 ve 2012 yıllarında çıkarılan yasalarda görmek mümkündür. Hem Türkiye örneğinde hem farklı ülke örneklerinde görüldüğü üzere diasporanın siyasal katılım talebi farklı rejimler altında da var olmaktadır.

Yeni siyasal rejimin ve seçim sisteminin meşruiyetini artırmak, otoriter rejim tarafından sürgün edilenlere iade-i itibar sağlama, diasporayla ilişkilerini kurma, muhafaza etme ve geliştirme, demokratik rejimlerin kalitesini artırma amacıyla siyasal katılım hakkının verildiği bir başka iddiadır (Fierro-b, 2016). Portekiz'de gerçekleşen Karanfil Devrimi sonrasında demokrasiye geçişte yurtdışı oy kullanma hakkı ve diaspora seçim bölgesi ile kendi temsilcilerini seçme imkanının verilmesi bu kapsamda çok boyutlu bir örnek olarak verilebilir. Sürekli dışarıya göç veren Portekiz'den kaçışlar otoriter rejim döneminde genişleyerek devam etmiştir. Aynı dönemde kaybettiği sömürgelerindeki Portekizlilerin bir kısmı ülkeye dönmüş ancak eski sömürgelerde kalanlar da olmuştur (Anaz, 2019). Türkiye açısından bu teoriyle ilişkili örnekler 1980 askeri darbesi sonrasında tartışma düzeyinde yaşanmıştır. 1980 askeri darbesi sonrasında yapılan serbest seçimlerle oluşan parlamentonun yurtdışındaki Türklere oy kullanma hakkının tartışıldığı oturumlarında yurtdışı oy kullanma hakkının ihdasının ülkenin dışarıya karşı imajını iyileştireceği görüşü ortaya atılmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 1983; TBMM Tutanak Dergisi, 1986; TBMM Tutanak Dergisi, 1987).

Diasporanın ekonomik ve siyasi olarak mobilizasyonu ile diaspora aidiyet politikaları kapsamında yurtdışı oy kullanma uygulamasının gerçekleştirildiği savı geniş bir zeminde kabul görmektedir. Diaspora aidiyet politikalarıyla ilgili araştırmaların ve kavramsallaştırmaların gelişmesi bu bağlamda önermelerin yaygın olduğunu göstermektedir. Ulus devlet tartışmalarında ele alınan ulus inşası ve ulusun sınır değişimleri veya göçlerle teritoryal alan dışına taşan kısmının aidiyetini sağlama gayretleri ve motivasyonu ihmal edilmemelidir. Diaspora aidiyet politikalarındaki ekonomik fayda beklentisi, siyasi mobilizasyon ve lobi gibi amaçlar aslında ulus inşa ve ulusun gelişimi motivasyonlarını yok etmemekte, bilakis geliştirmektedir.

Yurtdışı oy kullanma pratiğinin gelişimi incelendiğinde sürecin uzman ve akademisyenlerin kavramsallaştırmaları ile paralellik arz ettiğini görmekteyiz. Latin Amerika örnekleri üzerinden kavramsallaştırma yapıldığında demokratik meşruiyet daha fazla belirginleşmektedir (Fierro-b, 2016). Kassapoviç'in kavramsallaştırmasında örnek olarak incelediği Hırvatistan, diasporanın ulusal amaçlarını gerçekleştirmesine katkı sunmak için aktif çaba içerisinde olmuştur. Hırvatistan'ın bağımsızlık süreci ve Yugoslavya'nın dağılması sırasında Hırvat diasporasının aktif olarak finansal destek sağlaması, lobi yapması ve mesken ülkelerin karar mekanizmalarında etkili olmaları seçme ve seçilme hakkının genişletilmesinde etkili olmuştur (Kasapoviç, 2012). Dolayısıyla diaspora oy kullanma hakkının devletler tarafından uygulamaya konulmasında ulus devlet öncelikleri ve ulus inşasının gereklilikleri belirleyici olarak öne çıkmaktadır. Bu kapsamda bazı örneklerde ülkenin ekonomik durumuna göre işçi dövizine ya da ekonomik genişleme amacı öne çıkmakta, bazı örneklerde demokratik meşruiyet algısına dayalı olarak demokratikleşme beklentileri belirgin olmaktadır. Bu tez, bu durumun tek bir önerme ile açıklanmasının doğru olmayacağını, diasporaya oy kullanma hakkının verilmesinin süreç içerisinde birden fazla faktörün etkisiyle gerçekleştiğini kabul etmektedir. Nohlen ve Grotz da yurtdışı oy kullanmanın gerçekleşmesinin tek seferde alınan bir kararla olmadığı, bir süreç içerisinde gerçekleştiğini söylemektedir (Nohlen & Grotz, 2000).

Bu bölümde Türkiye'nin diasporasına oy kullanma hakkını vermesi, Lefleur'un 'üçlü tasnifi', Garcia ve Pedroza'nın yasalaşma ve uygulama sürecini kategorize ettiği 'üç aşama' birlikte ele alınarak analiz edilecektir. Devletlerin yurtdışı oy kullanmayı yasalaştırma kararı almasında üç teori belirgindir. Birincisi göçmenlerin örgütlü olarak yetkililer nezdinde lobi yaparak oy kullanma hakkının yasalaşması için girişimlerde bulunmasıdır. İkincisi göçmen toplumun anavatan üzerindeki sosyal, siyasi ve ekonomik etkisidir. Üçüncüsü ise anavatandaki siyasal değişimlerdir (Lafleur, 2011). Yurtdışı oy kullanma hakkının yasalaşma süreçleri de bu 3 aşamada ele alınacaktır. Bu aşamaların ilki anayasa veya yasa değişikliği yapılarak yurtdışı oy kullanmanın kanunlaşmasıdır. İkincisi uygulamaya dair ikincil mevzuatın ve detay düzenlemelerin yer aldığı aşamadır. Üçüncü aşama ise uygulamaya geçiş yani yurtdışı seçim uygulamasının gerçekleştirilmesi için gerekli çağrının yapılarak uygulamanın başlatılmasıdır (Palop-García & Pedroza, 2018). Yasalaşma aşamaları ve öne çıkan motivasyonlar birbiriyle iç içe geçmektedir. Yasalaşma ve uygulama sürecinin her aşamasında Lefleur'un ortaya attığı tasnifteki motivasyonlara rastlamak mümkündür. Bir ülkenin tecrübe ettiği gelişme dönemlerine göre bu aşamalarda her motivasyon aynı derecede belirgin değildir. Bundan dolayı yasalaşma ve uygulamaya geçiş aşamalarını esas alarak oy kullanma hakkının verilmesine yönelik motivasyonun arka planı değerlendirilecektir.

4.3. Yurt Dışından Seçme Hakkının Yasalaşma Aşaması

2008 yılında yapılan yasal düzenleme 1995 yılındaki anayasa değişikliği sonrası yurtdışı oy kullanmayı gerçekleştirmeye yönelik ilk yasal düzenleme olmuştur. Fakat 2008 yılında yapılan kanun, Yüksek Seçim Kurulu'nu (YSK) seçimleri doğrudan yurt dışında sandık usulüyle uygulamaya geçirmeye ikna etmemiştir. 2008 yılı bu anlamda yurtdışı oy kullanmanın yasalaştığı sene olarak bu ilk aşamanın tamamlanışıdır. 2008 yılına kadar olan yasalaşma sürecindeki gelişmeler şu şekilde ele alınabilir. Yurtdışında ikamet eden vatandaşların seçmen olarak kaydedilebilmeleri, seçmen kaydı olmayan ve yurtdışında ikamet edenlerin gümrüklerde oy kullanması, anayasa değişiklikleri ve

anayasa mahkemesinin kararları ile TBMM gündemine taşınan yurtdışı oy kullanma önerileri bu aşamanın ana başlıkları olarak ele alınacaktır.

4.3.1. Seçmen Kütüklerinde Yurt Dışı Seçmenler

Oy kullanma hakkının ilk gerekliliği seçmen kütüğüne kayıtlı olmaktır. Bu bağlamda ilk olarak yurtdışında mukim olan Türk vatandaşlarının seçmen kütüklerine kaydolma hakkı incelenecektir. Türk seçim sisteminde 2008 yılına kadar seçmen kütüğüne nasıl kayıt yapılacağı tarif edilmiş ve buna göre uygulama yapılmıştır. Seçmen olabilme şartı ise yasada belirlenen yaş kriterine sahip olmakla başlar. Belirlenen yaştaki herkes seçmen kütüğüne kaydedilebilir. Yaş dışındaki kriterler ise yasada oy kullanması kısıtlanan kategorilerden birinde olmamaktır. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan ve seçim kanunlarında belirtilen yaştan gün almış ve kısıtlı olmayan herkes seçmen olabilmektedir. 16/8/1950 tarih ve 5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu yürürlükteki 298 sayılı seçim Kanunundan farklı olarak yurtdışında yerleşik olan vatandaşları etkileyebilecek kısıt olarak yabancı ülke vatandaşlığını beyan etmiş olmalarını belirlemiştir. Bu kısıt da 1961 yılında kabul edilen 298 sayılı seçim kanununda yer almamıştır. Buradan da anlaşılabileceği üzere yurt dışında yerleşik vatandaşları doğrudan engelleyen bir yasal düzenleme olmamıştır.

Seçim mevzuatı incelendiğinde yurt dışında yaşayanların seçmen kütüğüne yazılması ilk defa 5545 sayılı Kanunla 1950 yılında düzenlenmiştir. Mezkûr kanunun 11 inci maddesinde kimlerin seçmen kütüğüne kaydolacağı düzenlenmektedir. Seçme yeterliğine sahip olan ve yabancı ülkelerde bulunan vatandaşların arzu ettikleri takdirde son ikametgâh yerlerinde veya belirledikleri seçim bölgelerinde kütüğe kaydolabilecekleri hükme bağlanmıştır. Ancak kanunda yurt dışında yaşayanların kütüğe nasıl kaydolacağı ile ilgili bir açıklık yoktur. Aslında yurtdışında ikamet edenlerin seçmen kütüğünde yer almasındaki temel sorun seçmen olmak için nerede ve nasıl kendini kaydettirebileceğidir. Yakın döneme kadar seçmenlerin tespiti Genel Seçmen Sayımı ile yapılmaktaydı. Bu sayım, görevlilerin haneleri belli günde tek tek dolaşarak tespit etmesiyle

gerçekleşmekteydi. Bu pratiğe göre yurtdışında yaşayanların seçmen olma şartlarını taşısa bile seçmen kütüğünde yer alması fiilen imkânsız olmaktaydı. Bu şartlarda ancak seçmen sayımı esnasında veya listelerin askıda bulunduğu dönemlerde Türkiye’de bulundukları takdirde listelere dâhil olabilme imkânı vardı. Bu uygulama 1961 yılındaki seçim kanununda da aynı ifadelerle 29’uncu madde olarak yer aldı. TBMM tutanakları incelendiğinde yurtdışında yaşayan vatandaşların nasıl erişebileceği herhangi bir şekilde tartışmalarda yer almamıştır. Bu ilgisizliğin yurtdışı nüfusun o dönemlerde sınırlı olmasıyla ilgili olabileceği değerlendirilmektedir. Yurtdışına göçün başladığı, beyin ve emek göçünün ilk adımlarının atıldığı ama henüz kitleselleşmediği bu dönemde yurtdışındaki vatandaşlar gündemde yer bulmamıştır.

Seçmen kütüklerinde yurtdışındaki vatandaşlarla ilgili hükümlerde değişiklikler 1973, 1979 ve 2008 yılında yapılmıştır. 1973 yılında seçmen kütüğünde yurtdışında yaşayan vatandaşların kaydolmasıyla ilgili değişiklik yapıldığında yurt dışındaki nüfus 1 milyonu aşmıştı, 1979 yılında ise 2 milyon bandına ulaşmıştı. 1973 yılında yapılan kanun değişikliğiyle 1961 yılında 29’uncu madde de yer alan fıkra iptal edilerek 34’üncü madde ile yurt dışındaki vatandaşların seçmen kütüklerine kaydedilmesinde yakınlarına sorumluluk yüklenmiştir. İlgili madde de hane halkından seçme yeterliliğine sahip olan ve o esnada yurt dışında olan yakınlarının ev halkının beyanıyla kütüğe yazılmasına imkân verilmiştir. Bir sonraki maddede seçmenin kendisine her yıl mart ve nisan aylarında seçmen kütüklerinin denetimi esnasında kayıtlı olmadıklarını gördükleri takdirde daimî seçmen kütüğü bürosuna başvurarak kaydolma imkânı verilmiştir (1700 Sayılı Kanun, 1973). 1 milyon vatandaşının yurt dışında yaşadığı dönemde bu düzenleme belki yakınlarının ilgisi ile daha fazla sayıda göçmen Türk’ün seçmen kütüğüne yazılmasına imkân vermekle birlikte oy kullanmak sadece seçim günü kayıtlı olduğu şehirde hazır bulunma ile mümkün olduğundan seçimlere katılımlarının gerçekleştiği düşünülmemektedir. Bu düzenleme ile ilgili TBMM tutanakları incelendiğinde neden bu düzenlemenin yapıldığı hakkında bir gerekçe, itiraz ya da tartışmaya rastlanılmamıştır. Burada sorumluluğun yakınlarına verilmesi Türk göçünün bekâr bireylerle başlamış

olması ve yurtdışında yaşayan vatandaşların çoğunluğunun hane halkından bireylerin Türkiye’de olduğu düşüncesinden kaynaklandığı düşünülebilir. Ancak yetmişli yıllarda aile birleşimlerinin ciddi mesafe kat ettiğini biliyoruz. Tabii bu yöntemle seçmen kaydı yapılan yurtdışında yerleşik vatandaş sayısı hakkında istatistiki bilgi olmadığı için ne kadar başarılı olduğunu bilmek mümkün görünmemektedir. İtiraz yoluyla seçmen kaydı yaptırabilmenin mart ve nisan aylarındaki askı sürecinde olmasının da yurt dışında çalışanların memlekete geldikleri tatil dönemleriyle uyuşmaması nedeniyle çok anlamlı olmadığı düşünülmektedir.

1979 yılında Mecliste 5 siyasi partinin anlaşarak gerçekleştirdiği kapsamlı seçim mevzuatı revizesinde yurtdışındaki vatandaşların seçmen kaydı ile ilgili tamamıyla yeni bir uygulamaya gidilmiş ancak oy kullanma hakkının verilmesi için tartışmalar olmasına rağmen somut bir adım atılmamıştır. 35’inci madde müstakil olarak yurtdışındaki vatandaşların kütüğe yazılmasını ele almıştır. Bu madde bir önceki uygulama olan yakınları tarafından beyan edilmek suretiyle kaydolmayı kaldırmıştır. Bunun yerine vatandaşların YSK’nın belirleyeceği yerlerden temin edecekleri formları konsolosluklarda doldurup ilgili ilçe seçim kuruluna göndermek suretiyle kayıt yaptırmalarına imkân sağlanmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 1979). Bu yöntemle seçmen kaydı yaptırmak için formun temin edilmesi ve konsolosluğa giderek doldurulan formun onaylatılması bir kişinin en kötü bir gününü alacak bir iş yükü idi. Seçim günü Türkiye’de olma ihtimali yaz tatiline dek gelmediyse sandığa gitme durumu neredeyse hiç yoktu. Kullanılma ihtimali çok düşük olan bir hak için mesafe ve süre dikkate alındığında kayıt yaptıranların oranının düşük kaldığı tahmin edilmektedir. İnsanların günlük hayatının nasıl aktığı düşünüldüğünde bu uygulamanın uygulanabilir ve çok fazla bir karşılığının olmadığı da kolayca anlaşılmaktadır. Bu uygulamayla kaç kişinin kayıt yaptırdığına dair bir istatistiki bilgiye ulaşılamamıştır.

1979 yılındaki bu değişiklikten sonraki 30 yıl boyunca yurt dışı seçmenlerin kütüğüne nasıl kayıt ettirileceği gündeme gelmemiştir. Seçmen kayıt sisteminin gündeme

gelmesinin nedenleri olarak, seçmen kütüğüne kaydı olmayan ve 6 aydan beri yurtdışında yaşayan vatandaşların gümrüklerde oy vermesinin 1987 yılında uygulamaya girmesi ile yurt dışında sandık kurma imkânının getirilmesi için genişleyen tartışma ve bu çerçevede 1995 yılında yapılan Anayasa değişikliği ve yasal düzenleme girişimlerinin artması gösterilebilir. Seçmen kütüklerinin gelişen bilişim teknolojilerin ve altyapının desteğiyle daimiliğinin sağlanması ile 2008 yılında yapılan yasa değişikliği, adrese dayalı kayıt sisteminde beyan edilen adrese göre yurtdışı seçim kütüğünün otomatik olarak oluşturulmasını mümkün kılmıştır. Seçim Kanunun 35'inci maddesi tekrar bütünüyle yenilenmiş ve yurt dışı seçmen kütüğünün adrese dayalı kayıt sistemindeki bilgiler esas alınarak hazırlanacağını hükme bağlamıştır (5749 Sayılı Kanun, 2008).

Diaspora siyasal katılım hakkının kullanılmasında, serbest ve katılımcı seçim uygulamasının esası olan seçmen kütüklerinin düzenlenmesi birinci aşamayı oluşturmaktadır. Seçmen kütüklerinin seçime katılma hakkı olan tüm vatandaşları kapsamayı ve prosedürlerin minimize edilerek bu işlemlerin yapılması özellikle yurtdışındaki vatandaşların katılımı açısından önemlidir. Bu anlamda 2008 yılındaki düzenleme ile geçmişte uygulanan aktif kayıt politikasının bırakılarak pasif kayıt sistemine dönülmesi önem arz etmektedir. Yani seçme yeterliğine sahip vatandaşın otomatik olarak seçmen olarak kaydedilmesi, hatalı ve eksik işlemlerin olması durumunda bunların da her seçim öncesi yapılan askı süreci uygulamasında seçmenlerin ve siyasi partilerin itirazları ile düzeltilmesi yoluna gidilmesidir. Geniş diasporaya sahip olan ve yurtdışından oy kullanmaya imkân tanıyan bazı ülkelerin düşük katılıma muhatap olmasının nedenlerinden bir tanesi de seçmen kayıt sistemindeki zorluklardır. Meksika bu anlamda en fazla örnek gösterilen uygulamalardandır. 2018 yılında Meksika diasporasında kullanılan oy sayısı sadece 100 bin civarında olmuştur. Oy kullanma kaydı yaptıran ise 200 bin kişi olmuştur. Meksika diasporasının büyüklüğünün ise 20 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu kadar geniş bir nüfus içerisinde kayda değmeyecek seviyede düşük katılım, seçmen kaydı yaptıran prosedürü ve kayıt yaptırdıktan sonra oy kullanabilmek için seçmen kimliğini edinme sürecindeki

engellerden kaynaklanmaktadır. Seçimlerde oy kullanabilmek için önce seçmen kaydı yaptırmak ve sonra oy kullanmak için kart almak gerekmektedir. Yakın zamana kadar bu oy kullanma kartını almak için Meksika'ya gidilmesi gerekiyordu. Yeni düzenleme ile konsolosluklardan alınabilmektedir (Votoextranjero, 2020).

4.3.2. Yurt Dışı Oy Kullanma Yasa Önerileri

Yurtdışındaki vatandaşlarımızın sayısının 200 bine ulaştığı 1965 yılında seçimlerde nasıl oy kullanacakları ilk defa siyasi gündem yapılmıştır. Bu yıllarda göçmenlerin çoğunluğu bekar ve aktif işgücü nüfusu arasından olduğu için büyük çoğunluğu seçmen yeterliğine sahip kişilerdi. 1965 yılındaki bu ilk yurtdışı oy kullanma yasa önerisinin sahibi Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) İstanbul Milletvekili Reşit Ülker, (uzun yıllar parlamentoda bulunmuş olan Ülker CHP, Halkçı Parti ve Anavatan Partisi'nden vekil olmuştur) teklif gerekçesinde yukarıdaki hususlara da değinerek Avrupa ve Amerika'da birçok ülkenin mektup veya vekaletle yurtdışındaki seçmenlerine oy kullandırdıklarını örnek olarak sunmuştur. 1961 yılında kabul edilen Seçim Kanunun ise yurtdışındaki vatandaşların kütüğe kaydolmasına imkân veren hükmü ihtiva etmekle beraber bu hakkın ifasının ancak seçim günü Türkiye'de olunması durumunda mümkün olabileceğini, dolayısıyla yurt dışındaki seçmenlerin mektupla oy kullanabilmesine imkân verilmesi gerektiğini söylemektedir. Reşit Ülker'in 9/5/1965 tarihinde TBMM'ye verdiği 'Yabancı memleketlerde bulunan yurttaşların oy kullanmalarını sağlamak için 298 sayılı ve 26/4/1961 tarihli Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanunun değiştirilmesine dair Kanun teklifi' mezkûr gerekçeler muvacehesinde mektupla oy kullanılabilmesini önermektedir. Ülker'in teklifinde, seçmenlerin konsolosluk aracılığıyla oyunu kullanmak istediği seçim bölgesine kaydolmak için ilgili seçim kuruluna başvurmak suretiyle ilçe seçim kurulunda yabancı memleketlerde oturanlar için tutulan deftere kayıtlarının yapılması öngörülmüştür.

Mer'i seçim hukukundaki yurtdışı seçmenin seçmen kütüğüne kaydolmasıyla alakalı boşluğu gidermeyi de amaçlayan bir düzenleme hedeflenmiştir. Öne sürülen kanun

teklifine göre kayıt yaptıran seçmenler için, seçimlerden önce ilçe seçim kurulları tarafından oy pusulası ve zarflar konsolosluklara gönderilecekti. Seçmenler, seçim gününü beklemeden ilgili konsolosluka giderek, kurulu bulunan oy verme kabinlerinde oylarını kullanacak, kendilerine teslim edilen pul ile zarflayıp mühürlendikten sonra kendi ilçe seçim kurullarına postalayacaklardı. Reşit Ülker'in 1965 tarihli bu teklifi seçmen kütüğüne kaydolmak ve oy kullanmak için yurtdışındaki vatandaşların Türkiye'ye gelmesine gerek olmadan konsolosluklara gitmelerini yeterli kılmaktadır. Mektupla oy kullanma usulünün risklerini bertaraf etmek için seçmenlerin konsoloslukta oluşturulacak kurulun nezaretinde oy kullanması öngörülmüştür.

Mezkûr öneri Dışişleri Komisyonunda görüşülerek üyelerce aynı şekilde kabul edilmiştir. Dışişleri Komisyonunun 20/5/1965 tarih ve 29 no'lu karar yazısında ilgili önerinin sorumlu bakanlıkların temsilcilerinin de katıldığı toplantıda tartışılarak karara bağlandığı ifade edilmektedir. Başka ülkelerde de benzer uygulamaların olduğu, dış ilişkiler bakımından mahzuru bulunmadığı ve yurtdışında bulunan yüzbinlerce vatandaşımızın seçimlerde oy kullanmasını temin edecek uygun bir teklif olarak görülmüştür. Reşit Ülker'in önerisinin yasalaşması için süreçleri tek tek takip ettiği görülmektedir. Dışişleri Komisyonunun olumlu görerek sahip çıkması sonrasında Ülker, bu önerinin Mecliste Seçim Kanunundaki bazı değişiklikleri görüşmek üzere kurulmuş olan Geçici Komisyon gündemine alınması ve aynı zamanda komisyona Dışişleri Komisyonundan da üye alınması önerisini sunmuştur (TBMM Tutanak Dergisi, 1965). Meclis Genel Kurulunda kabul edilen öneri ile Geçici Komisyon gündemine dahil edilen öneri yeni seçimler dolayısıyla dönem bittiğinden kadük kalmıştır. Seçimlerden sonra tekrar parlamentoya giren Reşit Ülker önerisini 1966 yılında yenilemiştir. 2/428 esas numarası ile güncellenen öneri Meclis'te karşılık bulmamış, komisyonlarda da ele alınmamıştır. Reşit Ülker 1975 yılında Meclis'e tekrar dilekçe vererek 2/428 sayılı önergesini yenilemek istemiştir. 1975 yılı Haziran ayında ilgili komisyonlara sevk edilen yenilenen öneri 1976 Mart'ında İçişleri Komisyonu'nda görüşülmüştür. İçişleri Komisyonu öneride temel noktada iki değişiklik yapmıştır. Birincisi seçmen kütüğüne

kayıtta 1973 yılında Seçim Kanununda yapılan değişiklikteki esası yani yakınları tarafından seçmen olarak bildirilmesi hükmünü muhafaza etmeyi uygun görmüş ancak askı için mahalli seçim kurullarının bu şekilde kütüğe yazdırılan kişilerin listesini ilgili konsolosluklara göndermesini ve konsoloslukların da her yıl haziran ayında listeleri askıya çıkararak itirazları almasını düzenlemiştir. İkincisi ise seçmenlerin oy kullandıktan sonra zarfları kendilerinin postalaması yerine konsoloslukta kurulan sandık kurullarının bu zarfları toplu olarak ilgili ilçe seçim kurullarına göndermesi öngörülmüştür. İçişleri Komisyonu görüşünü 19.3.1976 tarihli raporu ile Adalet Komisyonu'na iletmıştır. Ancak bu tarihten sonra Adalet Komisyonu'nda önerinin gündeme alınması hususunda bir ilerleme olmayınca 9 ay sonra Reşit Ülker 16.12.1976 tarihinde Meclis Başkanlığına dilekçe vererek önerisinin ilgili mevzuat gereği doğrudan genel kurul gündemine alınmasını önermiştir. Reşit Ülker'in bu teşebbüsünün akıbeti ile ilgili TBMM tutanaklarında bir kayda rastlanmamıştır. 1977 seçimlerinde yenilenen Parlamento'da Reşit Ülker yer almamış ancak milletvekili arkadaşları Ülker'in bu önerisini tekrar Meclis gündemine taşımışlardır. Kastamonu Milletvekili Sabri Tıǧlı ve Sivas Milletvekili Azimet Köylüoğlu 1977 yılında ayrı ayrı Reşit Ülker'in bu teklifinin yenilenmesi için dilekçe vermişlerdir. Bu tekliflerin akıbeti de geçmiştekiler gibi olmuştur.

Kitleselleşen uluslararası göçün ilk 10 yılında yurtdışındaki vatandaşların seçme hakkının yani anavatanda siyasal katılım hakkının elde edilmesini temin için parlamento gündemine somut öneri getiren Reşit Ülker dışında siyasetçi olmamıştır. Literatürde bu dönem yurt dışındaki seçmenlerin oy kullanma hakkıyla ilgili bir çalışmaya rastlanılmıştır. Tunçer Karamustafaoğlu 1967 yılında yazdığı makalede yurt dışındaki işçilerin seçme haklarını incelemiştir (Karamustafaoğlu, 1967). Yurt dışında çalışan işçilerin 1961 Anayasası'nın 55'inci maddesinde tanımlanan vatandaşlık haklarını kullanamadığını oysa sosyal hukuk devletinin bu vatandaşlık hakkının kullanılmasının önündeki engelleri kaldırmak ve uygun şartları oluşturmak yükümlülüğü olduğunu söylemektedir. Bu bağlamda birçok ülkenin posta veya vekalet yoluyla gıyabi (absent) oy verme usulünü kullanmak suretiyle oy verme hakkının önündeki engelleri kaldırdığını

ifade etmektedir (Karamustafaoğlu, 1967). Türk seçim hukukunda seçmenin bizzat kendisinin sandık başında oy kullanması usulü esas olarak benimsendiğinden yurtdışındaki Türk işçileri için bu çerçevede öneri getirmiştir. Konsolosluklarda görevlendirilecek yargıçların başkanlığında seçim büroları kurmak suretiyle oy kullanmak isteyenlerin başvurularını alıp seçmen kaydını yapmak suretiyle seçimlerle aynı günde veya birkaç gün öncesinde kurulacak sandıklarda oy kullandırılabilceğini fikir olarak ortaya atmıştır (Karamustafaoğlu, 1967). Makalenin yayımından iki sene önce Reşit Ülker'in Mecliste sunduğu tekliften bu çalışmada bahsedilmemesi bu kişilerin birbirlerinden haberdar olmadıklarını göstermektedir. O günün iletişim imkânları bağlamında bu normal kabul edilebilir.

Bu iki öneri mukayese edildiğinde birisi seçmen kaydının konsolosluk aracılığıyla ilçe seçim kuruluna yapılmasını, diğeri ise konsolosluklarda kurulacak seçmen bürolarına kayıt yaptırılmasını ancak listelerin ilgili ilçe seçim kurulları ile paylaşılmasını önermektedir. Her iki öneride de oy kullanma işleminin konsolosluklarda gerçekleştirilmesi öngörülmektedir. Ancak Reşit Ülker kullanılan oyun seçmen tarafından kendi ilçe seçim kuruluna postalamasını önerirken Karamustafaoğlu ise oyun konsoloslukta kullanıldıktan sonra sayımının yapılmasında hem yurtdışını hem de YSK'yı alternatifli olarak önermiştir. Karamustafaoğlu kullanılan oyların nasıl dağılacağına dair bir öneride bulunmamıştır.

Göç hareketinin bu ilk döneminde geçicilik ön plandadır ve vatandaşlarımızın yurtdışında ortalama kalış süreleri henüz beş yıla bile ulaşmamıştır. Vatandaşlarımızın yurtdışındaki örgütlenmeleri de bu anlamda sınırlı kalmış, çoğunlukla işçi dernekleri olarak organize olmuşlardır. Bu dernekler bir anlamda sosyal dayanışma ve kendi kültürlerine uygun ortam sağlama vazifesi görmüştür. Göçün genel karakterinin işgücü yoğunluklu olması sebebiyle sosyal güvenlik hakları ve çalışma koşullarıyla ilgili talepler daha fazla öne çıkmaktadır. Siyasal katılımı ilgili işçilerin yüksek sesle taleplerini dile getirdikleri pek rastlanan bir olgu olmamıştır. Bununla beraber Türk vatandaşlarının

yurtdışında hızla artmaya devam eden nüfusu ve bu insanların temel yurttaşlık haklarını kullanamaması Reşit Ülker'in teklifinin gerekçesinin esasını oluşturmaktadır. Yurt dışında artan nüfusla beraber ülkeye giren dövizlerde artmaya başlamış ve on yılın sonunda Türkiye ekonomisinin can damarını işçi dövizleri oluşturmaya başlamıştır. Önceki bölümde değinilen işçi tasarruflarının ülkeye kazandırılması ve yatırımlara yönlendirilmesi edilmesi hükümetlerin önemli gündem maddelerinden birisi olmaya başlamıştır.

1970-1980 arası dönemde yurtdışındaki nüfusumuz iki katına, 1 milyondan 2 milyona çıkmış ve ekonomik kapasitesi daha da artmıştır. Bu dönemde seçme hakkının kullanımıyla ilgili taleplerin kamuoyuna da aksetmeye başladığı görülmektedir. Bununla beraber parlamento gündemine Reşit Ülker'in önerisinin tekraren kendisi ve vekil arkadaşları tarafından getirilmesinden başka somut bir öneri gelmemiştir. Bu dönemdeki çözüm sadece yurt dışındaki vatandaşların seçmen kütüğüne kaydolmasıyla ilgili 1973 ve 1979 yıllarında yapılan düzenlemeler olmuştur. 1973 yılındaki düzenleme esnasında Mecliste konu ile ilgili müzakerelere rastlanılmamıştır ancak 1979 yılında yurtdışı oy kullanma konusu genişçe tartışılmıştır. Mezkûr yasa teklifinin Anayasa ve Adalet Komisyonlarında oylanmasında Uşak Senatörü Ahmet Tahtakılıç yasa değişikliğinin yurt dışında yaşayan işçilerin seçme hakkını çözmediğinden karşı oy kullanmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 1979). Senatör Nermin Abadan-Unat daha kapsamlı eleştiri ve öneriler getirmiştir. Unat, bazı ülkeler yerel seçimlerde vatandaşlarımıza seçme hakkını tanıırken Türkiye'nin vatandaşlarına genel seçimlerde seçme hakkı vermemesini kabul edilemez görmekte ve mektup, vekalet ve konsoloslukta oy kullandırmanın mümkün olabileceğini veya İtalya örneğinde olduğu gibi yol masraflarını kısmen karşılayarak memleketlerinde oy kullanmalarının sağlanabileceğini belirtmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1979). 1979 tarihli seçim yasasındaki değişiklik teklifinin sahiplerinden Artvin senatörü Recai Kocaman'da yurt dışında yaşayan vatandaşların siyasal katılımı konusunda her partinin hemfikir olduğunu ancak oy verme yönteminin nasıl olacağına dair detaylı çalışmalar

yapılmadığından bu hususun daha sonraya bırakıldığını ifade etmektedir (TBMM Tutanak Dergisi, 1979).

1977 yılında Senatör Ziya Müezzinoğlu'nun Senato'ya sunduğu yabancı ülkelerdeki yurttaşlarımızın sorunlarına dair araştırma önergesinde yurtdışındaki vatandaşlarımızın muhatap olduğu hem yaşadıkları ülkelerden hem de Türkiye'den kaynaklı sorunları sıralarken çalıştıkları ülkelerde kendilerine oy kullanma hakkı verilirken Türkiye için oy kullanma taleplerinin sonuçsuz kalmasını da saymıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 1977). Sonuç olarak, konu ile ilgili bir Komisyon kurulduğunu ancak Komisyon raporunun genel kurulda görüşülmediği tutanaklardan anlaşılmaktadır.

Bu dönemde seçme hakkının yurtdışına teşmili için yapılan iki çalışmaya rastlanılmıştır. Bir tanesi 1977 yılında Hakkı Keskin tarafından işçi göçünün 15'inci yılı dolayısıyla Özgür İnsan dergisi tarafından yayınlanan özel sayıda kaleme alınmıştır. Keskin, seçme ve seçilme hakkının diasporanın edilgen konumdan çıkarak muhatap alınabilecek bir etkinlik elde etmesi için temel olduğunu ve bu hakkın sağlanması ile diğer sorunların çözümünde de yol alınabileceğini iddia etmektedir. Bu hak, yurtdışındaki çalışanlar tarafından elde edilmediği takdirde diğer her konuda siyasi partilerin ilgileri ve vaatlerinin gerçekçi olmayacağını belirtmektedir. Siyasi partilerin hepsinin görünürde yurtdışına seçme hakkının verilmesinden yana olduğunu ancak samimi olmadıklarından bunu parlamentoda yasalaştırmadıklarını öne sürmektedir. Teknik gerekçelerin ve müşküllerin meselenin en basit noktası olduğunu ileri sürerek siyasetin çözüm üretmemesini eleştirmiştir (Keskin, 1977).

Yurt dışındaki vatandaşların seçme hakkını analiz eden bir diğer çalışma da Çalışma Bakanlığı Yurtdışı İşçi Sorunları Genel Müdürlüğü tarafından Hüseyin Pekin'e hazırlattırılan 1979 tarihli rapordur. Hüseyin Pekin'in aynı konuda seçim kanunu yenileme çalışmalarını yürüten Meclis Geçici Komisyonu'na da rapor sunduğu bu çalışmada ifade edilmektedir (Pekin, 1979). Yurtdışındaki çalışanlarla ilgili asli sorumluluk sahibi kurum tarafından raporun hazırlatılması ve benzer çerçevede Meclis'e

rapor sunulması bu raporu önemli kılmaktadır. Rapor başka ülkeler tarafından uygulanan yurtdışı oy kullanma yöntemlerini analiz ettikten sonra Türkiye için öneriler sunmaktadır. Rapor, Parlamento seçimlerinde oy kullanılabilmesi için mesken ülkelerin onay vermesi durumunda dış temsilciliklerde sandık kurulmak suretiyle oy kullanılabileceğini önermektedir. Dış temsilciliklerde kurulacak seçim merkezleri seçmen kütüklerini de oluşturmakla görevli olacaklardır. Seçim günü Türkiye’den gönderilecek yargıçlarla seçim kurulu oluşturulacaktır. Kullanılan oylar yargıç nezaretindeki Seçim Kurulu tarafından sayılarak YSK’ya iletilecektir. Mesken ülkelerin sandık kurulmasına onay vermemesi durumunda ise vekâletname vererek oy kullandırılabilceği veya onay veren bir Batı Avrupa ülkesinde sandık kurarak çevre ülkelerdeki seçmenlerin günü birlik seyahat ederek oylarını kullanabilecekleri alternatif olarak sunulmuştur (Pekin, 1979). Bu raporda mesken ülkelerin sandık kurmak için onay vermesine yapılan vurgunun nedeni ve gerekçesi anlaşılmamaktadır. 1979 yılında kıta Avrupası dahil olmak üzere birçok ülke yurtdışı oy kullanma pratiğine sahiptir.

Bu dönemdeki raporların ve Meclis görüşmelerinin diline bakıldığında yirmi yıl sonra yurtdışındaki insanlarımıza bakışın farklılaşmaya başladığı görülmektedir. Karamustafaoğlu’nun 1967 tarihli makalesi yurtdışındaki işçilerin seçmen hakkı olarak konuyu ele alırken Hüseyin Pekin’in raporu yurtdışında bulunan vatandaşlar, Hakkı Keskin’in makalesi de yurtdışındaki vatandaşlar ve seçmenler olarak muhatap kitleyi tanımlamaktadır. Değişen bu dil parlamento müzakerelerinde de görülmektedir. İşçi tabiri yerini çalışana bırakmış, çoğu yerde yurtdışı vatandaş kavramı yaygınlaşmıştır. Yurtdışındaki Türk vatandaşlarının sosyolojisinin değişimi ve mesken ülkede kalıcı olmaya başlamaları neticesinde bu vatandaşlara yönelik sorun ve meseleler de sadece istihdam değil eğitim, kültür ve siyasi haklar da zikredilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda henüz istenilen sonuçlar alınmasa da siyaset ve akademi çevrelerinde ve sosyal gruplarda yurtdışındaki toplumumuza bakış değişmeye başlamış ve aynı zamanda siyasal katılım hakkını gündeme getiren aktörler de çoğalmıştır.

Göçmen Türkler, artan nüfusu, aile bütünlüğünün sağlanması, yurt dışında doğan ilk neslin büyümesi, dergi, gazete, cami, hafta sonu okulu ve dernekleriyle kısaca tüm toplumsal yapıları ile kurumsallaşmaya ve örgütlenmeye başlamış ve kendi meselelerini hem anavatanda hem de mesken ülkede özelinde takip etmeye başlamışlardır. Yirmi yıllık göç süresince toplumsal ihtiyaçlarını büyük oranda kendileri karşılamaya ve çözmeye çalışmış olan toplum kendisine mahsus yapılanmalarla belirli bir seviyede kurumsal kapasite inşa etmiştir. Özellikle din, eğitim ve kültür alanında devletin sunduğu destek çok sınırlı kalmıştır. Türk toplumu kendi imkanlarıyla oluşturdukları dernekler ve camiler vasıtasıyla din, eğitim ve kültür ihtiyaçlarını büyük oranda kendisi çözmüştür. Haklarını arama ve taleplerini dillendirmekten de geri kalmamışlardır. Yurtdışına görev için ya da başka vesileyle giden Hükümet ve Meclis üyelerine buldukları her fırsatta bu taleplerini iletmışlerdir. Meclis'e dilekçe göndererek askerlikten, sosyal güvenliğe kadar birçok sorunu gündeme getiren Türk toplumu, seçme ve seçilme hakkının verilmesi için de dilekçeler göndermişlerdir. Örneğin, 1975 yılının Ekim ayında Hamburg'dan Şevki Özhan topladığı 500'den fazla imzayla yurt dışında yaşayanlar için seçme ve seçilme hakkı talep eden dilekçeyi Meclis'e iletmıştır. Anayasaya ve insan haklarına aykırı olmayan taleplerinin partiler üstü bir mesele olarak ele alınarak olumlu çözüm üretilmesini istemişlerdir. Bir başka dilekçe 1976 yılında Berlin'den Hasan Baltacı'nın arkadaşları adına doğrudan Meclis Başkanı Kemal Güven'e gönderdiği mektuptur. Bahsekonu mektupta Güven, pasaport sorunlarından bahsetmekte, kendilerinin sadece döviz makinesi olarak görülmesinden şikayetçi olmakta ve seçme haklarının bir an önce çıkarılmasını talep etmektedir.

Siyasi katılım talebi TBMM'de de yankı bulmuş, Hükümet ve Meclis üyelerinin yurtdışındaki vatandaşlarımıza her seferinde verdikleri oy kullanma hakkı sözünü yerine getirmemesi, bazı üyeler tarafından eleştirilmiştir. Ahmet Tahtakılıç, Niyazi Ünsal ve İsmail İlhan genel başkanların, milletvekillerinin ve senatörlerin yurtdışına her gittiklerinde oradaki vatandaşlarımızın haklı taleplerine karşılık oy hakkı getirecekleri vaadi verdiklerini ancak geri geldiklerinde bunu unuttuklarını 1979 yılında seçim

kanunundaki değişikliklerin görüőüldüğü oturumda dillendirmişlerdir (TBMM Tutanak Dergisi, 1979). Buradan anlaşılacağı üzere göçmen Türk toplumu gündemini ve meselelerini parlamentoğa taşıyabilecek noktaya gelmiştir. Yukarıda bahsedilen daha önceki teklif ve kanun tartışmalarında birkaç kişinin sınırlı çerçevede gündeme taşıdığı konular, daha derinlemesine ve yüksek sesle Meclis tartışmalarına yansımaya başlamıştır.

Göç alanında akademik olarak öncü çalışmalar yapmış olan Nermin Abadan-Unat Senatör olarak Parlamento’da 2234 sayılı Kanunun görüşmelerinde yurtdışındaki Türk toplumunun Türkiye ekonomisindeki kritik rolünü gündeme getirerek siyasi haklarının verilmemesini eleştirmiştir. Çeşitli programlarla tasarruflarını ülkeye getirmeleri teşvik edilen ve ticaret açığının kapanmasındaki en büyük gelir kaynağı olan göçmen Türk toplumunun temel hakkı olan siyasi katılımı sağlamamanın sorunlu bir yaklaşım olduğunu söylemektedir (TBMM Tutanak Dergisi, 1979). İşçi tasarrufları sanayi yatırımları alanına yönelmeye başlayarak hem yatırım hem istihdam sağlamaya başlamıştır. Bu dönemde 100 bini aşkın hissedarın olduğu birkaç yüz işçi şirketi ülke ekonomisine can vermek için çabalamaktadır. Ekonomik etkisi gittikçe artan Türk göçü ülkenin işsizlik oranının yüksek olduğu ortamda istihdam yükünü alıp aynı zamanda da yakın aile ve akrabalarına destek olarak sosyal katkı da sağlamaktaydı. Kriz ve felaketlerde yaptıkları kampanyalarla okul ve hastane gibi kamu hizmetine matuf yatırımlar yapmaya başlamışlardı.

Abadan-Unat’ın parlamentoda getirdiği temel eleştiri, Batı ülkelerinin, göçmen toplumları entegre etme politikalarının ilk adımlarını atmaya başladığı ve yerel seçimlerle başlayarak insanlarımızı siyasi katılım hakkı verdikleri bir ortamda, Parlamento gündemindeki yasa önerisini kastederek, yurt dışındaki kendi insanımızın siyasi katılım hakkının hiçbir şekilde yer almamasını ciddi bir boşluk ve ihmal olarak nitelemesidir (TBMM Tutanak Dergisi, 1979). Bu eleştiri bir anlamda esas itibarıyla Türkiye’nin tasarrufları çekmeyle sınırlı politikasının Yurtdışı Türk toplumunun gelecekte varlığını riske eden bir yaklaşım olduğunu, entegrasyon-asimilasyon politikalarına karşı aidiyet ve

toplumsal bütünlüğü sağlayacak diaspora politikaları minvalinde siyasal, sosyal ve kültürel boyutlarıyla bütüncül bir politikanın gerekliliğini işaret etmektedir.

130 civarında madde değişikliğinin olduğu bu kapsamlı seçim kanunu çalışması dönemin siyasi ortamında partiler arası mutabakat açısından önemlidir. Ancak her partinin olumlu yaklaştığı söylenen yurt dışındaki vatandaşlara oy hakkının verilmesi üzerinde siyasi partilerin mutabakat sağlamaması anlaşılmamaktadır. Partilerarası komisyonun çalışma prensibi, Recai Kocaman'ın tutanaklara yansıyan açıklamasından anlaşıldığı kadarıyla herkesin mutabık olduğu maddelerin görüşülmesi, herhangi bir maddeye bir partinin itirazı olduğu takdirde ilgili maddenin gündemden çıkarılması olarak benimsenmiştir. Yine komisyon başkanının açıklamalarından anlaşılan partilerden hiçbirisinin yurt dışı oy kullanma konusuna esastan itirazının olmadığı ancak yöntem konusunda daha fazla çalışma gerektirdiğini düşünmeleri olmuştur. Yöntemde fikir ayrılığının ne olduğu ise açıklamalara yansımadığından üzerinde anlaşılan ve anlaşılmayan konuların ne olduğu bilinmemektedir.

Parlamentonun yoğun mesai ile çıkardığı kapsamlı seçim kanunu değişikliklerini uygulama fırsatı olmamıştı, 1980 yılında gerçekleştirilen askeri darbe siyasi hayatı kesintiye uğratmış ve Anayasa iptal edilip yeni anayasa yapım sürecine girilmiştir. Askeri darbe sonrası sivil hayata geçiş ve siyasi süreçlerin başlatılmasının yasal hazırlıklarını yapmak üzere kurulan Danışma Meclisinin önemli görevlerinden birisi de seçim kanununda yapılacak değişiklikler olmuştur. Seçim Kanunu tekrar ele alınarak 50 maddede değişiklik yapılmıştır. Kısa zaman içinde yapılan ikinci kapsamlı değişiklikte de yurt dışındaki vatandaşların seçme ve seçilme hakkıyla ilgili düzenlemeler yine yer almamıştır. Askeri darbe sonrası yapılan 1982 Anayasasının 67'nci maddesi her vatandaşın seçme ve seçilme hakkını garanti altına almaktadır. Ancak Danışma Meclisi bu hakkın yurt dışında yaşayan 2 milyonu aşkın vatandaşımız tarafından kullanılması için gerekli yasal düzenlemeyi yapmamıştır.

Danışma Meclisi üyelerinden Abbas Gökçe Meclis Anayasa Komisyonu'nda bu ilgisizliği eleştirerek yurtdışındaki vatandaşların oy kullanabilmesi için sunduğu öneriye destek verilmediğinden yasa değişikliklerine de olumsuz oy vermiştir. Gökçe, Komisyonda posta yoluyla oy kullanımını esas alan öneriyi sunmuştur. Bu öneride konsolosluklarda form doldurmak suretiyle seçmen kaydını yaptıran vatandaşların seçim öncesinde yine konsolosluklarda oylarını kullanıp zarfları kayıtlı oldukları ilçe seçim kuruluna postalamaları öngörülmüştür. Bu öneride seçmen kaydının yapılmasından sonra ilçe seçim kurullarına göre tasnif edilen seçmen kayıt formlarının ilgili ilçe seçim kurullarına gönderildikten sonra kayıt altına alınması öngörülmüştür. Oy verme usulü olarak ise partilerin yine her partiden de olabilecek şekilde tercih ettiği adayları listeleyerek tercihinin yapılmasını önermiştir. Güvenlik tehditleri ve egemenlik hakkının ihlali tarzındaki eleştirilerin gerçekçi olmadığını ileri süren Gökçe, uygulamanın yapılmaması için neden görmemektedir (TBMM Tutanak Dergisi, 1983). Anayasa Komisyonundaki oylamada Feridun Şakir Ögünç de yurtdışı seçmenlerin oy hakkıyla ilgili düzenleme olmaması dolayısıyla karşı oy vermiştir.

Meclis Genel Kurulu'ndaki görüşmelerde başka üyeler de yurtdışındaki vatandaşlara oy hakkı verilmesiyle ilgili düzenleme yapılmamasını eleştirmiştir. Özer Gürbüz, Şerafettin Yarkın ve Güngör Çakmakçı da hassasiyetlerini açıkça ifade etmişlerdir. Abbas Gökçe, mezkûr önerisini Genel Kurul'da da gündeme getirmiştir. Genel Kurul aşamasında öneriye karşı şeffaflık, sabote edilme ihtimali, egemenlik ve uygulanabilirlik gibi gerekçeler öne sürülmüştür. Komisyon sözcüsü Şener Akyol ise teklif kabul edilse bile bunun uygulanamayacağını ileri sürerek teklife olumlu bakmamış ve bu önerge Meclis Genel Kurulu'nda reddedilmiştir.

Danışma Meclisi, askeri rejim tarafından kurulmuş bir yapı olarak yurtdışı vatandaşların seçim haklarının verilmesine yönelik yoğun tartışmalara sahne olmuştur. Bu tablo, yurtdışında ihmal edilemeyecek nüfus büyüklüğüne ve etkisine sahip göçmen Türk toplumunun varlığına işaret etmektedir. Bu tartışmalar serbest seçimlerle oluşan yeni

parlamento döneminde de devam etmiştir. Danışma Meclisi üyesi olarak da bu konuda tavrını ortaya koyan Halkçı Parti Milletvekili Feridun Şakir Öğünç 1985 yılında kanun teklifi sunarak yurtdışı oy kullanma hakkının verilmesini gündeme getirmiştir. Öğünç, Anayasa'nın verdiği hakkın tüm vatandaşları kapsadığını ve bu hakkı ihlal ederek insanların vatanları için söz söyleme hakkının ellerinden alınmaması gerektiğini başlıca gerekçeler olarak sunulmuştur. Öğünç'ün teklifi Danışma Meclisi döneminde gündeme gelen Gökçe'nin teklifine çok yakındır. Öğünç'ün önergesi İçişleri ve Anayasa Komisyonlarında gündeme alınmış ancak olumsuz rapor verilmiştir. İki komisyonun gerekçeleri siyasi ve hukuki anlamda anlaşılmakta zorluklar içermektedir. İçişleri Komisyonu, yabancı siyasi partilerin ve ideolojilerin vatandaşlarımızı etkileyeceği gerekçesini ileri sürmüş, yurtdışındaki vatandaşlarımız istedikleri takdirde kayıtlı oldukları illerine gelerek oylarını kullanabileceğini beyan ederek olumsuz rapor sunmuştur (TBMM Tutanak Dergisi, 1985). Anayasa Komisyonu ise yurt içinde uygulanan yöntemin dışında farklı bir uygulama olmasından dolayı eşitlik ilkesini ihlal etmekte olduğundan ve ayrıca yargı yönetim ve denetim ilkelerini ihlal ettiğinden olumsuz görüş vermiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1985). İki komisyonun ortaya koyduğu gerekçeler temelsiz ve gerçekçi bulunmayarak vekiller tarafından eleştirilmiştir. Eşitlik ilkesinin herkese oy kullandırmak anlamına geleceğini, yargı denetiminin fiziki bir uygulamadan ziyade süreçlerin yönetimi olduğu ve siyasi akım ve ideolojilerin etkilemesi iddiasını ise ciddiyetsiz ve aşağılayıcı bulunduğu ifade edilmiştir. İktidar partisi vekilleri yoğunluklu olarak yargı sorununu, idari zorlukları ve bütçe meselesini gündeme getirerek aslında kendilerinin de karşı olmadığını ancak zorluklar olduğunu ve anayasa değişikliği ihtiyacını ileri sürerek komisyonun olumsuz raporunu onaylamışlardır (TBMM Tutanak Dergisi, 1985).

Bu tartışmalardan bir yıl sonra iktidar partisi olan Anavatan Partisi (ANAP) Milletvekilleri farklı bir uygulama önererek yoğunlaşan talep ve baskıyı yönetmek istemişlerdir. Altı aydan fazla yurt dışında ikamet eden ve Türkiye'de seçmen kütüğüne kayıtlı olmayan vatandaşlarımızın gümrüklerde kurulacak sandıklarda oy kullanabilmesi

öngörülmüştür. Bu uygulama ile de seçmen yeterliğine sahip vatandaşlarımızın yarısının gelip oyunu kullanacağını düşünmüşlerdir (TBMM Tutanak Dergisi, 1986). Yurtdışında yaşayan seçmenler için getirilen bu öneriyi yurt dışı oy kullanma olarak kabul etmek mümkün değildir. Bu yöntem, dünyanın farklı ülkelerinde yaşayan vatandaşlara yaşadıkları ülkelerde oy kullanma imkânı sağlamamakla birlikte yurt dışı vatandaşların oy kullanmak için yine Türkiye'ye seyahat etmelerini gerektiren bir sistem olmuştur. Seçim günü kendi kayıtlı oldukları şehre gitmek yerine sınır kapılarının birinde daha geniş bir zaman aralığında Türkiye'ye giriş ve çıkış yaparken oy kullanabileceklerdir. Mezkûr teklifin mevcut anayasa çatısı altında yapılabilecek en iyi öneri olduğunu, şeffaflık ve yargı denetimi gereği mektupla oy kullanmanın Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na aykırı olduğu ve Almanya gibi ülkelerin topraklarında sandık kurmaya müsaade etmeyeceği iktidar partisinin gerekçelerini oluşturuyordu. Bununla beraber Avrupa Konseyi'nin 1985 yılında üye ülkelerin topraklarındaki yabancıların oy kullanımının kolaylaştırılması hakkındaki tavsiye kararını da paylaşarak uygulamaya nasıl yansıtacağını görmek gerektiğini ifade etmişlerdir (TBMM Tutanak Dergisi, 1986).

ANAP tarafından verilen öneri milletvekilleri tarafından çok yönlü olarak eleştiriye tabi tutulmuştur. Bu eleştiriler şu şekilde sıralanabilir: 1- Seçim sisteminin güvenliğinin esasını oluşturan seçmen kütüklerine kaydolmayanların oy kullanabilmesi seçim hukukuna aykırıdır ve seçme yeterliğine sahip olmayanların oy kullanabilme durumu vardır. 2- Ayrıca aynı kişinin gümrükte oy kullandıktan sonra seçim günü ilçesinde oy kullanabilmesini engelleyecek bir mekanizma olmadığı için mükerrerliklerin ve hilenin olma ihtimali yüksektir. 3- Kullanılan oyların seçim çevrelerine dağılımı illerdeki seçmenlerin tercihlerinin hilafına sonucun çıkmasına neden olacaktır. 4- Bağımsız aday ve parti listelerindeki adayları tercih edebilme imkanının olmaması eksikliklerdir (TBMM Tutanak Dergisi, 1986). Bakıldığında aslında bu eleştiriler farklı partilere mensup milletvekillerinin dile getirdikleri ortak hususlardır. Eleştirileri getirenler arasında 1965 yılında ilk defa yurt dışında oy kullanılması için Meclis'e teklif sunan Reşit Ülker ile 1985 yılında teklif veren Feridun Şakir Ögünç de vardır. Reşit Ülker 1965 yılında

verdiği teklifi burada tekrar önermiştir. 30 yıl içinde defaaten konuyu Meclis’e taşımış olan Ülker, bu sefer de teklifine olumlu destek bulamamıştır. Coşkun Bayram ve Hasan Altay da ayrı bir önerge vererek yurt dışında oy kullanılmasını önermişlerdir. Tekliflerinde gümrük kapılarında oy vermenin mesafe, işyerinden izin alma ve maliyet dolayısıyla bekleneni veremeyeceği, kullanılan oyların ülke geneline dağıtımının doğru olmadığı gerekçelerini göstermişlerdir. Bu teklifte seçmen kütüğüne kayıtlı olmayan ve 6 aydan fazladır yurt dışında yaşayan vatandaşlarımızın konsolosluklarda kurulacak sandık kurulları nezaretinde oylarını kullanabilecek ve oy zarfları illerindeki seçim kurullarına gönderilmek üzere torbalara konulacaktı (TBMM Tutanak Dergisi, 1986). Bu önerinin de seçmen kütüğü esasını ihlal ettiği görülmektedir. Seçmen kütüğüne kayıtlı olmayanların kullandıkları oyun ikamet ettikleri veya kayıtlı oldukları illere göre tasnif edilmesinin önerilmesindeki mantık anlaşılmamaktadır. Türkiye’de kayıtlı olduğu il ile ikamet ettiği ilin farklı olduğu insan sayısı az değildir. Bu tercihlerin neye göre yapılacağı ve sonuçlarının küçük illeri nasıl etkileyeceği maalesef detaylıca düşünülmemiştir.

İktidar ve muhalefetin önermeleri arasından çoğunluğa sahip iktidar partisi ANAP’ın teklifi kabul edilmiştir. Bu öneriyle gümrük kapılarında oy kullanılması yurtdışındaki vatandaşların siyasal katılım talebine karşılık kısmi çözüm olarak sunulmuştur. Ancak Cumhurbaşkanı Kenan Evren ve anamuhalefet partisi Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) bu maddelerin iptali için Anayasa Mahkemesine itiraz etmişlerdir. İtiraz gerekçeleri bağımsız adaylara oy verilememesi ve aday tercihleri yapılamaması; adaylar belli olmadan oy kullanmanın başlaması, ara ve yerel seçimlerde oy kullanılamaması, yurt dışında 6 aydan az kalanlar ile yurda giriş çıkış yapmayanların oy verememesi, propaganda devam ederken oy kullanma, kullanılan oyların illere dağılımı seçim bölgelerindeki siyasi rekabeti haksız etkilemesi ve sandık açma ve kapamaların güvenlik zaafı oluşturabilmesi olarak sayılmıştır. Bu gerekçeler her iki itirazdaki tüm gerekçelerdir. İki itirazda gerekçelerini eşitlik ve seçimlerin yönetimi yani Anayasa’nın 10’uncu ve 67’nci maddelerine dayandırmıştır (Anayasa Mahkemesi, 1987; Anayasa Mahkemesi-b, 1987). İtiraz gerekçelerinin eşitlik ilkesine dayandırılması ilk başta daha

geniş kitlelerin oy kullanılmasının amaçlandığı şeklinde anlaşıyor. Ancak 67'nci maddenin de gerekçelere eklenmesi yurt dışında oy kullanımına itirazlarda kullanılan argümanlarla benzeşmekte ve dolayısıyla bir çelişki oluşturmaktadır.

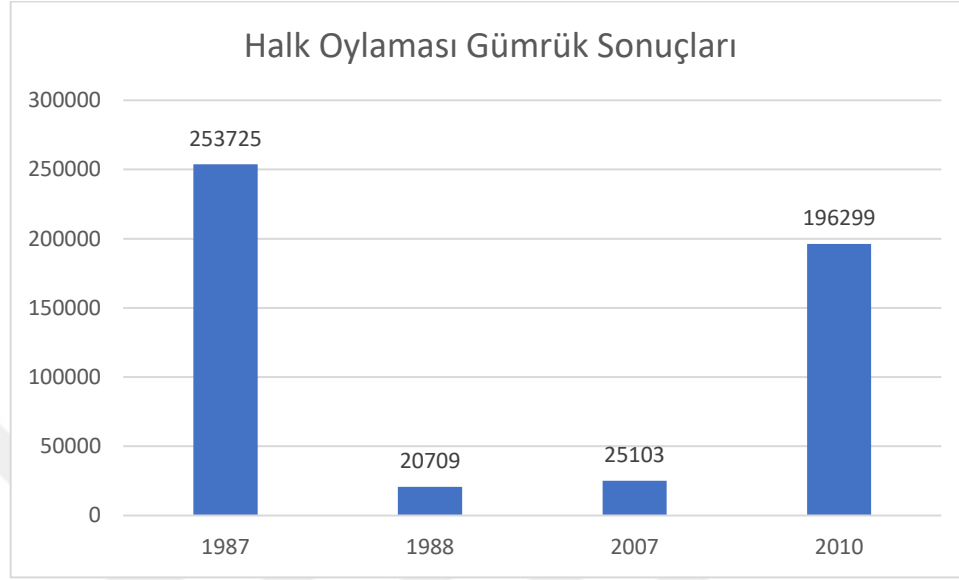
Seçimlerin güvenliği ile serbest ve etkiden uzak oy kullanmanın risk altında olduğu iddiaları postayla veya yurtdışında sandık kurma yoluyla oy kullanılmasına yönelik itirazlarda da temel argüman olarak kullanılmıştır. Anayasa Mahkemesi ise bu gerekçeleri yetersiz bulmuş ve ilgili maddeleri iptal etmemiştir. Kanun maddesinde yurtdışında kalışın 6 ayla sınırlandırılması ve giriş çıkış yapanlara oy hakkı verilmesi dolayısıyla bu kapsama girenler arasında ayırım yapılmadığından eşitsizlik olarak kabul edilmemiştir. Müstakil bir seçim çevresi olmadığından siyasi partilere oyların dağıtılmasının doğal sonucu olarak bağımsızlara oy kullanılmaması teknik şartlar dikkate alındığında eşitsizlik olarak kabul edilmez. Sadece siyasi partilere oy atılacağından adayların bilinmesinin zorunlu olmadığı, seçim güvenliğini tehlikeye atacak bir düzenleme olmadığı, sandıkların açılıp kapanması esnasında tutanak ve mühürlemenin usulüne göre yapılması ile güvenliğin sağlanacağı ve en önemlisi kötü uygulama olasılığının iptal nedeni olamayacağına hükmederek 67'nci madde ile ilgili itirazları da reddetmiştir. Mahkeme üyelerinden Necdet Yazıcıoğlu, Yılmaz Alifendoğlu, Yekta Güngör Özden, Muammer Turan ve Selahattin Metin itirazın kabul edilmemesine karşı oy gerekçesi yazarak itiraz etmişlerdir. Karşı oyların gerekçeleri Cumhurbaşkanı ve SHP'nin itiraz gerekçeleriyle büyük oranda benzeşmektedir. Ancak Muammer Turan ve Selahattin Metin'in karşı oy yazısında seçim kanununda yurtdışında 6 aydan fazla yaşayanların kütüğe nasıl yazılacaklarının belli olduğu, seçim kütüğüne yazılmayanlara bu hakkın verilmesinin adaletsizlik olacağı, ayrıca oy kullananların kütüğe kayıtları kontrol edilemeyeceğinden mükerrer oy riskinin olduğu gerekçesi itirazlarda yer almıştır (Anayasa Mahkemesi, 1987; Anayasa Mahkemesi-b, 1987).

Anayasa Mahkemesi'nin bu itirazı ele aldığı dönemde iktidar partisi parlamentoya aynı kanun düzenlemesini küçük bir değişiklikle tekrar getirmiştir. Oy kullanmanın 70

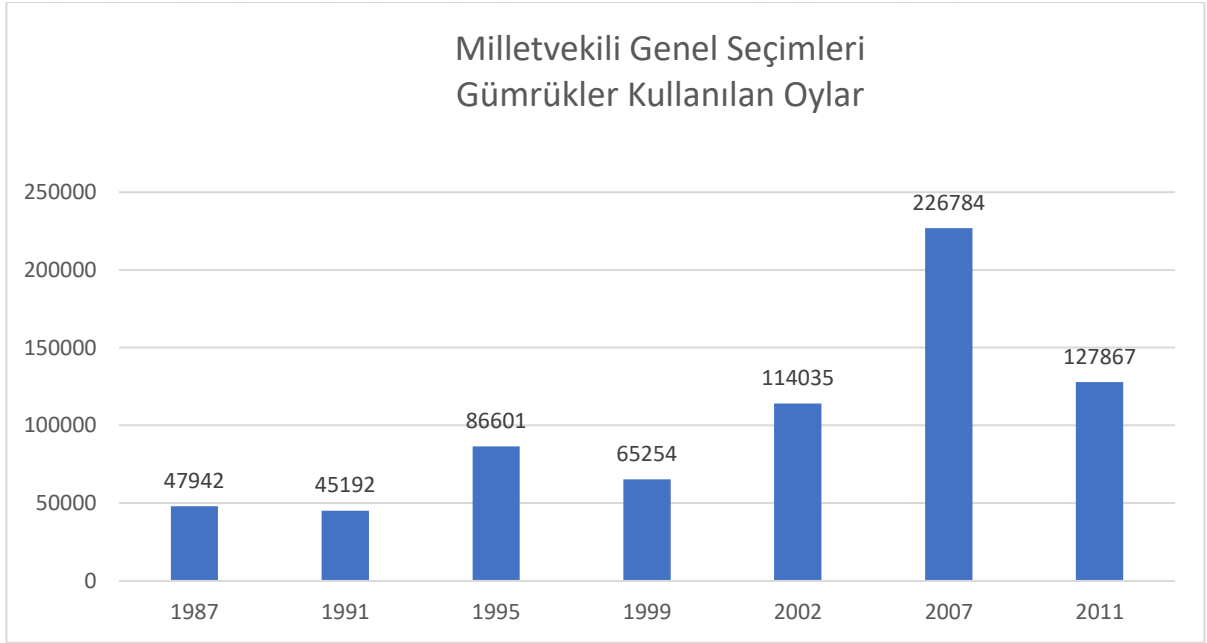
gün öncesinden değil de 75 gün öncesinden başlayacağı tek fark olarak göze çarpmaktadır. Mahkeme karar vermeden tekrar aynı kanun maddelerinin Meclis'e getirilmesini mahkemeden çıkacak menfi bir karara karşı tedbir olarak benzer hükümlerle yeni bir yasa çıkarmak olarak düşünülmüş olabilir. Yaklaşan seçimler dolayısıyla da hızlı hareket etmek istemiş olabilir iktidar partisi. Muhalefet partileri var olan bir kanunun hemen hemen benzerinin çıkarılmasını bir kanunun yedeklenmesi olarak tarif etmiş ve karşı çıkmıştır. Anayasa Mahkemesi'nin gündeminde olan mezkûr kanunun iptali ile ilgili açılmış dava olduğundan bahisle bir yanıltmaca olarak eleştirmişlerdir (TBMM Tutanak Dergisi, 1987). 3377 sayılı bu Kanunun müzakerelerindeki eleştiriler ve savunmalar 1986 yılında 3270 sayılı Kanunun görüşülmesindekilerle aynı çerçevede şekillenmiştir. Gümrüklerde oy kullandırmanın siyasal riskleri, usulsüzlüklere yol açma ihtimali, yurt dışındaki seçmenler için külfetli bir yöntem olması konuları tekrar gündeme getirilerek bunun yerine yurt dışında oy kullandırma yöntemi üzerinde durulmuştur. Yurt dışında bir seçim organize edilmesine maliyet, yargı denetimi ve egemenlik ihlalleri gibi nedenlerle karşı çıkan parlamenterler de olmuştur (TBMM Tutanak Dergisi, 1987).

Sonraki süreçte, gümrüklerde oy kullanmayı düzenleyen kanun küçük değişikliklerle yasalaşmış ve 2011 yılına kadar yurt dışındaki seçmenlerin kendi seçim bölgeleri dışında oy kullanabildikleri tek yöntem olarak kalmıştır. Ancak teklif sahiplerinin beklediği katılım oranı hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. 1986 yılında teklifi getiren milletvekilleri yurt dışındaki seçmenlerin en az yarısının oy kullanacağını beklediklerini söylemişlerdi. Gümrük kapılarında oy kullanma uygulaması ilk olarak 6 Eylül 1987 tarihinde yapılan halk oylamasında gerçekleşmiştir. Halk oylamasında 253.725 kişi oy kullanmıştır. Hemen akabinde 29 Kasım 1987 yılında da milletvekili genel seçimleri için gümrüklerde oy kullanılmış, bu sefer 48.820 kişi oy kullanmıştır. Tahminen 1,5 milyon civarında yurt dışında seçmen yeterliğine sahip olan vatandaşımız olduğu düşünüldüğünde beklenen katılımın çok altında kaldığı söylenebilir.

1987-2011 arasında gerçekleştirilen milletvekili genel seçimlerinde ve halk oylamalarında 1987 halk oylaması ve 2007 Milletvekili Seçimleri dışında 200 bini geçen oy kullanımı olmamıştır. Grafiklerde görüleceği üzere bir dönem 100 binin çok altında kalan katılım sonraları 100 binin biraz üzerine çıkmıştır. 1987 halk oylaması ve 2007 Milletvekili Genel Seçimlerinde görece yüksek katılımın temel nedeni oy kullanma sürelerinin yaz tatiline denk gelmesi olmuştur. 1987 halk oylaması için 28 Temmuz’da başlayan oy kullanma 6 Eylül’e kadar devam etmiştir. Bir sene sonra 1988 yılındaki halk oylamasında ise sadece 10 gün süreyle 12-25 Eylül tarihlerinde gümrüklerde oy kullanılabilmiştir. Tatilin bittiği ve okulların başladığı bu dönemde sadece 20.709 kişi oy kullanmıştır. 2007 seçimlerinde ise 25 Haziran-22 Temmuz tarihleri arasında gümrüklerde sandıklar açık kalmıştır. Yurt dışında yaşayan vatandaşların toplam sayısı ve seçmen büyüklüğüne göre değerlendirildiğinde gümrüklerde oy kullanımı beklenen katılım oranına hiçbir zaman yaklaşamamıştır. Seçmen kütüğüne kayıtlı olmayanların gümrüklerde oy kullanabilmesine müsaade edildiği ve müstakil bir seçmen kütüğü olmadığından net olarak katılım oranı belirlemek mümkün değildir. Ancak yurt dışında yaşayan vatandaşların nüfusunun 1987 yılında 3 milyona yaklaşmış olduğu dikkate alındığında katılım oranının düşüklüğü daha iyi anlaşılmaktadır.

Şekil 4.1.: Halk Oylaması Gümrük Sonuçları, 1987-2010. (Grafik, YSK verileriyle yazar tarafından oluşturulmuştur.)

Şekil 4.2.: Milletvekili Genel Seçimleri Gümrük Sonuçları, 1987-2011. (Grafik yazar tarafından YSK verileri esas alınarak hazırlanmıştır)

Gümrüklerde oy kullanımının asli çözüm olmadığı ve esas talebin Türkiye’ye gelmeden yurt dışında oy kullanma hakkının elde edilmesi olduğu katılım oranlarının bekleneni karşılamaması ile de teyit edilmiştir. Yurt dışı Türk toplumunun büyümeye ve kurumsallaşmaya devam ettiği doksanlı yıllarda siyasal katılımın tam anlamıyla sağlanması için çalışmalar devam etmiştir. Bu meyanda Meclis müzakerelerinde yurt dışında oy kullanmaya engel olarak öne sürülen yargı yönetim ve denetimi ile oy kullanma günü tartışmalarını çözmek için 1995 yılında yapılan kapsamlı anayasa değişikliğinde 67’nci maddede de düzenleme yapılmıştır. “Ancak, yurt dışında bulunan Türk vatandaşlarının oy hakkını kullanabilmeleri amacıyla kanun, uygulanabilir tedbirleri belirler.” ibaresi bu maddeye eklenerek yurt dışında oy kullanmayla ilgili anayasa kaynaklı tartışma bitirilmek istenmiştir. Coşkun Kırca ve Mehmet Keçeciler, anayasa değişikliğinin gerekçesini yargı denetiminin yurt dışında kurulması mümkün olmayacağından burada istisna getirilerek bu engelin aşılmasının hedeflendiğini söylemişlerdir. Bu yargı denetimi istisnası, süreçlerin yargısal denetim dışına çıkılması anlamına gelmemektedir (TBMM Tutanak Dergisi, 1995). Daha önceki Meclis tartışmalarında yargı denetiminin bizatihi yargıç gönderme anlamına gelmediğini ve anayasa değişikliğine ihtiyaç olmadığını söyleyerek bu gerekçelere itiraz edilmiştir. Bu konudaki anayasa değişikliği fazlasıyla dar yorumlamadan kaynaklı bir gerekçeyle yapılmıştır. Yurt dışı için kurulacak seçim kurulunun başkanı da diğer ilçe seçim kurullarında olduğu gibi yargı mensuplarından olacağı için yönetim ve denetim zaten yargıçlar tarafından yürütülecektir. Bu müzakerelerde Ali Dinçer, yurt dışındaki seçmenlerimiz için ayrıca temsil imkanının verilmesi yani yurt dışı için ayrı bir seçim bölgesi belirlenerek kendi oylarıyla temsilcilerini doğrudan seçme hakkı verilmesini önermiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1995). Diasporanın temsili ile ilgili talepler yurt dışındaki vatandaşlarımızın dışında Mecliste incelenen tutanaklar muvacehesinde ilk defa gündeme getirilmiştir.

Anayasa değişikliği 23 Temmuz 1995’te resmileştikten kısa bir zaman sonra 24 Aralık’ta milletvekili seçimleri yapıldı. Tabii seçimler öncesinde anayasa değişikliğini

uygulamaya yansıtma için uyum yasaları çalışması yapılmıştır. Ancak yurt dışında oy kullanımını gerçekleştirecek yasal düzenleme gerçekçi anlamda burada da yapılmamıştır. 4125 sayılı Kanunla getirilen teklifler mevcut gümrük uygulamasının devamı yönünde olmuştur. Bu öneriye karşı sert eleştiriler gelmiştir. Anayasa değişikliğinin gereği olarak yurt dışında oy kullanma düzenlemesinin yapılması gerektiği ısrarla gündeme taşınmıştır. Teklif sahipleri seçimlerin erkene alınması dolayısıyla yurt dışında seçimi uygulayacak hazırlık için yeterli zaman olmadığından dolayı eski uygulamanın devamını önerdiklerini bu eleştirilere cevap olarak vermişlerdir. Özellikle Almanya'nın sandık kurma ve oy kullanma konusuna sıcak yaklaşmadığı belirtilmiştir. Bülent Ecevit ve Vehbi Dinçerler Anayasa'nın gereğini yerine getirmek için gerekli hazırlığı yapmadığından dolayı iktidarı eleştirirken Şevket Kazan ülkelerle ikili anlaşma yapılmadan ve ülkelere izin almadan oy kullanılamayacağını ifade ederek hükümeti öngörüsüzlükle suçlamıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 1995). Eleştiriler üzerine yeni bir önerge ile şartların uygun olması durumunda yurt dışında oy kullanma için gerekli tedbirleri almak üzere YSK'ya yetki verilmiştir.

4125 sayılı kanunda Geçici Madde 2 ile yapılan düzenleme 'Bu kanunun yayımından sonra yapılacak ilk milletvekili genel seçimi için yurt dışında mukim vatandaşlarımızın oturdukları ülkelerde oy kullanmaları, serbest, eşit, gizli, tek dereceli, genel oy açık sayım ve döküm esaslarına göre Yüksek Seçim Kurulu'nun yönetiminde gerçekleştirilir. Yüksek Seçim Kurulu, bu seçimin gerçekleşmesi için, gerekli gördüğü hallerde uygun gördüğü yurt dışındaki Dışişleri Bakanlığı personelini görevlendirebilir. Bu seçimler için Yüksek Seçim Kurulunun öngördüğü hususlar Dışişleri Bakanlığı'na uygulanır. Bu seçimlerin yurtdışında gerçekleştirilmesi konusunda fiili veya hukuki herhangi bir engelin veya sair zorunlu hallerin görülmesi durumunda 26.4.1961 tarih ve 298 sayılı kanunun gümrük kapılarında oy vermeye ilişkin 94'üncü maddesi uygulanır.' hükmünü getirmiştir. Yeni öneri de aslında yurt dışında oy kullanımını gerçekleştirmek üzere getirilmemiş, Meclis tarafından, YSK'ya eski sistemi devam ettirecek gerekçe sağlanarak sorumluluk geçici olarak devredilmiştir. Geçici madde ile yapılan düzenleme

kanun sistematîği açısından daimî bir çözüm anlamına gelmemektedir. 2008 yılı sonrası tartışmalarda da görüleceği üzere YSK torba yetkilerle uygulama yapmamakta, seçimin hassasiyeti dolayısıyla süreçlerin kanunda net olarak tanımlanmasını beklemektedir. Dolayısıyla 4125 sayılı Kanun çalışmaları çerçevesinde getirilen öneriler kapsamlı bir hazırlık içermemekte ve uygulamaya geçme amacı olduğu algısını oluşturmamaktadır.

4125 sayılı Kanunun mezkûr maddesi Bülent Ecevit ve Mümtaz Soysal tarafından 93 imza ile Anayasa Mahkemesi'ne taşınmıştır. Gerekçeler ise Anayasa'nın verdiği oy kullanma hakkının kısıtlanması, mukim ibaresi ile geçici olarak yurt dışında bulunanların kapsam dışında bırakılması ve Meclis'in kanun yapma yetkisini devretmesi olarak belirtilmiştir. Bu gerekçelerle 4125 sayılı Kanunun Geçici 2. maddesinin tamamının, Anayasa'nın emrettiği yasal düzenlemeyi içermediğinden Anayasa'nın ilgili 67'nci maddesinin ikinci fıkrasının 2'nci cümlesine ve seçme hakkını düzenleyen 1'inci paragrafına; Anayasa'nın bağlayıcılığı ve üstünlüğüne ilişkin, yasaların Anayasa'ya aykırı olamayacağını amir 11'inci maddesine; halkın kendi kendisini yönetmesi ve bunu sağlayan yolların açık tutulması anlamına gelen 2'nci maddedeki demokratik hukuk devleti ilkesine; yasa koyucunun bizzat yasa ile yapması gereken bir düzenlemeyi yapmayıp, düzenleme yetkisini YSK'ya devretmesinin Anayasa'nın 7'nci Maddesine ve Geçici 2'nci Maddesinin birinci fıkrasındaki mukim sözcüğünün, Anayasa'nın 67'nci Maddesine aykırı olduğundan iptali istenmiştir. Mahkeme ise sadece yurt dışında bulunan vatandaşlarla ilgili kısıtlama içerdiğinde 'mukim' ibaresini iptal etmiştir. Mahkemenin bazı üyeleri ise mezkûr yasa maddesinin anayasanın verdiği sorumluluğu yerine getirmemesi yani yurt dışındaki seçmenlerin oy kullanması için gerekli düzenlemeyi yapmamasından dolayı maddenin tamamının iptalini istemişlerdir (Anayasa Mahkemesi, 1995). Sonuç olarak mahkemenin sadece 'mukim' ibaresini iptal etmesiyle gümrüklerde oy kullanmanın devamına karar verilmiş olup, yurt dışından oy kullanımının yasal altyapısının düzenlenmesi ise başka bahara kalmıştır.

1997 ve 1998 yıllarında iki ayrı kanun teklifi daha Meclis'e sunulmuş ancak bu teklifler de sonuçsuz kalmıştır. Osman Yumakoğulları ve arkadaşlarının sunduğu teklif yurtdışının ayrı bir seçim çevresi olarak planlanması bakımından önemlidir. Bu teklifle Meclis'te ilk defa diaspora temsili ile ilgili kanun teklifi verilmiş ve yurtdışı seçim bölgesine 10 milletvekili kontenjan olarak ayrılması önerilmiştir. Seçimlerin yönetimi için Ankara İl Seçim Kuruluna bağlı olarak çalışacak Yurtdışı Merkez İlçe Seçim Kurulu oluşturulacaktır. Oy kullanma usulü olarak ise mektup yöntemi, yurt dışında sandık kurulması ve gümrükler de oy kullanımı birlikte benimsenmiştir. Seçimlerden 30 gün öncesinden başlayacak oy kullanımı Türkiye'de seçmen kütüğüne kayıtlı olmayan yurtdışı seçmenlerle sınırlandırılmıştır (Yumakoğulları, 1997). Yumakoğulları'nın kanun teklifine Başbakanlık'tan istenen görüşe Devlet Bakanı Yücel Seçkiner imzasıyla verilen yanıtta ilgili kanunun Meclis'te partiler arası uyum komisyonu tarafından ele alınmasının daha uygun olacağı ifade edilerek destek ya da öneri getirilmemiştir (Seçkiner, 1998).

1998 yılında Meclis'e sunulan kanun teklifi CHP, ANAP, Fazilet Partisi, DYP ve DSP milletvekillerinin imzasını taşımaktadır. Meclis'teki siyasi partilerin çoğunluğunun uzlaşısıyla hazırlandığı anlaşılan bu teklif de geçmiştekilerle aynı akıbete uğramış ve yasalaşmamıştır. Teklifte müstakil bir yurtdışı seçmen kütüğü oluşturularak Türkiye'de seçmen kütüğüne kayıtlı olmayan ve Türk pasaportu olan yurt dışında yaşayanların konsolosluklar vasıtasıyla bu kütüğe kaydolması öngörülmüştür. Sandık, gümrük, mektup ve vekâlet yoluyla kullanılması öngörülen oylar yurtdışı ilçe seçim kurulu tarafından birleştirilmek suretiyle genel sayıma eklenecektir.

1980 askeri darbesinden sonra oluşturulan Danışma Meclisi'nde seçim yasası görüşmeleri esnasında gündeme taşınmasıyla başlayan ve 1998 yılındaki siyasi partilerin ortaklaşa hazırladıkları kanun teklifine kadarki süreçte yurt dışındaki vatandaşların seçme ve seçilme hakkı tartışması beklentiyi karşılayacak bir çözüme ulaşmamıştır. Yaklaşık 40 yıllık süreçte milletvekilleri ve siyasi partiler tarafından resmi olarak kanun teklifleri sunulmuş veya görüşmeler esnasında öneriler getirilmiştir. Bu arada gümrüklerde oy

kullanımını düzenleyen yasa değişikliği yapılmış ve uygulama başlamıştır. Yurt dışında sandık kurulmasına muhalefet edenlerin iddia ettikleri argümanları izale etmek için 1995 yılında anayasa değişikliği yapılmış ve bu konudaki tartışma sona erdirilmiştir. 1986 yılındaki gümrüklerde oy kullanımı ve 1995 yılındaki anayasa değişikliği sonrası çıkarılan uyum yasasındaki ilgili maddeler anayasa mahkemesine taşınmıştır. Görüldüğü üzere diasporanın siyasal katılım hakkı yasama, siyaset ve yargı gündeminde yoğun olarak yer almıştır. Bu gündemin oluşumunda göçmen Türk toplumunun nüfusunun büyümesi, yeni nesillerle derinleşmesi, yeni coğrafyalarla yaygınlaşması, sivil yapılarıyla kurumsallaşması, toplumda girişimcilerin artması, ekonomik kapasitesinin büyümesi ve yerleşik oldukları ülkelerde sosyal statülerinin çeşitlenmesiyle kalıcılığı etkili olmaktadır.

Seksenlerin başlarında mesken ülkelerin geri dönüş teşviklerinin fazla karşılık bulmaması, yabancı ülke vatandaşlığına geçişlerin artması ve mesken ülkelerin izlediği entegrasyon/asimilasyon politikaları anavatan bağının güçlendirilmesine yönelik yeni politikaların gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Eğitim ve din hizmetlerinin yaygınlaştırılmasının yanında siyasal katılım hakkının verilmesi de bu çerçevede tartışmalara yansımıştır. Meclis'te göçmenlerin siyasal katılım hakkını savunan ve gündeme taşıyan milletvekilleri artmış, hatta bunların içerisinde hayatının önemli bir kısmını yurtdışında geçirmiş ve sivil toplum kuruluşlarına önderlik yapmış kişiler de olmuştur. 1997 yılında yurtdışı temsil hakkı için kanun teklifi veren Osman Yumakoğulları böyle birisidir. Yurt dışındaki vatandaşlarımızın artık taleplerini ve gündemlerini Meclis'e taşıyacak milletvekillerinin partilerin listesinde yer almaya başladıkları görülmektedir. Örnek olarak, A. Güngör Çakmakçı Danışma Meclisinde yurtdışındaki vatandaşlarımıza oy hakkı verilmemesinin anayasayı ihlal ve onları adam yerine koymadığımız anlamına gelmektedir diyerek sert eleştirilerde bulunmuştur (TBMM Tutanak Dergisi, 1983). Özer Gürbüz, yurtdışındaki vatandaşlarımıza oy hakkı verilmesini Danışma Meclisi gündemine taşımıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 1983).

Yurt dışı seçmenlerin oy hakkını geniş bir şekilde sahiplenen ve önerileriyle somutlaştıran Danışma Meclisi üyesi Abbas Gökçe de anayasanın seçme hakkını Türk vatandaşlarına verdiği, sadece Türkiye’de oturanlarla sınırlı kılmadığını ifade ederek sürekli güçlüklerin gerekçe gösterilmesini artık aşmak gerektiğini ve yapıcı yaklaşmanın önemini vurgulamıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 1983). Şerafettin Yarkın’da yurt dışındaki Türk seçmenlerin kendi iradeleri dışında oy hakkından mahrum bırakılmasının yanlış olduğunu vurgulamıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 1983). Remzi Banaz ise kalben, memleket ve aile bağlarıyla burada olan yurt dışındaki vatandaşlarımıza seçme hakkının verilmemesini genel katılma ilkesine aykırı olduğunu ileri sürmektedir (TBMM Tutanak Dergisi, 1983).

1986 ve 1987 yılındaki yasa değişiklikleriyle gümrüklerde oy kullanımı ile ilgili yasal düzenlemelerin artan bu talep karşısında hükümetin bir şeyler yapma ihtiyacından kaynaklandığı düşünülmektedir. Ancak bunun yetersiz olduğu ve gerçek bir çözüm olmadığı birçok siyasi tarafından gündeme getirilmiştir. Süleyman Çelebi millet iradesinin tam olarak yansıtılması için dış temsilciliklerde sandık kurularak oy kullanılması gerektiğini ifade etmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1987). Bu konuda daha önce kanun teklifi de sunuş olan Feridun Şakir Ögünç yurtdışında dışlanan 2 milyondan fazla insanımızın hakkını vermeyerek biz de dışlayamayız şeklinde eleştirerek hakkın sınırlandırılmamasını istemiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1987). Yurt dışındaki vatandaşların tepkilerini 1995 anayasa değişikliği müzakerelerinde dile getiren Mehmet Keçeciler bir vatandaşın 40 yaşına geldiğini ama bu yaşına kadar hiç oy kullanmadığını söylediğini aktarmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 1995). Mustafa Dağcı da bugüne kadar utanç vesilesi olan yurt dışındaki seçmenlerin oy kullanamamasının anayasa değişikliği ile çözüldüğünü söylemiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1995). Timurçin Savaş ise artık yaşadıkları ülkenin vatandaşlığını alıp kalıcı olmaya başlayan toplumumuzla ülkemiz arasında oy verme hakkıyla siyasal bağ kurulmasının gerekliliğine vurgu yaparak onların ülkeler arasındaki köprü rolüne atıf yapmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 1995).

Savaş'ın ve diğer birçok milletvekilinin değerlendirmelerinde yurt dışındaki Türk toplumunun anavatana katkısının tasarruflarını Türkiye'ye getirmelerinin ötesine geçtiği ve ülkeler arasında sosyal, kültürel ve siyasal anlamda köprü olmaya başladığı görülmektedir. Kitlesele göçün ilk 20 senesindeki ekonomik etki artarak devam etmiş ancak siyasi ve sosyal alanlara da taşarak çeşitlenmeye başlamıştır. Üçüncü kuşağa ulaşan diaspora, dil bilen, eğitimli ve genç nüfusu ile Türkiye'nin siyasi ve diplomatik ilişkilerinin gelişiminde beklenti oluşturmaya başlamıştır. Soğuk Savaşın son bulmasıyla hızla küreselleşen dünyada ülkeler, küresel etkileşim ağlarını daha fazla önemsemeye başlamıştır. PKK ve diğer yasadışı örgütlerin yurt dışında Türkiye'ye karşı faaliyetlerini artırması, Türk kurum ve kuruluşlarına saldırması ve propaganda çalışmaları karşısında Türk diasporasının kapasitesini bu faaliyetlere karşı harekete geçirmeye yönelik kamu politikaları bu dönemde görülmeye başlamıştır.

Türkiye, vatandaşlık kanununda değişiklikle çifte vatandaşlığın önünü açarak diasporanın yaşadığı ülkenin vatandaşlığını elde etmek suretiyle sosyal ve siyasi hayatta daha fazla aktif olmalarını teşvik etmeye başlamış, aynı zamanda da Türk vatandaşlığını muhafaza etmelerine yasal zemin oluşturmuştur. Bu dönemde yapılan Altıncı ve Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planlarında diasporayla ilgili ekonomik politika ve tedbirlerin yanında kültürel aidiyeti ve kimliği koruyarak entegre olmalarının teşvik edilmesi hususları yer almıştır. Yurt dışındaki vatandaşların seçme ve seçilme hakkıyla ilgili sorunların giderilmesinin 1996-2000 arasını kapsayan yedinci kalkınma planında yer alması siyasal gündemin kamu politikalarına da aksettğini göstermektedir. Diasporanın kamu politikalarına etkisi artık çok yönlü olarak şekillenmeye başlamıştır. 1993 yılında TBMM'de kurulan, 1995 yılında çalışmalarını tamamlayan yurt dışındaki vatandaşların sorunlarını araştırma komisyonuna aktarılan talepler ve şikayetler bunları göstermektedir (TBMM Araştırma Komisyonu, 1995). Öğretmen ve din görevlisi talepleri, yurt dışında Türk okulları açılması, gençlik kamplarından diasporadaki gençlerin yararlanması, diploma denklikleri, televizyon yayınları, sosyal güvenlik hakları, kamu hizmetlerin uygun fiyatlarla sunulması, ulaşım kolaylıkları gibi hususların yanında konsolosluklarda

sandık kurulması ve diasporaya yönelik çalışmaları yürütecek müstakil bir bakanlık kurulması bu taleplerden bazıları olmuştur.

1980 sonrası siyasal gelişmeler diaspora politikaları ve siyasal katılım tartışmalarına da yansımıştır. Askeri darbe sonrası kurulan Danışma Meclisinin gündeminde seçim yasası tartışmaları esnasında Abbas Gökçe tarafından yurt dışında yaşayan vatandaşlara oy kullanma hakkının verilmesinin Batı ülkelerine Türkiye'nin demokrasiye geçiş sürecinde olduğunu gösterecek önemli bir adım olması açısından da değerlendirilmesi önerisi getirilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1983). Bu mesajdan anlaşıldığı üzere diaspora siyasal katılımı demokratikleşme göstergesi olarak algılanmaktadır. Ancak Milli Güvenlik Konseyi'nin hâkim olduğu dönemde yurt dışından siyasal katılımın gerçekleşmesine yönelik adım atılması mümkün olmamıştır. Hatta bu dönemde yurt dışındaki Türk toplumuna yaklaşımda güvenlik perspektifi hâkim olmuştur. Türk toplumunun sivil toplum örgütlerinin eğitim, kültür ve dini hizmetlerinin kontrol altına alınmasına yönelik girişimler yapılmaya başlanmıştır. 1982 yılında Almanya'ya ziyaret yapan resmi bir heyetin müzakerelerde gündeme taşıdığı önemli bir madde derneklerde verilen kültür ve din derslerinin engellenmesine yönelik olmuştur (Kaya, 1982). Bu ziyaret esnasında Alman makamlarından derneklerdeki eğitim faaliyetlerinin ve dini programların engellenerek devlet okullarında Alman makamlarının denetiminde bu hizmetlerin yürütülmesi Türk makamları tarafından talep edilmiştir. Federal Alman Anayasası'na göre devletin dinlere karşı nötr olma zorunluluğunu bilerek ya da bilmeyerek İslami eğitime müdahale edilmesinin istenmesi herhalde karşı tarafı cesaretlendirmiş ki aynı raporda heyetten okullarda başörtüsü takan Türk çocuklarına karşı da destek istenmiştir (Kaya, 1982). Darbe hükümetinin güvenlikçi yaklaşımları ihtilal öncesi ve sonrasında yurt dışına çıkmış siyasi ve ideolojik kamplara mensup kişilerin toplumu sabote edeceği algısı, oy kullanma hakkı tartışmalarına da yansımıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 1983).

Sivil hayata geçiş sonrası seçimlerde iktidara gelen Turgut zal’ın ekonomide dışa açılma politikaları diğerk alanlara da yansımaya başlamıştır. Demokratikleşmeye yönelik adımlar yurtdışından siyasal katılımla ilgili ilk adım olarak sunulan gümrüklerde oy kullanımını getirmiştir. 1995 yılında kapsamlı demokratikleşme paketi olarak sunulan anayasa değişikliğinin içerisine yurtdışında sandık kurulmasında tartışma yaratan hususları elimine etmek üzere değişiklik getiren madde eklenmiştir. Ancak 28 şubat sürecinde askerlerin siyasete müdahaleleriyle tekrar ne çıkan güvenlikçi perspektif yurtdışındaki vatandaşlara yaklaşımı olumsuz anlamda etkilemiştir. 28 şubat’ta hedef alınan Refah Partisi’nin (RP) diasporada önemli bir desteğe sahip olması ve bunun gümrüklerde kullanılan oylara da yansması siyasal katılım taleplerinin parlamento tartışmalarından öteye gememesinde etkili olmuş olabilir. Örneğin 1995 milletvekili genel seçiminde gümrüklerde kullanılan 86.601 geçerli oyun %37,06’sını RP almıştır. En yakın siyasi parti %15,07 ile ANAP olmuştur. Anayasa değişikliği yapılmış olmasına rağmen gerekli uyum yasalarının çıkartılmaması yurtdışında oy kullanma hakkını uzun süre daha ertelenmiştir.

İki binli yıllarda yurtdışı Türk toplumu, üçüncü nesle ulaşmış, sosyo-ekonomik katmanları çeşitlenmiş, siyaset, kültür ve toplumsal yaşamda görünürlüğü artmış ve kurumsallaşmış bir yapı arz etmektedir. Mesken lkelerdeki artan insan hakları ihlalleri, İslam düşmanlığı ve ayrımcılık Batı lkelerindeki Türk toplumunun sivil kapasitesini geliştirmesine, hak arama mücadelesinde mesafe kat etmesine ve kamusal alanda varlığını daha fazla hissettirmesine de vesile olmuştur. Bu dönemde Türkiye’nin sağladığı siyasi istikrar, ekonomik kalkınma, çok taraflı dış politika ve AB adaylık müzakerelerine başlaması yurtdışındaki Türk toplumuna yönelik politikaları da etkilemiştir. Türkiye’de işçi dili artık değişmeye başlamış, kendi dinamiklerini oluşturmuş toplumsal yapı olarak kendini kabul ettirmiş bir yurt dışı Türk toplumundan bahsedilebilmektedir. İlk defa Sekizinci Kalkınma Planında yurt dışındaki Türk toplumundan Türkiye’yi uluslararası arenada tanıtması için faydalanılacaktır şeklinde bir ifade yer almıştır. AB yelik müzakereleri sürecinde de Avrupa’daki Türk toplumunun iletişim kapasitesini değerlendirmek üzere stratejiler oluşturulmuştur. Türkiye’de artık birçok bakanlık ve

kurum dışı açılım stratejilerinde ve genel kamu politikalarında yurt dışı Türk toplumuna yer vermeye başlamıştır. 22'nci dönemde TBMM'de kurulan yurt dışındaki vatandaşların sorunlarını araştırma komisyonu bu değişimi konu çeşitliliği ve kurumsal muhataplık açısından yansıtmaktadır.

AK Parti'nin 2007 seçimlerini tekrar kazanarak tek başına iktidar olmasıyla yurtdışı oy kullanma meselesi tekrar gündeme gelmiştir. Avrupa'daki Türk sivil toplum kuruluşlarının iktidar partisi kadrolarıyla geçmiş yıllardan beri kurmuş oldukları ilişkiler de bu gündemin oluşumunda etkili olmuştur. Seçimlerden sonra Devlet Bakanı Cemil Çiçek başkanlığında yürütülen çalışma ile yasa tasarısı hazırlanarak Meclise sevk edilmiştir. Geçmiş yıllarda Meclise sunulan öneriler iktidara veya muhalefete mensup vekiller tarafından her zaman kanun teklifi olarak hazırlanmıştır. Ancak önemli bir değişiklik olarak yurt dışı oy kullanma hakkı ilk defa hükümet tasarısı olarak Meclis'e gelmiştir. Geçmiş müzakerelerde görüldüğü üzere hükümetler ve bürokrasi yurt dışı oy kullanmanın uygulama zorluklarını öne çıkararak genellikle karşı bir duruş sergilemişlerdir. Bu değişim diasporanın etkisi ve diaspora politikalarının gelişimi açısından da önemlidir. Devletin yurt dışındaki vatandaşlara yaklaşımındaki değişim tasarının gerekçesinde de ifade bulmuştur. Yurt dışı Türk toplumunun Türkiye ile var olan ekonomik, sosyal ve kültürel bağlarına siyasi boyut kazandırılarak Türk demokrasisindeki eksikliğin giderilmesi gerektiği gerekçede yer almıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 2008). Anayasa Komisyonundaki müzakerelerde diasporanın yönetime katılma hakkının haklı bir talep olduğu ve yerine getirilmesi gerektiği ifade edilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 2008). Seçime katılımının en üst düzeyde sağlanması açısından müstakil seçmen kütüğü oluşturularak mektup, elektronik ve sandık kurma yoluyla oy kullanılması önerilmiştir. Komisyon tartışmalarında ise asli yöntemin sandık olması gerektiği ifade edilmiş, diğer usullerin ise ülkelerin durumuna göre ihtiyaç duyulması halinde uygulanmak üzere YSK'nın yetkisine bırakıldığı görülmüştür (TBMM Tutanak Dergisi, 2008). Kanunla, adrese dayalı kayıt sistemine göre yurtdışı seçmen kütüğü oluşturulması, seçimlerin

yönetimi için yurtdışı ilçe seçim kurulu oluşturulması, oy sayımının Ankara’da yapılması ve gümrük kapılarında oy kullanmaya devam edilmesi de kararlaştırılmıştır.

Meclis görüşmelerinde iktidar ve muhalefet partileri, çoğunlukla bir kısım çekincelerle birlikte olumlu yaklaşmıştır. Necati Çetinkaya, ülkesi ile bağıını hiç koparmamış yurt dışındaki vatandaşlarımızın bizden önemli beklentileri olduğunu ve bugüne kadar güvenlik gibi gerekçelerle verilmeyen oy kullanma hakkının diğer ülkelerin kendi yurtdışı seçmenlerine sunduğu gibi verilmesi gerektiğini söylemiştir. Faruk Bal ise görüşlerini ‘döviz ve sermaye kaynağı olarak görülmüş Avrupa Türk toplumunun bu ülkenin parçası olarak siyasi katılım beklentisi karşılanmalıdır’ şeklinde ifade etmiştir. Mustafa Ataş da konuyla ilgili olarak, yurtdışında oy kullanımı demokratik katılımı artıracaktır ve böylece demokrasi de güçlenecektir demiştir. Reşat Doğru, Turgut Dibek ve Cüneyt Yüksel yurt dışının ayrı seçim bölgesi yapılarak seçilme hakkının da verilmesini önermiştir. Şerafettin Halis ve Halis Kaplan bağımsız adaylara oy verilmemesini ve yerel seçimlerde oy kullanılmamasını eleştirmiştir, Mecliste de bu gerekçelerle olumsuz oy veren tek parti DTP olmuştur. Onur Öymen ve Eyüp Fatsa oy hakkının verilmesi için gerçekleştirdikleri diplomatik ve sivil girişimleri paylaşarak olumlu katkı yapmışlardır (TBMM Tutanak Dergisi, 2008). Kanunun yasalaşmasından sonra CHP Ana muhalefet partisi olarak mektupla oy kullanımının iptali için Anayasa Mahkemesine başvurmuştur. Oy vermenin gizliliği ve güvenlik risklerinin gerekçe olarak gösterildiği itirazı mahkeme uygun görmüş ve mektupla oy kullanımını iptal etmiştir. Ancak mahkeme kararında mektupla oy kullanımının mahsurlarının giderilerek tekrar kanunlaştırılabileceğini de kararına eklemiştir.

Günün sonunda, 1965 yılında Reşit Ülker’in Meclis’e sunduğu başvuruya başlayan yurtdışı oy kullanımı 48 yıl sonra ancak 2008’de yasalaşabilmiştir. Yurt dışı oy kullanımının yasalaşma süreci yurt dışı Türk toplumunun büyümesi, gelişmesi ve kurumsallaşmasıyla Türkiye’nin ekonomik gelişimi, siyasi istikrarı ve demokratikleşmesiyle birlikte gerçekleşmiştir. Türk toplumu geçici (sürelî) işçilikten

göçmen topluma ve diasporaya dönüşmüş, bu arada Türkiye de her an geri döneceklerini düşündüğü gurbetçilerin kalıcı olduğunu ve Türkiye'nin diasporası olarak küresel zeminde yer aldığını görmüştür.

4.3.3. Seçim Kanunlarındaki Değişikliklerin Uygulamaya Yansımaları

Seçim kanununda yapılan değişiklikler Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmesine karşın uygulama aşamasına geçiş için bir müddet daha beklemek gerekecekti. Yasanın çıkmasından sonraki ilk seçim olan 2010 yılındaki halk oylaması öncesi yurt dışı ilçe seçim kurulunun oluşturulması ve yurt dışı seçmen kütüğünün hazır edilmesi için Kurul kararları çerçevesinde çalışmalar başlatılmıştır (YSK, 2010(229); YSK, 2010(264)). Diğer taraftan YSK, kanunda öngörüldüğü üzere uygulamayı belirlemek üzere ülkelerin durumlarının tespiti için Dışişleri Bakanlığıyla çalışma başlatmıştır. Dışişleri Bakanlığı, dış temsilcilikleriyle birlikte hazırladığı raporda altyapıyı ve ülke mevzuatlarını değerlendirerek bir çalışma yapmıştır. Buna göre altyapı eksikliği ve bazı ülkelerin mevzuatlarının engel teşkil etmesi hasebiyle sandık kurulması önerilmemiştir. Seçmen sayısının fazlalığı, dış misyonların fiziki kapasitesinin yetersiz olması, personel eksikliği ve vatandaşların yaşadıkları yerlerin dağınık ve uzak olması gerekçeler arasında sayılmıştır. Elektronik oy kullanmanın altyapısı hazır olmadığından ve mektup uygulamasının iptal edilmesinden dolayı gümrük kapılarında oy kullanımı tek alternatif olarak önerilmiştir (YSK, 2010 (331)). Bu görüşe dayanarak YSK gümrüklerde oy kullanımına devam etme kararı vermiş ve yurt dışında sandık kurmayı gündemine almamıştır. 1995 yılında anayasa değişikliği ve 2008 yılındaki kanun değişikliği yurtdışındaki vatandaşların oy kullanım imkânı elde etmesine yetmemiştir. 2,5 milyondan fazla seçmenin oy kullanma beklentileri karşılanmamıştır. 2008 yılında 5749 sayılı Kanun resmileştikten sonra ilk seçimlere hazırlıkları yetiştirmek için YSK tarafından bir çalışma başlatılıp başlatılmadığı kararlarına yansımamıştır. Yurtdışı Seçmen Kütüğünün

oluşturulması ve Yurtdışı İlçe Seçim Kurulu’nun ihdası ile ilgili YSK kararları 2010 yılında alınmıştır.

2010 halk oylamasının hemen sonrasında 2011 yılında milletvekili genel seçimlerinde yurt dışı oy kullanma tekrar gündeme gelmiştir. 2010 halk oylamasında yurtdışı oy kullanımının gerekleştirilmemesindeki hazırlıksızlar ve eksiklikler bu seçimlerde de gerekçe olarak YSK ve Dışışleri Bakanlığı’nın gündemindeki yerini muhafaza etmiştir. 2011 yılında sürece yeni aktör olarak Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) de dâhil olmuştur. 1970’li yıllardan beri gündemde olan yurtdışındaki Türk toplumuyla ilgilenecek müstakil bir kurum oluşturulması fikri 2010 yılında 5978 sayılı Kanunla gerçekleşmiş ve Türk diasporasından sorumlu olarak YTB kurulmuştur. Başkanlık, kuruluşunun akabinde Türk diasporasının gündemindeki önemli başlıklarla ilgili olarak çalışma başlatmış, diasporanın oy kullanma hakkı bu konulardan birisi olmuştur.

11 Haziran 2011 yılında yapılacak milletvekili genel seçimlerinde Türk diasporasının beklentisine uygun olarak yurtdışında sandık kurulması talebi, YTB tarafından YSK ve Dışışleri Bakanlığı nezdinde takip edilmiştir. Bu süreç, Resmi Gazetede yayımlanan YSK kararları üzerinden analiz edilecektir. YTB’nin talebi  zerine YSK, 2010’daki sürece benzer olarak kararını oluşturmadan önce kanun gereği Dışışleri Bakanlığından görüş istemiştir. Dışışleri Bakanlığının görüşünün yanı sıra YSK kendisi de danışmanlık hizmeti almıştır. Dışışleri Bakanlığı, 13 Aralık 2010 tarihindeki raporunda en büyük seçmen grubunun olduğu Almanya’nın kendi ülkesinde sandık kurularak oy kullanılması ile ilgili taleplere güvenlik gerekçesiyle olumlu yaklaşmadığı görülmektedir. Almanya kamu güvenliği ve düzeninin rahatsız edilebileceği gerekçesiyle izin şartını koymakta ve bu çerçevede olumsuz yaklaşmaktadır. Dışışleri Bakanlığının da güvenlik kaygısına terör örgütlerinin provokasyonu olabileceğini ekleyerek farklı bir perspektif eklediği görülmektedir. Bu raporda yine personel ve fiziki altyapı yetersizliği yer almakta; ayrıca sandık alanlarının güvenliğinin nasıl sağlanacağı, seçim hukuku ihlalleri olduğunda

cezai uygulamanın nasıl gerçekleştirilebileceği, propaganda yasağı ihlallerinin nasıl kontrol edileceği, gümrük ve dış temsilciliklerde mükerrer oy kullanımının nasıl engelleneceği gibi hususlar zikredilerek yurt dışında sandık kurulmasındaki çekincelere yer verilmiştir. Bütün bu gerekçelerle yurtdışında sandık kurulumuna olumsuz yaklaşılmış ve alternatif olarak Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilen mektupla oy kullanmanın mahkeme kararındaki gerekçeler dikkate alınarak tekrar yasalaştırılması önerilmiştir (YSK, 2011(120)). Bu gerekçelerin benzerlerinin yetmişli yıllardan beri bürokrasi ve siyasette gündeme geldiği görülmektedir. 1980'lerden sonra yurt dışı oy kullanımının dünyada hızla yaygınlaşmasına rağmen bu gerekçelerin aynı şekilde varlığını devam ettirmesi anlaşılamamaktadır.

YSK'nın yine 2011/120 sayılı kararından görüleceği üzere 2 ay sonra 7 Şubat 2011 tarihinde Dışişleri Bakanlığı yeni bir pozisyon almış, bu sefer Alman makamlarıyla yürütülen diyaloglar sonucunda tavır değişikliği görüldüğü ifade edilmiş ve bu çerçevede sandık kurularak yurtdışında oy kullanmanın sağlanabileceği ifade edilmiştir. Seçim uygulaması konusunda Dışişleri Bakanlığı üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmeye hazırdır denilmektedir (YSK, 2011(120)). Kastedilen diyalog 2011 yılı Ocak ayında YTB'den sorumlu Devlet Bakanı Faruk Çelik başkanlığında ve YTB koordinasyonunda geniş bir heyetle gerçekleştirilen ziyaret olabileceği değerlendirilmektedir. Bu ziyarette İçişleri Bakanı ve Uyum Bakanı ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. 2 aylık süreçte gerçekleşen bu pozisyon değişikliği YSK'yı ikna etmemiş, daha detaylı bilgi talep edilmiştir. Teknik altyapıda nasıl bir değişiklik olduğunu, güvenlik riskinin nasıl izale edildiğini ve ülkelerin mevzuatlarındaki farklılaşmanın ne olduğunu daha iyi anlamak istemiştir. Ayrıca daha somut olarak da 2011 Haziran seçimleri için izin başvurusu yapıp yapılmadığını da sormuştur. Dışişleri Bakanlığı ise YSK'nın yurtdışı oy kullanımı hususunda karar alması durumunda izinler için gerekli müracaatların yapılacağı cevabını ileterek seçmenlerin ve seçimin nasıl organize edileceğini izah etmiştir (YSK, 2011(120)). YSK ise YTB'nin yurt dışı vatandaşların oy kullanma talebine ve Dışişleri Bakanlığı'nın kısa süre içerisinde geliştirdiği pozitif yaklaşıma rağmen, bu talepleri ve görüşleri dikkate

almayarak kendi danışmanlarından ve uzmanlarından aldığı bilgilerle olumsuz karar vermiştir. Kurul'un iki üyesi ise bu karara karşı çıkmış, Dışişleri Bakanlığı'nın sorumluluğunun dikkate alınarak asli mesele olan oy kullanmanın birincil olarak sandık kurulması suretiyle sağlanması gerektiğini söylemişlerdir (YSK, 2011(120)). Sonuç itibarıyla beklentilerin aksine sadece gümrük kapılarında oy kullanılmasına karar verilmiştir. Fakat YSK, bu artan talep ve baskılar karşısında bir sonraki seçimler için kendisini bağlayacak karar almıştır. İlgili kurumların idari, teknik ve yasal çalışma yapmasını tavsiye etmiştir (YSK, 2011(120)).

2011 Haziran seçimlerinin akabinde YTB, Dışişleri, İçişleri ve Adalet Bakanlıklarının içinde olduğu çalışma ekibi mevcut eksiklikleri giderecek yasa hazırlığına başlamıştır. 2012 yılında tamamlanan çalışma Hükümet tasarısı olarak Meclis'e sunulmuştur. Yeni düzenlemede sandık yönetimi, oyların muhafazası ve ulaştırılması için sandık kurullarının oluşturulması; sandık alan ve mahallerinin tanımlanmasında esneklik sağlanması; yurt dışı seçmenlerin kütüğe yazımında kolaylıklar getirilmesi ve seçmen listelerine başvuru ve itirazlarında konsolosluklarda işlem yapılabilmesi imkânı getirilmiştir. Ayrıca sandık kurulacak yerlerin tespitinde konsolosluk binaları dışında alan kiralınması imkânı getirilmiş; oy kullanma sürelerinin belirlenmesinde esneklik sağlanmış ve gerektiğinde 24 saat esasına veya randevu usulüne göre oy kullandırılabilmesi karara bağlanmıştır. Gümrük kapılarındaki oy kullanma usulü ile ilgili de düzenleme yapılarak 1987 yılından beri uygulanan sadece giriş çıkışlarda oy kullanabilme kısıtlaması kaldırılarak sandık açık olduğu sürece oy kullanılabilmesi imkânı getirilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 2012).

6304 sayılı Kanunun Genel Kurul'da görüşülmesi esnasında siyasi partilerin hepsi yurt dışında yaşayan vatandaşların oy kullanma hakkının verilmesinde geç kalındığını vurgulamış ve seçimlerin uygulanmasında da mümkün olduğunca katılımın en üst düzeyde sağlanması için gerekli tedbirlerin alınması tavsiye edilmiştir. Kanun görüşmelerinde oy kullanımını sınırlama yetkisi anlamına gelecek görüş ve karar

yetkisinin kurumlara verilmesi de eleştirilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 2012). Komisyon ve Genel Kurul aşamalarında yurt dışı oy kullanmaya yaklaşım demokrasinin gelişimi ve diaspora politikaları kapsamında değerlendirilmiştir. Örneğin milletvekillerinden Uğur Bayraktutan yurt dışındaki vatandaşlarımızın seçimlere katılımını ülkemizdeki demokrasinin gelişimi ile ilişkilendirmiştir. Buna göre ilgili kanuni düzenlemeler, yurt dışındaki vatandaşların milli iradeye katılımını sağlamayı amaçlamaktadır. Bir diğer Milletvekili Faruk Bal ise yurt dışındaki seçmenlerimizin oylarını demokratik ortamda ve standartlarda kullandırılmasının önemini vurgulamıştır. Milletvekili Bal ayrıca, demokratik bir mesele olarak ele aldığı Avrupa Türk toplumunun siyasal katılım hakkının kendi milletvekillerini seçme hakkı verilerek genişletilmesini önermektedir. Bu minvalde Milletvekili Şuay Alpay demokrasinin asli unsurlarından olan seçme hakkının uzun yıllardır yurtdışında olan ve ülkemize önemli katkıları olan vatandaşlarımıza eksiksiz şekilde aktarılması gerektiğini ifade etmiştir. İş bulma amacıyla yurtdışına giden insanlarımızın istihdam ve ekonomi meseleleri zamanla eğitim, kültür ve sosyal alanlarda yeni gündemleri oluşmuştur ve bunlara karşılık vermek gerektiğini de ifade etmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 2012). 2012 yılında gerçekleştirilen bu yasal düzenlemeyle yurt dışında oy kullanımı ile ilgili idari ve yasal açıkları kapatmak ve seçime katılımı en üst düzeye çıkarmak amaçlanmıştır. Bu yasa çalışması ile YSK'nın yurt dışı seçmenlere oy kullandırmasının önünde bir engel kalmamış ve 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ilk defa yurt dışında sandık kurulmuştur.

4.3.4. Seçim Uygulamaları

Türk diasporasının anavatan seçimlerine katılımı ilk kez 2014 Cumhurbaşkanlığı oylamasında tecrübe edildi. Bu aynı zamanda Türk halkının Cumhurbaşkanını doğrudan belirleyeceği ilk seçimlerdi. Ardından 2015 yılı Haziran ve Kasım aylarındaki milletvekili genel seçimleri geldi. 2017 yılı halk oylaması ve 2018 yılında yeni hükümet sistemine göre gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı ve milletvekili genel seçimleri en son gerçekleştirilen seçimlerdi. Böylece yurtdışındaki Türk seçmenler 2014-2018 yılları

arasında 5 yıl içinde 2 cumhurbaşkanlığı seçimi, 3 milletvekili genel seçimi ve 1 halk oylamasında sandık başına gittiler. Bu seçimlerde Türk diasporasının ilgisi ve katılımı sürekli artarak devam etti. Diasporanın seçimlere gösterdiği ilgi ve katılım seçim uygulamasının da sürekli yeni düzenlemelerle iyileştirilmesini zorunlu hale getirmiştir. Bu kapsamda randevu uygulamasının kaldırılması, tüm temsilciliklerde oy kullanabilme ve oy kullanma saatlerinin uzatılması YSK tarafından atılan adımlardır. Yurt dışında seçim uygulaması birtakım zorlukları doğası gereği içermektedir. Seçmen kaydı, sandık kurulan ülkelerin yaklaşımları, seçim mahallerinin sınırlılığına karşılık seçmenlerin olabildiğince dağınık yerleşimleri, alternatif oy kullanma yöntemlerinin olmaması, partilerin yurtdışı örgütlenmelerinin olmaması ve seçimin maliyeti gibi birçok husus bu zorluklar arasında sayılabilir.

Türk diasporasının görece kısa bir dönemde oy kullandığı yukarıda detayları verilen seçimlerde muhatap kaldıkları zorluklar, Lefleur tarafından kategorize edilen 4 kriter baz alınarak açıklanacaktır. Birincisi seçimi yapan devletlerin sınırlı sayıda ülkeden katılıma imkân vermesi yani seçmenlerin olduğu her ülkede oy kullanılmamasıdır. Türkiye, yurtdışı oy kullanma uygulamasını sadece sandık kurmak suretiyle yerine getirmektedir. Mektupla, elektronik yöntemle veya vekaletle oy kullanılmamaktadır. Mektup ve vekaletle oy kullanmanın yasal altyapısı, elektronik oy kullanmanın ise teknik altyapısı henüz oluşturulamamıştır. Sandıkların kurulacağı yerler hususunda ise Dışişleri Bakanlığının (DB) görüşü üzerine Yüksek Seçim Kurulu (YSK) karar vermektedir. Sandık kurulacak yerlerin belirlenmesinde Büyükelçilikler veya Konsoloslukların (dış temsilcilikler) bulunduğu ülke ve şehirler esas alınmıştır. Türkiye, 2020 Mayıs ayı itibarıyla 143 ülkede büyükelçilik bulundurmaktadır (DİB, 2020). 2014 Cumhurbaşkanlığı seçiminde 54 ülkede 104 temsilcilikte, 2015 Haziran ve tekrarlanan Kasım seçimlerinde 54 ülkede 108 temsilcilikte, 2017 Nisan halk oylamasında 57 ülkede 120 temsilcilikte ve 2018 Haziran seçimlerinde ise 60 ülkede 123 temsilcilikte sandık kurulmuştur. Temsilciliklerin müsait olmadığı yerlerde farklı alanlar kiralanmak suretiyle oy kullanımı gerçekleştirilmiştir.

Yurt dışı seçmenlerin mukim oldukları ülkeler hesaba katıldığında sandık kurulan ülkeler diasporanın yüzde 95'ini kapsamaktadır. Türkiye'nin 60 ülkede sandık kurmak suretiyle çoğunluğa ulaşmayı hedeflediği anlaşılmakla birlikte dış temsilciliğin bulunduğu diğer 83 ülkede en azından bir günlüğüne de olsa sandık kurulmasının sağlanabileceği düşünülmektedir. Ülkelerin belirlenmesinde seçim kanununda olmayan bir kriterden ötürü (en az 500 seçmen bulunması) birçok ülke kapsam dışında bırakılmaktadır. Diğer bilinen kriter ise güvenlik riskinin olduğu ülkelerde sandık kurulmamasıdır. Sandık kurulan ülkelerde katılımı etkileyen önemli husus ise sandıkların büyükelçilik veya başkonsoloslukun bulunduğu şehirlerle sınırlı olmasıdır. Temsilciliklerin tamamı vatandaşların yoğun olduğu şehirlerde bulunmamaktadır. Bazı temsilcilikler, Türk toplumunun yaşadığı şehirlerden uzak mesafelerdedir. Bu durumda seçmenlerin uzun mesafe seyahati zorunlu olmaktadır. Örnek vermek gerekirse Avustralya'nın Perth şehrinde 5-6 bin Türk vatandaşı yaşamaktadır. Oy kullanmak istedikleri takdirde gitmeleri gereken temsilcilik ise 4.500 km mesafede bulunmaktadır. Japonya'da Türk toplumu Nagoyo şehrinde yoğunlaşmıştır, sandıklar ise Tokyo'da büyükelçilikte kurulmaktadır. Bu örnekleri birçok ülkede görmek mümkündür. Sandık kurulması için tercih edilen kriterler katılımı zorlaştırmaktadır. Beş seçimde de mesafe sorununu aşmak ve katılımı sağlamak için siyasi partilerin ve seçmenlerin taşıma organizasyonu yaptıkları görülmüştür.

Yurt dışı seçmenlerin katılım oranını kısıtlayan bir diğer konu ise 2014 ve 2015 seçimlerinde uygulandıktan sonra 2017 halk oylamasında kaldırılan seçmenlerin kayıtlı oldukları dış temsilcilikte oy kullanma zorunluluğu olmuştur (YSK, 2017(101)). Konsolosluk kayıtlarıyla seçmenlerin yerleşim yerlerinin tam olarak örtüşmemesinden kaynaklı olarak kendi konsolosluk bölgesinden başka yerde kaydı çıkan önemli sayıda seçmen sıkıntı yaşamıştır. Konsolosluk bölgesi sınırlamasının kaldırılarak yurtdışı seçmen kütüğüne kayıtlı olanların kendisine en yakın konsoloslukta oy kullanabilmesi katılımı olumlu etkilemiştir. İsveç'in Malmö şehrinde yaşayan seçmenlerin 600 km mesafedeki Stockholm'e gitmek yerine 1 saatlik mesafedeki Kopenhag'a gidebilmeleri bu

uygulamanın faydasına örnek olarak verilebilir. Kayıtlı olduğu konsolosluk dışında oy kullandığı tahmin edilenlerin oranı toplam oy kullananların yaklaşık yüzde 10'una tekabül etmektedir.

Yurtdışı seçmenlerin katılımını engelleyen ikinci husus olarak zikredilen aktif seçmen kaydı uygulaması Türkiye içinde yaşayan vatandaşlar için geçerli değildir. Türkiye, şartları sağlayan herkesi otomatik olarak seçmen listesine aktarmaktadır. Burada seçmen kütükleriyle ilgili sorun olabilecek bir husus seçmenlerin tam adreslerinin olmasının gerekliliğiydi. Yurt dışında ikamet eden vatandaşların hepsinin seçim kanunun öngördüğü detaylı adres bilgisi adrese dayalı kayıt sisteminde mevcut değildi. Bunun nedeni de Nüfus Hizmetleri Kanunun yurt dışında ikamet adresi beyan edenlerden yaşadıkları şehri belirtmelerini yeterli görmesiydi. Bu eksikliğin oluşturacağı katılım sorununu aşmak için önce 2012 yılındaki kanun düzenlemesinde adres kayıt sistemiyle ilgili yasa değişikliği yapılmıştır. Bu değişiklik ile tam adres bilgisi talebine bir süreliğine istisna getirilmiş, daha sonra da bu uygulama değiştirilmiştir. Adrese dayalı kayıt sistemine yurtdışındaki vatandaşların tam adres bilgileri alınmaya başlanmıştır. Ancak aynı zamanda seçmen kütüğüne kayıt için Türkiye Cumhuriyeti Kimlik numarasının olması da yeterli kabul edilmiştir.

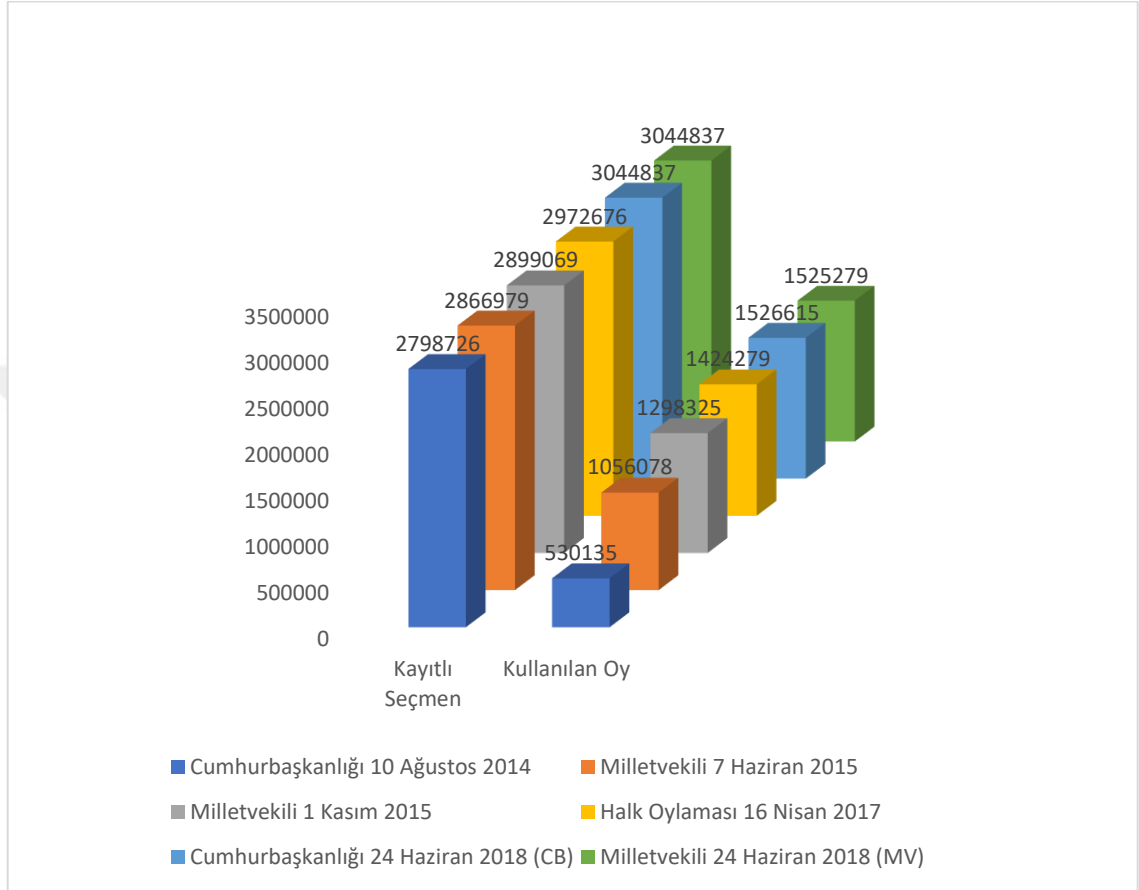
Ancak üçüncü madde olarak oy verme modeliyle bağlantılı zikredilebilecek zorlaştırıcı husus, seçim kanununda yer alan seçmen yoğunluğu dolayısıyla gerekirse randevu sistemi oluşturularak oy kullandırabileceği hükmüdür. Bu hüküm, 2014 seçimlerinde genel hüküm olarak uygulandığı için katılımı olumsuz etkilemiştir. 2014 seçimlerinde katılım gümrükler dahil 530 binde kalmıştır ki bunun sadece 230 bini yurt dışındaki temsilciliklerde kullanılmıştır. Bu uygulama yoğun tepkiler üzerine kaldırılmış ve 2015 seçimlerinden sonra seçimlere katılım oranı ikiye katlayarak artmaya devam etmiştir. Mektup veya elektronik oylama metodunun olmaması da sandık kurulmayan bölgelerdeki insanların katılımını mümkün kılmamaktadır. Dördüncü ve son madde olarak idari engeller koyularak katılımın engellenmesi hususu ki bu noktada Türkiye

seçime katılımda tanıtıcı kimlik belgelerinde kolaylık göstermektedir. Bu nedenle bu kapsamda olumsuz bir uygulamayla karşılaşılmamıştır. Pasaport, kimlik ve evlilik cüzdanı sandık başında seçmenin kimliğini tespit etmede yeterli kabul edilmektedir.

Bu kriterlere eklenebilecek husus diasporanın yaşadığı ülke resmi makamlarının sandık kurulması ile ilgili tutumlarıdır. Yurt dışı seçmenlerin 1,4 milyonunun yerleşik olduğu Almanya'nın politikası bu anlamda önemlidir. Federal Almanya yabancı ülkeler için oy kullanılmasını izne tabi kılmıştır. Önceki bölümlerde değindiğimiz üzere Federal Almanya'nın Türkler için sandık kurulmasına uzun süre isteksiz yaklaşması yurtdışı seçim uygulamasının gerçekleşmemesinde Dışışleri Bakanlığı, YSK ve hükümetlerin ortak mazeretini oluşturmuştur. Oy kullanma uygulaması başladıktan sonra da sandık kurulacak mahallerin belirlenmesinde benzer sorunlar yaşanmaktadır. 2014 yılındaki ilk seçimlerde sadece 7 şehirde sandık kurulabilmiş, daha sonraki seçimlerde ise 13 başkonsoloslukta sandık kurulmuştur. Mesken lke makamlarının ve kamuoyunun seçmenlerin anavatan/köken ülkeleri için oy vermeye gitmesinden çekindirecek davranış ve algı oluşturmalarını da kısıtlayıcı husus olarak sayabiliriz. 2017 halk oylamasının ardından Avusturya'da başlatılan ifte vatandaşlık tespiti ve vatandaşlıktan çıkarma girişimlerini buna bir örnek olarak sunabiliriz. Avusturya'daki Türk toplumu halk oylamasında yüzde 72 gibi yüksek bir oranda evet demişti. Halk oylamasının hemen ardından aşırı sağcı Özgürlük Partisi (FPÖ) Avusturya'daki Türk seçmenler olduğunu iddia ettiği bir listeyi İçişleri Bakanlığı'na iletmış ve bunların bir kısmının gizli ifte vatandaş olduğunu ileri sürmüştür. Bu liste üzerinden yürütölen siyasi kampanya idari ve yargısal süreçle devam etmiş ve bazı Türklerin vatandaşlıkları iptal edilmiştir. İptallerden bazılarını Anayasa mahkemesi listenin kesinliğinin ispatlanamayacağı gerekçesiyle geri çevirmiştir (Kandemir, 2018). Katılımın yüksek olduğu Almanya, Hollanda ve Avusturya'da Türk seçmenlerin siyasi tercihleri üzerinden yürütölen algı kampanyası olumsuz algı ve motivasyon oluşturma ihtimali taşımaktadır.

Türk seçim sistemi siyasi partilerin ortak yönetimine dayanmaktadır. Yargı denetimi ve yönetimi esastır, ancak siyasi partiler sistemin taşıyıcısıdır. Bu bağlamda siyasi partilerin yurt dışında örgütlü olmaması seçim organizasyonu ve seçmen katılımını zorlaştırmaktadır. Siyasi partiler kanununa göre yurt dışında sadece temsilci görevlendirilebilmektedir. Siyasi Partiler Kanunu yurtdışında ikamet edip partilere üye olmak isteyenlerin ancak yurt içinde kayıtlı oldukları ilçeye kaydedilmesine müsaade etmektedir. Müstakil olarak yurtdışı üye havuzuna sahip olmayan siyasi partiler seçim uygulamasında ihtiyaç duydukları kadar sandık görevlisi bildirmekte zorlanmaktadırlar. Birçok sandık görevlisi bir haftaya kadar sandık sorumluluğu üstlenmek durumunda kalmaktadır. Üye yapamama ve örgütlenememe partilerin kendi seçmenlerini mobilize etmekte zorlanmasına neden olmaktadır. Bu durum seçimlere katılıma da etki etmektedir. Bütün bu gerekçelere rağmen Türk diasporasının siyasal katılımı çok üst düzeyde olmuştur.

2014 yılından 2018 yılına kadar yurt dışında seçimlere katılım artan bir eğilim göstermiştir. İlk seçimlerde grafikte görüldüğü üzere 530 bin oy kullanıldı, Haziran 2015'te 1 milyon 50 bin, Kasım 2015'de 1 milyon 298 bin, 2017 yılında 1 milyon 424 bin ve 2018 seçimlerinde 1 milyon 525 bin oy kullanılmıştır. Son seçimlerde katılım oranı yüzde elliye yakalamıştır.

Şekil 4.3.: Yurtdışı Seçmenlerin Oy Kullanma Sayıları, 2014-2018. (Grafik YSK verilerine dayanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.)

Türk diasporasının siyasal katılım hakkının verilmesi, göç hareketinin başladığı ilk yıllarda hükümet yetkililerinin yeterince gündemine girmeyi başaramamış, ancak göçmen nüfusun 1 milyonu geçmesiyle bu hakkın verilmesi için Meclis'te sesler yükselmeye başlamış ve iktidarların dikkatini çekmeye başlamıştır. Bu süreçte göç diasporasına yönelik politikalar çeşitlenmiş sosyo-kültürel ve ekonomik alanda programlar yürütölmeye başlanmıştır. 1982 yılında vatandaşlık kanununda değişiklik yapılarak çifte vatandaşlığın önü açılmış, yeni anayasa yurtdışında çalışanlarla ilgili devlete sorumluluk yüklenmiştir. Bu değişiklikler aynı zamanda devletin göçmen nüfusun kalıcı olduğunu kabul etmeye başladığını göstermektedir. Bu dönemde diasporanın, ülkenin kamu diplomasisine katkı sağlayacak faaliyetlerde yer alması ve Türkiye için

tehdit görülen siyasi, dini ve etnik oluşumlara karşı iş birliği içinde olunması hedeflenmiştir. Türk göçmenlerin anavatan bağının ve aidiyetinin korunması siyasetin ve kamunun gündeminde daha fazla yer almıştır. 1987 yılında gümrüklerde sınırlı oy kullanma hakkıyla anavatan siyasi süreçlerine dahil olmaları sağlanmıştır. 1995 yılındaki Anayasa değişikliği ile hem demokratikleşme yönünde adımların atılmış hem de yurt dışında sandık kurulması önündeki tereddütler giderilmiştir. 1980 askeri darbesinin ardından yönetimin sivil idareye geçmesi sonrasında gümrüklerde oy kullanım hakkının verilmesi de demokrasinin genişletilmesi çabalarıyla aynı döneme denk gelmektedir.

2000’li yıllar ise diasporaların hem küresel çapta etkinliğinin arttığı hem de Türkiye’de çok yönlü olarak gündemde yer aldığı dönem olmuştur. AK Parti iktidarlarıyla başlayan dönemde demokratikleşme hamleleri ve ekonomik iyileşmeler peş peşe gelmeye başlamış ve diasporayla ilişkilerde engel teşkil eden rejime tehdit ve güvenlik sorunu bakışı terk edilmiştir. Diasporayla kurulan yakın ilişki yurt dışındaki toplumun meselelerinin çok boyutlu olarak ele alınmasına da katkı sağlamıştır. Kamu diaspora politikalarının doksanlı yıllardan beri danışma birimleriyle yürütülmesi yetersiz gelmeye başlamış ve YTB ile kurumsal yapıya kavuşturulmuştur. Hem demokratikleşme adımları hem de diaspora politikalarının kurumsal statüye kavuşturulması 2008 ve 2012 yıllarında seçim kanununda gerekli değişiklikler yapılarak yurt dışı oy kullanma imkanının yasal sürecinin tamamlanmasını sağlamıştır.

Sonuç olarak, siyasal katılım süreci ve yurt dışı seçim uygulaması, diaspora politikalarının siyasi partilerin gündeminde daha fazla yer edinmesine imkân sağlamıştır. Partilerin önemli bir kısmı iktidara geldiklerinde Türk Diasporası için yapacaklarını seçim beyannamelerine alarak politika haline getirmişlerdir. Bu politikaları şu başlıklar altında toplayabiliriz; (1) diasporanın kapasitesinin geliştirilmesi, (2) kültürel kimliğin ve bağın muhafazası, (3) sosyal politikalar, (4) kamu hizmetlerinin etkin sunumu, (5) haklarının korunması ve güvenliklerinin sağlanması, (6) ekonomik ilişkilerin tesisi ve (7) siyasi hakların ve kurumsal temsilin sağlanmasıdır.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRMELER

Diasporalar, küresel toplumsal ve siyasal sistemde yaygınlaşmakta ve kurumsallaşmaktadır. Bu gelişmede teritoryal devlet anlayışının inşa ettiği etnik yapının ve dilin etkin olduğu ulus anlayışının hâkim konuma gelmesi de belirleyici olmuştur. Ulus-devlet öncesi diaspora kullanımında orta çağ boyunca Yahudi ve Hristiyan toplulukların tecrübesi yoğunlukla karşılaşılan durumdu. 17'nci yüzyıldan itibaren ise gelişen ulus anlayışı ile ulus-ötesi topluluklar çeşitlenmiş ve diaspora kavramı dini literatürün dışına çıkarak sekülerleşmiştir. Bu tez, bu kapsamda diasporaların, teritoryal devlet anlayışının doğal çıktısı olduğunu ortaya koymaktadır. Ulus-devlet anlayışının zeminini oluşturduğu ve küreselleşmenin hızlandırdığı ulus ötesi toplulukların oluşumu, genişlemesi ve kurumsallaşması 'etno-kültürel', 'göçmen/gurbetçi' ve 'ulus-ötesi' topluluklar olarak betimlemelere muhatap olmuşsa da 'diaspora' kavramı semantik kökeni ve tarihsel kullanım çeşitliliği ile yeni durumda daha fazla kabul görmüş ve bu çerçevede kavramsallaştırmalara konu olmuştur. Bu tez, bu çerçevede modern ulus devletin meşruiyet kaynağı olarak tasarlanan ulusun sıfırdan oluşmadığını ve bu sebeple ulusların kültürel ve tarihsel geçmişinin bu alandaki yaygın tanımlamaların sınırları içerisine sığdırılamayacağı iddiasını diğer ulus örnekleriyle açıklamaktadır.

Bu bağlamda literatürde ağırlığa sahip Yahudi ve Ermeni tecrübelerinden mülhem kavramsallaştırmaların evrensel geçerlik olarak tüm diaspora tecrübelerinin tanımlanmasında kullanılmasını bu tez doğru bulmamaktadır. Her ulusun oluşum tecrübesi farklı olduğu gibi ulus ötesi topluluk olarak diasporaların da tecrübesi birbirinden farklı olmaktadır. Bundan dolayı detaylı olarak kavramsal analize girilmiş ve diaspora kavramı irdelenmiştir. Bu çerçevede farklı tecrübelerle dayanılarak yapılan diaspora kavramsallaştırmalarının kendi sınırlılıkları içerisinde değerlendirilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Türk diasporası birçok diaspora örneğinde olduğu gibi çok katmanlıdır. Göç kökenli ve otokton diasporalar ana katmanları oluşturmaktadır. Bu katmanlar da kendi içinde homojen bir yapı oluşturmaz. Türk dış göç hareketi Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki emek ve eğitim amaçlı göçle başlamış ve günümüze kadar devam etmiştir. Bu göçlerde büyük çoğunlukta itici göçün ekonomik kazanımlar olduğu bilinmektedir, ancak siyasi, ideolojik ve dini nedenlerle göçler de yaşanmıştır. Bu durum sosyal grupları, siyasi yönelimleri, dini aidiyetleri ve sosyo-ekonomik katmanlarıyla heterojen bir yapı arz etmesine neden olmaktadır. 1960 sonrası göç eden Türk topluluklarının kurumsallaşmasını sağladığı Türk Diasporası, Osmanlı İmparatorluğu döneminde göç etmeye başlayan toplulukları da içine alarak büyüdükçe ve kurumsallaştıkça ulusal ve uluslararası siyaset ve konjonktürdeki değişikliklerin de etkisiyle İmparatorluğun dağılması sonrasında yeni ulus devletin sınırları dışında kalan milletin diğer unsurlarını da kapsamaya başlamıştır.

Diaspora teorilerinde ‘kazara diaspora’ ve ‘kıyıya vurmuş diaspora’ olarak tanımlanan çok kültürlü, çok etnikli ve çok milletli devletlerin yıkılarak yerlerini ulus devletlere bırakmaları sonucunda ulus devletlerin sınırları dışında kalan topluluklar önce Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki sınır değişimleriyle ve daha sonra Demir Perde’nin dağılmasıyla ulus inşa politikalarının parçası olarak siyaset ve siyasa yapıcıların gündeminde yer almıştır. Bu kapsamda bu toplulukların bir kısmının ikili ve çok taraflı anlaşmalarla ortak sorumluluğu Osmanlı Devleti ve ardılı Türkiye Cumhuriyeti’ne verilmiş; Cumhuriyet’in ilk döneminde siyasi tercihler ve konjonktürel nedenlerle ihmal edilmiş, ikinci dünya savaşından sonra da Soğuk Savaş politikalarının açtığı alanda kısmen politika yapıcıların gündeminde yer almıştır. ‘Dış Türkler’ ‘soydaş-akraba topluluklar’ ve ‘imparatorluk bakiyesi’ olarak tanımlanmış toplulukların da Türkiye’nin ulus ötesi toplulukları arasında yer alması gerekmektedir. Bu tez de bu topluluklar otokton diaspora olarak kavramsallaştırılmıştır.

Literatürde farklı tecrübelerle dayanılarak yapılan kavramsallaştırmalara yansıdığı üzere Batı Avrupa'ya göçle sınırlı ele alınması Türk diasporasını doğru ve kapsayıcı bir şekilde tanımlamamaktadır. Türk diasporası, göçler ve sınır değişimleriyle topraklarının ötesinde kalan milletle bağı olan topluluklara işaret etmektedir. Göçmen Türk topluluklarının Türk diasporası içerisinde tanımlanmasında genel olarak büyük oranda bir ittifak vardır. Ancak Otokton diasporalarla ilgili ise aynı şeyi söylemek mümkün değildir. 'Otokton diaspora' olarak tanımlanması tercih edilen yeni ulus devletin ötesinde kalmış topluluklar, Soğuk Savaş sonrası yeni ulus devletleşme ve ulus inşa dalgasında Türkiye'nin gündemine daha yoğun olarak girmiş ve bir Devlet Bakanı'nın siyasi sorumluluğunda kamu politikalarının kapsamında yerini almıştır. Dış Türkler ya da Soydaş ve Akraba Topluluklar politikası olarak lanse edilen bu alan, son dönemde ve özellikle de YTB ile birlikte Türk Diasporası kapsamı içerisinde değerlendirilmeye başlamıştır.

YTB ile birlikte siyasa yapıcılarının ve bürokrasinin artık Türk Diasporası tanımını tercih ettikleri görülmektedir. Türk diasporası ile tanımlanan kitle hem daha geniş bir alanı kapsamakta hem de toplumsal yapılarıyla kök salmış ve kurumsallaşmış bir olguyu tanımlamaktadır. Bu genişleyen çerçeveyi izah etmede pratik kolaylık sağlaması açısından da Türk Diasporası kavramı önemli bir boşluk doldurmaktadır. Dış göç ile büyüyen ulus ötesi toplumun Türk Diasporasının kurumsallaşmasının zeminini oluşturduğu görülmektedir.

Türkiye'nin göç ve otokton diasporalara ilgisi Osmanlı Devleti döneminden beri var olmuştur. Siyasi iktidarların ideolojik tercihleri ve konjonktürel gelişmeler, bu ilgiyi zaman zaman azaltmış ya da farklı yöne çekmiştir ancak bütünüyle yok etmemiştir. Diğer taraftan bütüncül ve süreklilik arz eden politikalar olduğu da söylenemez. Akademik ilginin, toplumsal gündemin ve siyasal ilginin kapsayıcı ve süreklilik arz etmemesi de bu durumda etken olarak kabul edilebilir. Osmanlı Devleti döneminde ikili ve çok taraflı anlaşmalarla sınır ötesinde kalan otokton diasporaların sosyal, kültürel, dini, ekonomik ve

siyasi haklarının korunması sağlanmaya çalışılmış, işçi göçünün yaşandığı Amerika Birleşik Devletleri'ne görevliler göndererek sınırlı imkanlarla destek olunmaya çalışılmıştır. Erken Cumhuriyet döneminde ise yeni ulus-devletin konsolidasyonu ilk dönemler ilgiyi bu alandan uzak tutmuş, ancak İkinci Dünya Savaşından sonra tekrar politikalar gündeme alınmaya başlanmıştır. Bu bağlamda hem kitlesel dış göç hareketiyle göçmen Türk topluluklarına yönelik politikalar inşa edilmeye başlanmış hem de Soğuk Savaş döneminin sağladığı konjonktürel fırsatlarla otokton diasporalarla ilgili politika geliştirilmeye ve kurumsal adımlar atılmaya başlanmıştır. Sınır ötesindeki topluluklara yönelik politikaların bir çerçeveye oturması, kurumsal yapıya kavuşmasında Batı Avrupa'ya göç ve bu göçmen toplulukların kalıcı olarak güçlü toplumsal yapılar inşa etmesi belirleyici oldu denilebilir. Bundan dolayı siyasal katılım süreçleri analiz edilerek Türkiye'nin diaspora politikasının gelişimi ele alınmıştır.

Türk diasporasının anavatanın demokratik süreçlerine aktif ilgisi 2014-2018 yılları arasında gerçekleştirilen seçimlerde yurtdışından katılımın artarak sürmesi ile görülmektedir. Beş yıl gibi kısa süre içinde beş ayrı seçimde diğer ülkelerle kıyaslandığında çok ciddi sayılabilecek sayıda ve oranda köken ülke için oy kullanmaya gidilmiştir. Kullanılan oyların seçeceği aday sadece Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde bilinmektedir. Öyle ki yurt dışı seçmenler kullandıkları oylarla doğrudan milletvekili seçmemektedirler. Bu duruma rağmen diasporaların ortalama siyasal katılım eğilimlerine göre yüksek bir performans sergileyen Türk diasporasının bu durumu, kendilerinin sadece yurtdışı seçmen olarak tanımlanmasını yetersiz kılmaktadır. Yurt dışı seçmen vatandaşlık bağının ve bunun yansıması olarak seçme hakkının kullanılmasıyla sınırlıdır. Yurt dışı seçmenlerin bu ilgisi kendilerinin siyasal tercihlerinin ötesinde anavatan bağını ifade etmektedir. Dördüncü nesle ulaşan göçmenlerin hala bu yoğunlukta anavatan gündemlerinin olması diaspora olarak tanımlanmalarını gerektirmektedir.

Diaspora kriterlerinin önemlilerinden birisi olan anavatan ilgisi ve bağı sadece seçimlere katılımı açıklanamaz tabii ki. Ancak siyasal katılım, anavatan demokratik

süreçlerine katkı yapmanın yanında köken ülke siyasetinden beklentilerinin olduğunu da göstermektedir. Türk diasporası anavatanından anadil, eğitim ve kültür programları, siyasi hakların genişletilmesi, sosyal güvenlik politikaları, aile ve sosyal politikalar ve İslam düşmanlığı ve ayrımcılıkla mücadele gibi konularda ciddi beklentiler içindedir. Seçimlere katılan siyasi partilerin önemli bir kısmı bu alanlarda programlar geliştirmişler ve seçmene sunmuşlardır. Partiler, anadil, kültür ve eğitim programları ile hafta sonu okullarını ve çift dilli kreş ve okulları teşvik etmeyi, öğretmen yetiştirmeyi ve ihtiyaç duyulan yerlere öğretmen ve atase atamaları yapılacağını vaat etmişlerdir. Ayrıca hareketlilik ve değişim programlarıyla gençlerin anavatanla bağını güçlendirmek ve burs programlarıyla toplumun geleceğine katkı sağlayacak uzmanlar yetiştirmek hedeflenmiştir. Üniversitelerin yurt dışında kampüs açması, Maarif Vakfı'nın okullar kurması ve Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) tarafından Türkçe kütüphaneler kurulması da bu projeler arasında yer almaktadır. Muhatap ülkelerle iyi ilişkiler geliştirerek Türkçe ve Türk Kültürü derslerinin artırılacağını ve aynı zamanda öğrenci değişim programları geliştireceğini vaat eden partiler de olmuştur (Köse, 2018).

Emeklilik, askerlik, mavi kart, konsolosluk işleri ve diğer hizmetlere yöneliktir iyileştirmeler de seçim beyannamelerinde yer almıştır. Kamu hizmetlerinin etkin koordinasyonu için yetkili üst düzey koordinasyon kurulu önerilmiş ve vatandaşla teması ve istişareyi sürekli kılacak konsolosluk bölgelerinde Yurtdışı Vatandaşlar Danışma Meclisleri gündeme alınmıştır. Aile bütünlüğünün muhafaza edilmesi, dezavantajlı durumda olan toplum bireylerinin kültürel hassasiyetlere uygun hizmet alması ve bağımlılık ile mücadele gibi sosyal politikalar da partilerin programlarında yer almıştır. Meclis'te Yurtdışı Türkler İhtisas Komisyonu kurulması önerisi getirilmiş ve yurtdışı milletvekilliği de politika olarak benimsenmiştir. Yabancı düşmanlığı, ayrımcılık ve kültürel baskılara karşı vatandaşların korunması, İslam karşıtlığı ve ayrımcılıkla mücadelede ulusal ve uluslararası mekanizmaların harekete geçirilmesi, uzman yetiştirilmesi ve sivil toplum kuruluşlarının bu alanlarda kapasitesinin geliştirilmesi için

politika ve programlar açıklanmıştır. Ayrıca yatırım ve ekonomi konuları da kısmen yer almıştır (Köse, 2018).

Siyasi partiler vaatlerini, yurt dışı seçmenlerin beklentileri ve gündemi üzerine kendi siyasi vizyonları çerçevesinde bina etmektedirler. 2018 Haziran seçimleri öncesi partilerin programlarında yer alan yukarıda sayılan konular, parti politikaları ve muhtemel hükümet politikalarını ifade etmektedir. Bu politikalar; (1) diasporanın kapasitesinin geliştirilmesi, (2) kültürel kimliğin ve bağın muhafazası, (3) sosyal politikalar, (4) kamu hizmetlerinin etkin sunumu, (5) haklarının korunması ve güvenliklerinin sağlanması, (6) ekonomik ilişkilerin tesisi ve (7) siyasi hakların ve kurumsal temsilin sağlanması olarak özetlenebilir. Türk diasporasının anavatan hükümetlerinden beklentileri olan ve partilerin programlarında yer alan bu konular, siyasi partilerin önceliklerine göre farklılaşsa da Türk siyasetinde diaspora politikasının ve dolayısıyla hükümet politikası olarak diasporanın kurumsallaştığına işaret etmektedir. Siyasi partilerin yurt dışı oy kullanma pratiğinin başlamasından önceki seçim beyannameleri ele alındığında bu çeşitlilikte ve kapsamda bir diaspora gündeminin yer almadığı açıkça görülmektedir. Diasporanın siyasi partilerin programlarında daha fazla yer alması, yurt dışı seçmenlerin sandığa yoğun ilgi göstermesiyle açıklanabilir. Yüksek katılımın devamı, Türk diasporasının siyasette ve hükümet politikalarında varlığını devam ettirecek; bu şekilde devlet politikalarında diasporanın kültürel ihtiyaçları, kapasitesi, sosyal ve siyasi haklarına karşılık verilmeye çalışılacaktır.

Yukarıda sayılan programlar, Türkiye'nin diaspora politikasında yaşanan dönüşümü ve genişlemeyi de göstermektedir. Dış göçün başladığı ilk yıllarda ekonomi ve istihdam merkezli şekillenen Türkiye'nin politikaları, anavatan ve diasporadaki toplumsal gelişmeler ve siyasi değişimlerle sosyal, kültürel, siyasi ve hukuki alanlara da genişleyerek çok boyutlu hale gelmiştir. Dış göç sürecinin tetiklediği Türkiye'nin diaspora politikası; (1) ekonomi ve istihdam merkezli politikalar, (2) ekonomi ve güvenlik eksenli politikalar ve (3) sosyo-kültürel, siyasi, hukuki haklar ve kamu hizmetleri çerçevesinde

genişletilmiş politikalar şeklinde dönemlere ayrılabilir. Bu dönemler, aynı zamanda ulus ötesi topluluğun sosyolojik ve siyasi dönüşümüne de denk gelmektedir. (1) Geçici işçiler, (2) Türk Göçmenler ve (3) Türk Diasporası olarak tasnif edilebilecek bu dönüşüm siyasi hakların değişik dönemlerde Meclis’te görüşülmesi esnasındaki argümanlarda, kamu politika belgelerinde ve idari teşkilatların isimlendirilmesinde de rahatlıkla görülebilmektedir.

1960-80 arası dönemde işgücü göçü anlaşmalarıyla kamu dış göç politikası yönetilmiş ve bu çerçevede sosyal güvenlik haklarının sağlanması, tasarrufların ülkeye çekilmesi ve yatırımların teşvik edilmesi en belirgin kamu politikalarını oluşturmuştur. Kalkınma planlarına ve kurumsal yapılanmalara yansımaları da bu çerçevede olmuştur. Kalkınma Planlarında artan aktif işgücünün emek ihracıyla istihdama kavuşturulması ve bu sayede ülkenin finansman dengesinin kritik ihtiyacı olan döviz girdisinin sağlanarak yatırımların finanse edilmesi yer almaktaydı. Bu çerçevede, tasarrufu özendirici yasal düzenlemeler yapılmış ve yatırım teşvikleri uygulanmıştır. Çalışma Bakanlığı’nın merkez teşkilatındaki Yurtdışı İşçi Sorunları Genel Müdürlüğü ve yurtdışındaki Çalışma Müşavir ve Ataşelikleri, Merkez Bankası İşçi Dövizleri Genel Müdürlüğü, DESİYAB ve Konsolosluklar kurumsal yapılar olarak öne çıkanlardır. 1965 yılında CHP İstanbul Milletvekili Reşit Ülker’in Meclis’e verdiği kanun teklifiyle ilk defa gündeme gelen Yurtdışı seçmenlerin oy kullanma hakkı yeterince destek bulmamış, ancak 70’lerin ikinci yarısından sonra hem yurt dışındaki nüfusun artması hem de artan nüfusun ülkeye sağladığı ekonomik girdinin hayati önemi haiz hale gelmesiyle seçme hakkının verilmesi Meclis’te daha fazla tartışılmıştır.

Yurt dışında ortalama kalış süresinin uzaması, mesken ülkelerin geri dönüş politikalarının beklenen karşılığı vermemesi, Türk vatandaşlık kanununda değişiklik yapılarak çifte vatandaşlığa hak tanınması ve ‘yurtdışında çalışanlar’ ve bunlara yönelik devletin sorumluluklarının Anayasada yer alması Türk Göçmen topluluğuna dönüşümü ve ikinci döneme işaret etmektedir. 1980 askeri darbe sonrasında 2000’li yılların ilk

dönemlerine kadar devam eden bu süreç, köken ve mesken ülkeler ile göçmen topluluğun yönelim arayışlarının görüldüğü bir geçiş dönemi olarak da görülebilir. Türkiye, bu dönemde bir yandan askeri müdahaleleri ve rejim tartışmalarını yaşarken diğer taraftan demokratikleşme çabaları ve toplumdaki hak ve özgürlük taleplerinin yükseldiğine şahitlik etmiştir. Bu durum yurtdışındaki Türk toplumuna yönelik politikalara da yansımıştır. Rejim sorunu olarak görülen siyasi, ideolojik, etnik, mezhepsel ve dini motivasyonlu topluluklara karşı ‘güvenlik’ sorunu yaklaşımıyla belirlenen politikalarla demokratikleşme adımları çerçevesinde gümrüklerde oy kullanımı ve anayasa değişikliği ile siyasal katılım haklarının verilmesi için sınırlı da olsa bazı adımların atılması, göçmenlerin ülkeye ekonomik katkılarının artırılması ve Batı ülkelerinde kamu diplomasisi enstrümanı olarak ele alınması bu dönemin çelişki barındıran ve arayışa işaret eden politikalarına örnek olarak verilebilir. Aynı dönem içinde mesken ülkelerin de bir taraftan geri dönüş politikalarıyla yabancı kökenli nüfusu azaltmayı amaçlamaları diğer taraftan vatandaşlık vermek dahil entegrasyon politikaları ile hâkim topluma uyumlaştırma çabaları görülmektedir.

Bu dönem göçmen Türk toplumunun örgütlenmesinin geliştiği, ulus ötesi ağları oluşturdukları, toplumun ihtiyaç duyduğu cami, kültür merkezi, hafta sonu okulları ve spor kulüplerinin hızla arttığı görülmektedir. Gelişen sivil kapasite ile Batı ülkelerinde artan ayrımcılık ve İslam karşıtlığıyla mücadele edilmeye çalışılmıştır. Örgütlülüğün artması anavatan kaynaklı hakların elde edilmesine yönelik taleplerin daha yüksek sesle ve düzenli olarak dile getirilmesini de sağlamıştır. Kamu politika belgelerinde gurbetçi ve yurt dışı işçi sıfatlarının yerini yurtdışı vatandaşlar almaya başlamış, Meclis araştırma komisyonları ile yurt dışı vatandaşların sorunları etraflıca incelenmiş ve çözüm önerileri geliştirilmiştir. 1990’dan sonra bir Devlet Bakanı’nın sorumlu olarak belirlenip yurt dışı vatandaşlara yönelik hizmetleri koordine etmesi ve neticesinde Türk göçmenlerin gündeminin Bakanlar Kurulunda yer alması sağlanmıştır.

1990'da Soğuk Savaşın sona ermesiyle yurt dışı Türklerle beraber Dış Türklerin de siyasal ve toplumsal gündeme girdiği görülmektedir. Aynı Devlet Bakanının sorumluluğuna tevdi edilen 'soydaş-akraba topluluklar' ile ilişkilerin uzun bir kopuştan sonra tekrar kurulmaya çalışılması bu topluluklara yönelik kalkınma destekleri, eğitim destekleri, dini ve kültürel programlarla sağlanmaya çalışılmıştır. Yurt dışı din hizmetleri ve yurtdışı eğitim politikaları yürüten kurumların görev alanları bu yeni topluluklara genişletilmiş, ayrıca da Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) kurularak bu coğrafyalarda faaliyetlere başlamıştır.

2002 yılında AK Parti iktidarıyla başlayan dönemde, Türkiye'de siyaset anlayışındaki değişimin yurtdışındaki vatandaşlara yönelik yaklaşıma da yansımaya başladığı görülmektedir. Demokratikleşme paketleri, AB üyelik süreci ve toplumsal taleplere çözüm üretme çabaları yurtdışındaki vatandaşlara yönelik güvenlik penceresinden ve ekonomik fayda merkezli bakış açısından uzaklaşarak yurt dışındaki nüfus, milleti oluşturan bütünün sınır ötesindeki parçası olarak ele alınmaya başlamıştır. Bu dönemdeki Kalkınma Planlarında politika dili de bunu göstermektedir. Yurt dışındaki vatandaşların sorunlarını araştırmak üzere kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporunda eğitim, anadil, kültür, emeklilik, vatandaşlık, mavi kart, sosyal politikalar, ayrımcılık ve siyasi haklar gibi konular geniş çerçevede ele alınmış ve Parlamente'ye çözüm önerileri sunulmuştur. Bu öneriler arasında yurt dışı vatandaşlara yönelik kapsamlı ve bütüncül politikaların belirlenmesi ve yürütülmesi için müstakil idari birim oluşturulması da yer almıştır. Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, 2010 yılında kurularak hem icrai sorumluluk üstlenmiş hem de koordinasyon görevi ile kamu politika ve programlarının bütüncül bir bakışla koordine içinde yürütülmesini sağlaması beklenmiştir.

Demokratik açılımlar, siyaset değişimi, toplumsal meselelere yaklaşımda farklılaşma ve YTB ile diaspora politikalarının kurumsallaşması 1995 yılındaki Anayasa değişimi sonrası ihmal edilen seçme ve seçilme hakkıyla ilgili uyum yasasının 2008 ve

2012 yıllarındaki kanuni düzenlemelerle sağlanmasına zemin hazırlamıştır. Yeni siyasi elitlerin geçmişten gelen diaspora ile ilişkileri de bu süreçte etkili olmuştur. 1965 yılından bu yana ister muhalefet ister iktidar tarafından olsun Meclis'te yurt dışı seçimlerle ilgili öneriler hiçbir zaman hükümet tasarısı olarak gelmemiştir. İlk defa 2008 ve 2012 yıllarında hükümet tasarısı olarak sunulan yurtdışı seçim uygulaması bir parti hariç tüm partilerin çoğunluk desteğiyle yasalaşmıştır. Bu bağlamda diaspora politikalarında asgari müştereklerin olduğu görülmektedir. Aynı fotoğraf, YTB'nin teşkilat yasasının Mecliste oylanmasında da görülmüştür.

Yurt dışında oy kullanma hakkı ile ilgili siyasi müzakerelere yansıdığı üzere Türkiye'nin diaspora politikasının gerekliliği hususunda hemen hemen tüm siyasi partilerin olumlu yaklaşımı vardır. Bu politikanın oluşmasında kitlesel dış göç hareketi ve bu göçmenlerin ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi olarak anavatanla yoğun temaslarının olması belirleyici olmuştur. Göçmenlerin kurumsallaşarak Türk diasporasının temellerini atması, Türkiye'nin diaspora politikalarının kurumsallaşmasını da zorunlu kılmıştır. Göç hareketlerinin kurumsallaştırdığı Türk Diasporası ve Türkiye'nin diaspora politikası iç ve dış politikadaki gelişmelerin de etkisiyle otokton diasporaları da kapsamına alarak genişlemektedir.

KAYNAKÇA

KİTAP VE MAKALELER

- Abadan, N.: 1964 **Batı Almanya'daki Türk İşçileri ve Sorunları**, Ankara, Devlet Planlama Teşkilatı.
- Acehan, I.: 2009 "Ottoman Street in America: Turkish Leatherworkers in Peabody", **International Review of Social History**, Sayı 54, 19-44.
- Acehan, I.: 2015 "Ottoman Immigrants and the Formation of Turkish Red Crescent Societies in the United States," **Perceptions**, Sayı XX/1, 59-76.
- Adamson, F. B.: 2018 "Sending States and the Making of Intra-Diasporic Politics: Turkey and its Diaspora," **International Migration Review**, Sayı 53/1, 1-27.
- Ages, A.: 1973 **The Diaspora Dimension**, The Hague, Martinus Nijhoff.
- Ahibaba, N.: 1967 "Dış Ülkelere İşçi Gönderme Safha ve Sorunları", **Sosyal Siyaset Konferansları**, Sayı 18, 105-124.
- Ahmad, F.: 2017 **Jön Türkler ve Osmanlı'da Milletler**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ahsan, A. A.: 1992 **Ummah or Nation?**, Markfield, Islamic Foundation.
- Akçapar, Ş. K., & Aksel, D. B.: 2017 "Public Diplomacy through Diaspora Engagement: The Case of Turkey," **Perceptions** , Sayı XXII/4, 135-160.
- Akçura, Y.: 2019 **Üç Tarz-ı Siyaset**, Ankara, Türk Tarih Kurumu.

- Akgün, B.: 2000 "The Turkish Diaspora in the United States and Its Role in Promoting Turkish-American Relations," **The Turkish Yearbook**, Sayı XXXI, 99-117.
- Akgündüz, A.: 1998 "Migration to and From Turkey, 1783-1960: Types, Numbers and Ethno-Religious Dimensions," **Journal of Ethnic and Migration Studies**, Sayı 24/1, 97-120.
- Akın, V.: 2004 "Amerika'da İlk Türk Lobisi: Türk Teavün Cemiyeti," **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 59, 453-521.
- Albrecht, S.: 2018 **Dar al Islam Revisited**, Leiden, Brill.
- Alğan, M.: 2018 **Lübnan'da yaşayan Mardinliler: Beyrut Rüyası** [Sinema Filmi].
- Alper, A. M.: 2005 **İşçi Dövizlerini Belirleyen Makro Ekonomik Etkenler: Türkiye Örneği**, Ankara, TCMB.
- Anaz, N.: 2019 **Diaspora Temsili**, İstanbul, Kriter.
- Anderson, B.: 1991 **Hayali Cemaatler**, İstanbul, Metis.
- Arı, K.: 2017 "Misak-ı Milli'nin Tarihsel Anlamı," **Yeni Türkiye**, Sayı 93, 23-37.
- Arkılıç, Z. A.: 2017 **Between the Homeland and Host States: Turkey's Diaspora Policies and Immigrant Political Participation in France and Germany**, Austin, University of Texas.
- Arrighi, J.-T., & Bauböck, R.: 2017 "A Multilevel Puzzle: Migrants' Voting Rights in National And Local Elections," **European Journal of Political Research**, Sayı 56/3, 619-639.
- Artukoğlu, O.: 2005 **Yurtdışı İşçi Tasarruflarının Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Banka Sistemi ve Türkiye Ekonomisi**

- Üzerine Etkileri**, Ankara, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası.
- Aydın, F. T.: 2012 **Comparative Cases in Long-Distance Nationalism: Explaining the Emigre, Exile, Diaspora and Transnational Movements of the Crimean Tatars**, Toronto, University of Toronto.
- Aydın, Y.: 2014 “The New Turkish Diaspora Policy”, Berlin, **Stiftung Wissenschaft und Politik German Institute for International and Security Affairs**.
- Aykurt, M.: 1981 **Yurt Dışına İşçi Gönderimi ve Tasarrufların Yurt İçine Yönlendirilmesi**, Ankara, Türkiye Halk Bankası.
- Bali, R. N.: 2004 **Anadolu'dan Yeni Dünya'ya**, İstanbul, İletişim.
- Basch, L.G.: 1994 **Nations Unbound: Transnational Projects, Post-Colonial Predicaments, and Deterritorialized Nation-States**, Langhorne, PA, Gordon and Breach.
- Bastius, S.: 2003 “Ethnic Germans in the Banat: Forgotten-Yet timely-History”, (Çevrimiçi), **Danube Swabian History**, http://www.dvhh.org/history/2000s/ethnic_germans_banat-S_Bastius.htm, 20 Eylül 2019.
- Baumann, M.: 2000 Diaspora: Genealogies of Semantics and Transcultural Comparison. **NUMEN**, Sayı 47/3, 313-337.
- Baumann, M.: 2010 “Exile”, **Diasporas: Concepts, Intersections, Identities**, (yayımlayan Kim Knott and Sean McLoughlin), London, Zed Books, 19-24.

- Baycar, K.: 2016 "Küresel Göç Çağında Osmanlı Transatlantik Göçleri ve Sebepleri (1870-1914)", **Divan**, Sayı 40/1, 1-32.
- Baycar, K.: 2018 "Amerika'ya Göç Eden Osmanlı Suriyelileri ve Yeni Topluma Entegrasyon Süreçleri, 1870-1914," **History Studies**, Sayı 10/7, 103-126.
- Beauftragter, A.: 2019 "German Minorities Abroad", (Çevrimiçi), **Aussiedler Beauftragter**, https://www.aussiedlerbeauftragter.de/AUSB/DE/Themen/deutsche-minderheiten/deutsche-minderheiten_node.html, 22 Aralık 2019.
- Bensan, Z.: 1967 "Dış Ülkelere İşçi Akımının Önemi ve Teşkilat Sorunları", **Sosyal Siyaset Konferansları**, Sayı 18, 125-131.
- Bilmanis, A.: 1944 "Grandeur and Decline of the German Balts," **Slavonic and East European Review**, Sayı 3/4, 50-80.
- Boyle, M., & Kitchin, R.: 2013 "Diaspora-Centred Development: Current Practice, Critical Commentaries, and Research Priorities", **Global Diasporas and Development**, (yayımlayan B. P. Sadananda Sahoo), New Delhi, Springer, 17-37.
- Bozkurt, Ü.: 2018 "Kavram, Kavramsallaştırma Yaklaşımları ve Kavram Öğretimi Modelleri", **Dil Dergisi**, Sayı 2, 5-24.
- Börtüçene, İ.: 1966 **Dış Ülkelere İşçi Göndermede Kooperatif Kuran Köylülere Öncelik Tanınması Projesi'nin Uygulanması Üzerinde Bir İnceleme**, Ankara, Devlet Planlama Teşkilatı.

- Börtücene, İ.: 1967 "Milletlerarası İşgücü Hareketleri ve Türkiye," **Sosyal Siyaset Konferansları**, Sayı 18, 1-46.
- Breuilly, J.: 2019 **Avusturya, Prusya ve Almanya'nın Oluşumu 1806-1871**, İstanbul, İletişim.
- Brubaker, R.: 2000 **Accidental Diasporas and External Homelands in Central and Eastern Europe: Past and Present**, Viyana, Institut für Höhere Studien.
- Brubaker, R.: 2005 "The 'diaspora' diaspora," **Ethnic and Racial Studies**, Sayı 28/1, 1-18.
- Bruneau, M.: 2010 "Diasporas, Transnational Spaces and Communities," **Diaspora and Transnationalism**, (yayımlayan R. Bauböck, & T. Faist), Amsterdam, Amsterdam University Press, 35-50.
- Brunhes, J., & Vallaux, C.: 1918 "German Colonization in Eastern Europe," **Geographical Review**, Sayı 6/6, 465-480.
- Budak, M.: 2017 "Milletin Ahdi: Misak - ı Milli," **Yeni Türkiye**, Sayı 93, 83-92.
- Cambazov, İ.: 2013 **Bulgaristan'da Başmüftülük Tarihi 1944-2012**, Sofya, Başmüftülük Yayınları.
- Carter, S.: 2005 "The Geopolitics of Diaspora," **Royal Geographical Society**, Sayı 37/1, 54-63.
- Castles, S., & Miller, M. J.: 2003 **The Age of Migration**, Londra, Palgrave.

- Chaliand, G.: 1989 "Minority Peoples in the Age of Nation States," **Minority Peoples in the Age of Nation States** (yayımlayan G. Chaliand) Londra, Pluto Press, 1-11.
- Ciornei, I., & Østergaard-Nielsen, E.: 2020 "Transnational turnout. Determinants of emigrant voting in home country elections," **Political Geography**, Sayı 78, 135.
- Clay, C.: 1998 "Labour migration and economic conditions in nineteenth-century Anatolia," **Middle Eastern Studies**, Sayı 34/4, 1-32.
- Clifford, J.: 1994 "Diasporas," **Cultural Anthropology**, Sayı 9/3, 302-338.
- Cohen, R.: 1995 "Rethinking 'Babylon': Iconoclastic conceptions of the diasporic experience," **New Community**, Sayı 21/1, 5-18.
- Cohen, R.: 2006 **Migration and Its Enemies**, Hampshire, Ashgate.
- Cohen, R.: 2008 **Global Diasporas: An Introduction**, Londra, Routledge.
- Cohen, R.: 2018 "Diasporas, the Nation State," **Global History and Migration**, 117-135.
- Collyer, M., & Vathi, Z.: 2007 "Patterns of Extra-territorial Voting," **Sussex Centre for Migration Research**, 4-10.
- Collyer, M.: 2013 "Locating and narrating emigration nations," **Emigration Nations** (yayımlayan M. Collyer), Londra, Palgrave, 119.
- Collyer, M.: 2014 "A geography of extra-territorial citizenship: Explanations of external voting," **Migration Studies**, Sayı 2/1, 55-72.
- Czaika, M., & Haas, H. D.: 2014 "The Globalization of Migration," **International Migration Review**, Sayı 48/2, 283-323.

- Çallı, D. S.: 2015 “Uluslararası Seyahatlerin Tarihi Gelişimi ve Son Seyahat Trendleri Doğrultusunda Türkiye’nin Konumu,” **Turizm ve Araştırma Dergisi**, Sayı 4/1, 3-28.
- Çelik, B. A. : 2008 “Türk Diasporası,” **Türk Dış Politikası**, İstanbul, Gökkuş, s. 285-325.
- Çotuksöken, B.: 1998 **Kavramlara Felsefe ile Bakmak**, İstanbul, İnsancıl Yayınları.
- Dahinden, J.: 2013 “Albanian-speaking migration, mid-19th century to present,” **The Encyclopedia of Global Human Migration**, 1-6.
- Delano, A.: 2015 “Survival Migration and Regime Stretching: Conceptual Clarifications,” **European Political Science**, Sayı 14, 60-64.
- Demirbaş, H.: 2014 **Eğitim-Kültür Açısından Avrupa’daki Türk Çocukları Sorunlar ve Çözümler**, Ankara, Nobel.
- Dinçer, S.: 2013 “İlk Gurbetçiler: Harput’tan ABD’ye Emek Göçü (1850-1914),” **Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu**, Elazığ, Fırat Üniversitesi, 307-319.
- Dufoix, S.: 2008 **Diasporas**, California, University of California Press.
- Duman, S.: 2017 “Modern Türkiye’nin Kuruluş Belgesi ve Doğal Hinterlandı Misak-ı Milli,” **Yeni Türkiye**, Sayı 93, 122-135.
- Ecevit, B.: 1967 “Dış Ülkelerdeki İşçilerimizin Sorunları,” **Sosyal Siyaset Konferansları**, Sayı 18, 47-74.
- Ekinci, M. U.: 2008 “Reflections of the First Muslim Immigration to America in Ottoman Documents,” **Turkish Migration to the United**

- States: From Ottoman Times to the Present**, (yayımlayan D. Balgamiş, & K. Karpat) Wisconsin, Wisconsin University Press, 45-56.
- Erker, T.: 1967 “Dış Ülkelere İşgücü Akımı,” **Sosyal Siyaset Konferansları**, Sayı 18, 85-103.
- Eroğlu, H.: 1985 “Bulgaristan’daki Türk Azınlığı Sorunu,” **Bulgaristan’da Türk Varlığı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 15-46.
- Fahrenthold, S. D.: 2016 “Former Ottomans in the ranks: pro-Entente military recruitment among Syrians in the Americas, 1916-1918,” **Journal of Global History**, Sayı 11/1, 88-112.
- Faist, T.: 2010 “Diaspora and transnationalism: What kind of dance partners?,” **Diaspora and Transnationalism: Concepts, Theories and Methods**, (yayımlayan R. Baübeck, & T. Faist) Amsterdam, Amsterdam Universtiy Press, 9-34.
- Fierro, C. N.: 2016 **Electoral Studies in Compared International Perspective**, Mexico, National Electoral Institute.
- Fierro, C. N.: 2016 “Voting from abroad in 18 Latin American Countries,” **Electoral Studies in Compared Internaitonal Perspective**, Mexico National Electoral Institute International Affairs Unit.
- Fischer, H.: 2005 “Lutherianism and the Danube Swabians” , (Çevrimiçi), **Danube Swabian History**, http://www.dvhh.org/history/1700s/1720-lutherans_swabians~fischer.htm, 21 Ekim 2019.

- Gamlen, A.: 2006 **Diaspora Engagement Policies**, Oxford, Center on Migration, Policy and Society.
- Gamlen, A.: 2008 “Why Engage Diasporas?” **ESRC Centre on Migration, Policy and Society**, Working Paper 63.
- Gamlen, A.: 2009 **The Emigration State System**, Oxford, University of Oxford.
- Gamlen, A.: 2014 “Diaspora Institutions and Diaspora Governance,” **International Migration Review**, Sayı 48/1, 180-217.
- Gamlen, A.: 2015 “The Rise of Diaspora Institutions,” **Diasporas Re-imagined: Spaces, Practices and Belonging**, (yayımlayan N. G.-K. Sigona) Oxford, Oxford University Press, s. 166-171.
- Gamlen, A.: 2019 **Human Geopolitics**, Oxford, Oxford University Press.
- Gardiner, D. B. “German Settlements in Eastern Europe”, (Çevrimiçi), **Foundation for East European Family History Studies**, <https://feefhs.org/resource/germany-settlements-in-eastern-europe>, 16 Eylül 2019.
- Gazso, D.: 2017 “Diaspora Policies in Theory and Practice,” **Hungarian Journal of Minority**, Sayı 1, 65-87.
- Genç, H., & Bozkurt, İ. M.: 2010 “Osmanlı’dan Brezilya ve Arjantin’e Emek Göçü ve Göçmenlerin Sosyo-Ekonomik Durumu,” **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Sayı XXVIII/1, 71-103.
- Georgi F.: 2010 “For the Benefit of Some: The International Organization for Migration and its Global Migration Management,” **The Politics of International Migration Management**,

- (yayımlayan Geiger M., Pécoud A.) Palgrave Macmillan, London, 45-72.
- Gitmez, A. S.: 2019 **Türkiye'nin Dışgöç Öyküsü**, Ankara, Bilim ve Sanat.
- Gökdere, A. Y.: 1978 **Yabancı Ülkelere İşgücü Akımı ve Türk Ekonomisi Üzerine Etkileri**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Guarnizo, L. E.; Smith, P. M.: 1998 "The Location of Transnationalism," **Transnationalism from Below**, (yayımlayan Guarnizo, L. E.; Smith, P. M.), New Brunswick, Transaction Publishers, s.3-34.
- Gül, A.: 1992 "Ortadoğu Ülkelerinde Türk İşgücü ve Bu Ülkelerin İşgücü Açığı," **Sosyal Siyaset Konferansları**, Sayı 37-38, 103-109.
- Gündüz, V.: 2014 **Soydaş ve Akraba Topluluklar Bağlamında Türkiye'nin Sınır Anlaşmaları ve Günümüz Uygulamaları 1918-1926**, Ankara, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Uzmanlık Tezi.
- Güngör, F.: 2006 "Kafkasya'da Soykırım ve Sürgün-Kısa Bir Sosyolojik Tahlil," **Geçmişten Günümüze Kafkasların Trajedisi**, İstanbul, Kafkas Vakfı Yayınları, 11-38.
- Hall, S.: 2003 "Cultural Identity and Diaspora", **Theorizing Diaspora**, (yayımlayan J. E. Braziel, & A. Mannur) Malden, Oxford, Carlton, Blackwell Publishing, 233-246.
- Halman, S.: 1980 "Turks," **Harvard Encyclopedia of American Ethnic Groups**, (yayımlayan S. Thernstorm, A. Orlov, & O. Handlin) Cambridge, Harvard University Press, 992-996.

- Harriman, H. H.: 1973 **The German Minority in Yugoslavia, 1941-1945**, Oklahoma, Oklahoma State University.
- Heidelberg Circle: 1982 “The Heidelberg Manifesto”, (Çevrimiçi) http://ghdi.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=857, 26 Nisan 2020.
- Hoerder, D.: 2002 “The German-Language Diasporas: A Survey, Critique, and Interpretation,” **Diaspora**, 7-44.
- Hollifield, J.: 2004 “The Emerging Migration State,” **International Migration Review**, Sayı 38/3, 191-220.
- Homeland Security: 2011 **2010 Yearbook of Immigration Statistics**, Alexandria, Homeland Security.
- Horta, A. P.: 2002 “Negotiating identities: The Portuguese diaspora and the politics of multiculturalism in Canada”, (Çevrimiçi) https://www.igadi.gal/arquivo/te_se05/, 15 Nisan 2018.
- İçduygu, A.; Erder, S., & Gençkaya, Ö. F.: 2014 **Türkiye’nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023**, İstanbul, Mirekoç.
- Kalm, S.: 2010 “Liberalizing Movements? The Political Rationality of Global Migration Management,” **The Politics of International Migration Management. Migration, Minorities and Citizenship**, (yayımlayan P. A. Geiger M.) Londra, Palgrave Macmillan, s. 21-44.
- Kandemir, E. Z.: 2018 “Avusturya Anayasa Mahkemesi: Türkler Meçhul Bir Listeye Dayanarak Vatandaşlıktan Çıkartılamaz”, (Çevrimiçi) <https://perspektif.eu/2018/12/17/avusturya->

anayasa-mahkemesi-turklerin-vatandasliktan-cikartilmasi-hukuka-aykiri/, 18 Mayıs 2020.

- Karadeniz, F. R.: 2011 **Türk Dış Politikasında “Dış Türkler”: Karşılaştırmalı Teorik Bir Çalışma**, İstanbul, Marmara Üniversitesi.
- Karamustafaoğlu, T.: 1967 “Yurt Dışındaki İşçilerimizin Seçme Hakları,” **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Sayı 24, 97-104.
- Karpat, K.: 1985 “The Ottoman Emigration to America 1860-1914,” **International Journal of Middle East Studies**, Sayı 17/2, 175-209.
- Karpat, K.: 2010 **Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler**, İstanbul, Timaş.
- Kasapoviç, M.: 2012 “Voting Rights, Electoral Systems, and Political Representation of Diaspora in Croatia,” **East European Politics and Societies and Cultures**, Sayı 26/4, 777-791.
- Kaya, Y. K.: 1982 **İşçi Sorunlarını Görüşmek Üzere F: Almanya'ya giden Türk Heyetinin Berlin ve Münih'teki Çalışmalarına İlişkin Notlar**, Ankara, Devlet Planlama Teşkilatı.
- Kaya, Y.: 2019 **Ayyıldız ve Küre**, Ankara, Nobel.
- Kenanoğlu, M. M.: 2017 **Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek**, İstanbul, Klasik.
- Keown, A. M.: 1999 “Conceptualizing Chinese Diasporas, 1842 to 1949,” **The Journal of Asian Studies**, Sayı 58/2, 306-337.
- Keskin, H.: 1977 “Çözüm Bekleyen Sorunların Kilit Noktası: Seçme-Seçilme Hakkı,” **Özgür İnsan**, Sayı 50, 42-45.

- Kılıç, M.: 2017 “Bir Vatan ve Millet Tasavvuru Olarak Misak-ı Milli,” **Yeni Türkiye**, Sayı 93, 832-839.
- Knutsen, Torbjon L.: 2015 **Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi**, Çev. Mehmet Özay, İstanbul, Açılım Kitap.
- Koinova, M., & Gerasimos, T.: 2018 “How do Countries of Origin Engage with Migrants and Diasporas? Multiple Actors and Comparative Perspectives,” **International Political Science Review**, 311-321.
- Kopp, H.: 2006 “Migration Voyage, The Danube & The Ulmer Schachteln”, (Çevrimiçi), **Danube Swabian History**, <http://www.dvhh.org/history/1700s/1723-ulmer-schachteln.htm>, 21 Ekim 2019.
- Köse, M.: 2015 “Seçimler ve Diaspora Oyları”, (Çevrimiçi), **Star Gazetesi Açık Görüş**, <http://www.star.com.tr/acik-gorus/secimler-ve--diaspora-oylari-haber-1066556/>, 1 Ocak 2017.
- Köse, M.: 2018 “Seçim Beyannamelerinde Türk Diasporası”, (Çevrimiçi), **Star Gazetesi Açık Görüş**, <https://www.star.com.tr/acik-gorus/secim-beyannamelerinde-turk-diasporasi-haber-1354449/>, 20 Ekim 2019.
- Kralj, D.: 2012 **Balkan Minds: Transnational Nationalism and the Transformation of South Slavic Immigrant Identity in Chicago, 1890-1941**, Chicago, Loyola University.
- Kukovecz, G.: 1995 “The “Turks” of Latin America : remarks on the problems of Syrian-Lebanese emigration,” **Mediterrán Tanulmányok**, Sayı 6, 57-68.

- Kulaç, O., & Özgür, H.: 2017 “Sending Scholarship Students Abroad in Ottoman Empire,” **European Journal of Contemporary Education**, Sayı 6/4, 830-836.
- Kurtuluş, B.: 1999 **Amerika Birleşik Devletleri’ne Türk Beyin Göçü**, İstanbul, Alfa Yayınları.
- Kurubaş, Erol: 2017 **Asimilasyondan Tanınmaya**, İstanbul, Küre Yayınları.
- Kuşçu, Z.: 1979 **Yurt Dışına Beyin Göçü**, Ankara, Devlet Planlama Teşkilatı.
- Lafleur, J.: 2013 “The enfranchisement of citizens abroad in a comparative perspective”, **Paper presented at the Conference Political Rights in the Age of Globalization**, University of St. Gallen.
- Lafleur, J.-M.: 2011 “Why do states enfranchise citizens abroad? Comparative insights from Mexico, Italy and Belgium,” **Global Networks**, Sayı 11/4, 481–501.
- Lafleur, J.-M.: 2013 **Transnational politics and the state: The external voting rights of diasporas**, New York, Routledge.
- Lafleur, J.-M.: 2015 “The enfranchisement of citizens abroad: variations and explanations”, **Democratization**, Sayı 22/5, 840-860.
- Laguerre, M. S.: 2005 “Homeland Political Crisis, the Virtual Diasporic Public Sphere, and Diasporic Politics”, **Journal of Latin American Anthropology**, Sayı 10/1, 206-225.
- Laguerre, M. S.: 2010 “A Cosmonational Theory of Global Neighborhood”, **Amerasia Journal**, Sayı 36/3, 15-33.

- Laguerre, M. S.: 2013 **Parliament and Diaspora in Europe**, New York, Palgrave Macmillan.
- Laitin, D.: 1998 **Identity Formation: The Russian Speaking Populations in the Near Abroad**, Ithaca, Cornell University Press.
- Lindert, P. H., & Williamson, J. G.: 2001 **Globalization and Inequality: A Long History**, Cambridge, National Bureau of Economic Research.
- Mahoney, J.: 2004 "Comparative-Historical Methodology", **Annual Review of Sociology**, Sayı 30, 81-101.
- Manning, P.: 1981 "The Enslavement of Africans: A Demographic Model", **Canadian Journal of African Studies**, Sayı 3, 499-526.
- Manz, S.: 2016 "Germans like to Querrel: Conflict and belonging in German diasporic communities around 1900", **InterDisciplines**, Sayı 7/1, 37-63.
- Martin, P. L.: 1991 **Bitmeyen Öykü: Batı Avrupa'ya Türk İşçi Göçü**, Ankara, Uluslararası Çalışma Örgütü.
- Maxwell, A., & Davis, S. E.: 2016 "Germannes Beyond Germany: Collective Identity in German Diaspora Communities", **German Studies Review**, 1-15.
- Mayda, A. M.: 2007 **International migration: A panel data analysis of the determinants of bilateral flows**, Londra, Centre for Research and Analysis of Migration.
- Mazeika, R.: 2008 "An Amicable Enmity: Some Peculiarities in Teutonic-Balt Relations in the Chronicles of the Baltic Crusades", C. Ingrao, & F. A. Szabo içinde, **The Germans and the East**, West Lafayette, Purdue University Press, 49-60

- Miller, M. M.: 1987 **Researching the Germans from Russia**, North Dakota, North Dakota Institute.
- Morris, D.: 2016 “Gone to work to America: Irish step-migration through south Wales in the 1860s and 1870s”, **Immigrants & Minorities**, Sayı 34/3, 297-313.
- Mortan, K., & Sarfati, M.: 2011 **Vatan Olan Gurbet: Almanya’ya İşçi Göçünün 50. Yılı**, İstanbul, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları.
- Nas, F.: 2017 **Ortadoğu’da Göç Dinamikleri: Mardin’den Beyrut’a bir Göç Araştırması**, Ankara, Gece Kitaplığı.
- Newitt, M.: 2005 **A History of Portugese Overseas Expansion**, Abingdon, Routledge.
- Nohlan, D., & Grotz, F.: 2000 “External Voting: Legal Framework and Overview of Electoral Legislation”, **Boletin Mexicano de Derecho Comparado**, Sayı 33/99, 1115-1145.
- Novotny, L.: 2015 “German Language and German Minority”, **The Annual of Language & Politics and Politics of Identity**, 23-42.
- Okyay, A. S.: 2015 **Diaspora-making as a State-led Project**, Florence, European University Institute.
- Olin, T.: 2017 “Colonial Dreams, Ambiguous Outcomes: German Settlers in the Balkans and the Volga River”, **Journal of the Indiana Academy of the Social Sciences**, 157-173.
- Onulduran, E., & Renselaar, H. V.: 1975 “Uluslararası İlişkiler, Hukuksal ve Siyasal Boyutlar”, **Göç ve Gelişme**, (yayımlayan N. A. Unat, R. Keleş, R. Penninx, H. V. Renselaar, L. V. Velzen, & L. Yenisey) Ankara, Ajans Türk Matbaacılık, s. 28-45.

- Osborne, R.: 1996 **Greece in the Making 1200-479 BC**, Londra ve New York, Routledge.
- Østergaard-Nielsen, E.: 2016 “Sending Country Policies”, **Integration Processes and Policies in Europe**, (yayımlayan Garcés-Mascareñas B., Penninx R.), IMISCOE Research Series, Springer, Cham.
- Özcan, B.: 2011 “1828-29 Osmanlı-Rus Harbi’nde Erzurum Eyaleti’nden Rusya’ya Göçürülen Ermenilerin Geri Dönüşlerini Sağlama Faaliyetleri”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 0/46, 195-204.
- Özcan, S.: 2005 **Bir Sovyet Mirası Rus Azınlıklar**, İstanbul, Küre Yayınları
- Özçoşkun, A. R.: 2018 **Cumhuriyetin Kuruluşundan Bugüne Dışışleri Bakanlığı Teşkilat Yapısı (1920-2018)**, Ankara, Türk Diplomatik Arşivi Yayınları.
- Özdemirci, A. S.: 2017 **Lübnan’daki Mardinliler: Mardin Halkının Göçü**, Rapor No: 208, Ankara, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM).
- Özel, A.: 2012 “Klasik İslâm Devletler Hukukunda Ülke Kavramı ve Günümüzdeki Durum: İbn Teymiyye’nin Mardin Fetvası ile Benzeri Diğer Bazı Fetvalar”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 43, 41-64.
- Padover, S. K.: 1935 “Who Are the Germans?”, **Foreign Affairs**, 509-518.
- Paine, S.: 1974 **Exporting Workers: The Turkish Case**, Londra, Cambridge University Press.

- Palop-García, P., & Pedroza, L.: 2018 “Passed, regulated, or applied? The different stages of emigrant enfranchisement in Latin America and the Caribbean”, **Democratization**, Sayı 26/3, 1-21.
- Panagiotidis, J.: 2015 “What Is the German’s Fatherland?”, **East European Politics and Societies and Cultures**, 120-146.
- Panayi, P., & Manz, S.: 2014 “The Rise and Fall of Germans in the British Hospitality Industry, c1880-1920”, **Food and History**, 243-266.
- Pattberg, P.: 2007 “Conquest, Domination and Control: Europe’s Mastery of Nature in Historic Perspective”, **Journal of Political Ecology**, Sayı 14, 1-9.
- Paul, L. D.: 2013 **Transylvanian Saxons' migration from Romania to Germany: The formation of a "return" diaspora?**, Loughborough, Loughborough University.
- Pedroza, L., & Palop Garcia, P.: 2017 “Diaspora policies in comparison”, **Political Geography**, Sayı 60, 165-178.
- Pedroza, L., Palop, P., & Hoffmann, B.: 2016 “Calling Abroad: Latin America Reshapes Its Emigrant Policies”, **GIGA Focus Latin America**, Sayı 3/2016, 1-13.
- Pehlivanoglu, Ş.: 1967 “Dış Ülkelerdeki İşçilerimizin Sosyal ve Kültürel Meseleleri”, **Sosyal Siyaset Konferansları**, Sayı 18, 75-91.
- Pekin, H.: 1979 **Yurtdışında Bulunan Türk Vatandaşlarının Türkiye Parlamento Seçimlerinde Oy Kullanmaları**, Ankara, Çalışma Bakanlığı.
- Penny, G., & Rinke, S.: 2015 “Germans Abroad”, **Geshichte und Gesellschaft**, Sayı 41/2, 173-196.

- Petrovics, I.: 2017 “Together Or Separately: German Settlers in Medieval Hungary”, **English and American Studies**, Sayı 14, 51-60.
- Piskorski, J. M.: 2008 “Medieval Colonization in East Central Europe”, C. Ingrao, & F. A. Szabo içinde, **The Germans and the East**, West Lafayette: Purdue University Press, 27-38.
- Plath, U.: 2014 “Heimat: Rethinking Baltic German Spaces of Belonging”, **Kunstiteaduslikke Uurimusi**, Sayı 23 (3-4), 55-78.
- Pohl, J. O.: 2001 “The Deportation and Destruction of the German Minority in the USSR”, (Çevrimiçi), https://www.norkarussia.info/uploads/3/7/7/9/37792067/deportation_and_destruction_soviet_germans.pdf, 15 Eylül 2019.
- Popek, K.: 2019 “Muslim Emigration from the Balkan Peninsula in the 19th Century: A Historical Outline”, **Prace Historyczne**, Sayı 146/3, 517-533.
- Portes, A.: 1997 **Globalization from Below: The Rise of Transnational Communities**, Princeton, Princeton University.
- Potts, L.: 1990 **The World Labor Market**, Londra, Zed Books.
- Poulsen, B.: 2013 “Late Medieval Migration across the Baltic: The Movement of People between Northern Germany and Denmark”, L. Bisgaard, L. B. Mortensen, & T. Pettitt içinde, **Guilds, Towns and Cultural Transmission in the North, 1300-1500**, Odense, Syddansk Universitetsforlag, 31-56.

- Ragaru, N., & Dymi, A.: 2004 “The Albanian-American Community in the United States,” **Canadian Review of Studies in Nationalism**, Sayı 31/1, 45-63.
- Ragazzi, F.: 2009 “Governing Diasporas,” **International Political Sociology**, Sayı 3/4, 378-397.
- Ragazzi, F.: 2014 “A Comparative Analysis of Diaspora Policies,” **Political Geography**, Sayı 41, 74-89.
- Ragazzi, F.: 2017 **Governing Diasporas in International Relations**, Abingdon, Routledge.
- Rauch, G. V.: 1977 **Geschichte der Baltischen Staaten**, Münih, Deutscher Taschenbuch-Verlag.
- Reisenauer, E., & Faist, T.: 2010 “Introduction: Theorizing Transnationalisation and Institutional Transformations,” **Transnationalisation and Institutional Transformations**, (yayımlayan T. Faist, P. Pitkänen, J. Gerdes, & E. Reisenauer) Bielefeld, COMCAD, s. 6-19.
- Rigoni, A.: 2014 “Democratic Participation for Migrant Diasporas”, (Çevrimiçi), <http://assembly.coe.int>, 20 Ağustos 2015.
- Rouse, R.: 1991 “Mexican Migration and the Social Space of Postmodernizm,” **Diaspora: A Journal of Transnational Studies**, Sayı 1/1, 8-23.
- Röhrig, H. W.: 2008 “The History of the German Lutheran Congregations in the Banat”, (Çevrimiçi), Danube Swabian History: <http://www.dvhh.org/history/1700s/1782-banat->

- [german_lutheran_congregations~HFischer.htm](#), 21 Ekim 2019.
- Safran, W.: 1991 “Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return,” **Diaspora: A journal of Transnational Studies**, Sayı 1/1, 83-99.
- Safran, W.: 2005 “The Jewish Diaspora in a Comparative and Theoretical Perspective,” **Israel Studies**, Sayı 10/1, 36-61.
- Sahoo, S., & Pattanaik, B.: 2014 **Global Diasporas and Development**, New Delhi, Springer.
- Samur, S.: 1992 “Osmanlı Devletinde Cezayir Göçmenleri ve Abdulkadir Cezayiri,” **Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 141-158.
- Sayad, A.: 2004 **The suffering of the immigrant**, Cambridge, Polity Press.
- Schiller, N. G., & Fournon, G. E.: 2001 **Long-Distance Nationalism & The Search for Home**, Durham/Londra, Duke University Press.
- Schiller, N. G., Basch, L., & Blanc, C. S.: 1995 “From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration,” **Anthropological Quarterly**, Sayı 68/1, 48-63.
- Seçkiner, Y.: 1998 Kanun teklifine dair görüş yazısı, **Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü**.
- Sepp, A.: 2010 “Refusing to be the Other: Interculturality as ‘Belgitude’ in German-Speaking Minority Literature in Belgium”, **Perception, Meaning & Identity**, 13-22.
- Shackley, M.: 2006 **Atlas of Travel and Tourism Development**, Oxford, Elsevier.

- Sharma, A., & Gupta, A.: 2006 **The Anthropology of the State**, Malden, Blackwell.
- Shaw, R.P.: 1975 **Migration Theory and Fact**, Philadelphia, Regional Science Research Institute.
- Sheffer, G.: 2003 **Diaspora Politics at Home Abroad**, New York, Cambridge University Press.
- Sheffer, G.: 2009 “A Reexamination of the Main Theoretical Approaches to the Study of Diasporas and Their Applicability to the Jewish Diaspora,” **Transnationalism**, (yayımlayan E. B. Sternberg) Leiden, Brill, 376-397.
- Solomon, D.: 2017 “Israelis Ditch Country In Record Numbers — Outnumbering Immigrants”, (Çevrimiçi) <https://forward.com/fast-forward/379998/israelis-ditch-country-in-record-numbers-outnumbering-immigrants/>, 16 Mart 2020.
- Soysal, Y. N.: 1994 **Limits of Citizenship**, Chicago, University of Chicago Press.
- Swanson, J. C.: 2005 “Minority Building in the German Diaspora: The Hungarian-Germans, **Austrian History Yearbook**, Sayı 36, 148-166.
- Swanson, J. C.: 2005 “Minority Building in the German Diaspora: The Hungarian-Germans”, **Austrian History Yearbook**, 148-166.

- Szabo, F. A., & Ingraio, C.: 2008 "Introduction", F. A. Szabo, & C. Ingraio içinde, **The Germans and the East**, West Lafayette, Purdue University Press, 1-8.
- Szende, K.: 2019 "Iure Theutonico? German Settlers and Legal Frameworks for Immigration to Hungary in an East-Central European Perspective", **Journal of Medieval History**, Sayı 45/3, 360-379.
- Şahin, E.: 2017 "Yakın Dönem Türk Tarihinin Kızıl Elması," **Yeni Türkiye**, Sayı 93, 38-51.
- Şenay, B.: 2013 "Seeing for the state: Kemalist long-distance nationalism in Australia," **Nations and Nationalism**, Sayı 19/2, 1-19.
- Şimşek, E.: 2016 "18. Yüzyılın Sonunda Rusya'nın İskân Politikaları ve Osmanlı Rumlarının Rusya'ya Göçü," **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Sayı 31/2, 543-568.
- Thompson, J. W.: 1922 "Early Trade Relations Between The Germans and the Slavs", **Journal of Political Economy**, 543-558.
- Tilly, C.: 1976 **Migration in Modern European History**, Michigan, The Center for Research on Social Organization, The University of Michigan.
- Titzmann, P. F., & Silbereisen, R. K.: 2012 "Acculturation or Development? Autonomy Expectations Among Ethnic German Immigrant Adolescents and Their Native German Age-Mates", **Child Development**, 1640-1654.
- Toprak, Z.: 1981 "Almanya'ya İlk İşçi ve Öğrenci Göçü 1916-1918," **Bilim ve Sanat**, Sayı 3, 26-27.

- Tölölyan, K.: 1991 "The Nation State and its Others: In Lieu of a Peace," **Diaspora: A Journal of Transnational Studies**, Sayı 1/1, 3-7.
- Tölölyan, K.: 2012 "Diaspora Studies: Past, present and promise," **Oxford Diaspora Programme Working Papers**.
- Turan, R.: 2017 "Türkiye Cumhuriyeti Tarihinde Misak-ı Milli Devamlılığı," **Yeni Türkiye**, Sayı 93, 13-17.
- Tünay, D.: 1975 **Yurt Dışında Çalışan İşçilerimizin Çocuklarının Eğitim Sorunu**, Ankara, Devlet Planlama Teşkilatı.
- Unat, N. A.: 2017 **Bitmeyen Göç**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Uras, G.: 1971 **Yurt Dışındaki İşçilerin Tasarruflarının Türkiye'ye Celbi Sorunu ve Yatırım Yapmak Amacıyla Kurulan Kooperatiflere Ortak Olacaklara Yurt Dışına İşçi Sevkinde Öncelik Tanınması Konuları Üzerine Not**, Ankara, Devlet Planlama Teşkilatı.
- Vertovec, S.: 2004 "Migrant Transnationalism and Modes of Transformation," **The International Migration Review**, Sayı 38/3, 970-1001.
- Vertovec, S.: 2006 "Diasporas good? Diasporas bad?," (Çevrimiçi), **Compas Working Paper No 41**, Centre on Migration, Policy and Society, https://www.compas.ox.ac.uk/wp-content/uploads/WP-2006-041-Vertovec_Diasporas_Good_Bad.pdf, 10 Nisan 2020.

- Votoextranjero: 2020 "Request your credentials" (Çevrimiçi)
<http://www.votoextranjero.mx/web/vmre/solicitud-de-credencial>, 10 Mayıs 2020.
- Waterbury, M. A.: 2010 "Bridging the Divide: Towards a comparative framework for understanding kin-state and migrant sending -state diaspora politics," **Diaspora and Transnationalism: Concepts, Theories and Methods**, (yayımlayan Rainer Bauböck ve Thomas Faist) Sala Teatro: IMISCOE, s. 1-24.
- Wei, Y., Liu, X., Lu, J., & Yang, J.: 2017 "Chinese Migrants and their Impact on Homeland Development," **The World Economy**, Sayı 40, 2354-2377.
- Wubs-Mrozewicz, J.: 2004 "Interplay of Identities: German Settlers in Late Medieval Stockholm", **Scandinavian Journal of History**, 53-67.
- Yağmur, K.: 2018 "Türk Diasporası Saçmalığı", (Çevrimiçi),
<https://www.interajans.nl/prof-dr-kutlay-yagmur-yazdi-turk-diasporasi-sacmaligi/>, 20 Şubat 2019
- Yerasimos, S.: 1999 **Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar Kafkasya ve Orta-Doğu**, İstanbul, İletişim.
- Yılmaz, C.: 1993 "Türkiye'de Kırsal Sanayinin Desteklenmesi ve İşçi Şirketleri Örneği," **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı 4/1, 305-333.
- Yumakoğulları, O.: 1997 "Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun ile Milletvekili Seçimi Kanununun Bazı Maddelerinde değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi," **TBMM Kanunlar Kararlar Genel Müdürlüğü**.

- Yüksel, B.: 1982 **Yurtdışındaki İşçilerin Tasarruflarının Değerlendirilmesi**, Ankara, Devlet Planlama Teşkilatı.
- Zernack, K.: 2008 "The Middle Ages", F. A. Szabo, & C. Ingrao içinde, **The Germans and the East**, West Lafayette, Purdue University Press, 9-18.
- Zgusta, L.: 2001 "Diaspora: The Past in the Present," **Linguistic Sciences**, Sayı 31/2, 291-299.
- Zoomers, A., Adepoju, A., & Naerssen, T. v.: 2007 "International Migration and National Development: An Introduction to Policies in Sub-Saharan Africa," **International Migration and National Development in Sub-Saharan Africa**, (yayımlayan A. Zoomers, A. Adepoju, & T. v. Naerssen) Nijmegen, Radboud University, s. 1-20.

ANAYASALAR

- Brezilya Anayasası: 1988 **Brezilya Federal Cumhuriyeti Anayasası**, http://www.oas.org/es/sla/ddi/docs/acceso_informacion_base_dc_leyes_pais_b_1_en.pdf.
- Fas Anayasası: 2011 **Fas Krallığı Anayasası**, https://www.constituteproject.org/constitution/Morocco_2011.pdf?lang=en
- Fransa Anayasası: 1958 **Fransa Anayasası**, https://www.conseil-constitutionnel.fr/sites/default/files/as/root/bank_mm/anglais/constiution_anglais_oct2009.pdf

İspanya Anayasası: 1978	İspanya Anayasası, http://www.congreso.es/portal/page/portal/Congreso/Congreso/Hist_Normas/Norm/const_espa_texto_ingles_0.pdf .
İsviçre Anayasası: 1967	İsviçre Konfederasyonu Federal Anayasası, https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19995395/index.html
Macaristan Anayasası: 2011	Macaristan Anayasası, https://www.kormany.hu/download/f/3e/61000/TheFundamentalLawofHungary_20180629_FIN.pdf
Portekiz Anayasası: 1976	Portekiz Anayasası, https://dre.pt/constitution-of-the-portuguese-republic
Türkiye Anayasası: 1982	Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2018.pdf .
TBMM Araştırma Komisyonu: 1995	Yurt Dışında Çalışan İşçilerimizin, Yurt Dışında ve Yurt İçinde Karşılaştıkları İdarî, Malî, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Sorunları Tespit Etmek ve Gerekli Önlemleri Almak , Ankara, TBMM.

MEVZUAT VE MECLİS TUTANAKLARI

- T.C. Resmî Gazete: 1950 **5545 Sayılı Kanun**, “Milletvekilleri Seçim Kanunu”, (Sayı: 7438), 16 Şubat 1950.
- T.C. Resmî Gazete: 1960 **168 Sayılı Kanun**, “Yabancı Memleketlerde Türk Asıllı ve Yabancı Uyruklu Öğretmenlere Sosyal Yardım Yapılması Hakkında Kanun”, (Sayı: 10680), 23 Aralık 1960.
- T.C. Resmî Gazete: 1967 **Çalışma Bakanlığı Teşkilat Kanunu**, “Çalışma Bakanlığı kuruluş ve görevleri hakkındaki 4841 sayılı Kanunun 6’ncı maddesinin (D) fıkrasının değiştirilmesi ve bu kanuna yeni maddeler eklenmesi hakkında 864 Sayılı Kanun”, , 12601 (18.5.1967).
- T.C. Resmî Gazete: 1973 **1700 Sayılı Kanun**, “Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında 26.4.1961 tarih ve 298 sayılı Kanunun Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna Bir Geçici Madde Eklenmesi Hakkında Kanun”, (Sayı: 14492), 1973.
- T.C. Resmî Gazete: 1987 **Anayasa Mahkemesi Kararları**, “3270 Sayılı Kanunun 24’üncü maddesiyle 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanunun 94’üncü maddesine yapılan eklemelerin iptali hakkında karar, E.S.:1986/13; K.S.: 1987/12; K.G.:22/5/1987”, (Sayı: 19578), 18 Eylül 1987.
- T.C. Resmî Gazete: 1987-b **Anayasa Mahkemesi Kararları**, “3270 Sayılı Kanunun 24’üncü maddesiyle 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanunda yapılan değişikliği

iptal istemi, E.S.:1986/17; K.S.: 1987/11; K.G.:22/5/1987”,
(Sayı: 19578), 18 Eylül 1987.

T.C. Resmî Gazete: 1995 **Anayasa Mahkemesi Kararları**, “4125 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanunda yapılan değişikliklere itiraz, E.S.: 1995/54; K.S.: 1995/59; K.G.:18/11/1995”, (Sayı: 22470), 21 Kasım 1995.

T.C. Resmî Gazete: 2008 **5749 Sayılı Kanun**, “Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”, (Sayı: 26824 Mük.), 22 Mart 2008.

TBMM Araştırma Komisyonu: 1995 **Yurt Dışında Çalışan İşçilerimizin, Yurt Dışında ve Yurt İçinde Karşılaştıkları İdarî, Malî, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Sorunları Tespit Etmek ve Gerekli Önlemleri Almak** , Ankara, TBMM.

TBMM Araştırma Komisyonu: 2003 **Yurtdışında Yaşayan Vatandaşlarımızın Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi**, Ankara, TBMM.

TBMM Geçici Komisyonu: 1966 “Çalışma Bakanlığı kuruluş ve görevleri hakkındaki 4841 sayılı Kanunun 6’ncı maddesinin (D) fıkrasının değiştirilmesi ve bu kanuna yeni maddeler eklenmesi hakkında kanun tasarısı ile ilgili komisyon raporu,” (1/123), 26 Nisan 1966.

TBMM Geçici Komisyonu: 1972 “1579 sayılı ilgili komisyon raporu,” (1/607), 1972.

TBMM Tutanak Dergisi: 57’nci Birleşim, 16 Şubat 1960.
1960

TBMM Tutanak Dergisi: Türkiye Büyük Millet Meclisi 111'inci Birleşim, 1965.
1965

TBMM Tutanak Dergisi: Cumhuriyet Senatosu 19'uncu Birleşim, 1977.
1977

TBMM Tutanak Dergisi: Millet Meclisi 76 ve 77'nci Birleşimler, 1979.
1979

TBMM Tutanak Dergisi: Danışma Meclisi 86-96'nci Birleşimler, 1983.
1983

TBMM Tutanak Dergisi: TBMM 109'uncu Birleşim, 1985.
1985

TBMM Tutanak Dergisi: TBMM 68-85'inci Birleşimler, 1986.
1986

TBMM Tutanak Dergisi: TBMM 108-111'inci Birleşimler, 1987.
1987

TBMM Tutanak Dergisi: TBMM 127'nci Birleşim, 1995.
1995(4121)

TBMM Tutanak Dergisi: TBMM 15'inci Birleşim, 1995.
1995(4125)

TBMM Tutanak Dergisi: TBMM 70-77'nci Birleşimler, 2008.
2008

TBMM Tutanak Dergisi: TBMM 55'inci Birleşim, 2012.
2012

Türkiye Büyük Millet Meclisi: 1964	Başbakanlık , “Hariçte Çalışan İşçilere Konut Kredisi Açılması ve İkrazda Bulunulması Hakkında Kanun Tasarısı” (1/669, 71-2110/942, 18 Mart 1964.
Türkiye Büyük Millet Meclisi: 1966	Başbakanlık , “Çalışma Bakanlığı kuruluş ve görevleri hakkındaki 4841 sayılı Kanunun 6’ncı maddesinin (D) fıkrasının değiştirilmesi ve bu kanuna yeni maddeler eklenmesi hakkında kanun tasarısı,” (1/123) 71/62-615, 29 Ocak 1966.
Yüksek Seçim Kurulu: 2010	YSK 331 nolu karar, 2010.
Yüksek Seçim Kurulu: 2010	YSK 22 nolu karar, 2010.
Yüksek Seçim Kurulu: 2010	YSK 264 nolu karar, 2010.
Yüksek Seçim Kurulu: 2011	YSK 120 nolu karar, 2011.
Yüksek Seçim Kurulu: 2017	YSK 101 nolu karar, 2017.

RESMİ KURUM/KURULUŞLAR TARAFINDAN YAYINLANAN RAPORLAR

Birleşmiş Milletler: 1998	Recommendation on Statistics , New York, Cenevre, Birleşmiş Milletler.
Birleşmiş Milletler: 1998	“Recommendations on Statistics of International Migration”, (Çevrimiçi), Birleşmiş Milletler,

https://unstats.un.org/unsd/publication/seriesm/seriesm_58rev1e.pdf, 25 Mart 2020.

Birleşmiş Milletler: 2017 **International Migration Policies**, Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu.

Birleşmiş Milletler: 2017 **International Migration Report**, New York, Birleşmiş Milletler.

Destatis: 2020 “Population”, (Çevrimiçi), **The Federal Statistical Office (DeStatis)**,
https://www.destatis.de/EN/Themes/Society-Environment/Population/Migration-Integration/_node.html,
31 Mart 2020.

Devlet Planlama Teşkilatı: 1963 **Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara, Devlet Planlama Teşkilatı.

Devlet Planlama Teşkilatı: 1968 **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara, Devlet Planlama Teşkilatı.

Devlet Planlama Teşkilatı: 1973 **Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara, Devlet Planlama Teşkilatı.

Devlet Planlama Teşkilatı: 1977 **Yurtdışındaki İşçi Çocuklarının Eğitim Problemleri ve Hal Çareleri**, Ankara, Devlet Planlama Teşkilatı.

Devlet Planlama Teşkilatı: 1979 **4 üncü Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara, Devlet Planlama Teşkilatı.

Devlet Planlama Teşkilatı: 1982 **Yurt Dışındaki Türk Çocuklarının Eğitimi**, Ankara, Devlet Planlama Teşkilatı.

Devlet Planlama Teşkilatı: 1985	5 inci Beş Yıllık Kalkınma Planı , Ankara, Devlet Planlama Teşkilatı.
Devlet Planlama Teşkilatı: 1994	Yurtdışı Türk İşgücü Piyasası Alt Komisyonu Raporu , Ankara, Devlet Planlama Teşkilatı.
Devlet Planlama Teşkilatı: 2001	İşgücü Piyasası Özel İhtisas Komisyonu Raporu , Ankara, Devlet Planlama Teşkilatı.
Devlet Planlama Teşkilatı: 2001	Kalkınma Planı (2001-2005) , Ankara, Devlet Planlama Teşkilatı.
Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü: 2015	Yurtdışındaki Vatandaşlarımıza İlişkin Gelişmeler ve Sayısal Bilgiler , Ankara, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı.
Dışişleri Bakanlığı: 1973	Yurtdışı Göç Hareketleri ve Vatandaş Sorunları , Ankara, Dışişleri Bakanlığı Ekonomik ve Sosyal İşler Genel Müdürlüğü.
İş ve İşçi Bulma Kurumu: 1966	Avrupa Memleketlerinde Türk İşçileri ve Problemleri , Ankara, İş ve İşçi Bulma Kurumu Yayınları.
İş ve İşçi Bulma Kurumu: 1968	Avrupa Memleketlerinde Türk İşçileri ve Sorunları , Ankara, Çalışma Bakanlığı.
Organization for Security and Co- operation in Europe: 2017	International Migration Outlook , Paris, OECD Publishing.
Strateji ve Bütçe Başkanlığı: 2015	Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2014 , Ankara, Strateji ve Bütçe Başkanlığı.
UN Population: 2017	“Population Facts”, (Çevrimiçi) www.un.org , 5 Mayıs 2018.

UN Population: 2019	“The number of international migrants reaches 272 million, continuing an upward trend in all world regions, says UN” (Çevrimiçi), www.un.org , 29 mart 2020.
UNDP:2016	“Assessing The Impact Of Diaspora Investments in Tunisia”, (Çevrimiçi), www.undp.org , 26.08.2019
Yurtdışı İşçi Sorunları Genel Müdürlüğü YİS: 1976	Yurtdışındaki İşçilerimizin Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Problemleri ve Hal Çareleri , Ankara, Çalışma Bakanlığı Yurtdışı İşçi Sorunları Genel Müdürlüğü.

DİĞER İNTERNET KAYNAKLARI

Berlin Anlaşması: 1878	“1878 Berlin Anlaşması”, (Çevrimiçi) https://archive.org/stream/jstor2212670/2212670_djvu.txt , 11 Nisan 2020.
Birleşmiş Milletler: 2019	“The number of international migrants reaches 272 million, continuing an upward trend in all world regions, says UN”, https://www.un.org/development/desa/en/news/population/international-migrant-stock-2019.html , 29 Mart 2020.
Dışişleri Bakanlığı	“Dışişleri Bakanlığı Yurtdışı Teşkilatı”, (Çevrimiçi), http://www.mfa.gov.tr/yurtdisi-teskilati.tr.mfa , 3 Mayıs 2020.
Encyclopedia Britannica	“The Emergence of Germany”, (Çevrimiçi), https://www.britannica.com/place/Germany/The-emergence-of-Germany , 5 Ocak 2020.

- Encyclopedia Britannica “History of Europe and the Consequences of Reform”, (Çevrimiçi), <https://www.britannica.com/topic/history-of-Europe/The-consequences-of-reform>, (1-32), 18 Ekim 2019.
- Federal Union of European Nationalities: 2017 “Working group on the German minorities”, (Çevrimiçi), <https://agdm.fuen.org/die-agdm/>, 22 Aralık 2019.
- Google: 2018 “Diaspora”, (Çevrimiçi), www.google.com, 21 Temmuz 2018.
- Google: 2020 “Diaspora”, (Çevrimiçi), www.google.com, 2 Nisan 2020.
- International Organization for Migration: 2019 “Who is migrant”, (Çevrimiçi), <https://www.iom.int/who-is-a-migrant>, 30 Mart 2020.
- Milli Eğitim Bakanlığı “Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü”, (Çevrimiçi), <https://abdigm.meb.gov.tr/>, 1 Mayıs 2020.
- The Global Knowledge Partnership on Migration and Development: 2019 “Remittances”, (Çevrimiçi) <https://www.knomad.org/data/remittances>, 26 Ağustos 2019
- TRT Haber: 2019 “Lübnan'da Türk Bayrağının Yakılması Protesto Edildi”, (Çevrimiçi), <https://www.trthaber.com/haber/dunya/lubnanda-turk-bayraginin-yakilmasi-protesto-edildi-413375.html>, 03.04.2020.
- Türk Dil Kurumu “Diaspora”, (Çevrimiçi), <https://sozluk.gov.tr/>, 22 Haziran 2020.

U.S. Citizenship and
Immigration Services
(USCIS): 2020

“Mass Migration and WWI”, (Çevrimiçi),
[https://www.uscis.gov/history-and-genealogy/our-
history/agency-history/mass-immigration-and-wwi](https://www.uscis.gov/history-and-genealogy/our-history/agency-history/mass-immigration-and-wwi), 2 Nisan
2020.

ÖZGEÇMİŞ

Mehmet Köse

I) EĞİTİM

Derece	Konu	Üniversite/Bölüm	Yıl
Doktora	Türk Diasporasının Siyasal Katılımı Çerçevesinde Diaspora Politikalarının Gelişimi	<i>Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler,</i> İstanbul Üniversitesi	2020
Y. Lisans	İnsani Müdahale Politikası: Kosova Örneği	<i>Uluslararası İlişkiler</i> ,İstanbul Bilgi Üniversitesi	2003
Lisans	İşletme	Siyasal Bilgiler Fakültesi, İstanbul Üniversitesi	1997

II) KAMU GÖREVLERİ

Görev Unvanı	Görev Yeri	Yıl
Müşavir	İçişleri Bakanlığı	2018-
Başbakanlık Müşaviri	Başbakanlık	2018 Mayıs- Eylül
Başkan	Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB)	2016-2018

Başkan Yardımcısı	Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB)	2010-2016
Başbakanlık Müşaviri	Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı kanunu hazırlık ve yasalaştırma çalışmaları	2009 -2010

III) YAYINLAR

- “Ekonomik mücadelede Türk diasporası”, *Star –Açık Görüş*, Ağustos 18, 2018
- M. Köse, N. Anaz, **The Transnational Expansion of Voting: Turkish Diaspora Electoral System**, Turkey’s Electoral Geography: Trends, Behaviors and Identities, Kitap Bölümü, Routledge, Yayın Aşamasında
- **Diaspora (Yurt Dışı) Seçim Bölgesine İlişkin Dünya Örnekleri ve Karşılaştırmalı Analizi**, TUBİTAK ARAŞTIRMASI, N. Anaz & M. Köse, 2016-17
- “İnsani Müdahalenin Açmazları” *İnsan Hakları Dergisi*, 1.1(2003), 65-76.
- “Seçim Beyannamelerinde Türk Diasporası”, *Star –Açık Görüş*, Haziran 16, 2018
- “1 Kasım, Diaspora İçin Ne Anlama Geliyor?”, *Perspektif*, Aralık, 2015
- “Seçimler ve Diaspora Oyları”, *Star –Açık Görüş*, Kasım 1, 2015
- “Yeni Türkiye’nin yurtdışı eğitim politikası”, *Star – Açık Görüş*, Şubat 15, 2015
- “Yükseköğretimde Uluslararasılaşma Politikaları”, *Star – Açık Görüş*, Ekim 26, 2014
- “Turkey’s Expanding Democracy”, *Daily Sabah*, Ağustos 11, 2014
- “Türkiye’nin Sınır Aşan Demokrasi Tecrübesi”, *Star –Açık Görüş*, Ağustos 10, 2014